

INSTITUTUL DE ISTORIE „GEORGE BARIȚIU” CLUJ-NAPOCA
INSTITUTUL DE CERCETĂRI SOCIO-UMANE SIBIU

REVISTA ROMÂNĂ
DE
ISTORIE ECONOMICĂ

ROMANIAN JOURNAL
OF
ECONOMIC HISTORY

TOMUL I, 2022

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

**INSTITUTUL DE ISTORIE „GEORGE BARIȚIU” CLUJ-NAPOCA
INSTITUTUL DE CERCETĂRI SOCIO-UMANE SIBIU**

**REVISTA ROMÂNĂ
DE
ISTORIE ECONOMICĂ**

**ROMANIAN JOURNAL
OF
ECONOMIC HISTORY**

**Vol. I
2022**

**PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ
2022**

COMITETUL ȘTIINȚIFIC

ULF BRUNNBAUER, Leibniz-Institut für Ost- und Südosteuropaforschung (IOS),
Regensburg
KURT SCHARR, Universität Innsbruck
WOLF GRUNNER, Universität Rostock
JOSEF WOLF, Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde (IDGL),
Tübingen
RUDOF GRÄF, Prof. univ. dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane Sibiu
IOSIF MARIN BALOG, CS II dr., Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca
BOGDAN MURGESCU, Universitatea din București
MIHAI D. DRECIN, Universitatea din Oradea
VASILE DOBRESCU, Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie
„George Emil Palade”, Târgu Mureș

COLEGIUL DE REDACȚIE

RUDOF GRÄF, Prof. univ. dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane Sibiu – redactor șef
IOSIF MARIN BALOG, CS II dr., Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca
– secretar științific de redacție
LUDOVIC BÁTHORY, CS I dr., (emerit), Institutul de Istorie „George Barițiu” din
Cluj-Napoca
NAGY RÓBERT MIKLÓS, Conf. univ. dr., Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca
RADU GAVRILĂ, Dr., ec., Președinte ASTRA Dej
SIMON ZSOLT, CS III, dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”
Târgu Mureș
MARA MĂRGINEAN, CS III, dr., Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca
ANGELA LUMEZEANU, Dr., Ref 1/A inf., Institutul de Istorie „George Barițiu” din
Cluj-Napoca

Online ISSN: 2971 – 9755, ISSN-L 2821 – 7578

Print ISSN: 2821-7578

**REDACȚIA: Institutul de istorie „George Barițiu”,
Cluj-Napoca, România**

**Str. Kogălniceanu nr. 12-14, 400084, Cluj-Napoca,
România, tel. +40-264-598343**

Email: rrie@academia-cj.ro

WEB: <http://www.rriejournal.ro>

**Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@ubbcluj.ro
<http://www.editura.ubbcluj.ro/>**

CUPRINS

ISTORIA ECONOMICĂ. REPERE METODOLOGICE ȘI ISTORIOGRAFICE

RUDOLF GRĂF, Pledoarie pentru o revistă de istorie economică	9-12
IOSIF-MARIN BALOG, Istoria economică – repere și jaloane în evoluția unei discipline	13-38
BOGDAN MURGESCU, MATEI GHEBOIANU, IONUȚ-MIRCEA MARCU, Andrei Oțetea și istoria economică. Abordări, contribuții, limite	39-53
VALENTIN MAIER, Literatură despre o încercare eșuată: industrializarea stufului în România în perioada 1950-1970	55-70

STUDII

IOAN BOROICA, Cadastrul în paradigmele dezvoltării societății din Maramureșul istoric între 1850-1948	73-106
LUDOVIC BÁTHORY, Evoluția industriei carbonifere din Europa după primul război mondial (1919-1929). Partea I: Aspecte ale economiei cărbunelui în Europa Occidentală (Franța și Germania)	107-141
NICOLAE PĂUN, România între cele două războaie mondiale. Începutul procesului de modernizare și europenizare a economiei	143-159
ANCA STÂNGACIU, Strategii și obiective ale băncilor italiene în Transilvania și Banat după Marea Unire	161-174
GHEORGHE MIU, Producția agricolă în satele socialiste din Câmpia Buzăului (1962-1989)	175-191

OPINII

MIHAI D. DRECIN, Pentru un Muzeu al băncilor din Transilvania epocii moderne la Sibiu	195-199
---	---------

RECENZII

Vlad Pașca-Oprișiu, „Cincinalu-n patru ani și jumătate” (1971-1975): Nicolae Ceaușescu și economia României socialiste, de la tentații tehnocratice la primatul politicului, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2020, 261 p. (MARA MĂRGINEAN)	203-205
Angela Lumezeanu, <i>Infrasctructuri digitale pentru istoria socială. Construirea bazelor de date istorice</i> , Cluj-Napoca, Editura Mega, 2021, 196 p. (IOSIF-MARIN BALOG)	205-206

CONTENTS

ECONOMIC HISTORY. METHODOLOGICAL AND HISTORIOGRAPHICAL APPROACHES

RUDOLF GRĂF, Pleading for an economic history journal	9-12
IOSIF-MARIN BALOG, Economic history - landmarks and milestones in the evolution of a discipline	13-38
BOGDAN MURGESCU, MATEI GHEBOIANU, IONUȚ-MIRCEA MARCU, Andrei Oțetea and economic history. Approaches, contributions, limits	39-53
VALENTIN MAIER, Literature about a failed attempt: the industrialization of reed in Romania in the period 1950-1970	55-70

STUDIES

IOAN BOROICA, Cadastre in the paradigms of the development of the society from the historical Maramureș between 1850-1948	73-106
LUDOVIC BÁTHORY, The evolution process of coal mining industry in Europe after the First World War (1919-1929). Part I: Main aspects of coal management in Western Europe (France and Germany)	107-141
NICOLAE PĂUN, Romania between the two world wars. The beginning of the process of modernization and Europeanization of the economy	143-159
ANCA STÂNGACIU, Strategies and objectives of Italian banks in Transylvania and Banat after the Great Union	161-174
GHEORGHE MIU, Agricultural production in socialist villages in the Buzău Plain (1962-1989)	175-191

OPINIONS

MIHAI D. DRECIN, For a Museum of Banks from Transylvania of the Modern Age in Sibiu	195-199
---	---------

BOOK REVIEWS

Vlad Pașca-Oprișiu, „Cincinalu-n patru ani și jumătate” (1971-1975): Nicolae Ceaușescu și economia României socialiste, de la tentații tehnocratice la primatul politicului, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2020, 261 p. (MARA MĂRGINEAN)	203-205
Angela Lumezeanu, <i>Infrasctructuri digitale pentru istoria socială. Construirea bazelor de date istorice</i> , Cluj-Napoca, Editura Mega, 2021, 196 p. (IOSIF-MARIN BALOG)	205-206

***ISTORIA ECONOMICĂ.
REPERE METODLOGICE ȘI ISTORIOGRAFICE***

PLEDOARIE PENTRU O REVISTĂ DE ISTORIE ECONOMICĂ

Rudolf Gräf*

Secolul al XXI-lea și-a consumat deja aproape un sfert din capitalul de timp arondat. Schimbările produse în societatea românească, parte a societății europene, și pe plan mondial sunt copleșitoare, întrucât afectează toate segmentele vieții noastre sociale, politice, culturale, sportive – și îndeosebi economice. Acest lucru face ca în domeniul cercetării istorice, în cel al gândirii sociale, politice și în viața culturală să aibă loc transformări majore, ce constituie o reală provocare pentru cercetători, istorici, economiști, sociologi, psihologi, demografi, antropologi ș.a. Din această scurtă și incompletă enumerare a celor ipotetic interesați de aspectele vieții economice și sociale reiese complexitatea temelor de istorie economică și multidisciplinaritatea necesară abordării lor. Nu vom aminti aici decât în treacăt diferitele domenii și aspecte ale istoriei care se ocupă cu economia și cu efectele ei: economia individuală, a profesiunilor, a grupurilor sociale, a regiunilor, a țărilor, a popoarelor și – important – legăturile sociale ale acestor economii individuale aflate în dezvoltare sau regres¹. Acestea reprezintă, după Weber, „economia ca exercitare pașnică a puterii de a dispune, orientată în mod primordial spre activități economice”².

Istoria economică însoțește evoluția economică a lumii. Istoria economică valabilă și în prezent își are începuturile la Adam Smith și cunoaște diferitele etape parcurse atât de economia europeană, cât și, ulterior, de cea mondială. Ea reflectă la început economia de tip mercantilist, teoriile și încercările fiziocrate. Dezvoltarea economiei capitaliste în Europa și în SUA a încurajat eforturile de cercetare istorică a economiei; au apărut școli și direcții de cercetare a istoriei economice, ele depinzând de existența realităților economice, politice și sociale, de politicile economice practicate de actorii economici, guverne sau întreprinzători, curente de gândire economică și școlile istorice: toate acestea sunt un ansamblu complex de condiționări care au generat condițiile pentru apariția lucrărilor de istorie economică. De exemplu, dezbaterea/polemica [*Methodenstreit*] dintre reprezentanții teoriei utilității marginale (Karl Menger) și cei ai economiei naționale germane (Gustav Schmoller) a generat dezvoltarea statisticii și a istoriei economice. Menger, de altfel, a jucat un rol important și prin valorizarea individuală a activităților economice, spre deosebire de valorizarea obiectivă care a dominat teoriile economice de la Smith

* Prof. univ. dr., Director al Institutului de Cercetări Socio-Umane Sibiu, (Redactor-șef); email: rudolfgraf2018@gmail.com

¹ A.S. von Waltershausen, *Einführung in die Volkswirtschaftslehre*, Wiesbaden, Springer, 1922, p. 41.

² Max Weber, *Wirtschaftsgeschichte: Abriss der universalen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, München, Duncker & Humblot, 1923, p. 1-7; online: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssaoar-50762-3>, accesat la 2 mai 2022.

„Revista Română de Istorie Economică”, vol. I, 2022, p. 9-12.

la Marx³. Toate acestea aveau să pună într-o ecuație nouă istoria economică și analiza făcută de istoricii economiei. De aici se dezvoltă toate școlile de istorie economică – de la cea tradițională, trecând prin cea a materialismului istoric, la școala sintezei istorice și la cea franceză (*Annales d'histoire économique et sociale*, apărută în 1929 la Straßburg/Strasbourg, și *New Economic History*), ele reflectând marile transformări din economia capitalistă a lumii în secolul XX.

Istoria economică românească se dezvoltă și ea odată cu economia din spațiul geografic și politic românesc, punând accentele pe ramurile economice predominante în economia românească ce păstrează și reflectă decalajele de dezvoltare⁴. Epoca comunistă a avut nevoie de o susținere teoretică puternică, așa încât s-a acordat o atenție sporită fenomenelor economice și sociale private din perspectivă marxistă. De altfel, o anume filiație marxistă se regăsește și în studiile de istorie economică și socială din Vestul Europei, atunci când fenomenele economice în perspectivă istorică sunt abordate ca istorie economică.⁵

Contribuții importante au fost aduse de Institutul de Cercetări Economice al Academiei Române (astăzi Institutul de Economie Națională), înființat în 1953 și condus mulți ani de Constantin Murgescu, un institut cu importante sarcini vizând politicile economice ale statului comunist, dar și cu rezultate concrete în deciziile de politică economică și relații internaționale ale regimului de atunci. Acest institut a dat importanți factori de decizie în politica economică din România post-decembristă, influențând astfel și destinul economic al României postcomuniste.

În contextul de după 1989, importanța acordată istoriei economice a scăzut, în universitățile românești, până la derizoriu. Dacă în universitățile occidentale catedrele de istorie economică sunt arondate facultăților de istorie sau celor de științe economice, la universitățile noastre catedrele de istoria economiei nu mai există. Există cursuri de istoria economiei sau de istoria prețurilor, însă în multe cazuri acestea sunt facultative. În schimb, nu există nici măcar un curs de istoria economiei naționale, ceea ce face imposibilă înțelegerea de către studenți a anumitor fenomene și procese și îi ține departe de literatura istorică și economică. În schimb, Institutul de Economie Națională are printre sarcinile de cercetare și elaborarea unor „studii de istorie a economiei naționale”⁶. Cursurile de istorie economică sau de istorie a

³ Alois Brusatti, *Die Entwicklung der Wirtschaftswissenschaften und der Wirtschaftsgeschichte*, în vol. *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, Adam Wandruszka și Peter Urbanitsch (Hrsg.), vol. 1: *Die wirtschaftliche Entwicklung*, Wien, Verlag der ÖAW, 1973, p. 605.

⁴ Vezi Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Iași, Edit. Polirom, 2010.

⁵ Jürgen Kocka, *Theorieprobleme der Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Begriffe, Tendenzen und Funktionen in West und Ost*, în vol. *Geschichte und Soziologie*, Hans-Ulrich Wehler (Hrsg.), Köln, Kiepenheuer & Witsch, 1966, p. 305-330 (A. Soboul, J. Bouvier, P. Vilar, E.J. Hobsbawm, S. Pollard E. Genovese, H.-U. Wehler).

⁶ Vezi site-ul Institutului de Economie Națională: <https://www.google.com/search?q=institutul+de+economie+mondiala+bucuresti&oq=Institutul+de+economie+mondial%C4%83&aqs=chrome..69i57j0i22j30j69i60.18419j0j15&sourceid=chrome&ie=UTF-8>, accesat la 02 mai 2022.

economiei au fost scoase din programele universităților românești, unde totuși au rămas profesori care s-au ocupat cu diferite aspecte ale istoriei economice⁷.

Întorcându-ne la revista noastră și la temele generale și de lungă durată ale domeniului istoriei economice, nu putem să nu ne raportăm la Max Weber⁸, care a stabilit practic la vremea lui, atunci când a lucrat pentru *Handbuch der politischen Ökonomie*, foaia de parcurs a oricărei cercetări de istorie economică. În *Wirtschaft und Gesellschaft*, Max Weber a stabilit trei arii tematice mari:

a) Economie și drept (1. Relația principală, 2. Etapele evoluției, 3. Situația actuală);

b) Economia și grupurile sociale (Legături familiare și comunitare, stări, clase și stat);

c) Economie și cultură. Critica materialismului dialectic⁹.

Dacă lucrurile nu ar fi evoluat între timp, acesta putea fi un posibil program pentru revista noastră. Europa și lumea a trecut însă prin două războaie mondiale, Uniunea Sovietică și comunismul s-au întins ca un giulgiu peste jumătate de Europă și peste o mare parte de lume, beneficiind de statutul de învingător al nazismului, pentru a le înrobi (cu sprijinul inițial al aliaților).

Evenimente și fenomene s-au petrecut într-o epocă în care globalizarea – a cărei componentă esențială este economia – a atins proporții nemaiîntâlnite anterior. Peter Sloterdijk, care vorbește despre mai multe etape ale globalizării (pe cea la care ne referim îndeobște o numește globalizare terestră), afirmă că începe și este împlinită prin navigația creștin-capitalistă, fiind implementată prin colonialismul vechilor state naționale europene. Ea s-a încheiat, crede Sloterdijk, prin stabilirea sistemului monetar mondial bazat pe atât pe dolar (etalon, și monedă de rezervă) cât și pe aur, decis la Bretton Woods în 1944 – sau cel târziu prin formarea unei „atmosfera electronice și a unui mediu de sateliți” pe orbita terestră¹⁰. Pentru a vedea cât de adânci pot fi urmările evoluțiilor economice care fac posibilă o globalizare extinsă, Sloterdijk vorbește despre instaurarea unei epoci a „înfrânărilor” actorilor de pe scena politică și economică de după 1954 de la acțiunile permanent ofensive, cauzate de reducerea timpului în care acțiunile oamenilor sunt urmate de efecte, astfel încât atacul, agresiunea în spații deschise are urmări, iar autorii unor fapte reprobabile trebuie să se aștepte la a fi trași la răspundere în timpul vieții lor. Sloterdijk amintește procesele lui Pinochet, Milošević, Sadam Hussein și alți „unilateralști ghinionști”, pe care le consideră noutăți de natură morală¹¹ generate – adăugăm noi – tocmai de evoluțiile economice și intelectuale din ultimele decenii.

⁷ Iași: prof. Gheorghe Iacob; București: prof. Maria Mureșan, prof. Bogdan Murescu; Oradea: prof. Mihai D. Drecin; Cluj: prof. Ioan Lumperdean; Târgu Mureș: prof. Vasile Dobrescu ș.a.

⁸ Max Weber, *op. cit.*, passim.

⁹ Horst Baier, M. Rainer Lepsius, Wolfgang J. Mommsen, Wolfgang Schluchter, *Zur Edition von „Wirtschaft und Gesellschaft”. Allgemeine Hinweise der Herausgeber der Max Weber-Gesamtausgabe*, în vol. Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, Gesamtregister bearbeitet von Edith Hanke und Christoph Morlok, Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 2015, p. XXI.

¹⁰ Peter Sloterdijk, *Im Weltinnenraum des Kapitals*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2005, p. 24.

¹¹ *Ibidem*, p. 25.

Logica lui Sloterdijk pare însă a fi contrazisă de acțiunile recente ale Rusiei, care exportă un model economico-politic și socio-cultural falimentar, începând un război criminal împotriva unui popor căruia îi provocase deja enorme suferințe prin înfometarea care a dus la milioane de morți în deceniul trei al secolului XX (Holodomor); în consecință, am adăuga totuși la aceste nume și pe cel al lui Vladimir Putin.

Tocmai aceste evoluții într-o lume care se află în fața celei de a treia globalizări – agresiunea Rusiei împotriva Ucrainei, reșezarea economiei mondiale prin diminuarea puterii economice a Germaniei ca urmare a desprinderii ei forțate de sursele de alimentare cu materii prime aflate în Rusia, re poziționarea Marii Britanii pe continent și revitalizarea Commonwealth-ului, necesitatea re poziționării Uniunii Europene în economia mondială în condițiile unei ostilități crescute a Rusiei și Turciei, precum și a unei rivalități și chiar adversități din partea Marii Britanii, dar și a renașterii naționalismului (cel maghiar și cel polonez fiind doar un început ce ar putea genera și alte reacții naționaliste), dar nu în ultimul rând necunoscuta privind Ucraina postbelică: dacă va ieși învingătoare din acest conflict, cu siguranță că, învăluită în aura eroismului și cu resursele economice imense de care dispune, va avea pretenții mari în jocurile dintre statele europene, pretenții susținute probabil de Marea Britanie –, toate acestea vor constitui pe viitor subiecte demne de orice cercetare academică de istorie, și mai ales de istorie economică.

În aceste condiții atât de complicate, credem că o revistă de istorie economică s-ar putea transforma într-o platformă pentru toți cercetătorii cu preocupări de istoria economiei: atât pentru cei care lucrează în sensul reprezentat în mod strălucit de acad. Victor Axenciuc, de reconstituire a faptelor și fenomenelor economice, de analiză comparată pe baza unor date și serii statistice extrem de riguroase, cât și a celor care, aplicând metode de cercetare conectate la cercetarea anglo-saxonă, extind aria de investigație economică asupra aspectelor de natură socială sau chiar culturală. Dar și pentru cei care, în sensul ilustrat de Peter Sloterdijk, au dorința și capacitatea de a vedea, în sens filozofic, direcțiile de evoluție mari. Vrem să oferim prin revista noastră un cadru de dezbateri de idei, de publicare a unor cercetări noi, de polemici și recenzii, într-o lume aflată în permanentă mișcare și schimbare, beneficiind tocmai de realizările tehnologice moderne ce au creat condițiile de răspândire a rezultatelor unor cercetări care în urmă cu 15-20 de ani erau de neînchipuit.

Tocmai pentru a genera și perpetua conexiunea la cercetările din străinătate, dorim să publicăm dezbateri asupra metodelor de istorie economică, asupra diferitelor tendințe și școli de istorie economică, recenzii și prezentări de cărți de istorie economică în centrele de cercetare importante, dar și a lucrărilor de istorie regională sau a istoriei business-ului și a întreprinderilor, pe care sperăm să le vedem publicate de istoricii tineri pentru care tocmai globalizarea a deschis perspective extraordinare de studiu, pregătire, cercetare și afirmare, singura condiție fiind aceea de a-și păstra libertatea de gândire și de acțiune și evitarea dominației unor grupuri exterioare lor și profesiei lor.

ISTORIA ECONOMICĂ – REPERE ȘI JALOANE ÎN EVOLUȚIA UNEI DISCIPLINE*

Iosif Marin Balog**

Abstract. *The present study proposes some points about the individualization of economic history as a discipline placed at the intersection between history and economics, and at the same time aims to systematize some elements of methodology and the main conceptual sets used, that can mark the status of economic history as an articulated discipline in the socio-human sciences.*

There are analyzed the main „schools of economic history”, both in the Anglo-Saxon space, in France, and in Germany. The main idea suggested by the author is that, after more than a century of evolution, economic history has acquired over time a complex and rich methodological arsenal, tried to keep up with both new acquisitions in economics and history and other adjacent disciplines, assuming what she needed from both, even if, at the same time, she had to fight a constant struggle to ensure her autonomy as an independent discipline.

Keywords: economic history, methodological debates, Annals School, cliometry, new economic history, social and economic history.

Scopul studiului de față este o succintă și sumară radiografiere asupra modului cum istoria economică și practicienii ei din Europa și America au contribuit la afirmarea acesteia ca disciplină autonomă¹ și mai ales, au demonstrat capacitatea și utilitatea ei, deopotrivă pentru științele economice, cât și pentru știința istorică în general. Departe de a se dori o tratare exhaustivă (ar fi nevoie de sute de pagini), studiul de față va marca cele câteva repere pe care le considerăm fundamentale în devenirea și autonomizarea istoriei economice ca direcție de cercetare și disciplină academică; în același timp, dorim să sistematizăm câteva elemente de metodologie și principalele seturi conceptuale cu care s-a operat și care pot jalona statuarea istoriei economice ca disciplină articulată în cadrul științelor socio-umane. Considerăm că o astfel de punctare este utilă și din perspectiva faptului că literatura de specialitate disponibilă la noi este extrem de deficitară și oricine dorește să scrie serios și în cunoștință de

* O variantă anterioară a acestui material a fost publicată în volumul: *Economie și Istorie. Dialog și interdisciplinaritate. In honorem prof. univ. dr. Ioan Lumperdean la împlinirea vârstei de 60 de ani*, coord.: Dana Bako, Iosif Marin Balog, Rudolf Gräf, Răzvan V. Mustață, Cluj-Napoca, Academia Română/Centrul de Studii Transilvane, 2015, p. 243-268. Dat fiind profilul și programul editorial al acestei reviste aflată la primul număr, am considerat utilă prezentarea lui și aici, într-o formă revizuită și actualizată.

** Cercetător științific II, dr. hab., Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca al Academiei Române; e-mail: marin.balog@academia-cj.ro

¹ Iosif Marin Balog, *Este istoria economică o disciplină autonomă ?, aspecte metodologice, privire retrospectivă și necesități ale prezentului*, în vol. *Cum scriem istoria ? Apelul la științe și dezvoltările metodologice contemporane*, coord.: Radu Mârza, Laura Stanciu, Alba Iulia, 2003, p. 133-143.

„Revista Română de Istorie Economică”, vol. I, 2022, p. 13-38.

cauză despre acest subiect este nevoit să facă cel puțin un stagiul într-o bibliotecă occidentală.

Istoria economică este un domeniu prin excelență pluridisciplinar ce se pretează la o largă abordare și presupune un arsenal metodologic sofisticat, preluat din științele economice, din sociologie, demografie istorică, geografie istorică și mai nou din antropologie sau statistică. De-a lungul timpului, s-a purtat o intensă dezbateră între specialiști, care a generat o imensă literatură de specialitate, a generat curente și școli care au luptat decenii la rând pentru a-și câștiga locul și ponderea cuvenită în comunitatea științifică.

Scrutând orizontul temporal în care a început să se afirme, observăm că istoria economică are o tradiție destul de lungă în spațiul european, originile ei situându-se undeva secolul al XIX-lea în Anglia și Germania. În Anglia se poate vorbi de istorie economică chiar de la Adam Smith, de vreme ce acesta și-a susținut ideile economice cu argumente deosebit de bogate din viața economiei reale, încât metoda sa a fost chiar asociată, pe bună dreptate, metodei istorice în științele economice, de fapt cele două discipline fiind plasate în acea epocă în aceeași categorie². Însă prima lucrare considerată în Anglia explicit și pe deplin istorie economică a fost cea a lui Thorold Rogers dedicată istoriei agriculturii³. A fost de la început considerată o lucrare de pionierat, care a contribuit în mod decisiv la instituționalizarea școlii de istorie economică în Anglia. Foarte curând, a apărut și prima revistă de specialitate dedicată economiei și istoriei economice în special, „The Economic Journal”, pe lângă nou creată, în 1890, *Royal Economic Society*, care a adunat în jurul său pe cei mai de seamă practicanți ai disciplinei, dar a generat și acerbe polemici, precum cea dintre William Cunningham și Alfred Marshall pe tema relației dintre teoria economică și istoria economică⁴. Cunningham s-a remarcat, în acest context, ca un adept al metodei istorice în economie, contrazicând teoriile lui Marshall care se bazau doar pe principii generale și prea puțin pe datele empirice. Era, în fapt, celebra dezbateră dintre teoria pură și metoda istorică, ce a marcat trecerea de la clasicism la neo-clasicism în teoria și gândirea economică.

De altfel, aceste polemici nu erau un fenomen singular în acel moment, dacă ne gândim că în aceeași vreme în Germania se contura celebra „ceartă pentru metode, Methodenstreit”⁵, prin care s-a evidențiat diferența radicală dintre

² R.M. Hartwell, *Good Old Economic History*, „Journal of Economic History”, [infra: „JEH”], 33, nr. 1, March, 1973, p. 28-41.

³ Thorold Rogers, *History of Agriculture and Prices in England from 1259 to 1795*, vol. I-VI, London, 1866-1902.

⁴ Nu vom insista în acest context asupra acestor aspecte. Pentru cei interesați, vezi Alfred Marshall: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/366539/Alfred-Marshall>; William Cunningham: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/146621/William-Cunningham>; vezi și *Methodology of Economics*, vol I. *Nineteenth-Century British Writings*, ed. Roger Backhouse, London, Routledge, 1997.

⁵ Gh. Popescu, *Evoluția gândirii economice*, Cluj-Napoca, 2000, p. 662-665.

perspectiva istorică și cea economică analitică asupra unui eveniment. În realitate era vorba despre polemica dintre abstracție și deducție promovată de școala clasică și neoclasicism și cea dintre descriere și inducție promovată de către școala istorică germană și, mai ales, de către cel mai influent reprezentant al ei, Gustav Schmoller. În această ambianță, unul dintre reprezentanții de seamă ai noii orientări economice impuse de școala austriacă, Carl Menger, susținea că istoria este o știință descriptivă interesată de fapte, oameni și instituții, în timp ce economia, pe de altă parte, este o știință analitică teoretică ce investighează relațiile dintre legile economice și manifestările lor și care, similar, dar nu identic cu științele naturale, reduce printr-un proces de izolație formele de aparență ale vieții economice în elementele lor tipice⁶. Deosebirile de opinii dintre Menger și Schmoller erau, în fapt, divergențele dintre neoclasicismul economic și școala istorică germană: dacă Menger admira un sistem social format din oameni egoiști și automotivați în care economia se regla prin jocul liber al forțelor și mecanismelor concurențiale, Schmoller vedea sistemul social format din indivizii reuniți într-o națiune și o economie condusă de stat. Schmoller respingea deductivismul și abstractismul lui Menger, considerând că fenomenele și procesele economice nu pot fi izolate de contextul lor istoric.

În construcția istoriei economice ca disciplină de sine stătătoare, un rol important l-a avut, totuși, școala germană de economie, dealtfel una din cele mai puternice combatante ale celebrei dispute pentru metode (*Methodenstreit*). După cum se știe, școala germană de economie a apărut ca o reacție la gândirea economică smith-iană și a adus cu sine două concepte fundamentale: economia națională și istorismul, care au fost, în același timp, elemente care au contribuit la unificarea dintre știința economică (teoretică) și descrierea istorică (aplicată). Școala germană susținea că numai observarea realității, colectarea de dovezi istorice, descrierea evoluției în timp a proceselor economice și sociale, apelul la statistică pot permite economistului să inducă tendințe și să descopere legi, să înțeleagă devenirea istorică a unei națiuni și să explice științific anumite mecanisme și principii ale funcționării unui sistem economic⁷. În fapt, școala germană de istorie economică din această perioadă și-a propus, relativizând teoria clasică economică pură, să ofere cele mai bune soluții și cele mai pertinente argumente prin intermediul investigației istorice. Și în Marea Britanie, mai cu seamă începând cu anii '90 ai secolului XIX, dezbaterile de idei au evoluat treptat înspre aceleași coordonate ale relației dintre teoria economică clasică și istorism, cu deosebirea că aici a existat de la început mai multă disponibilitate în a accepta interdependența dintre teoria și istoria

⁶ Ludwig von Mises, *The Historical Setting of the Austrian School of Economics*, Ludwig von Mises Institute, Auburg, Alabama, capitolul II, în special. Ediția completă, online la: <http://mises.org/etexts/histsetting.pdf>

⁷ Gh. Popescu, *op. cit.*, p. 663.

economică și se considera rezonabil ca cele două să progreseze în viitor, într-un sens mult mai apropiat. Și totuși, economiștii istorici din acești ani de începuturi nu studiau, în realitate, evoluția economică și nici nu priveau istoria economică dintr-un punct de vedere dinamic sau evoluționar, și asta în ciuda faptului că trăiau într-o epocă de mare expansiune economică și într-o perioadă în care procesele evoluționare erau la modă. Istoria economică era privită parțial și ca un mod de producere a unui repertoriu de forme de organizare economică⁸. Economiștii erau preocupați de examinarea realității economice atât din trecut, cât și din prezent și doreau, desigur, să culeagă datele necesare pentru mai buna organizare economică a viitorului. Dintre toți, Marx a fost singurul din acea vreme care a prezentat în cadrul teoriei sale economice, o imagine dinamică a evoluției istorice, „restul e descriere și tabele”⁹.

Pe de altă parte, la momentul respectiv, atât în Marea Britanie, cât și în Germania, majoritatea practicanților istoriei economice erau implicați politic sau dețineau funcții de răspundere care presupuneau analize și soluții la problemele sociale și economice ale momentului. Ilustrativ în acest sens este rolul lui Gustav Schmoller și a *Verein für Sozialpolitik*, fondată în anii 1870 cu scopul de a susține cercetări empirice și istorice asupra problemelor economice și sociale ale momentului¹⁰. O preocupare aparte a reprezentanților școlii germane de istorie economică din perioada sa de începuturi a fost și necesitatea perceperii interdependenței proceselor sociale. Fenomenele economice erau în strânsă relație cu celelalte fenomene sociale, așa încât dacă economicul ar fi ignorat celelalte fapte sociale, nu va n-ar fi putut pătrunde niciodată mecanismele schimbării și evoluțiile economice. Atât Schmoller, cât și ceilalți adepți ai școlii istorice din Anglia erau de părere că deficiența majoră a teoriei economice clasice constă în aceea că nu ia în considerare experiența istorică. Ei considerau că instituțiile și dinamica acestora reprezintă variabile de cea mai mare importanță, alături de specificitatea culturală¹¹. O astfel de simbioză a fost și mai evidentă în cazul școlii germane, unde majoritatea practicanților istoriei economice erau de acord că socialul și economicul stau într-o condiționare cauzală și într-un evident raport de reciprocitate¹².

Practicanții vechii istorii economice au devenit interesați de problema creșterii economice în perioadele marcate de crize economice, situații care i-au

⁸ Relevante sunt, în acest sens, aprecierile lui William N. Parker, *From Old to New to Old in Economic History*, „JEH”, 31, 1971, nr. 1, March, p. 3-15.

⁹ *Ibidem*, p. 11.

¹⁰ Eric Grimmer-Solem, *The Rise of Historical Economics and Social Reform in Germany 1864-1894*, Oxford, 2003.

¹¹ Vezi în acest sens, în special: Birger Pridat, *Die andere Ökonomie. Über G.v. Schmollers Versuch einer «etisch-historischen» Ökonomie im 19. Jahrhundert*, Marburg, 1995. De asemenea, Gustav Schmoller, *Grundriß der Allgemeinen Volkswirtschaftslehre*, 2 Bände, Berlin 1904.

¹² Vezi Friedrich Lütge, *Deutsche Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Ein Überblick*, Berlin, 1966, 3. Auflage.

determinat la interogații și analize capabile să explice mecanismele profunde ale acestor fenomene care au bulversat nu numai sistemele economice, ci și teoriile care le susțineau și care ele însele s-au văzut adesea neputincioase în a explica situațiile de criză.

Crizele economice, precum cele din deceniile 8 și 9 ale secolului al XIX-lea, au determinat o mai intensă aplecare asupra istoriei economice, dat fiind impactul crizei economice din 1873, cea dintâi criză majoră cu care se confrunta societatea industrială; pentru economiști și istoricii interesați de dimensiunea economicului a fost nu doar manifestarea unei neliniști intelectuale, ci începutul unor reale căutări. A. Juglar a fost cel dintâi care a început să înlocuiască analiza economică principial teoretică și deductivă cu o analiză inductivă bazată pe date statistice¹³. În prefața ediției a doua a lucrării sale, autorul declara că „am urmărit legile și periodicitatea crizelor prin observarea faptelor și fără a utiliza vreo teorie sau vreo ipoteză”; analiza sa din această perspectivă a marcat lansarea unui model de abordare care urma să devină foarte popular în deceniile următoare, Juglar fiind considerat pionierul teoriei ciclurilor economice care au la bază fluctuațiile investițiilor, „the business cycle”.

Este, așadar, epoca istoriei economice evenimențiale, dar cu reale achiziții teoretice și analitice până în deceniul al 4-lea, după marea criză din 1929-1933 care a readus economicul în prim-planul dezbatărilor istoricilor, generând o mutație istoriografică în care legăturile dintre istorie și economie sunt din nou reconsiderate¹⁴.

Totuși, în această perioadă încă, istoria economică rămânea o auxiliară a economiei politice. Ea aplica trecutului modele și structuri cuantificabile și acorda atenție mișcării și variațiilor structurilor oscilante ale economiei. Toate aceste tendințe sunt depășite în cartea lui Fr. Siminad¹⁵, lucrare ce s-a bucurat de un mare ecou în epocă. Autorul încerca să explice marea criză din anii 1929-1932 plecând de la fenomenele specifice crizei din 1873. A investigat emergența crizelor, evoluția și schimbările pe care le-au generat aceste crize în societate. Astfel, el a ajuns la concluzia conform căreia toate tipurile de crize au dat un sens economiei și societăților în care au apărut mai mult sau mai puțin ca accidente necesare progresului economic. Siminad a fost considerat fondatorul unei istorii economice care avea la bază un aparat statistic care să fie în măsură

¹³ A. Juglar, *Des crises commerciales et de leur retour periodique en France, Angleterre et Aux Etats Unis*, Paris, 1862.

¹⁴ R.M. Hartwell face o etapizare a istoriei economice; în opinia sa, etapa I ar cuprinde perioada 1880-1920, cea de-a doua ar include anii 1920-1960 și, în fine, cea de-a treia etapă, care s-ar încadra în „noua istorie economică”, ar îngloba intervalul 1960-1980. Vezi studiul său: *Good Old Economic History*, „JEH”, 33, nr.1 March 1973, p. 28-41.

¹⁵ Fr. Siminad, *Les fluctuations économiques à longue période et la crise mondiale*, Paris, 1932.

a permite analiza ciclurilor regulate în mișcarea de ansamblu a societății. El realizează o relaționare între studiile monetare, problemele sociale și nivelul de viață, dar implicând și psihologia colectivă firesc, diferențială a anumitor grupuri sociale¹⁶.

În această ambianță, asistăm, pe fondul acumulărilor mai sus menționate, la o viguroasă reînnoire din partea *Școlii de la Annales*. L. Febvre, unul dintre pionierii acestei școli afirma că: „marile descoperiri se fac la frontiera dintre științe”. Aceasta a determinat o largă deschidere novatoare a istoriei și spre știința economică, de pe urma căreia istoria economică a avut foarte mult de câștigat. Concepția Școlii de la Annales, așa cum o definea L. Febvre, era *istoria totală*: „tot ce tine de om, ce depinde de acesta, tot ce este activitate umană, într-un cuvânt tot ce se referă la existența umană”¹⁷. Argumentul Școlii de la Annales că e nevoie de un punct de convergență al tuturor științelor implicate în studiul societății a devenit treptat metodă definitorie pentru adepții ei. Fondatorii revistei „Annales d’histoire Economique et Sociale”, Lucien Febvre și Marc Bloch, își propuneau încă de la început să depășească specializările înguste, promovând inter-disciplinaritatea și, în același timp, trecerea de la stadiul dezbaterilor teoretice la realizări concrete, mai ales anchete colective pe tărâmul istoriei contemporane. Practicanții acestei școli au remarcat devreme faptul că realitatea complexă a vieții umane, schimbarea din economie și societate pot fi explicate doar în termenii multiplicității factorilor; acești factori multipli nu se constituie într-o ierarhie, ci mai degrabă într-o rețea. Astfel, succesul școlii de la Annales a fost asigurat de promovarea multidisciplinarității și a principiului că marile descoperiri se fac la frontiera dintre științe. Un reprezentant notabil al istoriei economice de la Annales a fost Ernest Labrousse care, după 1946, va forma o adevărată școală de istorici economiști care vor integra în analizele lor durată lungă, structurile, seriile, cu scopul de a integra elementele cele mai relevante pentru studiul societăților trecute și prezente. Braudel avea să illustreze apoi magistral aceste modele de abordare. Braudel a avut un imens succes prin lucrările sale, tocmai prin faptul că s-a orientat și spre economie, viață materială, acordând prioritate duratei lungi, tendințelor seculare, ciclurilor lungi în detrimentul evenimentialului¹⁸.

Achizițiile metodologice la nivelul istoriei economice ale școlii de la Annales au fost, așadar, numeroase și complexe. Cu toate că s-a demarcat de conceptul marxist, școala de la Annales a adoptat din arsenalul acestuia un număr semnificativ de concepte: *concepție dialectică a istoriei – una care să fie*

¹⁶ Vezi, în acest context, și analiza și referințele propuse de Toader Nicoară, în, *Clio în orizontul mileniului trei. Explorări în istoriografia contemporană*, Cluj Napoca, 2002, p. 57-62.

¹⁷ L. Febvre, *Combats pour l’histoire*, Paris, 1952. O ediție electronică full text la <http://www.scribd.com/doc/8362105/Lucien-Febvre-Combats-pour-lhistoire-1952>.

¹⁸ Toader Nicoară, *op. cit.*, p. 60.

capabilă să exploreze relația dintre durată lungă și schimbările specifice duratei scurte; ideea ca istoria economică este dominată de structuri, cicluri și evenimente; metoda comparației asociată cu noțiunea de progres istoric (economic). La nivelul analizei economice se impunea, apoi, o comparație a proceselor parțiale și încadrarea lor în unități mai largi. Se puneau apoi problema a se urmări care sunt cele mai importante trăsături identice și diferite ale unui fenomen istoric care trebuie studiat¹⁹. Cu toate acestea, dezbaterile metodologice nu s-au individualizat decât în rare cazuri în studii aparte, ci s-au integrat, mai degrabă, ca parte componentă a cercetării istoricilor, reprezentând în subsidiar acel „atelier” al istoricului de care vorbea L. Febvre. Astfel, cele mai bune eseuri metodologice le găsim fie în introducerile unor lucrări, fie în studii de caz devenite paradigme clasice de cercetare²⁰.

După ce de-al doilea război mondial, la școala de la Annales se individualizează o a doua generație de istorici care privilegiază istoria economică și socială prin apelul la metoda cantitativă și cuantificare, toate în relație cu o altă disciplină în expansiune: demografia. Este momentul fulgurant al cantitativului²¹: serii de prețuri, publicare de serii de date statistice tematice, recensăminte, registre parohiale prelucrate și cuantificate pe diverși indicatori, curbe și cicluri economice ilustrate prin intermediul a numeroase date cantitative. Această reorientare a discursului istoric este determinată, în parte, și de o dezvoltare spectaculoasă a științelor sociale care ele însele se vor constitui apoi într-o nouă provocare pentru istorie. Cantitativul impus astfel la nivelul istoriei economice a permis unor istorici să viseze la o viziune paradisiacă a unei istorii făcută de cifre și ordinator. Dar, dincolo de aceste prime avânturi care s-au dovedit iluzorii, cantitativul temperat și îmbogățit s-a extins și asupra unor domenii precum: demografia istorică, ~~în~~ istoria mentalităților, ~~în~~ antropologia istorică sau ~~în~~ istoria culturală propriu-zisă²². În fond, Școala de la Annales a urmărit ~~apoi~~ să demonstreze că istoria economică urmărește să lege științele umaniste, de la geografie la psihologie, eliberată de perspectiva îngustă a școlii istoriciste, context în care se impune tot mai mult conceptul de *noua istorie economică*²³. Treptat, noul concept a trecut dincolo de Ocean și, căpătând noi valențe, a devenit o emblemă a școlii americane care în anii '60 s-a impus prin dinamismul și forța ei novatoare. Universitățile americane au devenit redutabile centre de cercetare în noile direcții propuse.

Actul de naștere al „noii istorii economice” americane l-a reprezentat Congresul Asociației de Istorie Economică din Williamstown, Massachusetts,

¹⁹ *New and traditional approaches to economic History and their interdependence*, „JEH”, 1965, p. 480-495.

²⁰ Maurice Aymard, *The Annales and French Historiography 1929-1972*, „Journal of European Economic History” [infra: „JEEH”], vol. 1, nr. 2, Fall 1972, p. 491-511.

²¹ Toader Nicoară, *op. cit.*, p. 63.

²² Pentru întreaga dezbatere, vezi o analiză la Toader Nicoară, *op. cit.*, în special p. 77-82.

²³ Maurice Lévi-Leboyer, *La New Economic History*, „Annales”, 1969, p. 1035-1065.

din septembrie 1957. Aici s-au detașat două intervenții, una a lui A.H. Conrad și cealaltă a lui A.W. Coats, care au „șocat” la vremea respectivă, după cum autorii înșiși aveau să recunoască mai târziu²⁴. „Fiind naivi și poate datorită faptului că ne lipsea perspectiva istorică, cu instruire eminent economică, noi nu am considerat lucrările pe care le-am prezentat ca revoluționare sau neconvenționale [...]. Am văzut lucrurile în esență ca o integrare a cuantificării istorice aplicate în știința economică și am dorit să reiterăm ceea ce a fost mai bun în tradițiile empirice ale științei economice cantitative”²⁵.

Ceea ce s-a reușit la Williamstown și în perioada imediat următoare, a fost realizarea unui mariaj între statistică și teorie, între cuantificare și analiză, modele metodologice care urmau să fie probate în analizele privitoare la economia americană din secolul al XIX-lea, propuse de programele de cercetare ale Biroului Federal de Statistică din Washington. Desigur, dezbaterile metodologice au continuat încă multă vreme, iar controversele au fost pe măsură, generând o întreagă literatură, uneori cu accente de polemică acidă între istoricii așa-zis tradiționaliști și adepții noii orientări. Era, astfel, inevitabil și un conflict între generații. Susținătorii noii orientări, care erau de cele mai multe ori tineri, au fost acuzați de lipsă de imaginație, deficiențe în cunoașterea literaturii de specialitate existente. Chiar editorii celei mai prestigioase reviste de specialitate „Journal of Economic History” au refuzat la început să le publice articolele, considerându-le „prea tehnice” și încărcate de statistici. Un caz celebru s-a petrecut chiar în anul 1957, când Lance Davis a înaintat spre publicare un astfel de material²⁶. După proteste publice, articolul a fost publicat în revistă abia în 1960, iar din 1961 boardul editorial al publicației a fost remaniat. De asemenea, pentru a se evita noi dispute, unele fără substanță, noii istorici economiști au inaugurat seria de conferințe proprii, la Purdue University, intitulate *Seminar despre metodele cantitative în istoria economică*. Noul cadru instituțional a devenit curând un for de dezbateri articulate despre fundamentele teoretice ale noii istorii economice, agenda de lucru și, mai ales, stabilirea unui set coerent de attribute novatoare care să o delimiteze definitiv de istoria economică tradițională care reprezenta pentru ei permanenta opoziție la care se raportau.

Unul dintre aspectele fundamentale care au fost luate în discuție în dezbaterile care au prilejuit conturarea noii istorii economice ca disciplină autonomă a fost relația dintre fapt și teorie²⁷. Analiza unui fapt economic istoric

²⁴ A.W. Coats, *The Historical Context of the New Economic History*, „JEH”, vol. 9, nr. 1 Spring 1980, p. 187.

²⁵ Întreaga discuție pe această temă: *Summary of Discussion and Postscript*, „JEH”, vol. 17, Winter 1957, p. 509 și urm.

²⁶ Este vorba despre studiul *The New England Textile Mills and the Capital Markets. A Study of Industrial Borrowing 1840-1860*, publicat ulterior în „JEH”, 20, March 1960, p. 1-30.

²⁷ J.R.H. Hughes, *Fact and Theory in Economic History*, în vol. *The New Economic History. Recent Papers on Methodology*, ed. Ralph L. Andreano, New York, 1976 [infra: *The New Economic History ...*], p. 44 și urm.

a implicat și în rândul economiștilor angajarea în explicarea unor principii generale teoretice care să fie în măsură a oferi suportul necesar explicării resorturilor profunde ale unui fenomen economic. Analiza asupra istoriei ciclurilor economice, *the business cycle history*, părea să fie în măsură a lega în mod direct „faptul” de teorie. Când Schumpeter publica prima dată lucrarea *Measuring Business Cycle*, teoreticienii au protestat vehement față de maniera în care s-a propus analiza materialelor statistice, fără a avea la îndemână o „teorie a ciclurilor economice”. De fapt, noua istorie economică readucea în prim-plan conflictul faptă-teorie din anii de dinaintea celui de-al doilea război mondial. Asistăm, pe de altă parte, și la contestarea treptată a teoriei macroeconomice keynensiene, care dominase întreaga perioadă interbelică. Noua generație de istorici ai economiei a încercat să-i ignore pe vechii adepți și să impună noi direcții în modelele micro-economice de analiză, în economia-matematică, în analizele cantitative și chiar în modelele contrafactice. Aceasta se explică și prin faptul că, spre deosebire de vechea generație, recrutată cu precădere dintre istorici, noii practicieni proveneau, în cea mai mare parte, dinspre științele economice, considerând necesară revizuirea multora dintre vechile interpretări, prin apelul la un instrumentar metodologic de tip nou și, desigur, la un alt fel de limbaj. Sloganul adepților „noii istorii economice” era faptă și teorie integrate (*integrating fact and theory*)²⁸. Combinația ipotezelor pe care le luau în discuție în cazul unei analize de istorie economică, alături de aserțiunile teoretice legate de aceasta, trebuia să fie în măsură să îi conducă spre necesitatea de a lua în discuție problema factorilor exogeni care influențează activitatea economică. Schumpeter accentua ideea că există regularități ale desfășurării unor fenomene la care teoria poate servi spre elucidare, iar aceste regularități nu pot fi înțelese dacă sunt studiate în izolare față de toate celelalte evenimente externe²⁹. Cu alte cuvinte, în cunoaștere nu se poate totuși avansa doar strict prin intermediul teoriei. Se mai adaugă apoi faptul că teoria economică este statică, iar istoria, prin însăși natura sa, este dinamică. În fine, aproape toate teoriile pe care la avem la îndemână sunt puternic compartimentate: avem teorie economică, teorie socială, politică, dar nu avem „un câmp unificat al teoriei”³⁰. Robert Fogel, un adept și un practicant de elită al noii istorii economice de peste ocean, recunoștea că „cel mai critic aspect în munca istoricului care profesează noua istorie economică este validitatea logică și empirică a teoriilor pe care își bazează aprecierile”³¹. După părerea aceluiași

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Joseph Schumpeter, *Business Cycles. A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*, New York, 1939, capitolele VI-VII, p. 213 și urm. O ediție *on line* completă a cărții la: http://classiques.uqac.ca/classiques/Schumpeter_joseph/business_cycles/schumpeter_business_cycles.pdf

³⁰ Vezi în acest sens aserțiunile lui Lance A. Davis, „*And it will never be Literature*”. *The New Economic History. A Critique*, în vol. *The New Economic History ...*, p. 68.

³¹ Despre întreaga discuție vezi R.W. Fogel, *Reappraisals in American Economic History*, „*American Economic Review*”, vol. 54, nr. 3, May 1966, p. 377.

istoric, premisele unei analize pertinente pot fi clasificate în premise de bază și premise relaționale (teoretice). Cele din urmă statuează relațiile dintre termeni, desigur, cu condiția argumentării cu datele necesare. Ambele, atât analiza economică, cât și interpretarea istorică, pot fi vizualizate în aceiași termeni. În fapt, dacă luăm în serios că există premise teoretice implicit în analiza istorică, atunci trebuie să vedem în mod necesar și în noua istorie economică, premise, linii de argumentare și concluzii³².

În acel context, scopul și utilitatea noii istorii economice era să îmbogățească studiul istoriei prin apelul la acele mecanisme teoretice în măsură să asigure o cuantificare mai exactă a datelor economice din istorie, dar și cauzalitatea și efectele acestora. Este adevărat că istoria economică nouă și veche cere un efort analitic sporit față de alte ramuri ale istoriei³³. Dintre științele sociale, economia și-a elaborat mai devreme și mai coerent o structură teoretică pe care istoricii și-au putut-o apoi apropria parțial, implicit sau explicit.

Discuțiile metodologice între istoricii economiei s-au purtat, așadar, și pe tema relevanței teoriei și statisticii în istorie. Problema care a revenit mereu în actualitate, a fost ce fel de teorie și ce fel de tehnici cantitative pot fi relevante și până unde își pot ele extinde validitatea în istoria economică.

W.W. Rostow argumenta că pentru istoricul preocupat de fenomenele economice, teoria poate fi folositoare în trei moduri: în definirea problemei, în analize având ca scală perioada lungă și în al treilea rând, în contribuția la organizarea sistematică a cunoștințelor economice despre trecut în termeni analitici care să permită comparații și generalizări. Nu în ultimul rând, analizele de istorie economică îl obligă pe cercetător să pătrundă și în alte compartimente: politic, social și chiar cultural. Părerea lui Rostow este că o tratare sistematică a problemei creșterii economice presupune, fără discuție, preluarea unor noi câmpuri de cercetare care au strânsă legătură cu factorul economic³⁴. Dezbaterea despre rolul teoriei în noua istorie economică nu a fost singulară. Problema contrafactualității în istoria economică sau „istoria la modul condițional”³⁵ a stârnit nenumărate polemici. Primul care a folosit în mod explicit această abordare a fost Robert Fogel. Ideea de la care a plecat acesta a fost aceea că, în loc de a estima semnificația sau contribuția unui

³² David J. Loschky, *What's Happening in the New Economic History*, „JEH”, vol. 3, nr. 4, Winter 1974, p. 749.

³³ Albert Fishlow, *The New Economic History Revisited*, „JEEH”, vol. 3 nr. 2, Summer 1974, p. 453 și urm.

³⁴ Aceste aserțiuni au fost mai întâi teoretizate de Rostow în studiul *The Interrelation of Theory and Economic History*, „JEH”, vol. 17, nr. 4, dec. 1957, p. 507 și urm; ideile sunt vizibile și în cărțile sale de referință: W.W. Rostow, *British economy of the nineteenth Century. Essays*, Westport Conn., 1948; idem, *The Satges of Economic Growth: a Non- Communist Manifesto*, Cambridge, 1960; idem, *The Process of Economic Growth*, Oxford, 1960.

³⁵ Expresia îi aparține lui Alexander Gerschenkron, *The Discipline an II*, „JEH”, nr. 4 december, 1967, p. 454.

anumit factor în procesul economic, ipoteza contrafactuală caută să explice cât de diferită ar fi fost economia în absența acelui factor sau în cazul aplicării altei alternative considerată cea mai bună³⁶. În general, aceste noi interpretări au fost considerate revizioniste, pentru că au reconsiderat alte analize tradiționale cu ajutorul unor date care au putut fi supuse studiului statistic și metodei cantitative. Desigur că și vechea istorie economică se baza pe date cantitative, cu speciala subliniere că dacă prima opera cu datele definite de modelele economice de producție de la un moment dat, noile abordări contrafactice propuse de cliometricieni presupuneau reconstituirea unor date din cele mai diverse surse, cea mai mare parte a lor indirecte. S-a ajuns în acest context chiar să se spună că „cea mai mare parte a noii istorii economice nu face decât să își folosească ingeniozitatea în a analiza datele care-i convin (de obicei publicate)”³⁷. Preocuparea adepților istoriei cantitative, a cliometricienilor în general, a fost abordarea atât a unor fenomene în durată lungă, dar și pentru fenomene regionale și chiar a fluctuațiilor de scurtă durată. Cu toate acestea, contestatarii noilor metode propuse nu au ezitat, de câte ori au avut ocazia, să acuze acest tip de istorie economică de o serie întreagă de neajunsuri: concentrarea pe segmente prea înguste în spațiu și timp și, cel mai des invocat argument, neglijarea unor variabile precum problema distribuției în economie, neglijarea relației complexe și multiple dintre variabilele economice, politice și sociale și, mai ales, de determinările și interacțiunile dintre acestea. Unii susțineau chiar și ideea că dacă metoda cantitativă este în măsură să fie utilă rezolvării unor probleme, este mai degrabă o întâmplare, decât o regulă a strategiei cercetării istorice. Era clar că în acest punct al dezbaterii era nevoie de (re)stabilirea unui dialog cu adepții unei istorii care să reconcilieze viziunile mai convenționale și chiar pe cele tradiționale, dacă se poate. Astfel, Noua Istorie Economică a trebuit să devină mai flexibilă și să restabilească legătura cu așa-zii tradiționaliști, o reunire a efortului pentru a realiza cercetări în echipă și a oferi explicații cât mai valide asupra realității economice trecute. În fond, cei mai mulți au înțeles că inovatorii de la un moment dat puteau deveni ei înșiși conservatorii de mai târziu. Foarte curând, s-a crezut că după lansarea cliometriei, istoricii vor fi excluși de la practicarea noii istorii economice. Se părea că economiștii dominau noua istorie economică cu un soi de aroganță izvorâtă din calitatea lor de experți ai statisticii și modelelor matematice, împingându-i pe istorici undeva la periferie. O prezumție care nu s-a dovedit

³⁶ Pe acest tip de premise, Fogel a scris o lucrare care a stârnit nenumărate polemici: R.W. Fogel, *Railroads and American Economic Growth. Essay in Econometric History*, Baltimore, John Hopkins University Press, 1964. Un alt exemplu ilustrativ privind utilizarea metodei contrafactualismului este cel privind studierea impactului tarifelor asupra distribuției veniturilor în America de dinainte de Războiul Civil: Clayne Pope, *The Impact of the Ante- Bellum Tariff for Income Distribution*, „Explorations in Economic History”, Summer 1972, vol. 9, nr. 4, p. 375-421.

³⁷ Albert Fishlow, Robert W. Fogel, *Quantitative Economic History: An Interim Evaluation. Past Trends and Present Tendencies*, „JEH”, vol. 31, nr. 1 March 1971, p. 19.

întru totul adevărată, deoarece realitatea a demonstrat că a scrie istorie economică de calitate nu depinde exclusiv de complexitatea metodei statistice utilizate, ci de capacitatea investigatorului de a potrivi tehnicile statistice cu celelalte date avute la îndemână și, mai ales, cu contextul³⁸.

Un capitol aparte l-a constituit polemica dintre reprezentanții Școlii de la Annales și cliometricieni. Nu este aici locul pentru o reconstituire amănunțită a acestor dezbateri care au dominat anii '60, deopotrivă în Franța și în SUA. În Franța, atitudinea față de noua istorie economică practică în SUA a fost una preponderent negativă, chiar ostilă³⁹. Pierre Chaunu nici măcar nu o considera istorie: „așa numita istorie cu greu poate fi recunoscută ca atare. Este restrânsă la un segment de timp foarte scurt și se potrivește la hiper- dezvoltatul sector economic american unde are la îndemână, fără prea mare merit, un material statistic abundent aproape prelucrat”⁴⁰. Adâncind polemica, Chaunu critica istoria economică americană și pentru faptul că nu făcea, de pildă, distincția dintre *growth* și *development*. În opinia istoricului francez *development* înseamnă și modificare în structurile mentale, în habitudinile sociale, modificări care nu pot fi analizate cu metodele cliometricienilor și care fenomene sunt, până la urmă, condiții necesare pentru *growth*⁴¹. Pe de altă parte, cliometricienii susțineau că istoricii Școlii de la Annales nu sunt preocupați de teorii sau metodologii proprii, de vreme ce câmpul disciplinelor la care se raportează în mod echivoc le furnizează deja. Tehnicile și modelele nu trebuie decât să le adapteze și să le integreze după măiestria fiecăruia. „[...] în spectrul de culori în care se încadrează istoria, de la cel științific la cel umanistic, cei mai mulți de la Annales par mai aproape de cel de-al doilea model ideal”⁴².

Cu prilejul celei de-a 31-a întâlniri anuale a Asociației de Istorie economică din SUA, Ralph Hidy remarcă faptul că cliometricienii au dat o interpretare mai riguroasă istoriei economice (în special cei americani), dar tot el recunoștea, pe de altă parte, că producțiile lor s-au dovedit mai greoaie și uneori mai puțin accesibile publicului care venea din afara științelor economice, de unde a rezultat acea dificultate de comunicare și chiar o doză de repudiare.

³⁸ Robert W. Fogel, *Current Directions in Economic History. Papers presented at the Thirty-first Annual Meeting of the Economic History Association*, „JEH”, 32, 1972, nr. 1 March, p. 1-2.

³⁹ Ilustrativă este în acest sens poziția lui Pierre Vilar, *Pour une meilleure compréhension entre économistes et historiens: Histoire quantitative ou économétrie rétrospective ?*, „Revue Historique”, nr. 49 Janvier-Mars, 1965, p. 293-312.

⁴⁰ Citat la Robert Forster, *Achievements of the Annales School*, „JEH”, 38, 1971, nr. 1, March, p. 67; vezi, de asemenea, Pierre Chaunu, *L'économie- dépassement et prospective*, în vol. *Faire de l'Histoire*, vol. II, p. 62 și urm.

⁴¹ Pentru această dezbateră, vezi studiul lui Pierre Chaunu, *Croissance ou développement ? A propos d'une véritable histoire économique de l'Amerique Latine aux XIXe et XXe siècles*, „Revue Historique”, 244, 1970, p. 359 și urm.

⁴² Robert Forster, *Achievements of the Annales School*, „JEH”, 38, 1971, nr. 1, March, p. 74.

Aceasta din urmă venea din faptul că istoricii sunt în primul rând preocupați de trecut și încearcă să explice ce s-a întâmplat, pe când economistul vede informația cantitativă, inclusiv cea cu valoare istorică doar ca pe o materie primă ce-i poate fi de folos în măsura în care-i oferă sprijin în elaborarea teoriei economice. Apoi istoricul ca inițiat în istoria economică, a fost acuzat că s-a limitat de multe ori doar să-și achiziționeze și să utilizeze selectiv unele cunoștințe economice⁴³. Care era remediul ? Cei mai mulți practicieni ai cliometriei, între care Douglas North⁴⁴ sau Rondo Cameron, pledau pentru necesitatea ca istoricul să recunoască nevoia de teorie în cercetările sale, pentru a se putea descurca în aparentul haos de date care caracterizează evoluția vieții materiale a societății. Pe de altă parte, cliometricienii să facă accesibile contribuțiile lor și pentru istorici. În fond, fiecare cercetător să fie în măsură să-și selecteze metoda cea mai convenabilă care să-i valideze ipotezele⁴⁵.

Din cele mai sus rezumate asupra modului cum s-a articulat în America „noua istorie economică” sau cliometria, remarcăm faptul că acest proces s-a produs pe fondul unor intense polemici care se întind pe mai bine de două decenii. Pe lângă argumentele de cea mai diversă natură în jurul cărora s-au articulat aceste dezbateri, au rezultat două efecte semnificative: o redefinire a statutului istoriei economice, a relației dintre teorie și analiză și, nu în ultimul rând, o reconsiderare a rolului teoriei economice în științele sociale în general. Din aceste eforturi au rezultat lucrări de o deosebită importanță, care au devenit între timp modele de referință pentru istoria economică, chiar dacă în momentul apariției lor au fost supuse celor mai aprinse dezbateri sau chiar contestări. În fond, din relația de interdependență dintre vechea și noua istorie economică au avut de câștigat, deopotrivă, științele economice în ansamblul lor, istoria economică și socială, științele istorice în general, inclusiv demografia istorică. Dacă la început noua istorie economică a fost practică aproape exclusiv în America, în mai puțin de un deceniu, aceasta și-a câștigat admiratori în Europa (Marea Britanie, Germania, Italia, Olanda), în Japonia sau Australia⁴⁶.

Desigur că se poate pune întrebarea de ce noua istorie economică a apărut tocmai în America ? Încercările de răspuns trebuie să ia în considerare două

⁴³ Vezi în acest sens Ralph W. Hidy, *The Road we are travelling (presidential Address)*, „JEH”, 32, 9172, nr. 1 March, p. 3-5.

⁴⁴ Vezi în acest sens Douglas North, *The Rise of the Western World. A New Economic History*, Cambridge, Cambridge University Press, 1973. Una din tezele sale principale este/se referă la faptul că revoluția industrială nu a fost unica sursă a creșterii economice moderne.

⁴⁵ Rondo Cameron, *Economic History. Pure and Applied*, „JEH”, 35, 1976, nr. 1 March, p. 3-27.

⁴⁶ Începând cu anul 1968, la Departamentul de Istorie Economică de la *London School of Economics and Political Science* s-a introdus un curs de metodă econometrică; în același timp, numărul tezelor de doctorat din SUA dedicate spațiului extra-american a crescut semnificativ. Un bilanț sugestiv privind noua istorie economică (concepte, metode, teorii) îl face Peter Mathias, *The New Economic History its first Twenty Years*, „JEEH”, vol. 21, nr. 3 Winter 1992, special issue, p. 505-551.

aspecte primordiale: în primul rând aici a existat un cadru adecvat; celebra sintagmă americană „publici sau dispari” (sună mai bine în engleză: *publish or perish*) era la mare actualitate în sistemul academic american, extrem de concurențial, unde orice om de știință trebuie să dea dovada maximului profesionalism. Se adăuga la aceasta mobilitatea deosebită a resurselor umane, fluctuația permanentă a reputației profesionale, care seamănă mai mult cu o bursă de cotații, decât cu turnul de fildeș⁴⁷ din alte sisteme academice. Nu trebuie uitat, apoi, faptul că în America un cuvânt greu de spus în competiția academică îl are posibilitatea de a crea noi câmpuri de cercetare, recunoașterea facilă a unor noi discipline și posibilitatea de a le aplica în procesul de educație. Astfel, destul de rapid, în mai puțin de un deceniu, grupul de la Purdue University s-a dispersat în alte centre de prestigiu, pe fondul unor posibilități rapide de avansare profesională în cadrul departamentelor de cercetare ale universităților din Washington, Wisconsin, Pennsylvania, Berkeley, Stanford, Yale, etc.⁴⁸.

Pe lângă subiectele aminate deja și transpuse în modele de analiză de către acei „deschizători de drumuri” (R. Fogel, A.W. Coats, Douglas North și alții), pe agenda noii istorii economice de dincolo de ocean, dar și din Europa, au intrat probleme majore care în contextul acelor ani reclamau nivele relevante de explicație. Una dintre problemele, la care noua istorie economică era chemată să ofere un răspuns, a fost „de ce nu este întreaga lume dezvoltată ?” sau explicarea modelului de dezvoltare ori, mai bine zis, de subdezvoltare pe care l-a cunoscut Lumea a Treia. Ale subiecte importante aflate pe agenda istoriei economice a anilor 1970 au fost: analiza fenomenelor industrializării înaintea apariției sistemului de fabrică (sau protoindustrializarea), relația dintre demografie și expansiunea economică, industrialismul ca experiență de viață a oamenilor simpli⁴⁹. Erau, de fapt, acele aspecte pe care până atunci istoricii economiei le subestimaseră în analiza a ceea ce ei au numit *large-scale industrialization*. Cu alte cuvinte, era nevoie de scrutarea orizontului de dinaintea Revoluției industriale, pentru a se vedea în ce măsură trăsăturile premergătoare au fost apoi determinante în procesele economice și sociale care au urmat. Astfel de abordări au relevat aspecte surprinzătoare și de o importanță esențială în explicarea proceselor care au caracterizat emergența societăților industriale. În acest context s-a demonstrat fără putința de a mai fi tăgăduită, de pildă, relația tehnologie-industrializare-creștere economică modernă, relația dintre emergența sistemului educațional modern, tehnologie, industrializare sau cea dintre schimbările demografice și economie și mai ales, răspunsul

⁴⁷ A.W. Coats, *The Historical context...*, p. 192.

⁴⁸ Vezi *The Oxford Encyclopedia of Economic History*, ed. Joel Mokyr, Oxford University Press, 2003.

⁴⁹ Vezi în acest sens dezbaterile propuse de C. Tilly, R. Tilly, *Agenda for Economic History in the 1970s*, „JEH”, vol. 31, nr. 1 March 1971, p. 184-199.

economicului la aceste schimbări demografice, pentru că nu este suficient să vedem cum mediul economic influențează fenomenul demografic ci, la fel de important este să vedem cum împrejurările demografice influențează fenomenul economicului. Au rezultat din acest set de variabile asumate o serie de producții de referință în istoriografia istoriei economice internaționale⁵⁰.

De pildă David S. Landes pleca de la premisa că revoluția tehnologică și cea industrială din Anglia au evoluat într-o strânsă sincronizare. Ceea ce s-a realizat prin revoluția industrială poate fi exprimat printr-un proces cumulativ de evoluție auto-susținută în tehnologie, al cărui răspuns a fost rapid resimțit în toate sferele vieții economice și, implicit, în societate, ca beneficiu ultim. Așadar, autorul vede modernizarea drept un proces complex, desfășurat în contextul transformărilor tehnologice și al industrializării⁵¹. Toate aduc cu sine urbanizarea, schimbarea comportamentului demografic, constituirea unei birocratii moderne ca rezultat al creării unui sistem educațional capabil să instruiască populația, cel puțin la nivelul mediu cerut de starea de fapt a societății moderne. Fundamental, după părerea autorului și acesta a fost „norocul” Europei Occidentale, este ca aceste componente fundamentale ale modernizării să evolueze coerent și sincron; altfel se creează discrepanțe majore care constituie apoi impedimente în calea progresului.

După mai bine de două decenii și jumătate de luptă pentru supremație, la mijlocul anilor '80 se putea afirma că „revoluția cliometrică s-a încheiat”⁵². Cu alte cuvinte, bătălia de a impune teoria economică modernă și metoda cantitativă în istoria economică tradițională a fost câștigată. Istoria economică era acum chemată să răspundă la noi întrebări și să explice mai comprehensiv realitatea prezentă și mai ales trecută a societății în ansamblul său, recunoscându-se, totodată, că fără dimensiunea socială, istoria economică rămâne o disciplină izolată. David Landes sublinia în mod magistral acest fapt: „trebuie să ne preocupe nu numai efortul de a aduna cifre și tabele, procente și sume, dar în aceeași măsură să ne preocupe oamenii fie ei angajați, muncitori, comercianți, țărani, industriași, cu cunoștințele și ignoranța lor, cu rațiunea și pasiunea care implică decizia economică la toate nivelurile”⁵³. Autorul recunoaște că reticența dintre istoricii care vin dinspre economie și cei ce vin dinspre istorie tinde să se reducă din momentul în care cei din urmă încep să înțeleagă metodologia cliometricenilor.

Schimbările politice și economice din anii '90 au adus în discuție noi probleme pe agenda istoriei economice și a practicanților ei din Europa și

⁵⁰ Amintim în acest context lucrarea standard a lui Paul Bairoch, *Revolutions industrielle et sous-développement*, Mouton, Paris, 1974 (Quatrième édition), în special p. 31-168.

⁵¹ David Landes, *The Unbound Prometheus. Technological change and industrial development in Western Europe from 1750 to the Present*, Cambridge, 1969. Lucrarea s-a bucurat de un succes deosebit la apariția ei, devenind rapid una de referință. A fost reeditată și revizuită în 2003.

⁵² *The Future of Economic History*, ed. Alexander J. Feld, Boston, 1987.

⁵³ David Landes, *On Avoiding Babel*, „JEH”, vol. 38, March 1978, p. 10.

America. Procese și fenomene precum emergența spațiului economic al Europei Unite, dezindustrializarea unor regiuni din spațiul economic european și nu numai, înclinarea balanței înspre industria serviciilor și altor sectoare terțiare, importanța capitalului internațional coroborat cu globalizarea accelerată a circuitelor economice au pus în lumină o realitate complexă la care științele economice erau chemate să ofere un răspuns și un set de explicații comprehensive. Includerea în analiză a mai multor factori care nu mai derivă din simpla aplicare a unor modele ale teoriei economice neo-clasice, ci conțin noi concepte precum putere, acțiunea statului, rolul corporațiilor internaționale, influența instituțiilor financiare internaționale au fost transpuse și la nivelul analizelor de istorie economică.

Fără a-i acuza de marxism dogmatist, trebuie remarcat că istoricii vieții sociale au rămas în cea mai mare parte a lor la convingerea că viața socială este rezultanta formelor de organizare a producției și a distribuției în economie. În acest context, istoria socială a fost tot mai intens chemată să sprijine istoria economică, mai ales în acele direcții care presupuneau analiza proceselor la scară largă, în care intersectarea dintre procesele economice și cele sociale nu putea fi evitată sau ignorată. De aici a decurs legarea structuralului de evenimential în viața economică și socială care impunea o cercetare cantitativă și calitativă a tuturor indicatorilor relevanți economici-sociali în strânsă interdependență; relațiile din interiorul unei societăți, condițiile, structurile și procesele care definesc un sistem social. Deși readuse explicit în dezbaterile publice dintre specialiști și reprezentanții diferitelor școli în anii '90, încât astăzi istoria socială se regăsește în mod implicit în conceptul de Economic History, chestiunea nu era nici atunci de noutate.

În spațiul istoriografiei germane termenul de *Wirtschafts- und Sozialgeschichte* era un concept încetățenit deja de multe decenii⁵⁴. Natura evoluției societății germane spre atributele capitalismului a fost diferită față de alte țări vest-europene. Aici nu burghezia economică, ci „burghezia academică” a fost un factor determinant al modernizării; strâns conectată cu birocrăția care

⁵⁴ Werner Conze, *Was ist Sozialgeschichte ?*, în vol. *Deuxième Conférence D'histoire économique, Aix En Provence, 1962*, vol. 2 Paris, 1965, p. 819-825. Nu vom insista asupra evoluției școlii germane de istorie socială și economică pentru că este un subiect extrem de vast care ar depăși scopul articolului de față. Pentru detalii relevante, vezi dezbaterile care au dominat anii '60: *Geschichte und Ökonomie*, Hrsg.: Hans Ulrich Wehler, Köln, 1973; *Geschichte und Soziologie*, Hrsg.: Hans Ulrich Wehler, Köln, 1976; Willi A. Bolecke, *Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Einführung, Bibliographie, Methoden, Problemfelder*, Darmstadt, 1987; Gerald D. Feldman, *German Economic History*, „Central European History”, 19, 1986, p. 174-185; *Is Economic History in Decline Today ?*, în vol. *International Comité of Historical Sciences, 18th International Congress of Historical Sciences. Proceedings*, ed. François Crouzet, Montreal, 1995; *Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Gegenstand und Methode. 17. Arbeitstagung der Gesellschaft für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte in Jena*, Hrsg.: Schremmer Eckart, 1997, p. 147 și urm; Werner Plumpe, *Die Wirtschaftsgeschichte in der Historische Zeitschrift. Ein Überblick*, „Historische Zeitschrift”, Oldenbourg, 289, 2009, p. 223-251.

la rândul ei a fost puternică datorită acțiunii statului. Astfel, aceste forțe au reușit în scurt timp să preia inițiativa, fiind îndeaproape sprijinite de un stat birocratic, impersonal. În această primă etapă a modernizării, statului german i-a revenit rolul primordial. Reforme precum eliberarea țăranilor și subminarea sistemului feudal corporatist prusac, reforma educațională și acordarea unui rol determinat în transformările sociale sistemului de învățământ sunt trăsături definitorii pentru cazul german al modernizării din secolul al XIX-lea. S-a spus dealtfel, că în Germania statul a vrut totul sau aproape totul de unul singur⁵⁵. Sub aspect economic, cadrul creat de măsurile statului a favorizat ascensiunea economică, dar sistemul politic și, parțial, cel social erau de esență nemodernă. În acest fel, criza modernității rezultată din falia dintre componenta modernă și cea tradițională a determinat acel *Sonderweg* sau capitalism organizat⁵⁶, pe care analiștii fenomenului, de la Roscher și Schmoller încoace, s-au străduit să-l explice prin apelul la istoria economică și socială. Vedem cum, plecând de la necesități concrete școala istorică și istorismul german au pus fundamentul pentru *Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, pornind de la premisa că toate fenomenele economice se derulează pe fondul creat de împrejurările sociale și acestea sunt într-un continuu proces de schimbare. Socialul și economicul nu stau numai într-o condiționare cauzală, ci și într-un raport de reciprocitate.

Deși după încheierea „revoluției cliometrice” și reasezarea viziunii practicanților istoriei economice spre abordări integratoare, la finele anilor '80 era pe cale de a se naște o nouă separare sau dacă nu în mod evident o separare, atunci cel puțin o diviziune a muncii între istoria economică și cea socială, similară celei dintre economie și istoria economică. Remarca era făcută de Charles Tilly care observa această tendință din simpla parcurgere a materialelor publicate în câteva dintre cele mai cunoscute reviste de specialitate („Journal of Interdisciplinary History”, „Past and Present”, „Social History”, „Economic History Review”, „Journal of Economic History”, „Journal of European Economic History”). Autorul observa existența unei diferențe destul de clare între cele două tipuri de istorie: studiile de istorie economică conțin puține referințe comparative în spațiu și timp. Pe de altă parte, istoria socială aspira să depășească această viziune împrumutând metode din teoria sociologică în care își fac apariția și se desfășoară o serie întreagă de variabile⁵⁷. La începutul

⁵⁵ Dintre analizele remarcabile dedicate acestei problematice, vezi Thomas Nipperdey, *Nachdenken über die deutsche Geschichte. Essays*, München, 1986, p. 50 și urm.

⁵⁶ Ideea de capitalism organizat a fost introdusă în istoria economică și socială de Jürgen Kocka, stârnind numeroase polemici printre istorici. Vezi despre aceste concepte: Jürgen Kocka, *Organisierter Kapitalismus im Kaiserreich*, „Historische Zeitschrift”, 230, 1980, p. 613-630; idem, *Großunternehmen und der Aufstieg des Managed-Kapitalismus im späten 19. und frühen 20. Jahrhundert*, „Historische Zeitschrift”, 232, 1981, p. 39-60.

⁵⁷ Charles Tilly, Louise A. Tilly, Richard Tilly, *European Economic and social history in the 1990s*, „JEEH”, vol. 20, nr. 3, Winter 1991, p. 650 și urm.

anilor '90, în contextul colapsului sistemului economic din lagărul socialist, a revenit în forță în discuție problema creșterii economice pe durată lungă. Cazul sistemului economic socialist a readus cu acuitate în prim plan rolul statului și a modului cum acesta influențează creșterea economică pe termen lung. Istoricii economiei au recunoscut că impactul statului în acest sens a fost deosebit de important, dar au avut nevoie de un suport consistent din partea sociologilor în a explica rolul statului socialist ca expresie colectivă organizată a interesului de grup și mai ales, a aprecia efectul acțiunii statului în promovarea sau limitarea creșterii economice.

În aceste circumstanțe se naște *noua istorie socială*, izvorâtă pe de o parte din experiența traumatică a secolului XX, dominat de cele două războaie mondiale și de o multitudine de regimuri totalitare care au manipulat cunoștințele despre trecut, iar pe de altă parte, din nevoia de inovare față de paradigma propusă de Școala Annales. Curentul s-a dezvoltat atât în Europa, cât și în SUA, în cadrul aceleiași *new economic history*, a curentului cliometric și chiar din interiorul Școlii Annales, unde cea de-a treia generație a școlii din anii '80 resimte tot mai mult nevoia de inovație: în viziunea celor din urmă, era nevoie ca istoria socială care înglobează toate istoriile cantitative să încerce să facă un sistem de alianță cu științele de frontieră ca antropologia, etnologia, psihologia colectivă și demografia. Se remarcă deja pe această linie lucrările lui Emmanuel Le Roy Ladurie, foarte bine receptate de specialiști. Autorul propunea o metodă, pe care o numea „metoda istoriei administrative seriale și de cartografie regresivă”, care permite utilizarea exhaustivă a datelor numerice specifice unei societăți tradiționale într-un cadru regional dat, în cazul propus de el, de la sfârșitul secolului al XIV-lea până în secolul al XVIII-lea⁵⁸. Cu ale cuvinte, istoria socială propune o preocupare sporită față de aspectele acțiunii umane la nivel colectiv: în cazul schimbărilor pe termen lung, Ladurie susținea încă din deceniul 7 că istoria socială trebuie să se preocupe mai puțin de sursele acestei schimbări și mai mult de consecințele umane; de pildă interesul în creșterea economică nu se exprimă în industrializare sau produs per capital, ci în aprecierea schimbărilor în standardul de viață, în stiluri și atitudini sociale etc.⁵⁹. Interesul istoriei economice și sociale din această etapă a articulării sale ca disciplină academică a fost, în ultimă instanță, de a da o explicație mulțumitoare asupra genezei sistemului economic capitalist, *how it all began*⁶⁰, în ideea de a examina cum o fază în evoluția economică le-a determinat sau afectat subsecvent pe celelalte. Această tendință s-a produs și pe fondul respingerii treptate, încă din anii '80, a ideii de Revoluție industrială ca reper al

⁵⁸ Emmanuel Le Roy Ladurie, *Paysans de Languedoc*, vol. I-II, Paris, 1966.

⁵⁹ Vezi în acest sens și Robert F. Gallman, *Some Notes on the New Social History*, „JEH”, 37, March, 1971, p. 3-12.

⁶⁰ Expresia a fost conceptualizată în acest sens pentru prima dată de către W.W. Rostow, în *How it all began; Origins of the Modern Economy*, New York, 1975.

tuturor începuturilor economiei capitaliste. După ce în Marea Britanie, în contextul noului val de revizionism în istoria economică, N.F.R. Crafts demonstra că acolo, încă dinainte de 1750 și chiar din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, asistăm la un ritm înalt de creștere iar ceea ce se întâmpla după 1780 nu era decât accelerarea acestui ritm, nici un adept al *new economic history* nu mai lua în serios ideea de Revoluție Industrială ca unică sursă de apreciere a emergenței sistemului economic capitalist. Sigur că ideea la momentul respectiv a fost catalogată drept o viziune revizionistă, dar treptat a câștigat tot mai mulți adepți⁶¹. Asupra problemei schimbărilor revoluționare sau a „revoluțiilor” în economie, Alexander Gerschenkron reflecta încă din anii '60, anunțând încă de pe atunci necesitatea unei revizuirii a conceptelor: într-un anume sens, spunea el, „transformările rapide și viteza lor sunt concepte arbitrare. Ele depind de unitățile de măsură cu care le apreciem, de lungimea perioadei alese. Ceea ce poate fi considerat revoluție la un moment dat, foarte bine poate fi doar o simplă schimbare graduală în alt context al analizei”⁶².

Istoricii au fost așadar chemați să facă un efort mai mare pentru a răspunde interogațiilor fundamentale ale științelor economice și ale disciplinelor socio-umane, din această direcție rezultând așa numita *social-science history*, care pune accent pe condiționările complexe dintre acțiunile indivizilor și mediul social și manifestă preocupare pentru difuzarea socială a cunoașterii istorice. Deși la ora actuală continuă să fie încă un domeniu la modă în istoriografiile occidentale, este greu de spus în ce măsură acest gen se va impune ca paradigmă dominantă sau dacă se mai poate vorbi de hegemonii istoriografice, fie și pentru simplul motiv al super-specializării diverselor direcții.

Istoricii americani vedeau triumful noii istorii economice ca pe o bătălie câștigată împotriva vechii istorii economice, dar recunoșteau totodată că era nevoie de reintegrarea cliometriei în scrisul istoric în general: o istorie bună este cea care nu ezită să integreze dimensiunea economică”⁶³. În fine, soluția unei viziuni comprehensive ar fi o apropiere a istoriei economice și de viața cotidiană. Teoria macroeconomică poate asigura legătura conceptuală dintre viața oamenilor obișnuiți, așa cum o studiază istoria, și dinamica creșterii economice, așa cum o studiază noua istorie economică. Teoriile micro-

⁶¹ Azi, lucrări precum cele ale lui N.F.R. Crafts sau R.V Jackson nu pot lipsi din bibliografia nici unui seminar serios de istorie economică; N.F.R. Crafts, *Gross National Product in Europe 1780-1910: some new Estimates*, „Explorations in Economic History”, 20, 1983, p. 387-401; Idem, *British Economic Growth During the Industrial Revolution*, „Economic History Review”, 45, February 1992, p. 1-23; de asemenea, C.K. Harley, *British Industrialization before 1841: Evidence of Slower Growth during the industrial Revolution*, „JEH”, 42, 1982, p. 267-289

⁶² A. Gerschenkron, *Economic Backwardness in Historical Perspective*, Cambridge, Massachusetts, 1966, p. 37.

⁶³ Sutch Richard, *All Things Reconsidered: The Life-Cycle Perspective and the third Task of Economic History*, „JEH”, 51, nr. 2 June, 1991, p. 276-277.

economice actuale includ în mod necesar și numeroase aspecte legate de studiul comportamentului uman care-i pot interesa pe istorici: rolul educației, relațiile inter-umane bazate pe bani, putere sau altruism. Această viziune de tip *life-cycle perspective* reprezintă, în fapt, fundamentul pe care s-au constituit teoriile macro-economice ale creșterii economice și fluctuației și care pot fi de folos și istoricilor. De aici și până la reunirea istoriei economice cu sociologia și cu istoria, nu mai e decât un pas. După decenii de separare, cele două pot promova împreună o nouă viziune asupra fenomenelor economice-sociale, legate desigur de cele politice.

Se pune totuși întrebarea dacă această metodologie atât de complexă poate fi aplicată oricărei epoci și oricărui spațiu cultural istoric și, poate, tocmai acest aspect trebuie să-l îndemne pe istoric la mai multă prudență, mai ales dacă ținem cont că noul tip de demers al școlii americane pleacă de la conceptul lui *homo oeconomicus*, un om reînviat parcă din cursul de economie al lui Jean Baptiste Say, fără corp, fără spirit sau afectivitate, mânat doar de dorința de câștig, care în practică are o viziune foarte abstractă sau chiar dă dovadă de lipsă de interes față de istorie. Bazele ideologice ale noului tip de abordare sunt, de asemenea, larg deschise dezbaterilor: omniprezența economiei de piață, fetișizarea ideii de capital și profit, dar în același timp, neglijarea factorului istoric. Aceasta a generat inevitabile tensiuni între teoria economică pe de o parte și, pe de altă parte, între misiunea istoricului de a reconstrui o realitate complexă, de a descrie și a explica schimbarea în timp și spațiu⁶⁴. După cum chiar istoricii o sugerează, aceste concepte sunt extrem de greu de aplicat realităților economice ale spațiului central-european pentru secolul al XIX-lea. Specificitatea istorică a spațiului central-est european impune o abordare mai prudentă a acestui instrumentar metodologic, altfel concluziile pot deveni total eronate. Nu în ultimul rând, trebuie recunoscut și disociat aspectul ideologic al noii istorii economice, (deși în aparență acesta nu este vizibil), pentru că este o istorie economică din care lipsesc relațiile și conflictele de clasă – punctele forte ale ideologiei marxiste, și astfel avem, vrând-nevrând, în antiteză, istoriografia apologetică a eternei creșteri economice și a eternului capitalism⁶⁵. Și dacă, din nou, ideea este valabilă lumii americane, ea este mai puțin compatibilă realităților europene în general și, cu atât mai puțin, celor central și est-europene.

Un alt aspect de o deosebită importanță pe agenda istoriei economice și sociale a perioadei de la mijlocul anilor '90 și până astăzi rămâne preocuparea pentru perspectiva comparativă, atât inter-regională, cât și trans-națională,

⁶⁴ Despre această dezbateră în istoriografia germană vezi, *Die Geburt des „Homo oeconomicus“*. *Historische Überlegungen zur Entstehung und Bedeutung des Handlungsmodells der modernen Wirtschaft*, în vol. *Märkte und Menschen. Studien zur historischen Wirtschaftsantropologie*, Hrsg.: Wolfgang Reinhard, Wien, 2007, p. 319-352.

⁶⁵ G. Ránky, *Economics and History. Alternatives of Economic History*, „Acta Historica Scientiarum Hungaricae”, Budapest, nr. 23, 1977.

viziune care este în măsură să releve semnificații mult mai profunde ale diverselor fenomene economice în retrospectivă. Istoricii fenomenului economic, fie că vorbim de Europa Occidentală sau de cea Răsăriteană, au demonstrat faptul că industrializarea a fost, în primul rând, un proces regional și abia apoi unul „național”, ca atare, analiza istorică trebuie să țină cont de circumstanțele și factorii care au determinat ca o anumită regiune să beneficieze de un proces de industrializare și urbanizare într-un anume complex de factori, în vreme ce alta să rămână la periferia sau chiar în afara acestui proces. Privind lucrurile din această perspectivă, o abordare la scară regională poate fi în măsură să releve dimensiuni și indicatori particulari ai realității economice în derularea lor în timp și care, în alte contexte, sunt trecuți cu vederea. Cu toate că integrarea regiunilor din punct de vedere economic în complexe mai largi a fost acceptată și văzută drept principală componentă a creșterii economice și, de ce nu, de edificare a proiectelor de construcție politico-națională pe care o cunoaște în ansamblul său secolul al XIX-lea, destul de puține au fost cazurile în care istoricii au plecat de la relevarea rolului unor astfel de modele regionale. Cum s-au extins acele „enclave de modernizare”, cum alte zone au avut de suferit de pe urma procesului de integrare și uniformizare, sunt doar două din multitudinea de motive care l-ar putea determina pe istoricul de azi la o asemenea abordare⁶⁶. Ca principale probleme de luat în discuție în acest context ar fi cele legate de factorii care mediază interacțiunile dintre regiuni sau provincii istorice, ce tip de diviziune regională există între centre și, mai ales, ce tip de relații și interacțiuni se dezvoltă între centrele urbane și rurale ale unei regiuni.

Ajunsă la acest nivel al evoluției sale, s-ar părea că istoria economică a intrat într-un impas, dacă ținem cont de faptul că diversitatea realității de cercetat o pune în fața unor noi provocări. Una dintre soluții ar fi similară cu ceea ce au propus demografia, anume un număr de indicatori standard care, în cazul istoriei economice, să definească și să releve tendințele și manifestările vieții economice ale unei țări sau regiuni. Deși unele modele care păreau salvatoare, precum cea a lui Rostow, Gerschenkron sau Wallerstein, pentru a aminti doar trei paradigme din ultima jumătate de veac care au generat o imensă cantitate de studii, nu au reușit să valideze aceste prezumții în paradigme de largă cuprindere, ci dimpotrivă, analizele de caz au relevat o foarte evidentă nuanțare; este, astfel, clar faptul că înțelegerea istoriei

⁶⁶ Despre dezbaterile din istoriografia internațională pe marginea acestor aspecte vezi, între altele, P.K. O'Brien, *Do we have a Typology for the Study of European Industrialization in the 19th Century ?*, „JEEH”, vol. 15, Fall 1986, p. 291-334; J.D. Marshall, *Why study regions ? Some historical considerations*, „The Journal of Regional and Local Studies”, vol. 6, no. 1, Spring 1986, p. 1-12; J.G. Williamson, *Regional Inequality and the Process of National Development*, „Economic Development and Cultural Change” vol. 13, No. 4, Part 2, p. 1-84, 1965; R. Knunke, *Trade and Politics of the Zollverein Era*, „JEH”, Spring, 1978, p. 307-sqq; de asemenea, Harry Richardson, *Regional Economic Growth Theory*, New York, 1973, p. 22-29.

economice va depinde în continuare de analizele la nivel regional, de studii comparative, de colectarea sistematică a datelor statistice relevante.

La începutul anilor 1990, Wallerstein propunea un set de practici care i se păreau a fi baza metodologică a elaborării unei teorii a istoriei economice⁶⁷: în viziunea sa, teoria reprezintă, în măsura în care își menține o strânsă legătură cu cunoașterea empirică, punctul de plecare și, în același timp, ultima destinație a investigației. Faptele și fenomenele derivă din observarea realității. Ele devin știință atunci când sunt raportate la teorie; fără această raportare, ele nu reprezintă mai mult decât materie primă pentru construcția teoriilor. Economistul istoric este nevoit și obligat să lucreze cu o multitudine de categorii de surse istorice, de multe ori sărace, dispersate și contradictorii. În acest sens, rolul economiei aplicate este unul deosebit, pentru că poate ajuta la construirea de modele pentru interpretarea acestor surse, ca și a unor posibile analogii în înțelegerea fenomenului propus spre observație. De altfel, și P. Villar propunea, cu mai multe decenii în urmă, o posibilă alternativă salvatoare: istoria economică să se întoarcă la punctul de pornire, în care oamenii sunt simultan bazele, utilizatorii și creatorii. De la cercetare la teorie și de la teorie la cercetare este eternul proces reînnoit, în care istoria și economia își pot găsi unitatea lor relativă și unde istoriografia economică își poate decupa propria cale, în funcție de realitatea de cercetat: „Histoire en comutation”⁶⁸.

În anii din urmă, cu precădere după criza din 2008, cercetările de istorie economică s-au orientat cu precădere spre metodologii care se revendică din „noua istorie economică”, într-o paradigmă actualizată care se exprimă printr-o tendință care depășește studiile cantitative strict delimitate, propunând analize care includ în mod necesar dimensiunea socială și culturală, adică acele elemente care au influențat în mod evident schimbările economice din ultimele decenii. Cercetările relevante la nivel internațional, dar și unele de la noi⁶⁹, s-au axat pe investigarea modului cum trecutul istoric și-a pus amprenta asupra evoluțiilor economice și cum el este în continuare legat de evoluția fenomenelor, modul cum procesele istorice au guvernat și guvernează schimbările instituționale și de piață⁷⁰. Parcurgând bibliografiile internaționale

⁶⁷ Immanuel Wallerstein, *A Theory of Economic History in Place of Economic Theory*?, în vol. *Tenth International Economic History Congress, Leuven*, Leuven University Press, 1990, p. 41-51.

⁶⁸ Apud Ránky, *op. cit.*, p. 395.

⁶⁹ Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Iași, Edit. Polirom, 2010, passim.

⁷⁰ Douglas C. North, *Economic Performance through Time*, „American Economic Review”, 84, 3, 1994, p. 359-368.

de specialitate și, mai ales, recenziile din revistele de profil, remarcăm faptul că sunt din ce în ce mai vizibili economiștii care au abordat teme din istoria economică din perspectiva furnizării unui suport al înțelegerii fenomenelor actuale. Dintre asemenea lucrări, care s-au bucurat de mare succes la nivel mondial, trebuie amintită cartea lui Thomas Piketty, care analizează modul cum bogăția și inegalitatea, acumulate mai ales din secolul al XVIII-lea încoace, și, mai ales, concentrarea bogăției au generat serii întregi de instabilități sociale și economice la nivel regional și global⁷¹. Cartea a fost un *best-seller*, primind numeroase premii și aprecieri, dar a stârnit și aprinse dezbateri. Receptarea și popularitatea lui Piketty nu fac decât să releve încă o dată importanța dimansiunii istorice în analiza economică.

În orice caz, lectura cărții lui Piketty, dar nu numai a acestui autor, ci a multor economiști în vogă la momentul acesta, ne îndeamnă la o serie de alte reflecții despre statutul istoriei economice; în primul rând, aceasta ar trebui să joace un rol mai important în educația economiștilor, pentru că celor mai mulți le lipsește perspectiva istorică. Or, aceasta le-ar oferi mai bine decât orice altceva contextul necesar pentru a înțelege evoluțiile și deciziile economice de azi. Lecțiile din istoria economică oferă, de asemenea, o perspectivă utilă în înțelegerea marilor provocări ale lumii de azi, fie că este vorba de războaie comerciale, crize financiare, presiuni imigraționiste, perspectiva unor conflicte militare etc. Dacă analizăm aceste aspecte la scară largă, observăm faptul că în ultimele decenii, deși preocupările de istorie economică s-au diversificat, s-a produs o separare și mai evidentă a departamentelor și programelor de cercetare, atât în departamentele de istorie, cât și în cele de economie⁷². Realitatea nu este nouă, ea vine încă din perioada anilor dintre cele două războaie mondiale, când a existat o intensă dezbatere în Marea Britanie între școala de la Cambridge și cea de la *London School of Economics (LSE)*. Reprezentanții de la Cambridge susțineau că încă de la început științele economice au încorporat deja o importantă componentă de istorie economică, fiind indisolubil legate. Cei de la LSE erau de părere că istoria economică trebuie să-și croiască un curs și o agendă de cercetare proprie, astfel încât numeroase universități din Marea Britanie au dezvoltat apoi modelul inaugurat de LSE, acela de a oferi programe academice complete de licență, master și doctorat, separat în științe economice și în istorie economică. După înființarea, în anul 1926, a Societății de Istorie Economică (*Economic History Society*) și cei de la Cambridge și-au constituit un departament de istorie economică⁷³. Cert

⁷¹ Thomas Piketty, *Capitalul în secolul XXI*, traducere din limba franceză de Irina Brateș și Irina Popovici, București, Edit. Litera, 2015, 832 p.

⁷² *Introduction: Why we started this Project*, în vol. *An Economist's Guide to Economic History*, ed. Mathias Blum, Christopher L. Collin, Cham: Palgrave Macmillan, 2018, p. 1-10.

⁷³ Charles Kindleberger, *Historical Economics. Art or Science ?*, Berkeley/Oxford, 1990, p. 13-26.

este faptul că în prezent în Marea Britanie, unde se dă în continuare tonul în ceea ce privește interesul și practicarea istoriei economice, s-au închis și aici multe dintre departamentele și programele de studiu separate dedicate istoriei economice, fiind integrate fie în departamentele de istorie, fie în cele de științe economice.

În ciuda viziunii pesimiste asupra stării disciplinei, resimțită și susținută de mulți dintre practicanții ei, istoria economică rămâne un domeniu activ și dinamic de cercetare. O analiză cantitativă referitoare la trendul de publicare în cele mai importante reviste de specialitate strict din domeniul istoriei economice, începând cu cea mai veche, „Economic History Review” (1927) și cea mai recentă, „Cliometria” (2007), relevă date interesante⁷⁴. Astfel, în cele mai prezente arii tematice, predomină de departe cercetările referitoare la „creșterea economică”, altele explorează chestiunea inegalităților de dezvoltare, urmate îndeaproape de aspectele sociale, de cele economice-demografice. Clasamentul este dominat și de teme precum schimbările generate de piața muncii, migrație, venituri reale, dreptul de proprietate, crize economice, etc.⁷⁵. Un alt aspect al evaluării realizate de Vilà se referă la numărul de publicații de specialitate dedicate istoriei economice. Concluziile sale sunt foarte interesante și se pot deduce câteva idei: dacă între 1980 și 2000 numărul de publicații de specialitate a rămas relativ constant, după anul 2000 se constată o creștere spectaculoasă a acestora, în Europa continentală mai ales, în țări ca Germania, Olanda, Spania și Italia, iar acest trend se regăsește nu doar în cantitatea, ci și în calitatea publicațiilor, reflectată prin numărul de citări care ajunge să crească semnificativ, reducându-se o evidentă discrepanță ce existase în anii 1980-1989, când dominau de departe istoricii economici din Marea Britanie și Statele Unite.

Toate acestea relevă faptul că, după mai bine de un secol de evoluție, după perioade de crize, dar și de succese, istoria economică și-a achiziționat în timp un arsenal metodologic complex și bogat, a încercat să țină pasul atât cu noile achiziții din științele economice, cât și din istorie și alte discipline adiacente, asumându-și ceea ce îi era necesar dinspre ambele, chiar dacă, în același timp, a fost nevoită să ducă o permanentă luptă pentru a-și asigura autonomia ca disciplină de sine stătătoare. Autonomizarea istoriei economice este un fapt perceptibil și, până la un punct, benefic din perspectiva creării unei metodologii și a unui instrumentar complex. După unele estimări, se pare că la nivel mondial există cam 10.400 de cercetători care sunt angrenați în domeniul istoriei economice⁷⁶. Un alt indiciu ilustrativ este amploarea tot mai mare a

⁷⁴ Gregori Galofré Vilà, *The Past's Long Shadow. A Network Analysis of Economic History*. Accesibil online la: <https://www.res.org.uk/resources-page/the-past-long-shadow-network-analysis-of-economic-history.html>, accesat la 25 martie 2022.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ Jörg Baten, Muschalik Julia, *On the Status and Future of Economic History*, „Economic History of Development Regions”, No. 27, 2012, p. 97-113.

participării la Congresele internaționale de istorie economică. Cel de-al XIX-lea, care se va desfășura în perioada 25-29 iulie 2022, la Paris, are înscrise nu mai puțin de 200 de secțiuni. Ele cuprind un set larg de abordări în istoria economică, inclusiv istoria socială, istoria urbană și rurală, istoria sau economia finanțelor, științe și tehnologii, istoria culturală, abordări interdisciplinare, inclusiv studii de management, demografie, geografie, mediu, antropologie, sociologie, socio-psihologie etc. De asemenea, propune paneluri despre metode din istoria economică, istoria gândirii economice sau teoria economică⁷⁷.

Ce ar fi de spus despre starea istoriei economice de la noi din țară ? Cu certitudine, nu prea multe, având în vedere faptul că este cvasi-absentă din mediul academic și universitar.

Ca disciplină academică, istoria economică este într-o situație ingrată: economiștii cred că o predau istoricii, istoricii cred că economiștii sunt cei care ar trebui să o predea în facultățile de profil. Realitatea este că studiul istoriei economice este aproape absent din programele universitare, atât la facultățile de științe economice, cât și la cele de istorie. Nu voi realiza o incursiune în programele de învățământ din aceste facultăți, deoarece, chiar dacă ar exista câteva cursuri, ele au o pondere marginală și un interes redus din partea studenților. Cu excepția unor specializări de la facultățile de științe economice, unde istoria economiei (dar care nu este istorie economică în adevăratul sens al cuvântului) există sub forma câtorva cursuri sau seminarii considerate cu rol secundar, dacă nu chiar marginal, la facultățile și departamentele de istorie, aspectele ce țin de istoria economică își fac loc cu greu în câteva teme de prelegeri la cursurile generale și uneori speciale de istorie.

La noi se mai poate constata o realitate, anume ignorarea de către economiști a istoriei (economice). Pe de altă parte, lucrul este deplin valabil și în rândul istoricilor; cele mai multe dintre cursurile de istorie care ar trebui să includă și să explice contextul economic, pentru o înțelegere corectă a fenomenelor, pur și simplu ignoră aceste aspecte în favoarea unor generalități și abstracțiuni, multe fără utilitate pentru cultura academică a studentului. Mai există un aspect care trebuie amintit aici: atât în facultățile de științe economice, cât și în cele de istorie, introducerea unor cursuri de istorie economică se lovește, pe de o parte de absența specialiștilor cu o expertiză certă în domeniu, iar pe de altă parte, de lipsa de interes a structurilor de conducere universitare. Cu toate acestea, exemplele de succes din universitățile occidentale de a revigora studiul istoriei economice arată că lucrurile pot fi îndreptate. O primă

⁷⁷ Detalii la: <https://www.wehc2022.org/wehc/about-wehc-2022>, accesat la 25 martie 2022.

sarcină ar fi aceea de a genera resurse eficiente de predare și învățare a istoriei economice, destinate atât profesorilor, cât și studenților⁷⁸.

La fel stă situația și în domeniul cercetărilor de istorie economică, unde rezultatele, atâtea câte sunt, ele reprezintă mai degrabă rolul unor demersuri individuale ale unor cercetători din domeniul istoriei sau al științelor economice. Nici unul dintre institutele de istorie ale Academiei Române nu are programe de cercetare de echipă în domeniul istoriei economice, existând cel mult câteva teme de cercetare individuale, iar Comisia de Istorie Economică și Istoria Gândirii Economice de pe lângă Academia Română este complet nefuncțională în prezent și invizibilă în mediul științific.

⁷⁸ O lucrare excelentă în acest sens: Mathias Blum, Christopher L. Collin, *An Economist's Guide to Economic History*, Cham: Palgrave Macmillan, 2018, 480. p. (parțial accesibilă on line la: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-96568-0_2, accesat la 23 martie 2022. De asemenea, modele de cursuri: <https://www.core-econ.org/the-economy/book/text/0-3-contents.html>, accesat la 25 martie 2022.

ANDREI OȚETEA ȘI ISTORIA ECONOMICĂ. ABORDĂRI, CONTRIBUȚII, LIMITE

Bogdan Murgescu*

Matei Gheboianu**

Ionuț-Mircea Marcu***

Abstract. *Andrei Oțetea (1894-1977) was one of the few Romanian historians who argued even before the communist rule that economic and social factors were crucial in history. This study outlines the way he approached economic history, his main contributions in this field – the monograph dedicated to the Renaissance and Reformation, the studies on the 18th-19th centuries in the context of the debates on the second serfdom, of the transition to capitalism and of the role of trade in connecting the Romanian Principalities in international economic networks – and his role in stimulating the interest for economic history in Romania from the 1950s to the 1970s. Besides accomplishments, the analysis reveals also the limitations determined by the absence of a distinct professional field of economic history in 20th century Romania, and by the difficulties (some determined by the general historical circumstances, some of a more personal and/or generational nature) to cope with the dynamic evolutions of global economic history.*

Keywords: economic history, Andrei Oțetea, communism, Romania, Renaissance, capitalism, second serfdom.

Introducere

Andrei Oțetea a fost unul dintre puținii istorici români care încă dinainte de instaurarea regimului comunist s-a declarat public adept al unor explicații istorice derivate din materialismul istoric și care a argumentat rolul decisiv al factorilor economici și sociali. Această apropiere de marxism, ca și angajamentul în cercurile politice și culturale de stânga, i-a favorizat ascensiunea în anii instaurării regimului comunist. A fost însă un istoric care și-a păstrat rectitudinea, care a intrat în conflict cu Mihail Roller și cu acoliții acestuia, a încercat să apere anumite standarde de profesionalism în cercetarea și predarea istoriei, iar în anii 1955-1958 a fost unul dintre liderii contraofensivei împotriva rollerismului și al concilierii dintre regimul comunist și tradițiile istorice naționale. În a doua parte a anilor 1950 și în anii 1960 a fost una dintre figurile dominante ale istoriografiei din România comunistă, având un rol important în recuperarea unora dintre specialiștii persecutați de regim în timpul stalinismului, în formarea unei noi

* Prof. dr., Universitatea din București, membru Academia Europeae; email: bogdan.murgescu@istorie.unibuc.ro.

** Conf. dr., Universitatea din București; email: matei.gheboianu@istorie.unibuc.ro.

*** Drd., Universitatea din București & EHESS Paris; e-mail ionut.mircea.marcu@drd.unibuc.ro.

generații de istorici profesioniști, și în reconectarea istoriografiei și culturii românești la circuitele internaționale¹.

Acest studiu² analizează viziunea sa despre istoria economică, unele dintre contribuțiile sale în domeniu, ca și limitele implicării sale în această direcție de cercetare. Analiza cazului Andrei Oțetea este relevantă atât pentru înțelegerea contextului și a limitelor istoriei economice în peisajul științific din România secolului XX, cât și pentru evidențierea posibilităților și problemelor autonomiei profesionale a istoricilor în diverse regimuri politice.

Drumul spre istorie economică – de la Sorbona la Universitatea din Iași

Născut în Sibiel, un sat din sudul Transilvaniei aflat sub administrație austro-ungară, Andrei Oțetea a avut șansa după Primul Război Mondial să facă parte dintr-un grup de tineri care au primit burse de studiu în străinătate. Ajungând la Paris, istoricul a studiat la Sorbona din 1919 până în 1926, susținând o teză de doctorat cu tema dedicată biografiei lui Francesco Guicciardini³. În cadrul acestei perioade, a luat contact cu o serie de profesori, care îi vor marca pregătirea științifică, printre care Henri Hauser, Henri Hauvette sau Charles Diehl, îndeosebi primul dintre cei amintiți influențându-l în folosirea evoluției economice în studiul istoriei. Deși s-a aflat la Paris, nu a făcut parte din Școala Română de la Paris, coordonată de către Nicolae Iorga.

Întors în țară, a intrat în contact cu Nicolae Iorga, care a încercat să-l ia sub aripa sa protectoare. Astfel, în 1928, a fost invitat de către acesta să participe la Congresul internațional al istoricilor de la Oslo (august 1928), unde Andrei Oțetea a primit funcția de secretar al secției de Istorie modernă și contemporană⁴. De

¹ Marian Hariuc, *Andrei Oțetea – profil intelectual și activitate istoriografică*, teză de doctorat, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” – Iași, 2018, disponibilă la: <https://rei.gov.ro/teze-doctorat>; Andi Mihalache, *Istorie și practici discursive în România „democrat-populară”*, București, Edit. Albatros, 2003; Florin Constantiniu, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu*, București, Edit. Enciclopedică, 2007; Felician Velimirovici, *Istorie și istorici în România comunistă (1948-1989)*, Cluj-Napoca, Edit. Mega, 2015; Katherine Verdery, *Compromis și rezistență: cultura română sub Ceaușescu*, București, Edit. Humanitas, 1994; Vlad Georgescu, *Politică și istorie: cazul comuniștilor români: 1944-1977*, București, Edit. Humanitas, 1991; Stan Stoica, *Istoriografia românească între imperativele ideologice și rigorile profesionale, 1953-1965*, Cuvânt-înainte de acad. Dan Berindei, București, Edit. Meronia, 2012; Bogdan C. Iacob, *Stalinism, Historians, and the Nation: History-Production under Communism in Romania (1955-1966)*, A Dissertation in History, Budapest, Hungary, 2011, disponibilă la: <https://www.etd.ceu.edu/2011/hphgab02.pdf>.

² Cercetarea noastră a fost stimulată de participarea la un proiect internațional coordonat de Antonie Doležalová și Catherine Albrecht, axat pe evidențierea modului în care istoricii economiei din țările socialiste au reușit să interacționeze cu colegii din alte țări în pofida dificultăților determinate de Războiul Rece.

³ Marian Hariuc, *op.cit.*, p. 110.

⁴ *Ibidem*, p. 106.

asemenea, o legătură importantă a avut-o cu Gheorghe I. Brătianu, profesor în cadrul Universității din Iași, Facultatea de Litere și Filosofie, care i-a dat posibilitatea de a susține unele cursuri din poziția de profesor suplinitor. În anul 1930 a fost organizat un concurs de conferențiar pentru catedra de istorie modernă și contemporană a Universității din Iași, la care a participat și Andrei Oțetea. Prezența acestuia la concurs a reprezentat una dintre încercările sale de a pătrunde în sistemul universitar. Rezultatul i-a fost favorabil, dar presiunile existente l-au determinat pe rectorul universității să anuleze concursul, motivând lipsa echivalării diplomelor de doctor ale candidaților.

Desfășurarea acestor concursuri, în care Andrei Oțetea l-a avut contracandidat pe Ioan Hudiță, arată o implicare a politicianului, atât la nivel local, cât și la nivel național. În cadrul primului concurs la care a participat, Ilie Minea, membru al comisiei, i-a reproșat că în prelegerea susținută – *Rivalitatea anglo-franceză în secolul XVIII* – candidatul a utilizat foarte mult argumente care demonstau viziunea sa, anume că „rivalitatea avea numai substrat economic”⁵, în dauna unei istorii politice prezente în istoriografia vremii. De asemenea, pentru o parte a comisiei a fost vizibilă influența materialismului istoric⁶ asupra discursului său istoriografic, fapt scos în evidență ca unul negativ. După episoadele din anii 1930-1933, abia în anul 1935 Andrei Oțetea va reuși să ocupe o catedră de profesor la Universitatea din Iași.

Andrei Oțetea și concepția materialismului istoric

Dezvoltarea sa profesională a fost marcată de modul în care a privit, a analizat și expus istoria, fapt reflectat atât în lucrările realizate în perioada interbelică, cât și în cele apărute după cel de-al doilea război mondial. Despre această concepție a discutat și în prezentarea efectuată în cadrul unei conferințe susținute în anul 1938 la Institutul de Istorie Universală din București, cu titlul – *Concepția materialistă a istoriei ca metodă de cercetare și de expunere*⁷, în care, trecând prin evoluția istoriografiei din secolul XIX până în perioada interbelică, s-a oprit la ideea de care a fost cel mai apropiat – materialismul istoric. Trecând prin tendințele istorice utilizate în secolul XIX, abordând cu precădere viziunea lui Ranke asupra trecutului, Oțetea nu a fost de acord cu acesta din urmă, considerând că o astfel de istorie nu este completă. De asemenea, nici viziunea despre paradigma *național – universal* – „nu poate fi acceptată, fiindcă viața popoarelor se dezvoltă din nevoi interne și după legi proprii, nu sub acțiunea influențelor externe, care sunt superficiale sau aparente”⁸.

⁵ *Ibidem*, p. 123.

⁶ *Ibidem*, p. 114.

⁷ Andrei Oțetea, *Concepția materialistă a istoriei ca metodă de cercetare și de expunere*, Iași, Institutul de Arte Grafice „Brawo”, 1938.

⁸ *Ibidem*, p. 5.

Oțetea adoptă soluția interpretării istoriei după concepția lui Karl Marx, „care consideră istoria ca o serie de totalități a căror succesiune se supune unei legi dialectice”⁹. Astfel, preia această cale pentru prezentarea trecutului, unde spațiul geografic și mai ales evoluția economică stau la baza analizei istorice: „concepția materialistă a istoriei e o metodă de interpretare a istoriei care pune pe primul plan organizarea economică a societății”¹⁰. Cercetările sale, deși niciodată aprofundate în ceea ce privește studiul evoluției economice, utilizau aceste principii în care: „...forțele economice, nu fanteziile individuale, conduc istoria și transformă treptat societatea... materialismul istoric ne-a obișnuit să considerăm instituțiile ca produse ale evoluției, nu categorii absolute; a scos în evidență forța reală a statului ca instituție de apărare a claselor conducătoare și a recomandat istoricilor să caute explicația evenimentelor politice dincolo de suprafața lucrurilor, în natura raporturilor de producție”¹¹.

Componenta de istorie economică în analiza Renașterii și a Reformei

Studiul Renașterii a fost un domeniu predilect pentru Andrei Oțetea, încă din timpul studiilor universitare de la Sorbona și de la teza de doctorat dedicată biografiei lui Francesco Guicciardini. În acest domeniu s-a conturat și concepția lui Oțetea despre însemnătatea factorului economic și social în istorie. Influențată în primul rând de scrierile profesorului său Henri Hauser¹² și anunțată într-un studiu publicat în 1939¹³, această concepție a fost definitorie pentru sinteza publicată în primă ediție în 1941¹⁴ și apoi revizuită în anii 1960 (ediții succesive în 1964¹⁵ și 1968¹⁶). Deși pornește de la constatarea că „factorii determinanți ai Renașterii și Reformei au fost multipli și complecși”¹⁷, Oțetea afirmă apoi cu putere că rolul decisiv în geneza Renașterii a aparținut capitalismului: „Înflorirea literelor și artelor, expansiunea liberă a personalității, răspândirea culturii umaniste și dezvoltarea simțului critic sunt incontestabil elemente caracteristice ale Renașterii, dar nu definesc esența mișcării și nu-i pot delimita conținutul în spațiu și în timp. Ele sunt fenomene de ordin secundar, efecte, nu cauze ale Renașterii.

⁹ *Ibidem*, p. 12.

¹⁰ *Ibidem*, p. 13.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Henri Hauser, *Les débuts du capitalisme*, Paris, Alcan, 1927; Henri Hauser, Augustin Renaudet, *Les débuts de l'Age moderne. La Renaissance et la Réforme*, Paris, Alcan, 1929; Henri Hauser, *La naissance du protestantisme*, Paris, Presses universitaires de France, 1940.

¹³ Andrei Oțetea, *Cauzele economice ale Renașterii*, „Viața Românească”, anul XXXI, 1939, nr. 1, p. 40-57.

¹⁴ Idem, *Renașterea și Reforma*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1941.

¹⁵ Idem, *Renașterea*, București, Edit. Științifică, 1964.

¹⁶ Idem, *Renașterea și Reforma*, București, Edit. Științifică, 1968.

¹⁷ Idem, *Renașterea și Reforma ...*, 1941, p.8. De observat că această apreciere nu se mai regăsește în edițiile ulterioare. Pentru diferențele dintre ediții, a se vedea și Pompiliu Teodor, *Andrei Oțetea istoric al Renașterii*, „Revista Istorică”, tom V, 1994, nr. 7-8, p. 651-654.

Condițiile de existență noi au creat o nouă conștiință, nu invers. Pentru ca o nouă concepție despre lume și viață să triumfe, a fost nevoie ca vechea organizație economică, socială și politică, în care a trăit omul medieval, să dispară. Aceasta a fost opera capitalismului”¹⁸.

Această idee centrală străbate întreaga lucrare, atât în ediția din 1941, cât și în cele ulterioare. Ea determină și structura pe capitole a cărții, unde capitolul despre Renașterea economică premerge secțiunile despre sistemul politic, umanismul intelectual și despre dimensiunea artistică a Renașterii. Dincolo de continuități, inclusiv la nivelul formulărilor, capitolul despre Renașterea economică este masiv restructurat în anii 1960 față de prima ediție. În 1941 acest capitol începe cu un subcapitol *Comerțul mare* unde referința principală este Werner Sombart, continuă cu sectorul bancar, capitalul industrial, emanciparea țăranilor, rolul statului în dezvoltarea capitalismului, formarea tehnicii contabile, noua clasă capitalistă și formarea spiritului modern¹⁹; primatul comerțului este argumentat și în concluzii²⁰, în timp ce rolul capitalului ca instrument de producție a fost inițial „modest”²¹. În edițiile din anii 1960 producția trece în prim-plan, iar subdiviziunile capitolului *Renașterea economică. Începuturile capitalismului* sunt în ordine *Diviziunea muncii și manufactura, Concentrarea capitalului și aplicarea lui în industrie, Conflictul dintre capital și muncă, Emanciparea țăranilor, Rolul băncilor și al bancherilor, Depresiunea economică din timpul Renașterii, Întrebuințarea calculului și formarea tehnicii comerciale și Formarea spiritului capitalist*²².

În ceea ce privește Reforma, Oțetea argumentează încă din 1941 că principalele cauze ale acesteia au fost de natură economică și socială²³, dar nu face referință la analiza lui Engels din *Războiul țărănesc german*, în timp ce în ediția din anii 1968 este evocat Engels, dar sunt prezentate și diversele poziții istoriografice din primele decenii postbelice despre natura Reformei, iar concluziile sunt nuanțate: „Ca și Renașterea, Reforma e o mișcare complexă. Factorii ei determinanți n-au fost numai religioși și morali, după cum ai Renașterii n-au fost exclusiv intelectuali și artistici. Forțe economice, sociale, politice și intelectuale au contribuit la izbînda ei într-o măsură mult mai mare decît necesitatea universal resimțită a unei reînnoiri religioase”²⁴.

Deși ideea pluralismului cauzal al Renașterii și Reformei este dominantă în concluzii atât în ediția din 1941, cât și în edițiile din 1964 și 1968, primatul

¹⁸ Andrei Oțetea, *Renașterea și Reforma ...*, 1941, p. 11.

¹⁹ *Ibidem*, p. 40-71.

²⁰ *Ibidem*, p. 331.

²¹ *Ibidem*, p. 51.

²² Andrei Oțetea, *Renașterea și Reforma ...*, 1968, p. 41-75.

²³ Andrei Oțetea, *Renașterea și Reforma ...*, 1941, p. 303-327.

²⁴ Andrei Oțetea, *Renașterea și reforma ...*, 1968, p. 279. În 1941 Oțetea era mai radical: „Renașterea și Reforma sunt deopotrivă produsul și expresia revoluției sociale care înseamnă ascensiunea burgheziei la un rol determinant în stat” (Andrei Oțetea, *Renașterea și Reforma ...*, 1941, p. 302).

economiei capitaliste și al ascensiunii burgheziei reprezintă piatra unghiulară a interpretării date de Oțetea celor două mari fenomene istorice.

Andrei Oțetea. Profesor, director, mentor

Integrat inițial în mediul universitar de la Universitatea din Iași, din punct de vedere al pozițiilor de responsabilitate instituțională, biografia lui Andrei Oțetea este direct legată de transferul său, după încheierea celui de-al doilea război mondial, la București. Instaurarea regimului comunist a reprezentat o oportunitate pentru ascensiunea lui Andrei Oțetea, acesta fiind favorizat inclusiv de perspectivele sale materialiste asupra disciplinei istorice. În contextul slabei dezvoltări a istoriografiei marxiste, ori a celei materialiste, în istoriografia din România, Oțetea reprezenta un vector de legitimare pentru noul tip de regim politic instaurat după 1944. Intelectualii „tovarăși de drum” au fost cooptați de către comuniști pentru păstrarea aparențelor în primii ani după 1944.

Pe cale de consecință, Andrei Oțetea a fost numit rector al Universității din Iași la 16 noiembrie 1945, demnitate pe care a deținut-o până în 1947²⁵. Poziția sa publică și politică din ce în ce mai pregnantă, facilitată de alegerea ca deputat în alegerile din noiembrie 1946, pe listele Partidului Național Popular, i-a permis transferul la Universitatea din București, la nou-înființata catedră de istorie economică, în ianuarie 1947, și numirea în același an, ca înlocuitor al lui Gheorghe Brătianu, în funcția de director al Institutului de Istorie Universală, devenit în 1948 Institutul de Istorie a Republicii Populare Române²⁶. Discursul de primire a catedrei de istorie economică la Universitatea din București, *Concepția materialistă asupra istoriei*, a pornit de la articolul publicat în 1938²⁷, demonstrând relația de continuitate între interesele sale de cercetare interbelice cu cele postbelice.

Însă relația lui Andrei Oțetea cu noua putere politică comunistă a fost mai degrabă ambivalentă. În 1948, prin noua lege a învățământului, catedra de istorie economică a fost integrată catedrei de istorie universală, Oțetea fiind numit șef de catedră. În același an însă, a fost înlocuit de la conducerea institutului de Petre-Constantinescu Iași, deși a fost ales membru corespondent al Academiei RPR²⁸. Perioada anilor 1950 este una de rescriere arbitrată a istoriei, proces controlat de Mihail Roller, cu care Oțetea avea relații foarte proaste. În această perioadă, puterea deținută de Oțetea în câmpul profesional a fost una relativ mică. Cu toate acestea, se implică în păstrarea rigorii academice în facultate, de exemplu în cazul pretinsului absolvent de doctorat la Sorbona, Sașa Mușat²⁹.

²⁵ Marian Hariuc, *op. cit.*, p. 250.

²⁶ *Ibidem*, p. 255.

²⁷ *Ibidem*, p. 256.

²⁸ *Ibidem*, p. 199.

²⁹ Eliza Campus, *Andrei Oțetea: rigoare morală și științifică în învățământ și cercetare*, „Revista istorică”, tom V, nr. 7-8, 1994, p. 640-641.

Destalinizarea a oferit însă contextul prielnic pentru unii dintre istoricii educați în perioada interbelică de a-l ataca pe Roller și a-i reduce acestuia puterea în câmpul istoriografic. Alături de istorici precum Constantin Daicoviciu și Emil Condurachi, Andrei Oțetea a reprezentat una dintre vocile cele mai prezente în acest proces. Căderea lui Roller îl readuce pe Oțetea la conducerea Institutului de Istorie, devenit în 1965 Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, pe care îl va conduce până în 1970³⁰. Reîntors în poziția de director, Andrei Oțetea a acționat în sensul de a demasca slaba pregătire a unora dintre cei mai apropiați aliați ai lui Roller. Recenzia pe care a făcut-o lucrării lui Solomon Știrbu despre răscoala lui Tudor Vladimirescu ori blocarea obținerii titlului de doctor de către Aurel Roman sunt cele mai cunoscute două exemple în acest sens³¹.

Activitatea lui Andrei Oțetea din poziția de director al Institutului, coroborată cu activitatea de la Facultatea de istorie și de la Secția de științe istorice a Academiei RPR/RSR (din 1955 este membru titular al Academiei, din 1963 președinte al Secției de Științe Istorice din Arheologice), a constatat și în reprofesionalizarea institutului, inclusiv prin cooptarea unor istorici ce trecuseră prin sistemul concentraționar (Aurel Decei, Șerban Papacostea ș.a.), respectiv promovarea unor colaboratori apropiați, foști studenți la Facultatea de Istorie a Universității din București³².

În cazul acestora, Andrei Oțetea i-a sprijinit și ghidat în explorarea temelor de istorie economică prin coordonarea unor teze de doctorat în acest domeniu, chiar dacă nu toți doctoranzii săi au continuat ulterior cu cercetări în această direcție. Doctoranzii coordonați de Oțetea au devenit apoi nume foarte importante în istoriografia din România. Dintre cei cu interese de istorie economică, Radu Manolescu a redactat o teză despre schimburile de mărfuri dintre Brașov și Țara Românească și Moldova în secolul al XVI-lea³³, Sergiu Columbeanu a analizat regimul domenal în Țara Românească în secolul al XVIII-lea³⁴, Florin Constantiniu relațiile agrare în Țara Românească în secolul al XVIII-lea³⁵, Mircea Popa evoluția prețurilor în Țara Românească din 1774 până în 1831³⁶, în timp ce Constantin Bușe a avut în vedere comerțul internațional prin Galați între 1837 și

³⁰ Șerban Papacostea, *Andrei Oțetea, Director al Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”*, „Revista istorică”, tom V, nr. 7-8, 1994, p. 629-638; Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 153-234; Felician Velimirovici, *op. cit.*, 2015, p. 91-147; Bogdan C. Iacob, *op. cit.*

³¹ Șerban Papacostea, *Andrei Oțetea, Director...*, p. 630-633.

³² *Ibidem*, p. 635-637.

³³ Radu Manolescu, *Evoluția schimbului de mărfuri al Țării Românești și Moldovei cu Brașovul în secolele XIV-XVI*, București, Edit. Științifică, 1965.

³⁴ Sergiu Columbeanu, *Grandes exploitations domaniales en Valachie au XVIIIe siècle*, Bucarest, 1974.

³⁵ Florin Constantiniu, *Relațiile agrare din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, București, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, 1972.

³⁶ Mircea Popa, *La circulation monétaire et l'évolution des prix en Valachie (1774-1831)*, București, A.I.E.S.E.E., 1978.

1883³⁷. În ceea ce privește tezele concentrate asupra altor teme decât istoria economică, printre doctoranzii săi s-au numărat Adolf Armbruster, cu o teză despre problema romanității românilor³⁸, Vlad Georgescu, cu o teză subsumată istoriei ideilor politice³⁹, sau Șerban Papacostea, analizând regimul dominației austriece în Oltenia⁴⁰. Andrei Oțetea a sprijinit integrarea profesională a colaboratorilor săi, fie la Institut, printre cei mai apropiați colaboratori numărându-se Șerban Papacostea sau Florin Constantiniu⁴¹, fie la Facultate, de exemplu Radu Manolescu⁴².

În această perioadă, numele lui Andrei Oțetea este legat și de editarea manuscriselor lui Karl Marx referitoare la români⁴³, de participarea la elaborarea tratatului de istorie⁴⁴, respectiv de deținerea a funcției de președinte al Comisiei Naționale pentru UNESCO, ce i-a permis sprijinirea unora dintre colegi în vederea internaționalizării⁴⁵. În 1970 s-a retras din poziția de director al Institutului „Nicolae Iorga”, fiind urmat de Ștefan Ștefănescu, unul dintre colaboratorii săi⁴⁶. Ultimii ani din viață i-au fost marcați de probleme de sănătate, Andrei Oțetea decedând la Paris în 1977.

Analiza celei de-a doua iobăgii și a trecerii la capitalism

„A doua iobăgie” a fost una dintre temele majore ale istoriei economice europene, fiind considerată una dintre componentele esențiale ale divergenței căilor de dezvoltare din Europa occidentală și respectiv teritoriile de la răsărit de Elba. Ideea unei agravări începând cu secolul al XVI-lea a situației țăranimii în raport cu stăpânii de latifundii a fost enunțată de Engels mai întâi cu privire la Germania sudică în lucrarea sa despre războiul țărănesc german, apoi într-o scrisoare către Marx din 1882, iar în formă mai elaborată într-o lucrare din 1885 dedicată situației țăranilor din Prusia; dincolo însă de aceste prefigurări, care aveau să fie des citate de istoricii marxiști, o teorie coerentă a existenței unei „Gutswirtschaft” distincte în teritoriile de la răsărit de Elba a fost formulată abia în

³⁷ Constantin Bușe, *Comerțul exterior prin Galați sub regimul de port franc (1837-1883)*, București, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, 1976.

³⁸ Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, 1972.

³⁹ Vlad Georgescu, *Ideile politice și Iluminismul în Principatele Române*, București, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, 1972.

⁴⁰ Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718-739)*, București, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, 1971.

⁴¹ Șerban Papacostea, *Andrei Oțetea, Director ...*, p. 636.

⁴² Marian Hariuc, *op. cit.*, p. 364-365.

⁴³ Karl Marx, *Însemnări despre români: manuscrise inedite*, publicate de A. Oțetea și S. Schwann, București, Edit. Academiei Republicii Populare Române, 1964. Pentru detalii a se vedea: Marian Hariuc, *op. cit.*, p. 427-450.

⁴⁴ Felician Velimirovici, *op. cit.*, p. 124-144.

⁴⁵ Marian Hariuc, *op. cit.*, p. 485-496.

⁴⁶ Eliza Campus, *op. cit.*, p. 643.

1887 de Georg Friedrich Knapp⁴⁷. Treptat „a doua iobăgie” a fost legată nu doar de măsurile juridice de legare de glie a țăranilor, ci și de folosirea muncii lor pentru producția de cereale destinate exportului spre Europa apuseană. Dezbaterile pe tema celei de-a doua iobăgii au fost deosebit de intense în anii 1950 și în deceniile următoare, pe de o parte în conexiune cu accentuarea diviziunii Est-Vest prin „Cortina de Fier” și Războiul Rece, și pe de altă parte, în contextul discuțiilor despre diversele căi ale tranziției spre capitalism.

Potrivit discipolului și colaboratorului său apropiat, Florin Constantiniu, Oțetea a ajuns la conceptul celei de-a doua iobăgii nu prin contactul direct cu istoricii care scriau pe această temă în primul deceniu postbelic (contactele internaționale au fost extrem de limitate până în 1955), ci prin lecturile din Engels de după 1945 și prin lucrarea mai veche (1925) a lui Henri Sée despre regimul agrar din Europa secolelor XVIII-XIX⁴⁸. Pus în situația să reflecteze asupra relațiilor dintre boieri și țărani din Țara Românească și Moldova în secolul al XVIII-lea, Oțetea a constatat lesne că eliberarea rumânilor și vecinilor prin reformele lui Constantin Mavrocordat fuseseră urmate de măsuri care conduseseră la intensificarea exploatării. Încercând să dea sens acestor evoluții, Oțetea a considerat că ele reprezintă o formă a celei de-a doua iobăgii, că au întârziat dezvoltarea de tip capitalist, și că evoluția economică și socială a Țărilor Române se înscrie într-un fenomen mai larg est-european. Un prim studiu pe această temă a publicat într-un volum destinat să fie difuzat la congresul internațional de științe istorice de la Roma din 1955⁴⁹, congres la care autoritățile au îngăduit să participe o delegație de cinci istorici, din care Oțetea însă nu făcea parte⁵⁰. Teza lui Oțetea a generat controverse, deoarece obligațiile în muncă ale țăranilor din Țara Românească și Moldova, deși au crescut în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, au rămas totuși modeste în comparație cu cele din alte părți ale Europei est-centrale, cum ar fi Polonia sau Transilvania. Oțetea a perseverat însă în căutarea dovezilor pentru existența celei de-a doua iobăgii și, după ce a preluat direcția Institutului de Istorie al Academiei (azi Institutul „N. Iorga”) în 1956, a constituit în 1957 un sector intitulat „Destrămarea feudalismului”, care avea drept misiune depistarea și publicarea documentelor privind relațiile agrare din Țara Românească și Moldova în secolul al XVIII-lea. Unul dintre membrii acestui sector, tânăr la acea dată, își amintește intensitatea modului în care directorul institutului monitoriza activitatea acestui grup de cercetare: „Interesul lui Andrei Oțetea pentru

⁴⁷ Heinrich Kaak, *Die Gutsherrschaft: Theoriegeschichtliche Untersuchungen zum Agrarwesen im ostelbischen Raum*, Berlin, Walter de Gruyter, 1991, p. 61-90.

⁴⁸ Florin Constantiniu, *Andrei Oțetea și a doua iobăgie: o dezbatere inutilă?*, „Revista Istorică”, tom V, nr. 7-8 1994, p. 682.

⁴⁹ Andrei Oțetea, *Le second asservissement des paysans roumains (1746-1821)*, „Nouvelles études d'histoire”, I, București, 1955.

⁵⁰ O relatare personală a modului în care a fost constituită delegația și a felului în care participanții români au valorificat prezența la Roma poate fi regăsită în David Prodan, *Memorii*, București, Edit. Enciclopedică, 1993, p. 74-75.

problema celei de a doua iobăgii și rezultatele explorării arhivelor pentru elucidarea ei era atât de mare, încât membrii sectorului au fost, în primul an de activitate, chemați să prezinte săptămânal sau bilunar rezultatele cercetărilor întreprinse”⁵¹.

Activitatea acestui sector, coordonat de Vasile Mihordea, s-a concretizat în două extrem de consistente volume de documente⁵², ca și în apariția ulterioară a mai multor volume de autor care au adus contribuții importante la cunoașterea economiei agrare din Țările Române în secolele XVIII-XIX⁵³. Capitalizând pe roadele timpurii ale acestor cercetări, ca și pe contribuția academicianului sovietic Skazkin, al cărui articol sintetic din „Voprosi Istoriei” a fost tradus imediat în limba română⁵⁴, Andrei Oțetea a elaborat un studiu de mari dimensiuni și a intenționat să facă din „a doua iobăgie” un concept central pentru volumul III al tratatului *Istoria României*. Studiul său din 1960⁵⁵ începe cu o amplă prezentare a istoriografiei referitoare la „a doua iobăgie” în Germania, Polonia, Cehia și Rusia, apoi analizează evoluția relațiilor agrare din Țările Române, polemizează cu Petre P. Panaitescu, care pusese accentul pe rolul „legării de glie” a țăranilor de către Mihai Viteazul la finele secolului al XVI-lea⁵⁶, face o analiză detaliată a relațiilor sociale din lumea rurală pe trei perioade distincte (prima jumătate a secolului al XVIII-lea; de la reformele lui Constantin Mavrocordat până la Regulamentul Organic și anii 1831-1864) și susține că de fapt „a doua iobăgie”, dincolo de unele „semne prevestitoare” în anii 1774-1829, s-a impus cu adevărat abia după 1829: „În Moldova și Țara Românească transformarea domeniului feudal în mare exploatare agricolă a început mai târziu, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, și nu și-a atins deplina dezvoltare decât după tratatul de la Adrianopole. Cauzele acestei întârzieri pînă în 1829 sînt, în primul rînd monopolul turcesc, apoi slaba dezvoltare a orașelor și pieții interne”⁵⁷.

⁵¹ Florin Constantiniu, *Andrei Oțetea ...*, p. 682.

⁵² *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, 2 vol., București, 1960, 1966.

⁵³ Vasile Mihordea, *Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, București, Edit. Academiei Republicii Socialiste România 1968; Ilie Corfus, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, 1969; Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpînirea ...*; Florin Constantiniu, *Relațiile agrare din Țara Românească ...*; Georgeta Penelea, *Les foires de la Valachie pendant la période 1774-1848*, București, 1974; Sergiu Columbeanu, *Grandes exploitations domaniales ...*; Ioana Constantinescu, *Arendășia în agricultura Țării Românești și a Moldovei pînă la Regulamentul Organic*, București, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, 1985.

⁵⁴ Serghei Danilovici Skazkin, *Osnovnye problemy tak nazyvaemogo «vtorogo izdaniia krepostnichestva» v Srednej i Vostochnoj Evrope*, „Voprosi istorii”, 1958, nr. 2, p. 96-119; Idem, *Problemele fundamentale ale așa-numitei „a doua iobăgii” în Europa centrală și răsăriteană*, „Analele româno-sovietice”, Seria Istorie, XII, 1958, nr. 1-2, p. 93-117.

⁵⁵ Andrei Oțetea, *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova și Țara Românească*, „Studii și materiale de istorie medie”, vol. IV, 1960, p. 307-390.

⁵⁶ Petre P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al țăranilor în Țările Române (pînă la mijlocul secolului al XVII-lea)*, „Studii și materiale de istorie medie”, vol. I, 1956, p. 63-122.

⁵⁷ Andrei Oțetea, *Considerații ...*, p. 327.

Intenția lui Oțetea de a-și prezenta viziunea la congresul internațional de științe istorice de la Stockholm din august 1960 a fost retezată de refuzul Comitetului internațional de științe istorice de a include în program comunicările propuse de Petre Constantinescu-Iași și Andrei Oțetea, motivând politicos că la temele respective se înscriseră deja prea multe comunicări⁵⁸; în consecință Oțetea a trebuit să se mulțumească cu publicarea unui studiu sintetic în limba franceză în volumul colectiv pregătit de istoricii români pentru congres⁵⁹.

Încă și mai frustrantă a fost pentru Oțetea rezistența întâmpinată în încercarea sa de a insera „a doua iobăgie” în tratatul de istorie al Academiei. În 25-26 aprilie 1960 el a organizat la Institutul de Istorie o mare dezbatere pe tema „a doua iobăgie”, la care pe lângă multele luări de poziție laudative au fost exprimate și critici severe, unele la nivel conceptual, altele referitoare la reconstituirea faptelor istorice concrete⁶⁰. Deși criticii au fost în minoritate, totuși argumentele unora dintre ei au fost suficient de vehemente (îndeosebi Petre P. Panaitescu, Vasile Maciu, Alexandru Vianu, Ilie Corfus și Nicolae N. Constantinescu) pentru a arăta că teza lui Oțetea despre „a doua iobăgie” genera împotriviri majore. Până la urmă, Oțetea a renunțat la includerea acestui concept în volumul coordonat de el din tratatul de istorie al Academiei. Florin Constantiniu consideră că această renunțare a fost determinată de grija lui Oțetea de a nu agrava divergențele cu David Prodan, care ar fi afirmat tranșant că „Eu, în Transilvania, nu întâlnesc a doua iobăgie”⁶¹; pe de altă parte, Andi Mihalache consideră că distanțarea graduală a regimului Gheorghiu-Dej de hegemonia sovietică a generat un context ideologic mai puțin favorabil pentru utilizarea unui concept care evidenția similaritățile dintre istoria românească și cea a altor țări din blocul sovietic⁶². Deși a continuat să pună pasiune în susținerea justeței ideilor sale despre „a doua iobăgie”⁶³, după 1960-1961 Oțetea a investit mai puțin în

⁵⁸ Scrisoarea adresată la 29 decembrie 1959 de secretarul general al Comitetului internațional, Michel François, președintelui Comitetului Național al Istoricilor Români, acad. Petre Constantinescu-Iași, a fost înregistrată la București pe 14 ianuarie 1960 și se regăsește în Arhiva Institutului „N. Iorga”, fondul Comitetul Național al Istoricilor Români. Informația despre respingerea celor două comunicări a fost pusă în circulație încă din 1994, pe baza unei informări despre preparativele pentru congresul de la Stockholm păstrată în arhiva personală a lui Constantin Daicoviciu (Sever Dumitrașcu, *Două documente inedite privind al XI-lea Congres Internațional de Științe Istorie de la Stockholm (1960)*, „Cele Trei Crișuri”, Serie nouă, an 5, nr. 9-10, 1994, p. 12).

⁵⁹ Andrei Oțetea, *Le second servage dans les Principautés danubiennes (1831-1864)*, „Nouvelles études d'histoire”, II, București, 1960, p. 325-346.

⁶⁰ ***, *Discuție publică cu privire la „Iobăgia a doua în țările din centrul și răsăritul Europei” și „Iobăgia a doua în Moldova și Țara Românească*, „Studii. Revistă de istorie”, anul XIV, 1961, nr. 3, p. 729-737.

⁶¹ Florin Constantiniu, *De la Răutu și Roller ...*, p. 263.

⁶² Andi Mihalache, *op. cit.*, p. 167.

⁶³ Florin Constantiniu menționează o altercație violentă cu Ilie Corfus în 1973 (Florin Constantiniu, *De la Răutu și Roller ...*, p. 265-266).

studiul fenomenului, iar în sinteza din 1977 nu a mai invocat deloc conceptul, nici măcar în subcapitolul despre relațiile agrare din anii 1774-1828⁶⁴.

Teza lui Oțetea despre „a doua iobăgie” în Principate și despre rolul acesteia în tranziția complicată și întârziată spre capitalism nu a rezistat analizelor istorice. La nivelul faptelor concrete, contestarea cea mai puternică a venit de la Ilie Corfus, care pe baza studiului detaliat al economiei agrare din prima jumătate a secolului al XIX-lea a constatat mărimea redusă a rezervei domeniiale și volumul scăzut al obligațiilor în muncă ale țăranilor, precum și faptul că exporturile de cereale au fost modeste inclusiv în prima parte a epocii regulamentare⁶⁵. La nivelul interpretărilor, evoluțiile istoriografice mai noi cu privire la folosirea conceptelor de „feudalism și „capitalism” au făcut ca multe dintre discuțiile despre „a doua iobăgie” ca formă remanentă a feudalismului, sau ca formă derivată din hegemonia lumii capitaliste asupra unei periferii împinse la subdezvoltare, să fie percepute ca „o mostră de scolastică marxistă: turnarea realității istorice într-un tipar ideologic, în speță, ideile lui Engels”⁶⁶.

Sinteza Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism)

Cartea dedicată comerțului românesc din anii 1774-1828 are la origine o lucrare de plan din anii 1950, dar a fost integral refăcută și redactată în ultimii ani de viață ai lui Oțetea pentru a lua în considerare contribuțiile istoriografice mai noi, fie ele documentare fie de interpretare, și a fost tipărită la câteva luni după moartea autorului⁶⁷. În opera bogată a lui Andrei Oțetea, acest volum este singura carte focalizată strict pe istoria economică, și totodată, cea care reproduce din izvoare cele mai multe informații cantitative. De altfel, Oțetea subliniază încă din introducere însemnătatea abordării cantitative și faptul că perioada studiată se pretează la o asemenea abordare, deoarece „sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea constituie faza de

⁶⁴ Andrei Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism)*, București, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, 1977, p. 14-20.

⁶⁵ Ilie Corfus, *Agricultura Țării Românești ...*, 1969; Ilie Corfus, *Agricultura în Țările Române: 1848-1864. Istorie agrară comparată*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1982. În ceea ce mă privește am reconstituit creșterea târzie a exporturilor de cereale, care transformă Principatele în veritabile „economii de export” abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (Bogdan Murgescu, *România și Europa: acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Iași, Edit. Polirom, 2010, p. 114-140).

⁶⁶ Florin Constantiniu, *De la Răutu și Roller ...*, p. 263

⁶⁷ Andrei Oțetea a murit la Paris la 21 martie 1977, iar bunul de tipar indicat în volum este datat 03 august 1977 (Andrei Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism)*, București, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, 1977, p. 168).

tranziție de la era prestatistică la era statistică”⁶⁸, iar datele puse în circulație de el vor putea servi unei cercetări statistice viitoare. Totodată, Oțetea subliniază, într-un mod care avea rezonanțe iconoclaste în contextul regimului Ceaușescu, faptul că lucrarea sa pornește de la documente care „reflectă realitatea vie a actelor de negoț și nu dispoziții sau reglementări a căror aplicare putea să difere – și de cele mai multe ori a diferit – de litera și spiritul lor”⁶⁹. Analiza în sine este structurată în 6 capitole, fiecare cu o multitudine de subdiviziuni, unele de relativ redusă amplitudine. Primul capitol realizează o panoramare generală a economiei Țărilor Române și a contextului general al dezvoltării comerțului românesc în perioada studiată. Urmează apoi trei capitole principale dedicate comerțului exterior (cu detalieri pe categorii de mărfuri exportate, dar și analize ale importurilor, tranzitului și legăturilor dintre Țările Române), comerțului intern și dezvoltării păturii de negustori, și două capitole de mai mică anvergură cu privire la circulația monetară și la drumurile comerciale, concluzii și un rezumat în limba franceză.

Bogăția informațiilor cuprinse în acest volum este remarcabilă, la fel ca și claritatea structurii sale de ansamblu și a majorității analizelor. Desigur, sunt și aprecieri care nu au fost confirmate de cercetările ulterioare, cum ar fi folosirea termenului de monopol pentru distorsiunile introduse de otomani în comerțul Țării Românești și Moldovei⁷⁰ sau accentul excesiv pe creșterea însemnătății producției și exporturilor de cereale⁷¹. Dincolo însă de aceste limite, ca și de meritele incontestabile ale analizei istorice realizate, se cuvine să remarcăm și semnificația în contextul României anilor 1970 a opțiunii lui Andrei Oțetea pentru publicarea unei sinteze referitoare la integrarea comerțului românesc în circuitul internațional.

Andrei Oțetea și câmpul istoriei economice

Atunci când încercăm să evaluăm rolul lui Andrei Oțetea în cadrul câmpului social al istoriei economice, trebuie să pornim de la observația că, spre deosebire de țările în care istoria economică a fost instituționalizată printr-o multitudine de catedre universitare, programe de studii, institute de cercetare, reviste și asociații

⁶⁸ *Ibidem*, p. 8.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ Bogdan Murgescu, *Avatarurile unui concept: monopolul comercial otoman asupra Țărilor Române*, „Revista istorică” (serie nouă), I, nr. 9-10, p. 819-845; Idem, *Comerț și politică în relațiile româno-otomane (secolele XVI-XVIII)*, „Revista istorică” (serie nouă), VIII, nr. 9-10, p. 573-590. Ambele studii au fost republicate în: Bogdan Murgescu, *Țările Române între Imperiul Otoman și Europa creștină*, Iași, Edit. Polirom, 2012, p. 151-185.

⁷¹ Am realizat o reevaluare a semnificației datelor documentate de Oțetea cu privire la exporturile de cereale și o punere a lor în context în: Bogdan Murgescu, Viorel Bratosin, *Ponderea cerealelor românești în comerțul european (secolele XVI-XX); Experiențe istorice de integrare economică europeană*, coord. Maria Mureșan, București, Edit. ASE, 2006, p. 37-38.

specifice, în România nu s-a constituit un câmp profesional distinct al istoriei economice, ci au existat mai degrabă două zone profesionale care au interferat sporadic – istoricii interesați de istoria economiei și economiștii preocupați de istoria economiei și a gândirii economice. Primii au funcționat în cadrul facultăților (departamentelor) și institutelor academice de istorie, ceilalți în cadrul ASE, al facultăților economice din diverse universități și al institutelor de cercetare economică. Și pentru unii și pentru ceilalți, cadrul referențial principal a rămas acela al breslei profesionale proprii, iar contactele specifice istoriei economice au fost doar un supliment. Comisia de istorie economică și istoria gândirii economice s-a constituit abia în 1970 și a fost dominată de economiști – de altfel a funcționat mai întâi în cadrul Institutului de Cercetări Economice, iar după 1990 pe lângă Secția de științe economice, juridice și sociologie a Academiei Române. Capacitatea ei de a face punți între economiști și istorici a variat în timp, dar pe ansamblu a rămas modestă, un indiciu în acest sens fiind și faptul că *Enciclopedia istoriografiei românești* din 1978, care cuprinde un capitol dedicat instituțiilor cu peste 100 de mini-medalioane, nu o menționează deloc⁷².

Cazul lui Andrei Oțetea trebuie înțeles în acest context. Este adevărat, în 1947 Andrei Oțetea a devenit titularul primei (și din câte știm singurei) catedre de istorie economică din cadrul Universității din București, dar această experiență instituțională a fost efemeră și singulară, căzând victimă reformei învățământului universitar din 1948. Dincolo însă de acest episod, Oțetea a fost mai degrabă un istoric generalist convins de rolul crucial al economiei în ansamblul evoluțiilor istorice decât un specialist al istoriei economice. În cadrul pregătirii sale universitare, el nu a urmat o filieră economică, ci a studiat istoria în legătură cu literele. A urmat cursurile lui Henri Hauser, primul profesor de istorie economică de la Sorbona, dar aici trebuie subliniat că Hauser era el însuși mai degrabă un istoric deschis spre problematica economică. Totodată, în anii 1920, decisivi pentru formarea lui Oțetea, nu avusese loc turnura matematică a științelor economice, manifestată în anii 1930 prin cantitativismul promovat în istoria economică de către Ernest Labrousse⁷³. Reîntors în România și acaparată de realitățile românești, Oțetea nu a fost implicat în activitatea Comitetului științific internațional de istoria prețurilor, locul unde s-a înnoit cel mai mult istoria economică în al doilea deceniu interbelic. Alături de Hauser, referințele sale principale de istorie economică au rămas Werner Sombart și Henri Sée, la care am putea eventual adăuga pe Max Weber. Oțetea nu pare să fi receptat înainte de anii 1960 nici contribuțiile lui Ernest Labrousse, deși se pare că l-a cunoscut în timpul

⁷² *** , *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 355-391. Această superbie a istoricilor este amplificată de faptul că era ignorată și catedra de istorie economică din ASE, deși *Enciclopedia* cuprinde la capitolul Personalități și câțiva economiști care au publicat în domeniul istoriei economice (Gheorghe Zane, Victor Axenciuc, Nicolae N. Constantinescu, Nicolae Marcu etc.).

⁷³ Jean-Yves Grenier, *Economic History in France: A Sonderweg?*, în vol. *Routledge Handbook of Global Economic History*, Francesco Boldizzoni and Pat Hudson (edit.), Routledge, 2016, p. 115.

studiilor universitare iar în 1959-1960 a dorit să-l invite la București⁷⁴. În ceea ce privește Școala de la Annales, Oțetea citează de mai multe ori pe Lucien Febvre, îndeosebi pentru studiile referitoare la Reformă și problemele religioase, dar în schimb nu l-a folosit deloc pe Fernand Braudel, deși *Mediterrana* ... ar fi fost relevantă la data refacerii cărții sale despre Renaștere și Reformă⁷⁵; faptul este cu atât mai surprinzător cu cât pentru edițiile înnoite din 1964 și 1968 Oțetea a depus un efort apreciabil de a ține pasul cu cercetările mai noi de la nivel mondial, inclusiv cu cele de istorie economică, și a scris chiar comentarii ample despre meritele și limitele contribuțiilor subsumate *business history*⁷⁶. Dincolo de acest efort făcut pentru reeditarea cărții despre Renaștere și Reformă, îmbătrânind Oțetea a pierdut ritmul actualizării lecturilor din contribuțiile mai recente de istorie economică, și nu avem nici un indiciu că ar fi receptat lucrările majore despre a doua iobăgie publicate în anii 1960 de mai tinerii Witold Kula⁷⁷ și Zsigmond Pál Pach⁷⁸. Referințele la contribuțiile din alte istoriografii lipsesc și din sinteza dedicată comerțului din anii 1774-1828.

Cazul lui Andrei Oțetea este emblematic pentru dezvoltarea istoriei economice din România. Fără a beneficia de o pregătire specializată în domeniul istoriei economice, a reușit să evidențieze rolul determinant al factorului economic în fenomene istorice importante, a realizat cercetări proprii substanțiale și a stimulat proiecte colective sau individuale majore în domeniu. Pe de altă parte, ca exponent al unei generații formate intelectual în primul deceniu interbelic, și-a văzut retezate legăturile cu alte istoriografii la vârsta maturității creatoare și a reușit reconectarea abia la finele anilor 1950, când avea deja peste 60 de ani, și când misiunea asumată de *leadership* la nivel național în istoriografie și în înnodarea de noi legături între mediul academic românesc și lumea occidentală i-a diminuat capacitatea de a se reînnoi în ritmul alert al istoriei economice mondiale.

⁷⁴ Arhiva Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, Fond Comitetul Național al Istoricilor Români. Totodată, Labrousse i-a aranjat lui Oțetea o conferință la Arhivele Naționale ale Franței în 1960 și a intervenit în 1966 pentru ca cele două fiice ale lui Oțetea să primească burse de studiu în Franța (Marian Hariuc, *op. cit.*, p. 400, 495-496).

⁷⁵ Potrivit lui Marian Hariuc, Oțetea l-a vizitat pe Braudel în 1968 (Marian Hariuc, *op. cit.*, p. 491). Merită să consemnăm și faptul că tot în 1968 Paul Cernovodeanu, un colaborator apropiat și doctorand al lui Oțetea, recenza în revista Institutului „N. Iorga” primul volum recent apărut din *Civilisation matérielle, économie et capitalisme* („Studii. Revistă de istorie”, 21, 1968, nr. 6, p. 1228-1234).

⁷⁶ Andrei Oțetea, *Renașterea și reforma* ..., 1968, p. 35-37.

⁷⁷ Witold Kula, *Théorie économique du système féodal. Pour un modèle de l'économie polonaise 16e-18e siècles*, Paris – La Haye, Mouton, 1970 (ediția poloneză în 1962).

⁷⁸ Zsigmond Pál Pach, *Die ungarische Agrarentwicklung im 16.-17. Jahrhundert. Abbiegung vom westeuropäischen Entwicklungsgang*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964.

LITERATURĂ DESPRE O ÎNCERCARE EȘUATĂ: INDUSTRIALIZAREA STUFULUI ÎN ROMÂNIA ÎN PERIOADA 1950-1970

Valentin Maier*

Abstract: *The utilization of natural resources is an important aspect for the well being of humanity since its dawn. As human society developed and the technology progressed, natural resources became a significant element for the development of economy. Many new resources were being utilized, while the old ones were used in new manners. Political regimes also influenced the way resources were regarded. For example, in the 20th century, in the communist regimes, natural resources were used primarily to sustain the development of the industry.*

Searching for new ways to produce more quantities from the existent resources and new ways to use them more efficiently („superior use”) as well as discovering new natural resources to be used in an industrialized manner (meaning especially superior quantities than through manual or animal power, but also with an improved quality) for industry. Introducing new resources in the industrial use and the case of reed in the communist Romania is the main topic of this article. In spite of the fact that the use of reed was researched and experimented before communism in Romania, only in '50s and '60s reed was in fact a topic for many researchers and was industrialized and used in industry. Many scientific publications centered around the use of reed from the Danube Delta, where it grows in unique conditions in the whole world and that transform the reed in a potential plant that can be industrialized. New institutions were established in Romania, both in the research field and in industry, in order to experiment the new uses for reed. It was also mentioned along with its uses (primarily for the cellulose and paper industry) in political documents among economic objectives. Accordingly, many technological processes were researched for the growth of reed, exploitation, transport and use, and new specialists were trained in the higher education in the „science of reed”. Many scientific and also other types of publications followed closely all these process, resulting in a unique literature about the reed.

As experiments were carried out and especially after the middle of '60s, it became clear that reed could not be delivered to the industrial enterprises in the desired quantities and therefore an industry based on it could not be achieved. This does not mean that the use of reed ceased after '70s, only that there were no hopes for a new industry to be based on reed and its uses.

Keywords: *natural resources, industrialization, The Danube Delta, communism, reed.*

Economia românească în timpul regimului comunist a fost orientată către dezvoltarea industriei, considerată a fi cea mai importantă ramură de activitate și decisivă pentru edificarea unei economii și societăți de succes. Dezvoltarea acestei ramuri economice s-a realizat printr-un proces de industrializare forțată, prin preluarea modelului sovietic. Controlul dictatorial asupra întregii societăți a determinat și privilegiul liderilor politici de a decide principalele direcții și măsuri

* Dr., Muzeul Universității din București; Interdisciplinary School of Doctoral Studies-University of Bucharest; e-mail: valentimmaiergh@gmail.com

„Revista Română de Istorie Economică”, vol. I, 2022, p. 55-70.

în vederea dezvoltării industriale, de cele mai multe ori în detrimentul specialiștilor. Au fost nenumărate eșecuri, dar și realizări care trebuie evaluate fiecare în parte. Ele trebuie contextualizate și surprinse din cât mai multe perspective pe baza unor surse documentare variate.

Este și cazul resurselor naturale. Încă din cele mai vechi timpuri ele au fost importante pentru a asigura bunăstarea unei societăți, dar în perioada comunistă interesul către resursele naturale a mers în mai multedirecții. În primul rând, el a reflectat aspecte precum nivelul științei internaționale și situația generală a României din acea perioadă, dar și modelul sovietic impus forțat, precum și transpunerea sa după priceperea liderilor politici și puțința de adaptare la condițiile autohtone. Au fost privilegiate resursele naturale care serveau ca materie primă pentru industrie și în principal pentru ramurile sale grele, precum industria construcțiilor de mașini, metalurgică, chimică sau energetică, dar și cele ușoare, precum textilă sau alimentară au avut parte de dezvoltare și au folosit noi resurse. Industrializarea a fost omonimă și cu introducerea a diferite procese care să îmbunătățească cantitativ și calitativ modul de obținere a resurselor naturale. Când acestea erau insuficiente, s-a încercat identificarea unor resurse care să le suplinească. De asemenea, o altă direcție de acțiune prin care putem proba interesul aparte pentru resursele naturale în regimul comunist, a fost și încercarea de a valorifica superior orice resursă naturală. Sintagma „valorificare superioară” a fost repetată obsesiv în societatea românească a acelor vremuri, fiind reluată de propagandă și introdusă în circulație în toate publicațiile, fie ele generale, economice sau specializate pe un domeniu mai restrâns precum revistele ce au apărut ca organe ale diferitelor ministere¹. Dincolo de propagandă, au fost realizări palpabile. De exemplu, valorificarea superioară a gazului metan presupunea folosirea nu ca un combustibil pentru arderea în termocentrale și producerea de energie electrică, ci utilizarea cu precădere în variatele subramuri ale industriei chimice, în care puteau și au și fost obținute mii de produse, care antrenau diferite circuite economice în rol de materii prime pentru alte domenii de activitate, ca produse semifinite sau produse finite.

Pentru acest articol ne-am oprit asupra stufului și utilizarea lui ca resursă naturală în timpul regimului comunist în perioada 1950-1970. Stuful sau trestia (*Phragmites communis/australis*) este o plantă erbacee perenă care crește în foarte multe părți ale Globului, în apropierea apelor. Și în România stuful crește în multe zone, însă doar în Delta Dunării el crește compact pe o suprafață mare, lucru unic în lume, chiar și în prezent². Ideea de a industrializa această plantă a apărut în

¹ Nu a fost singura astfel de sintagmă similară din sfera economiei, putem cita „progresul tehnic” și „tehnica nouă/modernă/avansată”, dar și multe cuvinte-cheie folosite în diferite combinații precum: „colaborare”, „dezvoltare”, „dynamism”, „economisire”, „perfecționare”, „specializare” și altele.

² Ramona Niță, *Largest compact area of reed: world record set by The Danube Delta*, 25 iunie 2021, <https://www.worldrecordacademy.org/world-records/nature/largest-compact-area-of-reed-world-record-set-by-the-danube-delta-321347>, accesat la 11 decembrie 2021.

România, încă de la începutul secolului al XX-lea, Grigore Antipa semnând mai multe lucrări în care reliefa importanța sa și posibilitatea ca în viitor să fie folosită corespunzător, în asociere cu pescuitul, în special în Delta Dunării. Până la mijlocul secolului al XX-lea au fost mai multe încercări de folosire industrială a stufului în lume, pentru că altfel el era folosit de către localnici din cele mai vechi timpuri (pentru garduri, de unde și denumirea din limba greacă a plantei, *Phragma* = gard). Și în România s-a întâmplat acest lucru, la începutul secolului al XX-lea, în rest a fost mai mult cazul unei preocupări științifice, dar și ea limitată și întreținută în mare parte de același Antipa, care nu a fost susținut de planul politic.

Interesul pentru folosirea industrială a stufului a fost revitalizat în a doua jumătate a secolului XX, atunci când în timpul regimului comunist a devenit chiar o problemă de stat. Sunt mai multe explicații pentru această schimbare în sensul celor arătate deja despre valorificarea resurselor naturale care se aplicau și stufului. Se spera ca acesta să reprezinte o materie primă în principal pentru industria celulozei, unde avea să suplinească lemnul de rășinoase, care trebuia valorificat superior, în special în industria mobilei. Încercarea de a introduce stuful ca materie primă în industria celulozei nu a fost singulară, în același timp s-a încercat și folosirea paielor de cereale, cocenilor de porumb și a diferitelor tipuri de lemn de foioase. Desigur că, pentru stuf au fost găsite și alte întrebunțări, pe care le vom aminti ulterior, dar cea menționată reprezenta interesul principal pentru planul politic și economic al începutului de comunism. În plus, era interesant și locul unde aceasta plantă se afla într-o cantitate care merita exploatarea industrială: Delta Dunării. Ea reprezenta unul dintre puținele locuri „sălbatic” ale țării, în Dobrogea, o regiune administrativă considerată cu o dezvoltare „înapoiată” la acea vreme. Pentru un regim comunist care-și lua drept reper URSS-ul marilor lucrări de amenajare și schimbare a mediului natural în beneficiul economiei, era un element important și avea o puternică încărcătură propagandistică, însă și cu modificări concrete. Îmblânzirea naturii și folosirea ei în folosul omului făcea parte din mitologia comunistă³. Nu de puține ori s-au produs adevărate dezastre ecologice și cel mai probabil Delta Dunării ar fi fost transformată total spre finalul secolului, dacă regimul comunist ar fi continuat să existe⁴. În cazul Deltei Dunării, în anii 1950 s-a pus problema folosirii terenurilor în folosul pisciculturii, stuficulturii, a unei exploatare limitate agro-silvice și pentru păstrarea diversității biologice. Însă nimic altceva nu i-a atras mai tare pe comuniștii și specialiștii acelor ani decât stuful și valorificarea sa. Stuful a început să fie menționat în documente politice, au început să fie publicate vizibil mai multe

³ Vezi în acest sens, ca exemplu, cartea semnată de Lucian Boia, *Mitologia științifică a comunismului*, ed. a III-a, București, Edit. Humanitas, 2011.

⁴ La începutul anilor 1980 au apărut „programe” de transformare integrală a Deltei Dunării, după ce anterior apăruse ideea în anii 1960. E. Reichmann, *Sarcinile cercetărilor în dezvoltarea industriei de celuloză, hirtie, fire și fibre artificiale, în cadrul planului de perspectivă, „Celuloză și Hirtie”*, nr. 7, 1960, p. 214

lucrări în plan științific, direct și indirect influențate de noua orientare în plan politic și economic. Au fost luate și alte măsuri precum înființarea de instituții (de cercetare, învățământ, industriale) și desfășurarea de experimentări pentru îmbunătățirea biologică a stufului pentru un randament economic mai bun. În același scop s-a urmărit amenajarea terenurilor pe care creștea pentru asigurarea recoltării mecanizate a stufului, pentru a-l transforma într-o resursă industrializată, adică pentru a-l produce într-o cantitate suficientă, ca bază pentru diferite industrii (chimică-celuloză și hârtie, în principal, dar și materiale de construcții și farmaceutică). Vom urmări această interesantă acțiune realizată în timpul regimului comunist, până în anul 1970, pentru că după această perioadă stuful devine din ce în ce mai puțin interesant pentru industria comunistă și, implicit în planul preocupărilor politice. Sporadic, au mai existat preocupări în vederea exploatării stufului și folosirii economice (industriale) a Deltei Dunării, dar nimic comparabil cu anii 1950 și 1960. Aparent neofertant științific, cazul industrializării stufului în perioada comunistă este un subiect deosebit de interesant din multiple perspective și sperăm ca în cele ce urmează să putem demonstra acest fapt și să deschidem noi planuri de cercetare asupra folosirii resurselor naturale în România, și în special, a stufului⁵. Ne propunem să prezentăm care sunt principalele surse și lucrări pentru studierea stufului și a industrializării sale și să arătăm care au fost principalele momente în evoluția cercetării și utilizării sale.

Din motivele pe care le-am arătat deja, stuful a fost cercetat și înainte de 1948⁶, dar de abia în timpul regimului comunist el a căpătat o importanță aparte, cel puțin până la începutul anilor 1970. Dintre periodice, cea mai importantă publicație pentru studiul stufului a fost „Celuloză și Hârtie”, publicată sub acest nume din anul 1956 până în 1974⁷. Revista putea la fel de bine să se numească doar „stuf” pentru o perioadă de timp, pentru că majoritatea articolelor publicate

⁵ Vezi în acest sens contribuțiile despre folosirea petrolului (în perioada postcomunistă) și a informației (prin informatică, în perioada comunistă): Valentin Maier, *Industria petrolieră românească în perioada 1989-2014: tradiția continuă*, București, Edit. Universității din București, 2020; Idem, *Aspecte privind pregătirea specialiștilor pentru „industrializarea informației” în România (1948-1989)*, în vol. *Istoria și scrisul istoric azi: opțiuni metodologice, paradigme, agendă*, ed. Susana Andea, Iosif Marin Balog, Adelina Chișu, Attila Varga, Cluj-Napoca, Edit. Școala Ardeleană, 2020, p. 677-691.

⁶ Gr. Antipa, *Valorificarea stufărilor Deltei Dunării*, București, Edit. Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1942 (extras din „Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii științifice”. Seria III, Tomul XVIII, Mem. 1); N. Petrescu, *O invenție românească: mașina de tăiat și smuls stuful, trestia, salcia, etc. din bălți și lacuri formând obiectul Brevetului Regal Român nr. 8755/1924, liberat d-nului T. Brumărescu*, București, Edit. Cultura Națională, 1924. Evident, mai sunt și alte lucrări, unele tipărite în periodice, dar Antipa este cel mai important promotor al Deltei Dunării, pescuitului, stufului și folosirii sale până în 1948.

⁷ Din anul 1974 publicația s-a numit „Revista pădurilor-industria lemnului, celuloză și hârtie”, periodicitatea a fost scăzută de la o apariție lunară la una trimestrială, iar articolele despre stuf nu au dispărut în totalitate, găsim articole și mai târziu în anii 1980, dar au fost foarte rare.

se refereau la această plantă (de obicei erau și primele care deschideau fiecare număr al revistei cu apariție lunară, în afara cazurilor când erau publicate articole cu un caracter propagandistic comunist, ceea ce arată locul ocupat de acest subiect în economia revistei și în peisajul cercetării din acea vreme) și în rest, cel puțin până în anul 1973, măcar să înglobeze și „stuf” în denumire. În paginile acestei reviste au apărut numeroase articole care au avut ca subiect principal stuful și valorificarea sa (era menționat inclusiv în titlul de articol), dar mai existau și alte articole care făceau referire la el, de exemplu cele generale despre industria celulozei, de prezentare a unor întreprinderi industriale (în special de la Chiscani/Brăila) sau cele propagandistice.

Revista „Celuloză și Hârtie” a fost un „organ al Asociației Științifice a Inginerilor și Tehnicienilor din R.P.R. și al Ministerului Industriei Chimice”. Asociația Științifică a Inginerilor și Tehnicienilor (ASIT) edita mai multe reviste tehnice, singură sau în colaborare cu un minister, o adevărată presă specializată care merită în sine mai multe lucrări pentru a fi cercetată, fie și dacă ne gândim doar la importanța pentru planul pregătirii forței de muncă. ASIT era continuatoarea Asociației Generale a Industriașilor din România (AGIR) și într-o perioadă a purtat și denumirea Asociația Științifică a Tehnicienilor (AST), având un rol important la popularizarea științei până în anii 1970. Ulterior, „Celuloză și Hârtie” a fost și revista-organ a Ministerului Industriei Petrolului și Chimiei, dar și a altor ministere, reflectând modificările structurale ale ministerului (Ministerului Economiei Forestiere și Materialelor de Construcții, Ministerul Industrializării Lemnului și Materialelor de Construcții), iar în ceea ce privește ASIT, asociația și-a schimbat numele în Consiliul Național al Inginerilor și Tehnicienilor din R.P.R. (CNIT) din iunie 1962, apoi CNIT „din R.S.R.”, din august 1965. Mai târziu, din a doua jumătate a anilor 1980, revista a intrat sub coordonarea Institutului Central de Chimie București și din 1990 sub cea a Ministerului Industriei Lemnului.

**Numărul de articole despre stuf ca subiect principal în revista „Celuloză și hârtie”
(1956-1974)**

1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968
7	23	23	22	25	17	9	13	12	16	13	6	17
			1969	1970	1971	1972	1973	1974				
			7	11	3	3	4	0				

În perioada 1956-1974 au fost publicate 231 de articole cu subiect principal stuful în „Celuloză și hârtie”, interesând pe specialiști atât planta, din punct de vedere biologic cu ramificații spre fitotehnie, cât și din punct de vedere economic, împreună cu provocările amenajărilor stuficole în zona Deltei Dunării și alte probleme de stuficultură, dar și aspectele tehnologice: obținerea celulozei, și alte beneficii ale folosirii stufului, precum transformarea sa în stufit, adică în plăci de

construcție. De precizat aici că nici în ultima folosire menționată, ca stufit (sinonim *solomit*), stuful nu a fost mult utilizat sau în orice caz nu la scară industrială, în principal din cauza că nu era un material durabil (componenta biologică era prezentă și influența într-o măsură mare calitatea, deși e drept îi conferea și unele atribute care au determinat de la bun început folosirea sa). De asemenea, stuful a fost un subiect prezent și în alte reviste ASIT/CNIT pe lângă „Celuloză și hîrtie”, precum „Revista Chimia”, „Revista Pădurilor, Lemnului și Hîrtiei”, „Revista Pădurilor, Lemnului și Hîrtiei”, „Hidrotehnica”, dar și în ziarul-organ „Tehnica nouă”.

De folos sunt și alte publicații, pentru că, intrînd în atenția planului politic, stuful a început să fie o plantă din ce în ce mai interesantă pentru specialiști din diverse ramuri ale științei. Cererea de cunoaștere științifică, dar și de popularizare a stufului și utilizărilor s-a materializat prin publicarea a numeroase articole în periodice precum „Buletinul Institutului Politehnic Iași”, „Hidrobiologia”, „Natura”, „Vânătorul și pescarul sportiv”, „Buletinul Institutului de Cercetări Piscicole”, „Revista de igienă”, „Ocrotirea naturii”, „Meteorologia, hidrologia și gospodărirea apelor”, dar și în cele de informare generală precum „Scînteia”, „Neuer Weg”, „Scînteia pionierului” sau „Scînteia tineretului”. De precizat că în anul 1967 a început să fie publicată și revista „Cellulose Chemistry and Technology” care apare și astăzi, și care reunește articole din întreaga lume⁸.

Stuful a fost subiect principal sau secundar și pentru mai multe lucrări. Multe dintre ele sunt dedicate Deltei Dunării sau zonei Dobrogei, precum cele semnate de Alexandru Dumitru, Vasile Cucu, Gheorghiu Constantin⁹, Eugen Panighianț¹⁰, Gheorghe Romanescu¹¹, Ioan Gh. Petrescu¹², interesând fie din punct de vedere tehnic, fie economic (în principal industrial și turistic). Menționăm aici și o lucrare care a necesitat un volum de muncă impresionant precum *Bibliographie Roumaine du Danube Inferieur*, care prezintă tematic, diferite lucrări despre Delta Dunării, piscicultură, stuficultură și multe alte aspecte¹³. Dacă adunăm articolele din „Celuloză și hîrtie” cu lucrările menționate în *Bibliographie Roumaine du Danube Inferieur* (o parte dintre articolele din revistă sunt menționate și în această lucrare)¹⁴, vom observa că din punct de vedere publicistic, perioada 1956-1965 a fost cea mai consistentă în privința stufului, iar cea cuprinsă între 1957-1961, adică

⁸ <https://www.cellulosechemtechnol.ro/onlinearticles.php>, accesat la 13 decembrie 2021.

⁹ Alexandru Dumitru, Vasile Cucu, Gheorghiu Constantin, *Dobrogea maritimă*, București, 1966.

¹⁰ Eugen Panighianț, *Delta Dunării*, București, Edit. pentru turism, 1972.

¹¹ Gheorghe Romanescu, *Delta Dunării. Studiu morfohidrografic*, Iași, Edit. Corson, 1996.

¹² Ioan Gh. Petrescu, *Delta Dunării. Geneză și evoluție*, București, Edit. Științifică, 1957; Idem, *Delta Dunării. Aspecte-resurse*, Craiova, Edit. Scrisul românesc, 1975.

¹³ L. Rudescu, A.C. Banu, *Bibliographie Roumaine du Danube Inferieur*, Bucarest, Commission Nationale de la Republique Socialiste de Roumanie pour l'UNESCO, 1969.

¹⁴ *Ibidem*, p. 212-233.

timp de 5 ani, a fost de departe cea mai importantă la acest capitol, cu peste 20 de lucrări, articole și studii an de an.

Surprind prin complexitate și lucrările dedicate exclusiv stufului precum *Stuful și valorificarea lui*¹⁵, *Monografia stufului din Delta Dunării*¹⁶ și *Chimia stufului*¹⁷. Dintre acestea *Monografia stufului din Delta Dunării*, apărută în anul 1965, prin problematica abordată reprezintă vârful cunoașterii românești în domeniul stufului de la acel moment. În nenumăratele lucrări consultate, s-a exprimat și ideea că știința românească în privința stufului a fost cea mai dezvoltată din lume în acei ani. Sunt și lucrări care se apleacă doar asupra folosirii stufului¹⁸ sau lucrări care prezintă aspecte referitoare la stuf, dedicându-i secțiuni în cărți¹⁹ sau menționându-l secundar în diferite probleme²⁰. Altele prezintă stuful din perspectivă literară²¹ sau jurnalistică²². O mare parte din aceste lucrări, în principal cele din perioada comunistă, pot fi încadrate nu doar în literatura secundară, ci se pot constitui și în adevărate surse, în funcție de subiectul pe care dorim să-l cercetăm. Pe scurt, trebuie arătat că astăzi, stuful trezește interes în principal artistic și arhitectural²³, dar și istoric²⁴, este subiect de presă²⁵, campanii

¹⁵ *Stuful și valorificarea lui*, coord.: L. Rudescu, S. Barbasch, București, Edit. Tehnică, 1953.

¹⁶ L. Rudescu, C. Niculescu, I.P. Chivu, *Monografia stufului din Delta Dunării*, București, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, 1965.

¹⁷ Cr. Simionescu, Gh. Rozmarin, *Chimia stufului*, București, Edit. Tehnică, 1966.

¹⁸ I. Săndulescu, M. Schwartz, A. Voinea, *Fabricarea stufitului și folosirea lui în construcții*, București, Edit. Tehnică, 1956.

¹⁹ De exemplu, capitolul intitulat *Stuful și stuficultura* din lucrarea semnată de N. Zamfirescu, V. Velican, I. Safta, *Fitotehnia*, vol. III, București, Edit. Agro-silvică, 1960, p. 525-548.

²⁰ G. Ionescu Șișești, Irimie Staicu, *Agrotehnică*, vol. I, București, Edit. Agro-silvică de Stat, 1958; I. Ardelean, Elena Arion-Prunescu, A.C. Banu, *Limnologia sectorului românesc al Dunării: studiu monografic*, București, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, 1967.

²¹ N. Dunăreanu, *Din împărăția stufului*, București, Edit. Minerva, [f. a.]. Nicolae Dunăreanu (1881-1973) a fost prozator și memorialist, autor a numeroase lucrări, inclusiv aceste povestiri adunate în *Din împărăția stufului*, care astăzi ne demonstrează că stuful a fost prezent în conștiința colectivă, a stârnit interes general și a fost un subiect abordat și artistic (fie și ca pretext, scenă, pentru propriile subiecte), nu doar de către specialiști.

²² Mikó Ervin, *Asalt în țara stufului*, București, Edit. Tineretului, 1961. Miko Ervin (1919-1997) a fost ziarist și scriitor, renumit pentru reportaje sale adunate în 17 volume. Cartea *Asalt în țara stufului* a fost distinsă cu Premiul Academiei Române pentru volumul de publicistică în anul 1965 (https://www.bjc.ro/wiki/index.php/Mik%C3%B3_Ervin, accesat la 12 decembrie 2021). Cu siguranță este o lucrare reprezentativă pentru anii 1950 și 1960 și merită a fi cercetată, dincolo de importanța pentru subiectul stufului, pentru alte realități pe care le prezintă într-un mod tipic perioadei, însă cu mult talent scriitoricesc.

²³ *Stuf. Case tradiționale din Delta Dunării*, editor Bruno Andreșoiu, București, Igloo Media, 2008; *Stuf: tradițional înseamnă modern: 15 proiecte de arhitectură modern-tradițională pentru Delta Dunării*, editor Bruno Andreșoiu, București, Igloo Media, 2009.

²⁴ Motoc C. Cornelii Ștefăniță, *Maliuc, orașul științei*, Iași, 2016.

²⁵ Liviu Anghel, *Stuful, bogăția neexploatăată a României*, <http://presamil.ro/stuful-bogatia-neexploataata-romaniei/>, accesat la 12 decembrie 2021; ***, *Reportajul săptămânii: la*

pentru revitalizări rurale²⁶ sau este în atenția autorităților locale și naționale, mai ales că Delta Dunării, cea mai compactă zonă cu stuf din lume este inclusă și pe lista patrimoniului mondial UNESCO²⁷, inclusiv în convenția Ramsar asupra zonelor umede ca habitat al păsărilor acvatice la nivel internațional²⁸. Nu a mai fost întâlnită situația din perioada 1950-1970, când în exploatarea stufului se puneau cu totul alte speranțe.

O altă sursă importantă ce va trebui cercetată în viitor este Fondul Centrala „Delta Dunării”, pentru perioada 1954-1972, compus din 341 de dosare²⁹ și oferit spre cercetare la Serviciul Județean Tulcea al Arhivelor Naționale. Cu siguranță că documente utile pot fi găsite în diferite fonduri aflate în cercetare și la Arhivele Naționale Istorice Centrale. Dintre autorii tuturor acestor lucrări menționate, îl nominalizăm pe Ludovic Rudescu³⁰ drept cel mai prolific, dar și cel mai avizat în domeniu. Cu studii de biologie la Cernăuți și specializări ulterioare în centre universitare din Europa înainte de 1948, Rudescu și-a continuat activitatea de

stuf, <https://www.zf.ro/ziarul-de-duminica/reportajul-saptamanii-la-stuf-5789208>, accesat la 12 decembrie 2021; Felicia Măcăleț, *Paradisul verde al României rămâne fără meșteri: Este o meserie bănoasă, dar trebuie să te implici*, <https://stirileprotv.ro/stiri/actualitate/paradisul-verde-al-romaniei-ramane-fara-mesteri-este-o-meserie-banoasa-dar-trebuie-sa-te-implici.html>, accesat la 12 decembrie 2021.

²⁶ „Stuful e beton! Inițiativă locală pentru protejarea peisajului tradițional rural”, proiect Asociația Letea în UNESCO, în parteneriat cu Asociația Salvați Dunărea și Delta, Centrul pentru Politici Durabile Ecopolis și Centrul de Resurse pentru Participare Publică, <https://letea.eu/stuful-e-beton/>, accesat la 12 decembrie 2021.

²⁷ Raportul *Strategia integrată de Dezvoltare Durabilă a Deltei Dunării (2030)*, 2015; Administrația Rezervației Biosferei „Delta Dunării”, <https://ddbra.ro/>, accesat la 12 decembrie 2021. Vezi și Mihai Doroftei, Silviu Covaliov, „Manual de ... Delta Dunării”. *Ghid pentru personalul de teren al Administrației Rezervației Biosferei Delta Dunării și Gărzii de Mediu*, Tulcea, Edit. Centrul de Informare Tehnologică Delta Dunării, 2013. Ca fapt divers, Romfilatelia a introdus în circulația emisiunea de mărci poștale România, 65 de ani în UNESCO. Delta Dunării, 30 de ani în Patrimoniul Mondial UNESCO (<https://www.romfilate.ro/ro/romania-65-ani-in-unesco-delta-duna-rii-30-de-ani-in-patrimoniul-mondial-unesco/>).

²⁸ https://rsis Ramsar.org/ris-search/?ff0=regionCountry_en_ss%3ARomania, accesat la 13 decembrie 2021.

²⁹ <http://arhivelenationale.ro/site/directii-judetene/tulcea/>, accesat la 10 decembrie 2021. Trebuie cercetat exact și văzut cât de utile sunt pentru cercetarea istorică. Hazardul păstrării surselor constituie un factor serios de luat în calcul în cercetare, ținând cont că documente care au termen de păstrare permanent s-au pierdut în Tulcea (vezi semnalarea în presă din 2005, <https://romaniailibera.ro/special/au-disparut-arhivele-din-tulcea-80091/>, accesat la 10 decembrie 2021).

³⁰ Ludovic Iosif Urban Rudescu (1908-1992), pe care îl putem întâlni și sub numele Ludovic Iosif Urban Rodewald sau Ludovic Rodewald-Rudescu, a fost membru corespondent al Academiei Române din anul 1963 și cercetător la mai multe institute, printre care Institutul de Celuloză și Hârtie și Institutul de Biologie din București. A fost unul dintre susținătorii construirii Combinatului de Celuloză și Hârtie din Chiscani-Brăila, al dezvoltării Maliucului și al întreținerii relațiilor de cercetare internațională în domeniul stufului cu specialiști din alte țări precum Rusia, Cehoslovacia, Polonia, Ungaria, India, Irak, Pakistan (Motoc C. Corneliu Ștefăniță, *op. cit.*, p. 45; <https://acad.ro/bdar/armembriLit.php?vidT=R>, accesat la 10.12.2021).

cercetare și după venirea la putere a regimului comunist, având un rol deosebit de important în cercetarea științifică a stufului și nu numai, dar și în popularizarea sa. A fost autor și coautor la zeci de articole în diferite periodice, mai ales în „Celuloză și hîrtie”. Trei lucrări magistrale la care a colaborat, i-au asigurat lui Rudescu un loc special în cercetarea stufului și a folosirii sale, pe care le-am amintit deja: *Stuful și valorificarea lui* (1953), *Monografia stufului din Delta Dunării* (1965) și *Bibliographie Roumaine du Danube Inferieur* (1969).

În afară de aceste lucrări, documentele de partid sunt importante pentru a înțelege modul în care regimul comunist a privit problema stufului între anii 1950-1960 și cum a rezultat o întreagă literatură pe acest subiect, în parte deja menționată. De asemenea, putem înțelege și cum au apărut unele speranțe că stuful va putea fi o resursă naturală importantă pentru industrie, dar și realizările economice, chiar dacă limitate. Prin documente de partid, ne referim în principal la cele rezultate în urma Congreselor al II-lea (23-28 decembrie 1955) și al III-lea (20-25 iunie 1960) al PMR și al IX-lea (19-24 iulie 1965) al PCR (rapoarte, directive).

În documentele de partid stuful nu a fost privit niciodată ca un produs principal industrial, precum erau țițeiul, cărbunele sau motoarele electrice³¹. În schimb el a fost menționat într-o enumerare cuprinzând „însemnate bogății naturale” alături de țiței, gaz metan, cărbune, lemn, sare și minereuri neferoase și nemetalifere, care se puteau constitui într-o bază bogată și variată pentru dezvoltarea industriei chimice³². Chiar mai mult, atunci când erau prefigurate dezvoltările viitoare ale industriei de celuloză, se arăta faptul că stuful din Delta Dunării, unde se găsea compact și într-o calitate superioară ar putea fi baza pentru economisirea lemnului de rășinoase („material foarte prețios”) și pentru a realiza o serie de produse: celuloză papetară, viscoză pentru mătase și lână artificială, alcool din rizomii stufului, furfurool, rășini sintetice, drojdie furajeră, plăci pentru construcție (cele din urmă considerate „valorificări complexe”). Planurile erau chiar și mai avansate pentru că era menționată și existența unei convenții între RPR și RDG, RP Polonă și R. Cehoslovacă pentru construirea unei fabrici de celuloză din stuf începând din anul 1956, pe lângă alte capacități de producție luate în calcul a fi realizate sau extinse³³.

³¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *Raportul de activitate al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, în ***, *Congresul al II-lea al Partidului Muncitoresc Român*, București, Edit. de Stat pentru Literatură Politică, 1956, p. 88; Idem, *Raportul CC al PMR cu privire la activitatea Partidului în perioada dintre Congresul al II-lea și Congresul al III-lea al Partidului*, cu privire la *Planul de dezvoltare a economiei naționale pe anii 1960-1965 și la schița planului economic de perspectivă pe 15 ani*, în ***, *Congresul al III-lea al Partidului Muncitoresc Român*, București, Edit. Politică, 1961, p. 28, 29.

³² Gh. Gheorghiu-Dej, *Raportul de activitate al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, în ***, *Congresul al II-lea ...*, p. 89.

³³ *Ibidem*; Chivu Stoica, *Raportul asupra proiectului de directive ale Congresului al II-lea al PMR cu privire la cel de-al doilea plan cincinal de dezvoltare a economiei naționale pe*

La cel de-al III-lea Congres PMR din 1960 a fost subliniată „valorificarea superioară a resurselor naturale”³⁴ ca o măsură de aplicat în mod din ce în ce mai extins, prin care puteau rezulta produse mai multe, mai importante calitativ și valoric. De data aceasta, observăm o deosebire fundamentală față de precedentul Congres: nici stuful și nici industria celulozei nu mai sunt atât de importante, locul lor fiind luat în cadrul industriei chimice de industriile de îngrășăminte chimice sau cauciuc natural. Stuful nu mai este menționat decât atunci când este amintită Fabrica de celuloză pe bază de stuf din Brăila, despre care se spunea că va intra în funcțiune în 1960. Și într-adevăr, Fabrica de Celuloză de la Chiscani, din apropiere de Brăila (de unde și denumirea unității industriale, Combinatul de Celuloză și Hârtie Brăila) a fost construită și a funcționat pentru a produce și celuloză pe bază de stuf, pentru întreaga perioadă comunistă, chiar dacă nu la cotele visate în anii 1950-60.

În schimb, deducem că stuful avea un rol în producția de celuloză alături de alte plante anuale (cereale și mai ales paiele lor din care se producea de asemenea celuloză, după cum stau mărturie articolele din revista „Celuloză și hârtie”) a căror exemplificare nu era punctată, dar despre care se spunea că vor trebui să fie diversificate, și alături de lemnul de foioase (din studiile din revistele de specialitate ne putem da seama că a fost cazul în special al plopului și carpenului, dara fost amintit și stejarul)³⁵. Era prevăzută și necesitatea introducerii tehnicii noi în industria de celuloză și în ansamblul industriei³⁶, în timp ce în cadrul directivelor pentru viitoarea dezvoltare economică este stabilită doar necesitatea ca noile unități de producție pentru celuloză să fie realizate cu cele mai moderne procedee și instalații³⁷.

La Congresul al IX-lea al PCR observăm că industria celulozei este menționată pasager, fără nicio precizare față de stuf sau fabrica de celuloză pe bază de stuf³⁸, iar în ceea ce privește directivele viitoarei dezvoltări, de data

anii 1956-1960, în ***, *Congresul al II-lea ...*, p. 565; ***, *Directivele Congresului al II-lea al Partidului Muncitoresc Român cu privire la cel de-al doilea plan cincinal de dezvoltare a economiei naționale pe anii 1956-1960*, în ***, *Congresul al II-lea ...*, p. 731.

³⁴ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Raportul CC al PMR cu privire la activitatea Partidului în perioada dintre Congresul al II-lea și Congresul al III-lea al Partidului, cu privire la Planul de dezvoltare a economiei naționale pe anii 1960-1965 și la schița planului economic de perspectivă pe 15 ani*, în ***, *Congresul al III-lea al Partidului Muncitoresc Român*, București, Edit. Politică, 1961, p. 30.

³⁵ *Ibidem*, p. 41-43.

³⁶ *Ibidem*, p. 72.

³⁷ ***, *Directivele Congresului al III-lea al PMR cu privire la Planul de dezvoltare a economiei naționale pe anii 1960-1965 și la schița Planului economic de perspectivă pe 15 ani*, în ***, *Congresul al III-lea ...*, p. 662.

³⁸ Nicolae Ceaușescu, *Raportul Comitetului Central al Partidului Comunist Român cu privire la activitatea Partidului în perioada dintre Congresul al VIII-lea și Congresul al IX-lea al PCR*, în *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român*, București, Edit. Politică, 1965, p.

aceasta referințele sunt inexistente și față de celuloză, menționându-se doar frust că producția de hârtie va crește de „1,3-1,5 ori”³⁹. Chimizarea petrolului și a gazului metan, masele plastice și îngrășămintele chimice erau mult mai importante de acum.

Din prezentarea acestor 3 congrese de partid și a documentelor însoțitoare⁴⁰ ne este clar că din anul 1956, odată cu cel de-al doilea congres de partid, a fost impulsionată „negru pe alb” dezvoltarea studierii și folosirii stufului, în principal pentru producția de celuloză, dar și pentru produsele sale secundare, folosibile în variate ramuri industriale. După această perioadă, celuloza a continuat să fie produsă din stuf la Brăila iar reclamele din diferite publicații pentru produsele realizate aici, aminteau această caracteristică a centrului industrial din Brăila, în cadrul industriei de hârtie și celuloză din România.

Bineînțeles că, preluarea în plan politic a necesității de a exploata stuf pentru a produce celuloză, a economisi lemn de rășinoase și a realiza și alte fabricate a fost fundamentată și pe cercetările anterioare ale specialiștilor. După 1956 și Congresul al II-lea, specialiștii au primit doar un nou impuls în cercetare, dincolo de propriile convingeri științifice. Oportunitatea de a introduce în circuitul economic stuful a fost preluată de economiști, geografi, biologi și mulți alți specialiști.

Un alt tip de lucrări, în afara celor deja menționate și în care stuful (sau stufitul realizat din el) și-a găsit loc, au fost lucrările de istorie și geografie economică, în care se scria despre „bogatele resurse de stuf”, despre stufit sau despre locul important ocupat de stuful recoltat din Delta Dunării între plantele anuale utilizate în industrie și care au creat „o influență economică deosebit de favorabilă asupra gospodăririi fondului nostru forestier”⁴¹.

42; Ion Gheorghe Maurer, *Raportul asupra Directivelor Congresului al IX-lea al Partidului Comunist Român privind Planul de dezvoltare a economiei naționale pe perioada 1966-1970*, în *Congresul al IX-lea ...*, p. 166-193.

³⁹ *** , *Directivele Congresului al IX-lea al Partidului Comunist Român cu privire la dezvoltarea economiei naționale în perioada 1966-1970*, în *Congresul al IX-lea ...*, p. 764.

⁴⁰ În primul Congres al PMR din 21-23 februarie 1948, nu au am identificat mențiuni despre stuf sau celuloză (***, *Congresul Partidului Muncitoresc Român*, București, Edit. Partidului Muncitoresc Român, 1948).

⁴¹ Atena Herbst-Rădoi, *Geografia economică a Republicii Socialiste România*, București, Edit. Didactică și Pedagogică, 1969, p. 148; *Geografia economică a R.P.R.*, coord. Mihail Hașeganu, București, Edit. Științifică, 1957, p. 510; *** , *Județele României Socialiste*, ediția a II-a, București, Edit. Politică, 1972, p. 544-547; *Republica Populară Română. Noua geografie a patriei*, red. Tiberiu Morariu, București, Edit. Științifică, 1964, p. 268-272; *Industria României 1944-1964*, coord.: Vasile Malinschi, Roman Moldovan, Vasile Rausser, București, Edit. Academiei Republicii Populare Române, 1964, p. 552-554; *Monografia geografică a Republicii Populare Române*, red. I.P. Gherasimov, vol. II, partea I: *Geografia economică pe ramuri*, București, Edit. Academiei Republicii Populare Române, 1960, p. 259-261; *Enciclopedia geografică a României*, coord.: Mircea Măciu, Aurora Chioreanu, Vasile Văcaru, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 763; I.P. Oleinik, *Dezvoltarea industriei României în anii regimului*

De asemenea, este de precizat că în anii 1950 și 1960 au fost numeroase lucrări în care s-a scris despre „stuf”, „stufăriș”, „stuficol”, „stuficultură”, „stufit” sau „solomit”, practic în peisajul lucrărilor despre industrie (*industriografie*) s-a încetățenit pentru o perioadă de timp, o nouă familie lexicală. În *Dicționarul enciclopedic* din anii 1960 avem definiția stufului cu o schemă în care sunt prezentate produsele care se obțin din stuf. Este important pentru articolul de față să reținem o parte din cele scrise despre stuf, pentru că surprinde modul de raportare la acesta și folosirea lui: „Stuful este întrebuințat ca materie primă pentru obținerea celulozei și hârtiei, a unor produse chimice (furfurol, alcool, acetonă, glicerină etc.), ca material de construcție sub formă de plăci de stufit. În vederea gospodăririi, exploatării și valorificării superioare a stufului din Delta Dunării, în anii puterii populare a fost creată o rețea de întreprinderi de cercetare, amenajare, exploatare și industrializare. La Chiscani, lângă Brăila, s-a construit un complex industrial pentru chimizarea stufului, care produce celuloză, hârtie, fibre artificiale, furfurol, cartoane, plăci aglomerate etc.”⁴²

Și pentru că în definiția precedentă au fost amintite instituțiile create în vederea cercetării și folosirii stufului, trebuie să arătăm că într-adevăr ele au fost create chiar înainte de anul 1956.

În anul 1953 a fost creată Stațiunea Experimentală Stuficolă „Delta Dunării” din Maliuc⁴³ în cadrul Institutul de Cercetări Experimentale pentru Industria Lemnului din subordinea Ministerul Industriei Lemnului Hârtiei și Celulozei. Doi ani mai târziu secțiile de stuf și hârtie au intrat în coordonarea Institutului de cercetări și experimentări pentru stuf și hârtie din cadrul Ministerului Industriei Chimice. Ulterior, în structura aceluiași minister a fost înființat Institutul de Cercetări și Proiectări pentru Celuloză, Fibre-Stuf (I.P.C.F.S.), responsabil în principal pentru cercetarea și amenajarea zonelor stuficole, astfel încât stuful să poată fi exploatat industrial. Aici au lucrat mulți dintre specialiștii care au publicat numeroase lucrări, în special articole de specialitate în revista „Celuloză și hârtie”. Cercetarea științifică în acest domeniu a avansat datorită specialiștilor IPCFS. În plus, atât în cadrul institutului, cât și la Maliuc, au fost constituite și biblioteci specializate pentru documentare⁴⁴. Au fost înființate și Stația de Experimentări Maliuc și Trustul de Amenajare și Valorificare a Stufului (TAVS).

democrat-popular, București, Edit. Politică, 1960, p. 313, 314; Ion Conea, Ion Velcea, *Scurtă prezentare geografică a Republicii Populare Române*, București, Edit. Științifică, 1957, p. 143, 335; I. Șandru, *România. Geografie economică*, ediția a doua, București, Edit. Didactică și Pedagogică, 1978, p. 160; Ioan Popovici, Maria Mihail, *România. Geografie economică*, București, Edit. Didactică și Pedagogică, 1980, p. 127, 133.

⁴² *** , *Dicționar enciclopedic român*, vol. IV, București, Edit. Politică, 1966, p. 530, 531.

⁴³ Aici funcționa un centru experimental de cercetare încă din anul 1950, derulându-se lucrările specifice, atât pentru cercetarea biologică a stufului, cât și pentru recoltarea sa cu ajutorul mașinilor speciale, ținând cont de condițiile din Delta Dunării (Motoc C. Corneliu Ștefăniță, *op. cit.*, p. 42).

⁴⁴ Valeriu Moldoveanu, Gheorghe Popescu, Mircea Tomescu, *Ghidul bibliotecilor din România*, București, Edit. Enciclopedică Română, 1970, p. 94, 95, 244.

Anul 1956 a fost crucial atât pentru cercetarea științifică asupra stufului, cât și pentru localitatea Maliuc. Aici a avut loc o întâlnire („consfătuire”) a specialiștilor (peste 180 de participanți cu peste 60 de referate susținute), prin care s-a consfințit statutul acestei localități, de pol al cercetării experimentale pentru stuf, dincolo de reușita comunicărilor științifice și din alte domenii (piscicultură, navigație, silvicultură și altele)⁴⁵. Pe baza celor experimentate și stabilite la Maliuc au fost amenajate și alte stațiuni experimentale, precum Rusca. În anul 1958 a avut loc o altă întâlnire științifică la Maliuc, în urma căreia putem observa că au fost puse bazele unei științe noi, stuficultura⁴⁶. Treptat, Maliuc s-a transformat într-un fel de Eldorado pe baza stufului. Pe baza sa, în anii 1950, amenajările experimentale s-au extins și la Rusca și Matiaș I, proiectată în 1952, respectiv 1955.

În anul 1970 a fost înființată Centrala „Delta Dunării” din Tulcea având ca obiect producția stuficolă pentru celuloze, piscicolă, agricolă, silvică, cercetarea științifică și proiectarea, executarea lucrărilor de amenajări hidrotehnice, construcții-montaj, construcții și reparații de utilaje tehnologice și nave, efectuarea transporturilor pentru nevoi proprii, desfacerea producției și activitățile conexe, coordonând întreaga activitate economică din deltă, potrivit obiectului centralei⁴⁷. Cercetarea științifică asupra stufului și speranțele de miracol industrial pe baza sa au fost reduse simțitor odată cu această modificare organizatorică, dar am arătat deja că hotărârea a fost luată politic anterior. Așa cum am menționat în cazul publicațiilor despre stuf, interesul pentru el nu a dispărut, dar a fost mult diminuat. Un scurt „epilog organizatoric” până în primii ani după 1990 poate demonstra acest fapt.

Astfel, în perioada 1971-1975, Centrala „Delta Dunării” administra „162.000 hectare pentru valorificare stufo-piscicolă, 150.000 hectare pentru valorificare piscicolă, 60.000 hectare, pentru valorificare agricolă, 17.500 hectare pentru valorificare silvică și 41.500 hectare pentru rezervații naturale”. În cadrul centralei funcționau mai multe instituții, dintre care importante pentru exploatarea stufului erau: Institutul de Cercetări și Proiectări pentru Delta Dunării (cercetări și proiectări stuficole, piscicole, agricole, silvice și cinegetice), compus din mai multe baze de cercetare, dintre care două, erau destinate în mod special stufului, la Maliuc și Rusca, și să observăm că nu a mai fost amintit stuful în denumirea de

⁴⁵ Despre stuficultură s-a scris și în alte lucrări precum N. Zamfirescu, V. Velican, I. Safta, *Fitotehnia*, vol. III, București, Edit. Agro-silvică, 1960, p. 525-548; de asemenea, Rudescu i-a dedicat mai multe studii, amintind în mod expres creșterea acestei plante sub numele de „stuficultură” (precum exista viticultura în domeniul creșterii viței de vie). Vezi și Motoc C. Corneliu Ștefăniță, *op. cit.*, p. 47, 48.

⁴⁶ Motoc C. Corneliu Ștefăniță, *op. cit.*, p. 59.

⁴⁷ Hotărârea nr. 528/1970 privind înființarea Centralei „Delta Dunării” sub îndrumarea și controlul Ministerului Industriei Alimentare, <https://lege5.ro/gratuit/gu4tkmjx/hotararea-nr-528-1970-privind-infiintarea-centralei-delta-dunarii-sub-indrumarea-si-controlul-ministerului-industriei-alimentare>, accesat la 10 decembrie 2021.

instituție de cercetare; Întreprinderea de exploatare și valorificare a stufului din Tulcea (prin preluarea unităților stuficole Pardina, Rusca și Sulina, precum și a unității de transporturi, existente la fostul Trust de amenajări și valorificare a stufului Tulcea, aparținând Ministerului Industriei Lemnului, ocupându-se de exploatarea și valorificarea stufului, transportul fluvial) și Întreprinderea de construcții și reparații de nave și utilaje (construcția și reparația de nave și utilaje, care până atunci intrau în atribuția trustului amintit). Modificările structurale erau o consecință a scăderii interesului față de industrializarea stufului.

În anul 1983 au fost realizate unele modificări structurale la Centrala „Delta Dunării”. În primul rând, a fost înființat un nou tip de întreprindere, Întreprinderea de Exploatare Complexă a Resurselor Naturale din Delta Dunării (înființată în șase localități din județul Tulcea), obiectul de activitate al centralei era mai larg, dar cuprindea în continuare stuficultura⁴⁸. În privința cercetării, fosta instituție coordonatoare a primit denumirea Institutul de Cercetare, Proiectare și Producție „Delta Dunării” din comuna Independența, astăzi Murighiol. Din anul 1982, institutul răspundea de îndeplinirea „Programului de Cercetare Științifică, Dezvoltare Tehnologică și Introducere a progresului Tehnic, privind Valorificarea Complexă a Resurselor Naturale din Delta Dunării” fiind compus din 9 subprograme, unul dedicat stufului: Subprogramul de cercetări privind valorificarea resurselor stuficole și a biomasei din Delta Dunării. Una dintre principalele direcții de cercetare a fost „perfecționarea tehnologiilor de cultură și valorificare a resurselor stuficole și dezvoltarea producerii de biomasă utilizabilă în scopuri energetice (alcool carburant)”. După 1989, Institutul a funcționat în cadrul Ministerului Agriculturii și Industriei Alimentare, fiindcă Centrala „Delta Dunării” a fost desființată, iar din 1990 intră în structura Ministerului Apelor, Pădurilor și Protecției Mediului sub o denumire schimbată, Institutul de Cercetări și Proiectări „Delta Dunării” Tulcea. Din anul 1993, odată cu înființarea Rezervației Biosferei „Delta Dunării”⁴⁹ întreaga importanță a Deltei Dunării s-a deschis mai mult înspre valorificare turistică, față de vechile intenții industriale, mai ales din anul 1996 prin constituirea Administrației Rezervației Biosferei „Delta Dunării”⁵⁰. Cu alte cuvinte, am asistat la o nouă modificare în modul în care bogățiile Deltei Dunării au fost privite, inclusiv stuful⁵¹.

⁴⁸ Decret al Consiliului de Stat nr. 378 din 13 octombrie 1983 privind înființarea și reorganizarea unor unități în Delta Dunării, <https://lege5.ro/gratuit/g44dsnjx/decretul-nr-378-1983-privind-infiintarea-si-reorganizarea-unor-unitati-in-delta-dunarii>, accesat la 10 decembrie 2021.

⁴⁹ Legea nr. 82 din 20 noiembrie 1993 privind constituirea Rezervației Biosferei „Delta Dunării”, http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htm?act_text?idt=13854, accesat la 10 decembrie 2021.

⁵⁰ Legea nr. 69 din 12 iulie 1996 pentru modificarea și completarea articolului 10 din Legea nr. 82/1993 privind constituirea Rezervației Biosferei „Delta Dunării”, http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htm?act_text?idt=16897, accesat la 10 decembrie 2021.

⁵¹ Chiar dacă există și astăzi în plan ca importante suprafețe de stuf să fie concesionate spre exploatare, este greu de realizat în actualul context economic și global în care diversitatea ecologică

Prin cele de mai sus, ne-am dorit să arătăm că sub aspect organizatoric, chiar dacă ulterior anului 1970 am putut observa o diversificare, în fapt soarta stufului a fost decisă înainte, el nereprezentând, în ciuda numeroaselor experimentări, o resursă cu valoare industrială, adică să fie exploatabilă într-o cantitate și calitate suficient de importantă încât să susțină o industrie, în acest caz cea de celuloză, fie și doar ca resursă secundară, în raport cu lemnul.

Sunt nenumărate experimentări care au fost încercate, la nivel organizatoric, tehnologic, dar și în producția industrială (variate vehicule pe post de recoltor mecanizat de stuf, transportor de stuf și altele, inclusiv elicopterul a fost încercat pentru transportul stufului recoltat) sau în creșterea stufului și amenajarea terenului în consecință. Toate acestea pot fi consultate din lucrările citate în acest articol, și pot fi bogat dovedite fotografic în cazul vehiculelor construite și a mostrelor de stuf colectate în diferite condiții, fiindcă au rezultat și multe alte documente editate (scheme de organizare, planuri de lucru, tabele cu înregistrări de laborator – de exemplu, pe baza analizelor chimice – asupra creșterii stufului și folosirii sale industriale).

În ceea ce privește folosirea industrială a stufului, să mai amintim că Fabrica de celuloză Chiscani din cadrul Combinatului de Celuloză și Hârtie Brăila a fost principalul exponent al folosirii stufului, precum Fabrica Palas (Constanța) a fost pentru producerea de celuloză pe baza paielor de cereale, un alt pariu câștigat de specialiștii vremii, dar în anumite limite, adică fără beneficii economice foarte mari ori cu puțința de a înlocui total lemnul de rășinoase în producerea de celuloză. Trebuie precizat faptul că înainte de Chiscani și Brăila, Tulcea a reprezentat un „Maliuc”, adică un loc de experimentare pentru folosirea industrială a stufului, prin Fabrica Experimentală de Mucava din Tulcea (1949), transformată în Fabrica de Mucava „Stuf” Tulcea (1950)⁵².

Este important să arătăm că a mai fost luată o măsură pentru a susține dezvoltarea creșterii și utilizării stufului. Pentru o perioadă de câțiva ani, s-a considerat necesar ca învățământul superior să pregătească specialiști și pentru stuficultură. S-a realizat acest lucru la Institutul Politehnic din Galați, din anul 1958 (după congresul de partid și întâlnirile științifice de la Maliuc) și până la sfârșitul anilor 1960. Specialiștii au fost pregătiți în cadrul specializării Tehnologia pescuitului și stuficultură, din anul 1961 Tehnica pescuitului și stuficultură, care a funcționat în cadrul Facultății de Tehnologia Produselor Alimentare, ulterior Facultatea de Industrii Alimentare și Tehnica Pescuitului⁵³.

are nu de puține ori un rol cel puțin la fel de important ca cel economic, mai ales în cazul unor opțiuni la fel de folositoare.

⁵² Motoc C., Corneliu Ștefăniță, *op. cit.*, p. 42.

⁵³ Pe baza documentelor consultate în Arhiva Institutului Național de Statistică, publicații anuale cu titlul *Situația învățământului superior la începutul anului universitar ...*. Informațiile au fost completate cu publicația periodică *Admiterea în învățământul superior*, care apărea anual. Surprinde faptul că în două lucrări monografice dedicate centrului universitar gălățean, nu se

Pe parcursul acestui articol am arătat că în perioada 1950-1970 s-a încercat industrializarea stufului, adică introducerea unei noi resurse naturale în beneficiul industriei. Deși a fost studiată această posibilitate și înainte de regimul comunist, de abia în anii 1950 au fost realizați pași concreți în demararea industrializării stufului. El a devenit „o problemă de stat”, menționată în documente de partid și cu efect în plan propagandistic, al cercetării științifice, învățământului superior și industriei. A rezultat o întreagă literatură despre stuficultură și folosirea industrială a stufului în încercarea de a crea baze solide pentru o nouă resursă naturală cu folos în economie. Incapacitatea de a exploata industrial stuful, adică în cantități mari și într-o calitate bună, a determinat nu renunțarea la folosirea sa industrială mai ales din anii 1970, ci plafonarea utilizării sale industriale, în special doar producerea de celuloză la Chiscani, lângă Brăila.

face referire decât la specializarea Tehnica pescuitului/piscicolă, care e drept că a rămas să funcționeze la Galați și după ce componenta sa „stuficultură” nu a mai fost trecută în nomenclatorul de specializări, iar centrul universitar nu a mai găzduit decât Universitatea, nu și Institutul politehnic și cel pedagogic (Ioan Brezeanu, *Universitatea din Galați*, [f.l.], [f.a.]; Idem, *Universitatea „Dunărea de Jos” Galați. 50 de ani de tradiție universitară*, [f.l.] 1998).

STUDII

CADASTRUL ÎN PARADIGMELE DEZVOLTĂRII SOCIETĂȚII DIN MARAMUREȘUL ISTORIC ÎNTRE 1850-1948

Ioan Boroica*

Abstract. *The cadastre, as a technical issue, but also as an institution, has been less studied by the Romanian historiography due to technical and legal knowledge that would facilitate the decryption of its achievement, organization, economic and social involvements.*

The cadastre was introduced in the Habsburg Empire primarily in order to ensure fiscal stability and further for acquiring economic, legal and social functions. In the Romanian provinces of the Habsburg Monarchy the cadaster was differentiated and gradually introduced having as model the Milanese experiment. Based on this one, the cadastre was used as an administrative and fiscal tool within the colonization policy promoted by the Habsburgs in Banat after 1770. Between 1819 and 1893, the first stage of the introduction of the stable cadastre in Bucovina took place. The phrase "stable cadastre" defines the fact that it focuses on the tax object – the land plot, for which the tax does not change even if the owner changes. The Imperial Patents of October 20th 1849, and March 4th, 1850 generalized throughout the Habsburg Monarchy the existing tax system in the German and Italian provinces. As a result, the concrete cadastre was carried out as a matter of urgency, respectively expeditious measurements on lands and types of culture – in concreto – whence comes the name of concretual plans or maps. In Maramureș, the stable cadastre was introduced almost simultaneously with the concretual one by the specialized military personnel, but it did not enter into force, the concretual one being maintained. After 1918, the cadastral works, in Maramureș as well as in the other Romanian provinces, were focused on the application of the Agrarian Reform from 1921, the cadastral record being often neglected. During the Agrarian Reform of 1945 the cadastre was practically circumvented. The social and economic benefit of the cadastre, although difficult to follow from statistical data, was obvious, contributing to the modernization of society within the focused areas.

Keywords: Cadastre, stable cadastre, cadastral works, agrarian reforms, Transylvania, Maramureș, Banat, Habsburg Monarchy.

Cu toate că are un parcurs istoric multiseclar, nu există pentru cadastru o definiție unanim acceptată¹. Ca domeniu tehnic, are în vedere realizarea unui

* Dr., cercetător științific, Muzeul Maramureșan, Sighetul Marmăției; email: ionboroica@yahoo.com

¹ În spațiul românesc se pot invoca definițiile date de legea nr. 93 din 13 aprilie 1933 și legea nr. 7 din 13 martie 1996. Cea dintâi, care instituie regimul cadastral și de carte funciară, definește cadastrul ca o descriere a tuturor proprietăților funciare și reprezentarea lor pe hărți, presupunând în acest sens o serie de lucrări tehnice executate de către Ministerul Agriculturii și Domeniilor în regie sau litate în baza unor caiete de sarcini. Cea de a doua lege definește cadastrul general ca un sistem unitar și obligatoriu de evidență tehnică, economică și juridică a tuturor imobilelor de pe întreg teritoriul țării, având ca entități de bază parcela definită ca suprafața de teren cu aceeași categorie de folosință, construcția și proprietarul. La nivel internațional ca reper este luată definiția dată de Federația Internațională a Inginerilor Topografi (FIG): „Cadastrul este în mod obișnuit un sistem informațional adus la zi având la bază parcela care conține informații în privința proprietății (ex. drepturi, îngrădiri, responsabilități). Include de obicei o descriere „Revista Română de Istorie Economică”, vol. I, 2022, p. 73-106.

inventar sistematic al parcelelor de teren cu reprezentarea acestora pe planuri și hărți și înscrierea drepturilor reale ale proprietarilor în registre sau cărți funciare iar la nivel instituțional implică participarea și garanția statului care organizează un sistem de instituții pe diferite paliere. Cadastrul a fost mai puțin studiat în istoriografia românească, presupunând deopotrivă cunoștințe de ordin tehnic, economic și juridic care să faciliteze decriptarea realizării, organizării și dimensiunea implicațiilor economice și sociale a cadastrului.

Cadastrul este caracterizat prin istoricitate fiind un produs cu valențe tehnice, economice și juridice, organizat pe paliere instituționale constituit dintr-un corpus de cunoștințe și practici cu caracter tehnic, economic și juridic, cu un ridicat grad de standardizare caracterizat de anumite particularități în funcție de etapa istorică de dezvoltare, cât și de regiunile istorice unde s-a aplicat. Ținând seama de criteriile precizate, au fost dezvoltate mai multe sisteme cadastrale care, în esență, au fost un răspuns tehnic la exigențele autorităților vremii pentru a rezolva probleme legate de impozitarea terenurilor, de modul de ocupare a solului, de inventarierea resurselor teritoriilor ocupate și de amenajarea teritoriului în aceste zone.

Parcursul istoric al cadastrului în arealul circumscris provinciilor românești din componența Imperiului Habsburgic, din care a făcut parte și comitatul Maramureș, poate fi urmărit pe etape istorice, în funcție de predominanța tipului de lucrări de ordin tehnic sau administrativ-juridic. Astfel, în cazul Maramureșului istoric putem discuta despre o perioadă premergătoare care coincide cu introducerea cadastrului în provinciile istorice ale Monarhiei habsburgice, care are ca repere temporale anii 1805 până în 1850, o perioadă de introducere a cadastrului stabil în Maramureș, între anii 1850 și 1867, care corespunde cu deceniul neoabsolutist și perioada liberală și o perioadă de mentenanță a cadastrului, între 1867 și 1918. După marea Unire putem discuta de o singură perioadă, 1919-1948, cu un scurt intermezzo maghiar din perioada Dictatului de la Viena.

În perioada premergătoare poate fi remarcată încă din secolul al XVIII-lea o politică a autorităților imperiale de standardizare a activităților din cadastru. La începutul secolului al XVIII-lea este introdus cadastrul figurativ, care utilizează conceptul de parcelă, adică o suprafață continuă de teren, delimitată natural sau artificial, cu sau fără construcții, cu unul sau mai mulți proprietari, situată în hotarul unei localități, în antiteză cu cadastrul descriptiv aplicat până atunci în țările Europei occidentale. Noul tip de cadastru a fost posibil datorită evoluției științelor matematice, în special a geometriei. A fost introdusă tehnica de reprezentare grafică pe planuri sau hărți, la scară, individualizate și numerotate a

geometrică a parcelei, proprietarul sau controlul asupra proprietăților și adesea, valoarea parcelei sau îmbunătățirile aduse acesteia. Cadastrul poate fi realizat în scopuri fiscale (evaluare și impozitare echitabilă), legale (transfer de proprietate) pentru a sprijini managementul terenurilor și a utilizării acestora (ex. în planificare sau alte scopuri administrative), sprijinind dezvoltarea durabilă și protecția mediului”. Definiția disponibilă în limba engleză la: <http://www.fig.net/resources/publications/figpub/pub11/figpub11.asp> (ultima accesare: 28 martie 2022).

tuturor parcelelor măsurate în teren. Reprezentarea a fost corelată cu alte informații despre proprietate: proprietarul, categoria de folosință și elemente de bonitare ale acestora. Toate aceste operații realizate de personal specializat au avut un rol fiscal, statul instituind pe această bază un nou sistem de impozitare pe baze matematice verificabile uniform și considerat echitabil. Din aceste operațiuni a rezultat un corpus de documente constând în colecții de planuri și hărți pentru fiecare localitate, un corpus de registre constituit din registre parcelare cu consemnarea în ordine crescătoare a parcelelor, cu indicarea proprietarilor, categoriei de folosință precum și registre index alfabetic al proprietarilor, registre cu transferurile de proprietate și alte documente care țin de modul de organizare în teren a lucrărilor de cadastru². Primul experiment de acest tip a fost realizat în ducatul de Milano după preluarea acestuia, în 1714, de către Sfântul Imperiu Romano-German în urma Războiului Succesiunii Spaniole, pe baza unor propuneri mai vechi din precedentul regim spaniol în vederea corectării disparităților fiscale între comunitățile și contribuabilii din ducatul de Milano. Astfel, împăratul Carol al VI-lea a emis un decret imperial, Patenta din 7 septembrie 1718 pentru reforma fiscală (*nuovo censimento generale*) pentru aplicarea căreia a fost numită o comisie numită „Giunta” care să se ocupe de reforma sistemului fiscal. Aceasta a propus o metodă nouă bazată pe măsurarea și reprezentarea grafică a tuturor parcelelor. Lucrările tehnice au fost coordonate de Johann Jakob Marinnoni, geodez și director al Academiei de Inginerie din Viena, măsurătorile fiind efectuate cu ajutorul planșetei; cu acest prilej a fost constatată categoria de folosință și productivitatea acestora, precum și a terenurilor construite. Lucrările tehnice au fost realizate în baza unei instrucțiuni din care se degajă câteva principii dintre care: suprafețele continue ce constituie parcele sunt măsurate în sistem zecimal, dimensionarea instrumentelor trebuind să țină seama de acest sistem, parcelele sunt împărțite în două categorii, respectiv fără construcții sau cu construcții devenind obiecte fiscale în urma măsurării. Pentru fiecare comunitate se întocmește un plan cadastral unitar realizat la scară, calculul suprafețelor de teren se face prin divizarea figurilor geometrice din reprezentarea grafică a parcelelor în figuri simple, registre cadastrale, precum și a unor registre separate pentru terenuri sau fără construcții. Deși limitat ca întindere fizică și temporală, între 1720 și 1723 au fost cadastrăți 19 220 km² cuprinzând 2.387 localități, a fost adoptat abia în 1760 prin decret imperial de către împărăteasa Maria Terezia. Astfel, ducatul milanez a devenit prima provincie imperială habsburgică cu un sistem uniform de taxare, realizat pe baza unui cadastru cu măsurători în coordonate locale, fără o triangulație prealabilă³.

² *Rilievo urbano: conoscenza e rappresentazione della città consolidata*, a cura di Dinno Coppo, Cristina Boido, Firenze, Alinea Editrice, 2010, p. 64 s. = qq.

³ Natale Cotta Morandini, *Il censimento milanese*, vol. I, 1832, p. 34 sqq ; Carlo Lupi, *Storia de' principii, delle massime e regole seguite seguite nella formazione del catastro prediale introdotto nello stato di Milano l'anno 1760*, Milano, 1825, p. 34-51.

Pentru partea cisleithană a Imperiului, Maria Tereza a continuat politica predecesorului ei de uniformizare a sarcinilor publice și de distribuire echitabilă a impozitelor, în condițiile în care sarcinile fiscale erau aproape exclusiv în sarcina masei mari de țărani din imperiu care erau obligați la diferite prestații în bani, muncă și produse în folosul nobilimii și clerului. Ea a introdus mai întâi cu caracter provizoriu, prin Patenta imperială din 4 septembrie 1748, obligația distribuirii egale a impozitelor în domeniile dominicale (nobiliare) și rusticale (țăărănești) care au intrat în vigoare pe deplin prin decret în 1756. Potrivit acestor decrete, impozitarea trebuia să se facă pe baza declarațiilor personale ale nobilimii privind averile deținute, așa-numitele *fasiuni*. Cu puține excepții, măsurile tereziene nu au fost urmate și de măsurători cadastrale, în primul rând din lipsa resurselor și a personalului instruit. Iosif al II-lea a continuat reformele fiscale ale mamei sale cu mai multă energie, dar și mai în profunzime. Prin patenta imperială din 1785 s-a dispus egalitatea fiscală, fără a ține seama de statutul social al contribuabilului. Astfel, se considera că pe baza unor măsurători ale suprafețelor tuturor terenurilor, a unor declarații de impunere, numite *fasiuni*, ce vor fi verificate în teren, se va crește baza de taxare iar venitul generat de terenuri în funcție de suprafață, calitate și productivitate va fi subiect al taxării în funcție de media prețurilor curente din ultimii 10 ani. Imunități fiscale nu mai sunt admise, cu excepția bisericilor, școlilor, drumurilor, căilor navigabile și a terenurilor neproductive. Măsurarea suprafețelor terenurilor va trebui realizată de către țărani, sub controlul instituției oamenilor de încredere formată din bătrânii satelor, după o prealabilă instruire și îndrumare practică. Măsurătorile se vor face cu ajutorul lanțului și vor fi verificate de o comisie de ingineri topografi. Acest sistem de reglementare fiscală și măsurători a fost aplicat în principal în provinciile germane ale imperiului: Boemia, Moravia, Silezia, Galiția, Austria, excluse fiind Tirolul, Voralbergul, Bucovina și Salzburgul. Intrat în vigoare în 1789, acest sistem cadastral a fost aplicat o scurtă perioadă de timp, pentru că după moartea suveranului, în 1790, sistemul iosefin a fost abolit în același an sub presiunea nobilimii⁴. Pe baza experimentului milanez, a fost introdus primul cadastru în Banat, în anii 1770, regiune vizată de politica de colonizare promovată de administrația habsburgică prin patenta de colonizare a împărătesei Maria Tereza din 1763, aceasta fiind primul din ținuturile transleithane ale Imperiului în care a fost introdus cadastrul, având ca scop înlocuirea vechiului impozit distribuit pe cap de familie, așa numitul *capitatio* – cu un sistem de impozitare după modelul celui milanez, respectiv, bazat pe măsurători precedate de delimitarea în teren a limitelor localităților și

⁴ Anka Lisec, Gerhard Navratil, *The Austrian Land Cadastre: from the Earliest Beginnings to the Modern Land Information System*, „Geodetski vestnik”, vol. 58, 2014, nr. 3, p. 483-484; Paul Spang, *La répartition de la propriété foncière et la vie rurale à Echternach d'après le cadastre de Marie-Thérèse (1766-1771)*, Luxembourg, Éditions du Centre, 1960, passim.

proprietăților urmată de reprezentarea grafică a acestora pe comunități cadastrale. Lucrările de cadastru au fost precedate de lucrările de triangulație a Primei Ridicări Topo-Militare executate de corpul inginerilor cartografi – *Mappirungs Corps* – între anii 1769 și 1772, sub coordonarea lui Philip Elmpt, când au fost realizate 208 secțiuni de hartă la scara 1:28.000. Reforma fiscală a fost coordonată de consilierul cameral Wolfgang von Kemplen (1734-1804), în contextul intensificării colonizărilor în regiune cu scopul transformării țăranilor în proprietari plători de impozite în urma activităților agricole pe sesia sau lotul agricol atribuit în proprietate. Lucrările au fost executate de inginerii cadastrali pe baza unei instrucțiuni emise sub coordonarea lui Wolfgang von Kemplen și s-au desfășurat din 1773 până în 1820⁵.

În cazul Maramureșului istoric, ca urmare a reformelor teresiano-iosefine, în anii 1776 a fost întocmit în scopuri fiscale un plan cadastral la scară al intravilanului orașului de coroană, Sighetul Marmației⁶.

Conservatorismul postiosefin și războaiele napoleoniene au întrerupt preocupările pentru modernizarea sistemului de impozitare. Urmând ideile lui Iosif al II-lea, împăratul Francisc I (din 1806 Francisc al II-lea) a reiterat începând din anul 1806 ideile politice de introducere a unui sistem de impozitare universal, egal și stabil pentru întreaga monarhie, astfel că în 1810 a fost numită o comisie care să studieze principiile unui nou sistem de impozitare pe baza cadastrului. Comisia a avut de ales, în principal, între modelul cadastrului german, bazat pe un sistem de triangulație uniform, extins la nivel statal, și cel francez, sprijinit pe rețele de triangulație locală, propunând un sistem de cadastru după modelul german, impozitul urmând să fie determinat pentru fiecare parcelă în parte în urma reprezentării ei pe hărți întocmite pe comunități cadastrale pe baza înscrierii proprietarilor și proprietăților în registre și a unei bonitări bazată pe clase de cultură, în funcție de productivitatea medie din care se scad cheltuielile de producție. Propunerea comisiei făcută în anul 1816 a intrat în vara anului 1817 într-o fază de testare într-o regiune din apropierea Vienei, respectiv între Mödling și Brunn, localități aflate la sudul capitalei imperiale. Măsurătorile cadastrale trebuiau să se sprijine pe punctele de ordinul I și II din rețeaua de triangulație topo-militară începută din anul 1806. Măsurătorile de detaliu trebuiau efectuate la scara derivată din hărțile topo-militare pe secțiuni de hărți derivate din harta topografică militară, respectiv 1:2880, precedate de determinarea prin metode grafice a punctelor derivate din rețelele de triangulație de ordin III sau inferior, respectiv ordinul IV. Comisia pentru introducerea cadastrului, împreună cu Statul major al

⁵ Benjamin Landais, *Du partage communautaire au lopin familial. Vie politique et réforme cadastrale dans les villages du Banat au XVIIIe siècle*, „Histoire & Sociétés Rurales”, vol. 37, 2012/1, p. 43-116.

⁶ <https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkepar/2146/view/?bbox=9501%2C-4304%2C18551%2C-566>

armatei responsabil cu implementarea lucrărilor de triangulație au trebuit să-l convingă pe împărat cu privire la fundamentarea științifică a acestor lucrări, care, odată acceptate, au căpătat valoare de lege prin Patenta Imperială din 23 decembrie 1817, prin care la baza noului sistem de impozitare va sta cadastrul stabil. Sintagma „stabil” definește faptul că impozitul nu se modifică chiar dacă se schimbă proprietarul. Întrucât lucrările de triangulație începute în anul 1806 s-au dovedit nesatisfăcătoare, au fost introduse sisteme de triangulație locală cadastrală rectangulare, independente pentru fiecare provincie, în special din partea cisleithană a imperiului. În 1818 au fost redactate în manuscris instrucțiunile care defineau metodologia de măsurare și întocmirea hărților și au fost publicate în 1824. Totodată, au fost publicate în anul 1820 instrucțiuni pentru realizarea triangulației practice cadastrale, grafice și geometrice, respectiv pentru realizarea rețelilor de triangulație de ordin superior și a rețelilor de îndesire prin metode grafice⁷. Instrucțiunea publicată în 1824 era structurată în mai multe părți: o primă parte cuprindea dispoziții de ordin administrativ pentru personalul desemnat pentru coordonarea și executarea lucrărilor de cadastru aparținător diferitelor structuri instituționale pe diferite paliere ierarhice, central, provincial și la nivel de district. Personalul tehnic cuprindea atât așa numiții „triangulatori” sau geodezii, cât și „geometrii” sau topografii și ajutoarele lor. Partea a doua descrie ansamblul de proceduri, pregătirea măsurătorilor de detaliu cu proiectarea și realizarea rețelei de îndesire, delimitarea hotarelor localității și descrierea conceptului de municipalitate cadastrală, provenit de pe timpul Mariei Tereza. Partea a treia descrie metodele și tehnicile utilizate pentru realizarea ridicărilor topografice de detaliu. În partea a patra sunt cuprinse procedurile de realizare a registrelor cadastrale care cuprind proprietarii iar în ultima parte sunt descrise metodele și tehnicile de realizare a planurilor cadastrale, păstrarea și arhivarea lor. Instrucțiunea este însoțită de anexe grafice și tabelare. Instrucțiunea pentru geodezi cuprinde metode și tehnici pentru realizarea rețelilor de îndesire cu utilizarea planșetei echipată cu lunetă telescopică montată pe o riglă gradată.

În Maramureșul istoric, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, au fost realizate foarte puține lucrări de cadastru. În Sighetul Marmăției au fost cadastrate zone de interes special, precum intravilanul orașului în anul 1836 cu principalele construcții și străzi⁸, zona de nord a orașului de lângă râul Tisa

⁷ Anka Lisec, Gerhard Navratil, *op. cit.*, p. 484-485; *Instruction zur Ausführung der zum Behufe des allgemeinen Catasters in Folge des 8. und 9. Paragraphes des Allerhöchsten Patentes vom 23. December 1817 angeordneten Landes-Vermessung* Wien, 1824; *Practische Anleitung zum graphischen und geometrischen Trianguliren mit dem Meßtische. Zu nächst für solche Individuen, welche sich mit der Catastral Vermessung befassen, so wie überhaupt für jeden, der geometrische Vermessungen mit dem Meßtische zu leiten oder selbst auszuführen hat*, Wien, 1820.

⁸ <https://maps.hungaricana.hu/en/OSZKTerkeptar/2050/view/?pg=0&bbox=-1189%2C-7452%2C12409%2C25>; <https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/1916/view/?pg=0&bbox=1050%2C3757%2C6767%2C-613>

unde erau executate amenajamente și instalații pentru transportul sării cu plutele⁹, minele și intravilanul unor localități salinare precum Coștiuiul¹⁰ sau Ocna Șugatag¹¹. În anul 1836 a fost realizat un lanț de triangulație în lungul Tisei, cuprinzând și partea nordică a comitatului Maramureș cu puncte de triangulație.

În schimb, în provincia învecinată Bucovina s-a desfășurat între 1819 și 1823 prima etapă din lucrările de introducere a cadastrului, lucrările de cadastrare au vizat Cernăuțiul și localitățile din zona dintre Prut și Nistru și cele de pe Valea Ceremușului. Lucrările au fost reluate după 1854 și au continuat până în 1857 pentru toate cele 319 localități din Bucovina, întrucât vechile lucrări erau deja perimate. Suprafața acoperită de lucrările cadastrale a fost de 10.450 km², fiind realizate 4.821 planșe cadastrale de către ingineri de naționalitate germană sau poloneză care anterior au efectuat lucrări de cadastru în Galiția¹².

Perioada a doua, care urmat Revoluției de la 1848 și care corespunde cu așa numitul deceniu absolutist urmat de deceniul liberal, a coincis cu introducerea cadastrului în partea transleithană a Imperiului, între care și Maramureșul istoric. Baza legală a introducerii cadastrului au constituit-o, după modelul deja consacrat în Imperiul Habsburgic, patentele imperiale pentru stabilirea unui nou sistem fiscal, căruia îi erau subordonate lucrările de cadastru. Desființarea iobăgiei, una din consecințele revoluției pașoptiste, a creat nevoia unui nou sistem de impozitare și pentru provinciile transleithane. Prin Patentele imperiale din 20 octombrie 1849¹³ și 4 martie 1850 se generalizează în întreaga monarhie sistemul de impozit existent în provinciile germane și italiene, fără a mai admite scutiri de impozite. În fapt desființarea *de iure* a iobăgiei, la data de 6 iunie 1848, nu a putut fi realizată în fapt decât într-un context juridico-economic mai larg al codificărilor privind regimul proprietății. Codul Civil Austriac (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*), publicat prin Patenta imperială în 1 iunie 1811, în vigoare începând cu anul 1812, pentru provinciile ereditare ale Imperiului Austriac, a fost republicat după 1850 și a fost pus în vigoare în perioada 1852-1861 în întreaga monarhie. În cea de a doua parte a Codului Civil erau cuprinse reglementări referitoare la

⁹ <https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/6309/view/?bbox=-2048%2C-6536%2C131732C-249>

¹⁰ <https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/3252/view/?bbox=-4121%2C-7743%2C13980%2C-265>; <https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/3267/view/?bbox=-1559%2C-3170%2C6050%2C-27>

¹¹ <https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/2168/view/?bbox=9631%2C-7257%2C18681%2C-3519>; <https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/3294/view/?bbox=-459%2C5626%2C4065%2C-3758>

¹² Constantin Ungureanu, *Cadastrul austriac din Bucovina*, disponibil la: https://ibn.idsi.md/si/tes/default/files/imag_file/Cadastrul%20austriac%20din%20Bucovina.pdf

¹³ *Allgemeines Reichs-Gesetz-und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich*, p. 769-771.

posesie, la dreptul de proprietate cu dezmembrămintele sale protejate de lege prin înscrierea în cartea funciară¹⁴. Între reformele legislative, complementare cu cele fiscale, în care se înscrie și introducerea cadastrului modern, trebuie menționate Patentele imperiale din 2 mai 1853 privind reglementarea raporturilor urbariale în Ungaria și cea referitoare la reglementarea raporturilor urbariale în Transilvania din 21 iunie 1854¹⁵. În efortul de reglementare a raporturilor urbariale anii 1853-1855 au fost emise mai multe instrucțiuni și regulamente; dintre cele cu implicare asupra introducerii cadastrului se poate menționa instrucțiunea din 16 septembrie 1853 referitoare la procedura preliminară ce trebuie urmată de comisiile de înscriere în cartea funciară, procedură numită și „localizare”, cu un regulament de aplicare din 23 iulie 1854. În 26 februarie 1855 a fost emisă o instrucțiune cu privire la dezbaterea succesiunilor. Potrivit acestor acte normative, comisia de înscriere trebuia să verifice înscrisurile feudalului, actele ultimei conscrieri urbariale, precum și alte înscrisuri provenite din cadastrul impozitului funciar, urmată de deschiderea unei noi cărți funciare, distinct în funcție de proveniența proprietății: urbariale pentru foștii iobagi sau municipală. Tot la 26 februarie 1855, prin Decret este definită alcătuirea cărții funciare structurată în trei părți, partea A cuprinzând numărul de ordine, comunitatea cadastrală, numărul topografic sau cadastral pentru una sau mai multe proprietăți, situarea în funcție de toponimia locală, folosința și suprafața, partea B cuprinzând proprietarul și baza juridică a înscrierii dreptului de proprietate și partea C, sarcinile care grevează dreptul de proprietate. La 15 decembrie 1855, pentru a aduce clarificări, Ministerul Justiției emite o Ordonanță care include Regulamentul de procedură pentru Cartea Funciară, cu precizări la modul de întocmire a cărții funciare¹⁶.

Instituirea unui nou sistem de impozitare în partea transleithană a Imperiului a fost considerată o urgență, astfel că prin Patenta imperială din 4 martie 1850 este introdusă impozitarea provizorie (așa numitul *Provisorium*), cu repartizarea uniformă a sarcinilor fiscale pentru toți cetățenii, sistem de impozitare ce trebuia aplicat în regim de urgență în Ungaria și Transilvania. Pentru stabilirea acestuia trebuia utilizat materialul cadastral existent, completat cu măsurători expeditivie iar în lipsa acestora, pe baza declarațiilor proprietarilor plătitori de impozite. Patenta imperială a fost urmată la scurt timp de o instrucțiune emisă în 2 august 1850 pentru personalul tehnic responsabil de aplicarea noului sistem de impozitare redactată în limbile germană și

¹⁴ *Codul Civil Austriac – în vigoare în Ardeal*, traducere de Ștefan Laday, Cluj, 1924.

¹⁵ *Patenta Împărătească din 21 iunie 1854 pentru Ardeal*, „Buletinul Guberniului Provincial pentru Marele Principat al Transilvaniei, 1854, p. 300-325.

¹⁶ Gerő László, *Országos földmérés az állami közigazgatás szolgálatában*, Budapest, Atheneum, 1934, p. 5-6; Imlig Konrád, *A magyar telekkönyvi jog*, Budapest, Franklin Társulat, 1902, p. 25-28, 38-39.

maghiară iar în anul următor o instrucțiune pentru accelerarea lucrărilor¹⁷. Instrucțiunea cuprinde prevederi cu caracter tehnic privind modul de introducere a noului sistem de impozitare. Inginerii vor trebui să folosească materialul cadastral din comunitatea fiscală dacă acesta există sau vor realiza măsurători expeditiv pe tarlale și tipuri de cultură – *in concreto* – de unde provine și denumirea de planuri sau hărți concrete, realizate cu acest scop, fără a ține seama de exigențele introducerii cadastrului stabil. Astfel, în instrucțiune este definită tarlăua ca o întindere mai mare de teren, constituită din parcele alăturate cu aceeași gen de cultură, cuprinsă între limite naturale sau create de proprietari. Măsurarea acestora este precedată de recunoașterea limitelor propuse de comisia locală, utilizarea rețelei de triangulație existente din ridicările topo-militare sau crearea unor rețele de triangulație locală sprijinită pe o bază locală realizată prin măsurători repetate cu lanțul. Lucrările de măsurare a tarlalelor vor fi realizate cu ajutorul planșetei cu dimensiuni standardizate pentru hârtie, cu caroiul stabilit la 25 țoli x 20 țoli, care se prinde de marginile planșetei și cu ajutorul lunetei telescopice montată pe riglă gradată, precum și a lanțului. Reprezentarea tarlalelor se va face la scări adecvate. Geometrul va prezenta comisiilor fiscale locale o serie de documente constând în planuri de dispunere a tarlalelor și pentru fiecare tarla în parte, precum și registre cu înscrierea suprafețelor, calculul ariei parcelor, precum și declarațiile proprietarilor cu modul de folosire a suprafețelor.

Astfel de cazuri cu modul de întocmire a documentației cadastrale în cadrul *provisorium*-ului pot fi ilustrate în cazul unor localități din fostul comitat Satu Mare, precum Dumbrăvița, în care atât determinarea tarlalelor pe criterii toponimice, cât și determinarea suprafețelor acestora a fost realizată în 1852, Bontăieni și Sârbi în anul 1856 și altele¹⁸.

În Maramureșul istoric, aplicarea cadastrului în cazul *provisorium*-ului este prezentă în izvoarele arhivistice, fie prin acele crochiuri sau planuri la scară a comunităților cadastrale cu dispunerea tarlalelor și calculul suprafețelor acestora, fie prin crochiurile fără scară, însoțite de planuri concrete cu dispunerea parcelor în cadrul tarlalelor, cu numerotarea acestora cu numere topografice.

¹⁷ *Instruction zur Ausführung der Vermessungs-Operationen, für das mit allerhöchstem Patente vom 4. März 1850 angeordnete Grundsteuer-Provisorium*, Wien, 1850; *Utasítás a mérnöki munkálatok kivételére az 1850-ik évi martius hó 4-kén kelt legmagasb patens által rendelt földadó-provisoriumhoz. 5 mintával*, Bécs, 1850; *Pótló utasítás a mérnökök számára a telekadó-ideigleneknek életbeléptetése iránt*, Bécs, 1851; *A telekadó-ideiglenegnél alkalmazott mérnökök munkálati eljárását tárgyaló pótló utasítás. [S. I.], 1851*. Cf. Török Enikő, *A mérnökök feladatai a dűlönkénti felmérésnél*, „Catastrum”, an IV, 2017, nr. 1, p. 5.

¹⁸ Arhivele Naționale, Serviciul Județean Maramureș [infra: AN, SJMM], Colecția de documente privind organizarea teritoriului și reforma agrară, inv. 1723, dos. 41, vol. II, f. 1-2; dos. 19, vol. II, f. 1-2; dos. 84, vol. II, f. 204, 209-211.

Schița cu dispunerea tarlalelor în localitatea Dumbrăvița cu tabelul suprafețelor conform cadastrului provizoriu, 1852. Sursa: Arhivele Naționale, Serviciul Județean Maramureș

Din studiul documentelor din acea perioadă se poate trage concluzia că lucrările de introducere a *Provisorium*-ului au fost realizate pentru toate comunitățile fiscale. Unele din planuri întocmite la scară, uneori fără precizarea acesteia, în multe cazuri nu fost înscris anul realizării. Astfel, în cazul comunității cadastrale Săliștea de Sus, a fost întocmit un plan al tarlalelor la scară însoțit de un tabel cu suprafețele acestora și simultan cu introducerea cadastrului stabil. În anul 1863 pentru această localitate a fost întocmită o colecție de hărți topografice concrete. De altfel, ultimul tip de documentații cadastrale constând în hărți topografice întocmite la scară sau fără scară (sau scară concretuală) au fost elaborate în deceniul liberal pentru toate localitățile din Maramureșul istoric, fiind în vigoare și astăzi.

În cazul localității Săliștea de Sus au fost întocmite în anul 1863 o colecție de hărți concretuale constând în 33 de planșe, planșa cu dispunerea planurilor lipsind din motive necunoscute. Localitatea devenită oraș în anul 2004, are o suprafață de 6.859,91 ha a fost împărțită în anul 1863 în 137 de tarlale denumite în funcție de toponimia locală, localitatea având reprezentate la scară concretuală pe planurile topografice un număr de 7.410 parcele.

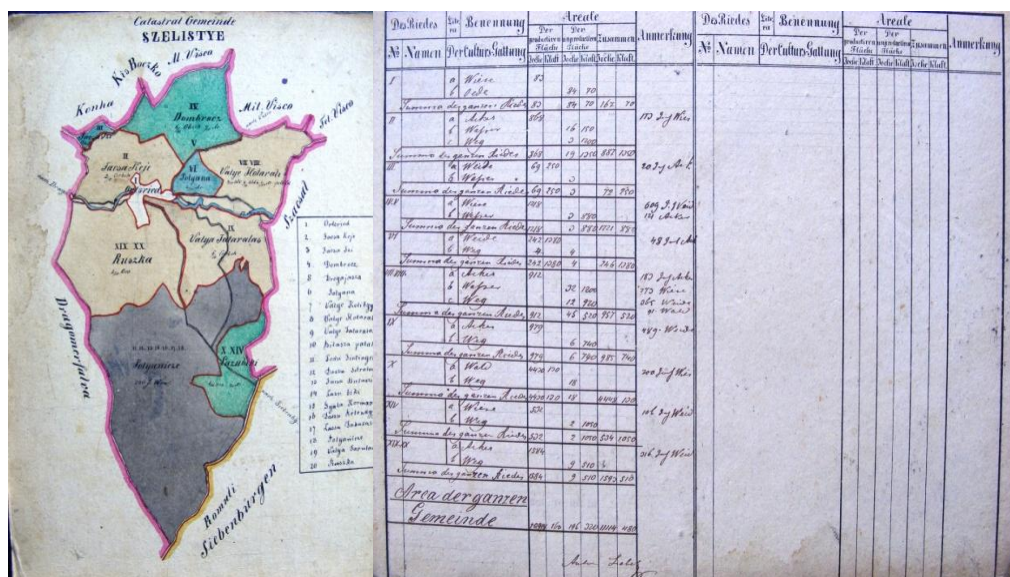

Fig. 2.

Schița cu dispunerea tarlarelor în localitatea Săliștea de Sus, Maramureș cu tabelul suprafețelor conform cadastrului provizoriu. Sursa: Arhivele Naționale, Serviciul Județean Maramureș.

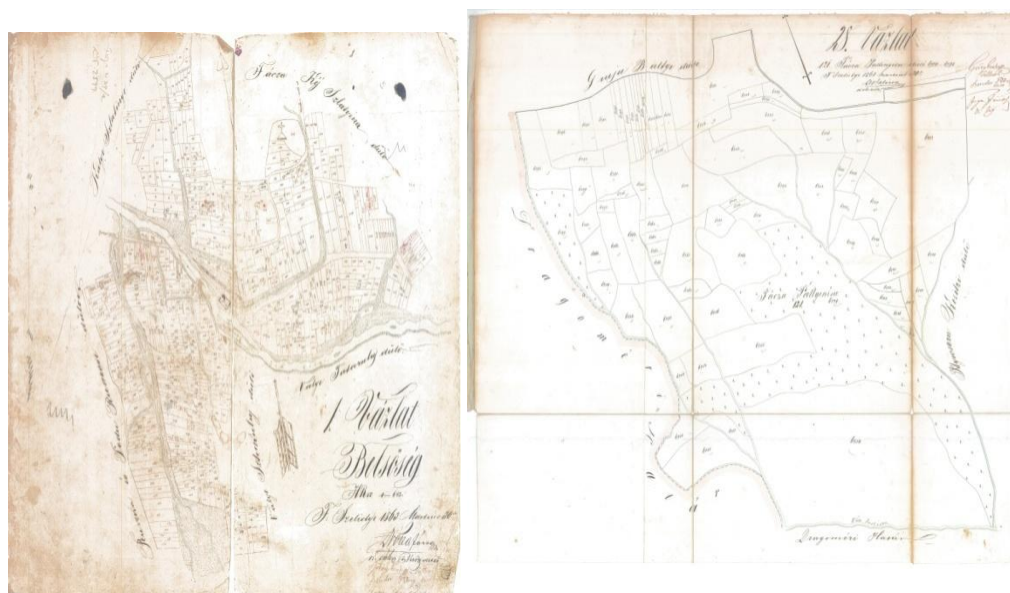

Fig. 3

Hărți topografice concrete ale unor tarlale din localitatea Săliștea de Sus, Maramureș întocmite în 1863 pentru aplicarea cadastrului provizoriu. Sursa: BCPI Dragomirești.

După 1856 încep lucrările de introducere a cadastrului stabil în Maramureș, comitatul fiind cuprins în proiectul de cadastrare a nord-estului Ungariei, în primul rând datorită interesului pentru resursele naturale ale acestei zone. În urma recensământului din 1850, în comitatul Maramureș erau 97.009 ruteni, 46.707 români, 15.025 evrei, 13.610 maghiari și 4.189 germani, în total 176.540 persoane recensate. Din punct de vedere economic, în primii ani ai deceniului absolutist comitatul Maramureș era o regiune eminentemente agricolă, însă cu importante resurse naturale. Acestea erau reprezentate de resurse ale subsolului constând în rezerve de sare exploatate la Coștiui, Ocna Șugatag și Slatina din partea dreaptă a Tisei, ori minereuri neferoase la Borșa, Budești și Botiza, minereuri feroase la Poiana Cobilei, unde a fost ridicată o topitorie și alta la Trebușa, prelucrarea fierului făcându-se și la Dolha, la atelierele familiei Teleky. De asemenea, Erariul a construit o fabrică de sticlă la Piatra. O altă resursă importantă o reprezenta din punctul de vedere al oficialităților vremii, pădurile estimate la o suprafață de 358.839 jugăre, în special pădurile de conifere care erau exploatate și transportate pe afluenții Tisei și apoi pe Tisa până la Solnoc prin plutărit. De altfel, prin plutărit se transporta și sarea înspre inima Ungariei. Agricultură, principala ramură economică a economiei maramureșene, bazată în principal pe cultivarea porumbului și ovăsului fără practicarea rotației culturilor și creșterea animalelor, a rămas înapoiată fiind invocate mai multe cauze: mentalitățile și practicile învechite, lipsa capitalului, lipsa unor centre de distribuire a unor semințe selecționate, terenul nesistematizat al satelor cu gospodării risipite pe hotar, între motive fiind invocată nerezolvarea relațiilor de proprietate ca urmare a desființării relațiilor iobăgești. Această sarcină a fost încredințată proaspăt înființatelor tribunale urbariale¹⁹. În acest context, introducerea cadastrului, pe lângă asigurarea stabilității fiscale a statului, contribuia la reasezarea relațiilor de proprietate în urma desființării relațiilor de servitute.

În Maramureș, ca și în alte comitate din Ungaria de nord, după Revoluția de la 1848, introducerea cadastrului stabil s-a realizat între 1856 și 1868 în baza patentelor imperiale amintite anterior și a unor instrucțiuni publicate în anul 1856²⁰, respectiv 1865.²¹ Aceste instrucțiuni au păstrat în parte structura celei publicate în anul 1824 cuprinzând într-un număr variabil de capitole: o parte administrativă și alta tehnico-științifică, însoțite de anexe. Spre deosebire de instrucțiunile din primele decenii ale secolului al XIX-lea, acesta unifică prevederile pentru introducerea cadastrului cu cele pentru realizarea rețelei de triangulație cadastrală de îndesire prin metode grafice. În prima parte a

¹⁹ Szöllösi Balázs, *Máramaros megye viszonyinak ismertetése*, Pest, 1856, p. 5-31.

²⁰ *Instruction zur Ausführung der zum Behufe des allgemeinen Katasters in Folge der Allerhöchsten Patente vom 23. December 1817 und vom 20. October 1849 angeordneten Landes Vermessung*, Wien, Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1856.

²¹ *Instruction für Ausführung der in Folge der Allerhöchsten Patente vom 23. December 1817 und vom 20. October 1849 angeordneten Katastral-Vermessung*, Wien, Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1865.

instrucțiunilor sunt descrise atribuțiile diferitor structuri responsabile cu introducerea cadastrului din cadrul Ministerului Finanțelor, începând cu personalul celor două directorate: al cadastrului și al triangulației și al structurilor teritoriale, respectiv pentru inspectori și apoi pentru topografi („geometri”) însărcinați cu măsurătorile de detaliu, geodezi („triunghiulatori”), adjuncții și asistenții lor, practicanți și figuranți. În partea a doua sunt cuprinse instrucțiuni tehnice, atât cu caracter geodezic, cât și topografic. Partea geodezică cuprinde ansamblul de lucrări pentru realizarea rețelelor locale de îndesire prin diferite metode prin măsurători sau determinări grafice de noi puncte pe hărți și aplicarea acestora în teren. Acestea, alături de determinarea limitelor hotarelor comunităților cadastrale, sunt considerate lucrări preliminare pe care urmează să se sprijine lucrările de cadastru. Urmează instrucțiuni pentru lucrările topo-cadastrale organizate pe sesiuni de lucru din timpul verii cu lucrări de teren și din timpul iernii cu lucrări de birou. Sunt precizate obligativitatea delimitării prealabile de către proprietari a parcelelor, tipul de instrumente ce trebuie utilizate, modul de realizare a măsurătorilor de detaliu și de întocmire a schițelor de teren sau indicative cu ajutorul planșetei topografice. În cadrul lucrărilor de birou sunt cuprinse instrucțiuni cu privire la calculul suprafețelor parcelelor și controlul calculelor, întocmirea planurilor cadastrale și colorarea acestora în funcție de clasa de cultură, determinarea clasei de calitate, tipurile de registre ce trebuie întocmite, precum și recepția și arhivarea materialului cadastral rezultat.

Lucrările de triangulație trebuiau să le precedă pe cele de măsurători de detaliu. Rețelele de triangulație de ordin superior I, II și III, numită în instrucțiuni și triangulație trigonometrică, urmăreau determinarea precisă a coordonatelor unor puncte ce constituiau noduri în rețele de triunghiuri cu acoperire la nivelul întregii monarhii. Proiectarea, realizarea și calculul compensărilor rețelelor de triangulație a fost realizată de personalul Biroului de Triangulație și al Biroului de Calcul, subordonat atât statului Major General, cât și unor structuri din cadrul Ministerului Finanțelor. Prin determinări astrono-geodezice și măsurători au fost stabilite mai multe datumuri, datumul fiind un concept geodezic ce presupunea determinarea unor centre de proiecție cartografică pentru fiecare provincie în parte, precum și orientarea axelor sistemelor de coordonate respective. De interes pentru introducerea cadastrului în Maramureșul istoric este datumul Budapesta 1821 cu originea stabilită în Observatorul Gellérthegey, situat pe dealul cu același nume. Acesta avea originea prin raportare la meridianul de origine Ferro (din insulele canare) valabil până la începutul secolului XX, în punctul de coordonate $\Phi_0 = 47^\circ 29' 15,97''$ latitudine nordică și $\Lambda_0 = 36^\circ 42' 51,57''$ est de Ferro ($19^\circ 3' 5,55''$ est de Greenwich). În cazul acestui datum a fost utilizat sistemul de proiecție Cassini-Soldner cu caroiul rectangular. Din 1812 până în 1869 a fost utilizat elipsoidul de proiecție Zach cu turtirea $1/f = 1/324$ cu semiaxa mare $a = 6376602$ m pentru întreaga monarhie iar metodele de proiecție stabilite prin instrucțiuni au fost Cassini și Flamstădt modificat de Bonne.

Scopul triangulației trigonometrice cadastrale a fost acoperirea întregii monarhii cu o rețea de triunghiuri geodezice în care coordonatele punctelor geodezice de ordin superior, care constituie vârful triunghiurilor, să fie exact determinate, astfel încât pentru fiecare milă pătrată (4.000 stânjeni x 4.000 stânjeni) să fie determinate cel puțin trei puncte (în zonele montane și păduri masive minimum două puncte, cu condiția să aibă vizibilitate spre alte două puncte) care vor servi ca bază pentru realizarea triangulației grafice și a măsurătorilor de detaliu. Din aceste rețele de ordin superior, reprezentate pe secțiuni hărți la nivel de provincie, comitat sau district cu scări derivate din scara topografică militară 1:28.800 (1 țol la 400 de stânjeni) vor fi obținute prin metode grafice coordonatele unor puncte dintr-o rețea de ordin inferior, numită triangulație grafică, prin care se asigura integrarea măsurătorilor cadastrale în rețeaua geodezică, respectiv corectitudinea poziționării topografice, orientarea și prevenirea de acumulare de erori pe fiecare milă pătrată, suprafață pe care trebuiau determinate minim trei puncte în zona de șes și două în zona montană. În etapa lucrărilor geodezice preliminare se realiza împărțirea secțiunii de hartă cu suprafața de o milă pătrată în patru coloane notate cu minusculele a, b, c, d de la est la vest și cinci rânduri cu indicativele e, f, g, h, i, de la nord la sud obținându-se 20 de secțiuni cu o suprafață de 1.000 stânjeni x 800 stânjeni fiecare, respectiv o suprafață de 500 jugăre (cf. fig. 3). În teren se urmărea determinarea a cel puțin trei puncte de ordinul IV din care fiecare punct să fie vizibil din cel puțin alte două pentru fiecare secțiune de 1.000 stânjeni x 800 stânjeni.

Dat fiind faptul că Maramureșul era situat la distanță mare față de centrul de proiecție situat pe Dealul Gellérthegey, Budapesta, ceea ce din punct de vedere cartografic ar fi generat erori mari de proiecție și implicit de poziționare a lucrărilor cadastrale în raport cu rețeaua geodezică, se poate presupune că ar putut fi măsurată o bază locală pentru comitatul Maramureș. Conform hărților din perioadă, au fost stabilite puncte de triangulație de ordinul I pe vârfuri din dealurile și munții Maramureșului precum cele de pe vârful Pop Ivan, vârful Stogu, dealul Fehini din Remeți, Budești, Țibleș, Piatra Inelui.

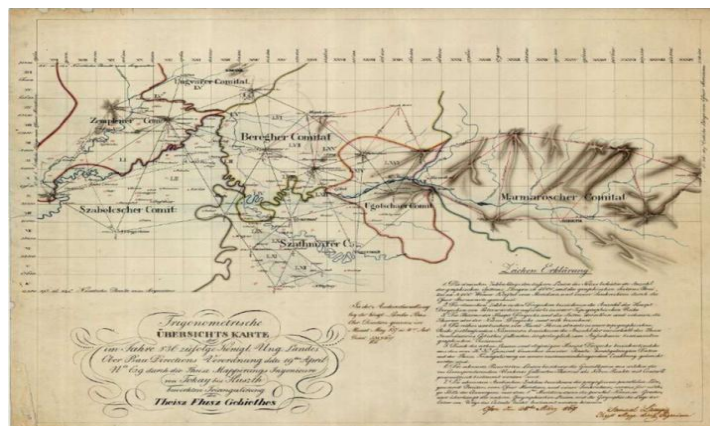

Fig. 4.
Extinderea rețelei de
triangulație în zona Tisei
superioare în anul 1836.

Sursa:

<https://maps.hungaricana.hu>

Conform instrucțiunilor, după realizarea triangulației grafice urma o altă etapă considerată preliminară: descrierea hotarelor localităților și limitelor parcelelor. Descrierea hotarelor trebuia realizată cu cel puțin un an înainte de realizarea măsurătorilor de detaliu. Descrierea hotarelor presupunea realizarea unor lucrări topo-geodezice finalizate cu o documentație standardizată, constând într-o descriere a principalelor semne de hotar și punctelor de inflexiune, direcția și distanța dintre puncte, consemnarea proprietarilor, însoțită de hărți la scară adecvată întocmită de „triangulator”, împreună cu membrii comisiilor de delimitare a hotarelor din comunitatea cadastrală vizată, cât și din toate comunitățile învecinate. Aceste comisii constituite din comisarul politic, inginerul geodez (triangulatorul), jurați locali, precum și persoane de încredere care cunosc limitele vor parcurge pe limite hotarul comunității cadastrale. Acestea devin definitive numai după finalizarea măsurătorilor de detaliu după aprobarea acestora de către inspectorul cadastral. Delimitarea hotarelor trebuia urmată de delimitarea parcelelor realizată de către proprietari sau împuterniciții acestora și semnarea acestora. Autoritățile fiscale vor comunica personalului din cadastru listele alfabetice ale proprietarilor de terenuri și construcții, fiind considerat proprietar real persoana care deține terenuri și construcții și plătește un impozit pentru acestea.

După 1856 în satele maramureșene sunt trimise echipe de topografi militari care vor realiza cadastrul tuturor localităților. Într-un climat de severitate politică și administrativă, satele maramureșene se pun în mișcare. Inginerii geodezi însoțiți de membrii ai comisiilor locale parcurg limitele de hotar ale comunelor și pregătesc astfel realizarea măsurătorilor de detaliu. În urma lucrărilor topo-geodezice „triangulatorii” vor întocmi documentații de delimitare a hotarelor comunităților cadastrale redactate fără excepție în limba germană. Datarea lor este în funcție de arondarea localităților la circumscripțiile financiare din perioadă. În circumscripția financiară Sighet au fost întocmite astfel de documente în anul 1858 cum este cazul localității Câmpulung la Tisa²². În anul 1859 sunt întocmite de către geodezi – „triangulatori” – protocoale de delimitarea hotarelor pentru localitățile din circumscripția financiară Ocna Șugatag, având exemplele comunităților cadastrale Bârsana, Botiza, Budești, Călinești, Cornești, Glod, Poienile Glodului (azi Poienile Izei), Slătioara, și Strâmtura²³. În circumscripția financiară Vișeu astfel de documente vor fi date în 1860 și întocmite și pentru anumite porțiuni separate de hotar în funcție de vecinătățile cu alte localități datorită terenului accidentat și a distanțelor mari²⁴.

²² AN, SJMM, fond Prefectura Maramureș, documente ordonate pe probleme, inv. 629, dos. nr. 269, f. 1-17.

²³ *Ibidem*, dos. nr. 258-266.

²⁴ *Ibidem*, dos. nr. 252-257.

Fig. 6.

Hartă cu descrierea hotarelor comunității cadastrale Strâmtura, Maramureș, întocmită în 1859 și aprobată în 1864. Sursa: AN, SJMM, Fond Prefectura Maramureș.

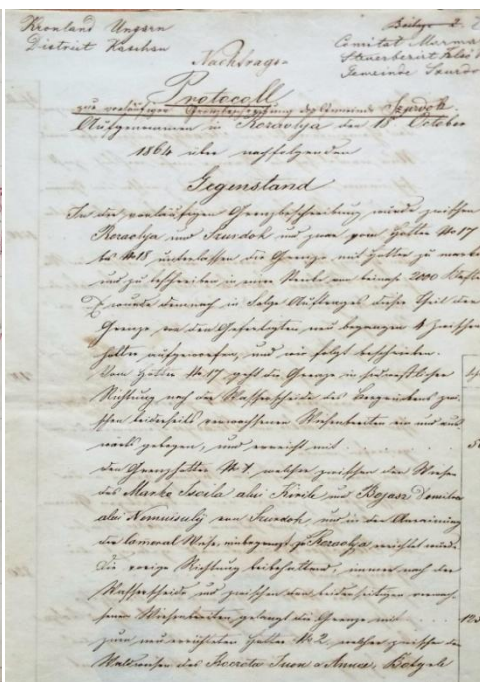

Fig. 7.

Pagină din protocolul cu descrierea hotarelor municipalității cadastrale Strâmtura, 1864. Sursa: AN, SJMM, Fond Prefectura Maramureș.

Conform instrucțiunilor, măsurătorile de detaliu sunt precedate de recunoașterea terenului de către geometri desemnați împreună cu așa numiții „indicatori”, persoane de încredere care potrivit dreptului cutumiar sunt desemnate din comunitate, pentru că cunosc bine limitele de proprietate sau proprietarii terenurilor. Într-o primă etapă sunt întocmite prin măsurători atunci când condițiile sunt favorabile, așa numitele schițe indicative, de obicei de către geometrul adjunct. Geometrul alegea metodele de măsurare în funcție de natura terenului, cât și de densitatea detaliilor ce trebuie ridicate. Dimensiunile foi de secțiune sunt standardizate, respectiv 25 Țoli x 20 Țoli (658,2 mm x 526,7 mm), dimensiuni determinate de scara de reprezentare: 1 Țol la 40 stânjeni care acoperă o suprafață de 500 jugăre, adică 287,73 ha (1 iugăr = 1600 stânjeni pătrați; 1 stânjen pătrat = 3,596651566 mp). După finalizarea măsurătorilor geometrii predau autorităților politice și comisiilor locale pentru introducerea cadastrului materialul rezultat pentru verificare și corectarea eventualelor greșeli care pot fi realizate la fața locului iar limitele litigioase nerezolvate vor fi trasate cu roșu.

Planurile cadastrale definitive ca și registrele prevăzute în instrucțiuni vor fi realizate în timpul iernii. În privința planurilor cadastrale, au fost elaborate două tipuri: planuri cu dimensiunile 65,82 cm x 52,67 cm, pe hârtie cartonată sau colată pe pânză, realizate cu tuș negru și planuri desenate în tuș negru cu culori tempera, aplicate conform categoriei de folosință găsită în teren, corespunzătoare unui cod de corespondență prevăzut în instrucțiuni pe hârtie cartonată, rezultate prin împărțirea în patru a planșelor-sectiune cu dimensiunile aproximative 33 cm x 26 cm. Colecțiile de planuri sunt însoțite de planșe cu dispunerea planurilor și tarlalelor. Geometrii trebuiau să realizeze, de asemenea, protocolul (registrul) suprafețelor, cel al construcțiilor, protocolul cu calculul suprafețelor, cel cu înscrierea claselor de cultură și a proprietarilor imposabili, descrierea definitivă a hotarelor și, împreună cu autoritățile fiscale, cartea funciară sau fișele de proprietate individuală.

Fig. 8

Codul culorilor pe clase de cultură și semnele convenționale utilizate pentru realizarea hărților cadastrale (limba germană), conform anexei la Instrucțiunea din 1856.

Nu ne sunt cunoscute foarte multe aspecte de detaliu privind introducerea cadastrului în Maramureșul istoric, întrucât sursele de informare primară, documentele de arhivă ale fostelor inspectorate sau directorate cadastrale dacă nu sunt pierdute nu au fost identificate sau nu au fost accesibile până în acest moment.

Ne sunt cunoscute, în schimb, numele câtorva dintre geometrii care au realizat sau coordonat activitatea de cadastrare a localităților din Maramureșul istoric, precum și anii în care au lucrat sau finalizat lucrările, prin semnarea documentelor cartografice cadastrale și partea scriptică a cadastrului. Astfel, la Borșa, o localitate montană cu suprafață mare, a lucrat, în perioada 1864-1865, o echipă formată din 12 geometri dintre care 4 erau geometri principali: Fr. Pollischovski, F. Smirzitz, H. Hönl, F. Neuhof și geometri adjuncți: L. Dylenski, F. Kirchof, Fr. Novotny, W. Rarek, H. Sam, A. Wyt, E. Ferie și O. Worliczki. În comunitatea cadastrală învecinată, Vișeu de Sus, o altă localitate mare, a lucrat o echipă de geometri principali, compusă din: O. Schindler, Ch. Schäffer, M. Saminschi și geometri adjuncți: I. Batysta, K. Spörer, A. Weber, A. Bader și M. Nifseh. În Călinești, localitate pe valea Marei, au efectuat lucrări cadastrale Fr. Prohaska și I. Zelezny în perioada 1863-1864, în 1860, la Desești, Samuel Ferdinand, în Ferești, Iosif Gera tot 1860, în Giulești, Eugen Hanimer în anii 1860-1863, în satul Glod, Iosif Lichman în anul 1864, în Hoteni, I. Mrkicka în anul 1864, în localitatea Iapa, azi cartier al Sighetului, a lucrat I. Cernak în anul 1860, în Ieud, I. Zahanek în anul 1863, în Ocna Șugatag, geometrul San Ferdinand în 1860, la Poienile Șieului (Izei) a efectuat lucrări de cadastu I. Reisimer în anul 1864, în cazul localității Remeți, Carol Suga în anul 1863, în Rona de Jos C. Spörer și E. Szmigieski în perioada 1860-1863, în localitatea Rona de Sus, I. Motre în 1860, în Ruscova a semnat Anton Angielski în perioada 1863-1864, la Săliștea de Sus, Carol Vostrovski în anii 1863-1864, în orașul Sighetu Marmăției au efectuat lucrări de cadastu K. Sruke și I. Martinec realizate în 1859-1860 iar în Sârbi, L. Adler în 1860.

Astfel de tipuri de documentații, deși incomplete, s-au păstrat în cazul localității Desești, de pe Valea Marei. Între documentațiile cartografice cadastrale identificate și întocmite în epocă, se numără un plan al comunei („croquis”) nedatat, întocmit la scară, dar neprecizată grafic de către geometrul Josef Sandor, cu delimitarea a opt tarlale, însoțit de un tabel cu suprafețele tarlalelor cu defalcarea pe clase de cultură²⁵.

²⁵ AN, SJMM, fond Prefectura Maramureș, Colecția de planuri și hărți, dos. nr. 2.

Fig. 9.

Hartă („croquis”) cu tarlalele comunității cadastrale Desești, Maramureș, însoțită de tabelul cu calculul suprafețelor pe categorii de folosință ale tarlalelor, întocmită probabil în 1854.

Sursa: Arhivele Naționale, Serviciul Județean Maramureș, Fond Prefectura Maramureș, colecția de hărți și planuri, dos. nr. 2.

Nu au putut fi identificate până în prezent protocoalele de delimitare a hotarelor comunității cadastrale Desești, dar, cu siguranță, astfel de documente au fost întocmite cam în aceeași perioadă cu celelalte localități din circumscripția financiară Ocna Șugatag, în anii premergători lui 1859.

La momentul cadastrării localității, terminată deja în anul 1860, circumscripția financiară Ocna Șugatag era subordonată districtului financiar Cașovia (azi Košice, Slovacia) iar personalul care executa lucrările era coordonat de Inspectoratul 3 cadastral. Măsurătorile de detaliu au fost realizate cu planșeta topografică de către „purtătorii de măsură” (adică de planșetă), cum este numit geometrul Johann Kratochil și de către geometrul adjunct de clasa a doua, Ferdinand Sam[uel]. Măsurătorile primare au fost materializate sub forma unor schițe indicative²⁶. Acestea sunt realizate conform prescripțiilor din instrucțiuni, având notate în colțul stânga sus indicatorii cadastrali de poziționare a secțiunii de plan în canevasul provinciei din care face parte zona măsurată.

²⁶ AN, SJMM, Documente privind organizarea teritoriului și reformele agrare. Documentații cadastrale (registre, hărți/schițe cadastrale) 1806-1867, inv. 1723, dos. nr. 40, vol. IV, f. 1-31.

Fig. 10.
Plan sau schiță indicativă („Feldskizze”) cu
o secțiune de plan din intravilanul
comunității cadastrale Desești.
Sursa: Arhivele Naționale, Serviciul
Județean Maramureș, Fond Documente
privind organizarea teritoriului și
reforme agrare, dos. 40.

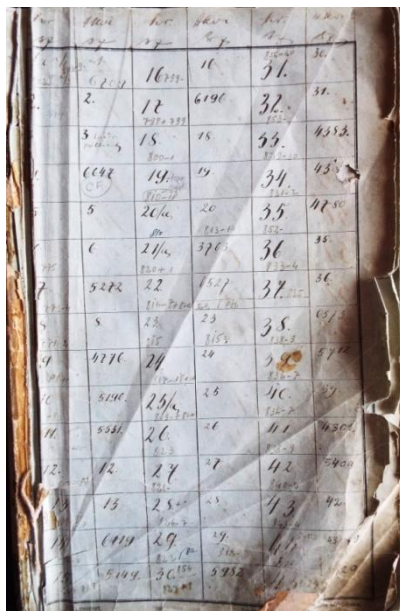

Între documentele cartografice cu cea mai mare importanță, elaborate în lucrările de introducere a cadastrului în Desești, se regăsesc planurile cadastrale realizate la scara standard 1:2800, fiind datate în 1860. Sunt realizate îngrijit, colorate cu tempera, conform codurilor culorilor prescrise în instrucțiuni, având înscrise în interiorul fiecărei parcele numele proprietarului și numărul cadastral al fiecărei parcele sau subparcele, în funcție de clasa de cultură. În cazul comunității cadastrale Desești, au fost realizate 46 de secțiuni cu dimensiuni aproximative de 33 cm x 28 cm, organizate în 14 secțiuni de hartă. Colecția este însoțită de un plan cu dispunerea secțiunilor și tarlalelor.

Fig. 12.

Cadru sau secțiune de plan cu parte
intravilanul comunității cadastrale Desești.
Sursa: AN, SJMM, Fond Prefectura
Maramureș, colecția de hărți și planuri, dos.
nr. 2.

Filă din registrul de corespondență numere cadastrale-topografice a localității Borșa.
Sursa: Arhiva primăriei Borșa

O altă categorie de documente elaborate în urma lucrărilor de introducere a cadastrului au constituit-o registrele ca instrumente de lucru la îndemâna autorităților fiscale în stabilirea noului sistem de impozitare. În cazul comunității cadastrale Desești, Maramureș, a fost întocmit un protocol cu calculul suprafețelor (*Berechnungs Protocoll*) pentru fiecare parcelă în parte și pentru tarlale, fiind înregistrate în total 4.881 parcele²⁷, indexul alfabetic al proprietarilor (*Alphabetisches – Verzeichnis*) având înscriși 316 proprietari²⁸, registrul (protocolul) parcelelor (*Original Parzellen – Protocoll*)²⁹ cu indicarea în ordine crescătoare a tuturor numerelor cadastrale în ordine crescătoare, proprietarii acestora cu numerele de casă, categoria de folosință și suprafața acestora.

Însă, documentația elaborată în cursul introducerii cadastrului stabil nu a dobândit valoare juridică din motive de ordin politic, fiind menținute în vigoare în cazul Maramureșului istoric documentațiile cadastrale ale cadastrului provizoriu. Cu scop practic pentru uzul administrațiilor fiscale locale, la nivelul primăriilor și oficiilor fiscale, au fost întocmite registre de corespondență între numere cadastrale din înregistrările cadastrului stabil și cele ale cadastrului concretual, care mai pot fi găsite în arhivele unora dintre primăriile din Maramureșul istoric, cum este cazul celor cercetate la primăria Borșa sau Bârsana.

Odată cu lucrările de cadastru a început în deceniul liberal și întocmirea registrelor cadastrale și a cărților funciare pentru întocmirea cărora o facțiune din elita românească maramureșeană cu atitudini filomaghiare și-a făcut publică opțiunea în presa de limbă ungară pentru utilizarea limbii maghiare. Această atitudine a fost aspru înfierată de către episcopul greco-catolic Ioan Alexi de la Gherla care a trimis, la 6 august 1862, preoților din vicariatul Maramureșului o circulară care înfierează atitudinea acestora și face o emoționantă pledoarie pentru cultivarea limbii române³⁰.

Documentațiile elaborate în această perioadă aparținând celor două tipuri de cadastru au stat la baza întregului eșafodaj fiscal și juridic în deceniile care vor urma.

Încheierea pactului dualist în 1867 a avut printre consecințe și prin separarea parcursului sistemului cadastral conceput până atunci ca un sistem unitar, aplicabil pentru întreg Imperiul.

În Bucovina, rămasă în structura cisleithană a Imperiului dualist, lucrările de introducere a cadastrului general se consideră în general încheiate în anul 1861, activitățile ulterioare fiind cele de mentenanță. În această provincie, lucrările de introducere a cadastrului stabil s-au realizat în două momente

²⁷ *Ibidem*, vol. III, f. 1-158.

²⁸ *Ibidem*, vol. III, f. 159-165.

²⁹ *Ibidem*, vol. IV, f. 1-263.

³⁰ AN, SJMM, fond Protopopiatul greco-catolic Ieud, dos. nr. 2. f. 11-12.

istorice diferite: o primă etapă, cuprinsă între 1819 și 1823, care a inclus Cernăuțiul și localitățile dintre Prut și Nistru și cele de pe Valea Ceremușului. Lucrările vechi de cadastrare fiind deja perimate, au fost reluate după 1854 până în 1857, având ca rezultat întocmirea cadastrului pentru 319 localități, acoperind o suprafață de 10.450 km², cu un material cadastral impresionat, cuprinzând aproape 5.000 de planșe cadastrale³¹. Prin Legea privind reglementarea impozitului pe proprietate (în germană: *Grundsteuerregulierungsgesetz*), emisă în 24 mai 1869, s-a avut în vedere unificarea sistemelor de impozitare diferite din provinciile austriece ale Imperiului, stabilind o unificare a condițiilor de evaluare existente până atunci cu adoptarea a opt clase de cultură, cu până la opt clase de calitate pentru fiecare. Pentru multe din provinciile cisleithane lucrările de cadastru în urma evoluțiilor în relațiile de proprietate: schimbări de proprietari, modificări de limite de proprietate, schimbări ale claselor de cultură, s-a impus prin lege obligația revizuirii – o dată la 15 ani – a registrului funciar³². În același efort de modernizare a cadastrului, în partea austriacă a imperiului, a fost emisă, la 25 iulie 1871, Legea privind cartea funciară (în germ. *das Grundbuchsgesetz*). Potrivit legii, cartea funciară este o colecție de documente cu caracter public, reunite sub un indicator cadastral unic pentru o comunitate cadastrală cuprinzând trei părți: partea A înscrierea drepturilor reale a parcelor ce constituie corpul de proprietate pentru proprietarul sau proprietarii înscrși în partea B și eventualele obligații care grevează proprietatea înscrise în partea C. Această lege consacră prin cartea funciară un sistem dual prin care se combină lucrările de cadastru și cartea funciară³³. În deceniul următor, în 23 mai 1883, este publicată Legea cadastrului (în germ. *das Evidenzhaltungsgesetz*), care include nu doar o serie de prevederi ordin tehnic privind cadastrul, ci și obligația actualizării sporadice sau periodice a cadastrului o dată la trei ani³⁴. Această lege s-a bazat pe experiența pozitivă din lucrările de reambulare a cadastrului din Bucovina.

Nu cu aceeași tenacitate s-a realizat introducerea sau mentenanța în partea transleithană a imperiului. Ungaria nu a reușit în perioada dualistă să introducă o lege a cadastrului, așa cum a fost introdusă în partea cislethană iar lucrările de introducere a cadastrului, mari consumatoare de resurse, s-au desfășurat lent, localizate pe arii mai restrânse și cu dese întreruperi. Sub aspect legislativ pot fi remarcate trei direcții deja consacrate din perioada de introducere a cadastrului.

³¹ Constantin Ungureanu, *op. cit.*

³² „Reichsgesetzblatt für das Kaisertum Österreich”, Jahrgang 1869, vol. XXXIII, p. 345-358.

³³ „Foaea legilor imperiale pentru regatele și ținuturile reprezentate în Senatul imperial”, Viena, 1871, p. 241-261.

³⁴ „Reichsgesetzblatt für das Kaisertum Österreich”, Jahrgang 1883, vol. XXVIII, p. 249-269; Franz Praxmeier, *Fünfzig Jahre Evidenzhaltungsgesetz*, „Österreichische Zeitschrift für Vermessungswesen”, anul XXXI, nr. 2, 1933, p. 21-26.

Primul dintre acestea este domeniul tehnico-științific, fiind emise o serie de instrucțiuni în anii 1869³⁵, 1904³⁶ și 1910³⁷. Prima dintre ele nu este decât o traducere revizuită a instrucțiunii emise în 1865, cele din 1904 și 1910 reflectă evoluțiile tehnico-științifice în materie de cadastru, operând o serie de redefiniri ale metodelor utilizate în cadastru. Întocmirea planurilor cadastrale cu planșeta topografică rămâne metoda de bază, dar se introduc și metode noi, cum este cea poligonometrică, precum și procedurile de urmat în cazul dezmembrărilor de parcele. Componenta juridică a cadastrului a fost legiferată prin Articolul de lege XXIX din 1886³⁸, potrivit căruia registrele funciare sunt înlocuite de cărțile funciare întocmite după modelul deja stabilit de Patenta din anul 1855.

În domeniul fiscal, cadastrul rămâne principalul instrument în stabilirea impozitului funciar. Legislația în domeniu debutează după încheierea pactului dualist cu Articolul de lege VII din 1875³⁹ privind reglementarea impozitului funciar, care preia modelul austriac în stabilirea claselor de cultură și a claselor de calitate pentru fiecare categorie de folosință. Legea stabilea că impozitarea se face pe baza declarației proprietarilor, verificarea corectitudinii declarațiilor făcându-se pe baza hărților cadastrale existente, în lipsa acestora pe baza lucrărilor urbariale, cu registrele și hărțile întocmite sau a hărților concretuale și a registrelor aferente cadastrului concretual. În vederea punerii în aplicare a legii au fost înființate inspectorate cadastrale care se suprapuneau total sau parțial cu circumscripțiile fiscale. Legea este modificată în 1881, prin Articolul de lege XL privind modificarea unor dispoziții ale legii VII din 1875⁴⁰, care stabilește faptul că impozitul trebuie stabilit pe baza lucrărilor de cadastru. Articolul de lege V privind ajustarea impozitului funciar proporțional cu venitul net are în vedere actualizarea lucrărilor de stabilire a impozitului funciar,

³⁵ *** *Utasítás a katasteri felmérés végrehajtására. M. kir. Pénzügyminisztérium, Buda, 1869, 68, XXXII minta.*

³⁶ *** *Utasítás az országos kataszteri felmérés végrehajtására. Háromszögtani háromszögelés általános része és részletes felmérés. kiadta a m. kir. Pénzügyminisztérium 1904. évi december hó 17-én 1. 583. szám alatt kelt rendelettel, Budapest, 1904.*

³⁷ Szikszay Elek: *Az 1894. évi április hó 9-én 9.324. szám alatt kelt pénzügyministeri rendelettel kiadott eljárási utasítás a felmérési munkálatok nyilvántartásával megbízott kataszteri mérnökök számára. A m. kir. Igazságügyminisztériumnak 1893. évi május hó 26-án 19.665/IM. sz. a. kelt rendeletével kiadott telekkönyvi betétszerkesztési utasítás vonatkozó szakaszaival, valamint a kapcsolatos igazságügyi, földművelésügyi, kereskedelemügyi, belügyi és pénzügyminiszteri rendeletekkel, nemkülönben gyakorlati eljárási útmutatásokkal, Budapest, 1910.*

³⁸ 1886. évi XXIX. Törvénycikk a telekkönyvi betétek szerkesztéséről, text disponibil la: [https:// net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88600029.TV](https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88600029.TV)

³⁹ 1875. évi VII. Törvénycikk a földadó szabályozásáról, text disponibil la: https://net.jogtar.hu/_ezer-evtorveny?docid=87500007.TV

⁴⁰ 1881. évi XL. Törvénycikk a földadó szabályozásáról szóló 1875: VII. tc. némely intézkedéseinek módosítása tárgyában, text disponibil la: <https://net.jogtar.hu/ezer-evtorveny?docid= 88100050.TV>

venitul urmând să fie stabilit de comisii de evaluare în baza lucrărilor de cadastru⁴¹.

O altă categorie de acte normative cu efect asupra lucrărilor de cadastru sunt cele care priveau reglementarea raporturilor urbariale nerezolvate în Transilvania, respectiv Articolul de lege XXIV din 1892⁴², precum și Articolul de lege XXXIX din 1908⁴³ privind împărțirea fostelor moșii urbariale între localități cu acordarea de compensații foștilor proprietari, parcelarea trebuind să se facă de către personalul autorizat în baza unor hotărâri judecătorești.

În Maramureș, introducerea cadastrului a fost prioritate pentru autoritățile imperiale, date fiind resursele naturale ale zonei: lemnul și sarea, fiind printre primele comitate din perioada absolutistă care au fost cadastrate. Introducerea cadastrului în Transilvania, după 1868, s-a făcut în mod discontinuu începând cu partea de vest: în Banat, Satu Mare, Bihor și Arad lucrările de cadastru erau finalizate în anul 1888. În Transilvania au avut prioritate fostele regiuni grănicerești: Năsăudul și Bistrița au fost cadastrate până în 1906 iar zona minieră Petroșani a fost cadastrată în perioada 1908⁴⁴.

După Marea Unire din 1918, administrația românească a preluat instituțiile abilitate anterior să gestioneze lucrările de cadastru din Transilvania, Banat și Bucovina, menținând totodată în vigoare și legislația specifică cadastrului la momentul preluării. Prin Decretul Consiliului Dirigent nr. 1 din 24 ianuarie 1919 se mențin în mod provizoriu, justificat de interesul ordinii publice și continuității ordinii de drept, instituțiile și legislația în baza căreia acestea au funcționat, până la noi dispoziții sau revocări. În perioada care a urmat au fost făcute mai multe propuneri legislative de reorganizare a Direcției Cadastrului, cu studierea legislației cadastrale din statele succesoare ale Imperiului Austro-Ungar, cum a fost de exemplu Legea din 16 decembrie 1927 privind cadastrul funciar și evidența cadastrală din Republica Cehă⁴⁵. La mai bine de un deceniu după Marea Unire, Legea nr. 93 din 13 aprilie 1933 pentru organizarea cadastrului funciar și pentru introducerea cărților funduare în Vechiul Regat și Basarabia este primul act

⁴¹ 1909. évi V. Törvénycikk a földadókataszter kiigazításáról és a földadó százalékanak megállapításáról, text disponibil la: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90900005.TV>

⁴² 1892. évi XXIV. Törvénycikk az ország erdélyi részeiben, továbbá a volt Kraszna-, Közép-Szolnok, Zarándmegyék és a volt Kővárvidék területén a birtokrendezési, arányosítási és tagolási ügyekben követendő eljárásról szóló 1880: XLV. Törvénycikk némely határozatainak módosításáról és kiegészítéséről, text disponibil la: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88600029.TV>

⁴³ 1908. évi XXXIX. Törvénycikk a birtokrendezést, különösen az urbéri elkülönítést, arányosítást és tagosítást tárgyzó 1836: VI., X., XII., 1840: VII., XXX., XXXI. és 1871:LIII. Törvénycikkék módosításáról és kiegészítéséről, text disponibil la: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90800039.TV>

⁴⁴ Török Enikő, *A kataszteri részletes felmérés előrehaladása Magyarországon 1856 és 1916 között*, „Catastrum”, an 2, (2015), nr. 1, p. 11-18.

⁴⁵ Arhivele Naționale Istorice Centrale [infra: ANIC], Fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor [infra: MAD], Direcția cadastru, dos. nr. 98/1928 f. 78-105 și dos. nr. 120/1929, f. 85-93.

normativ de după Marea Unire care reglementează lucrările de cadastru nu numai în provinciile desemnate, ci și pentru provinciile din fosta monarhie bicefală, precizând că lucrările de cadastru din aceste provincii sunt menținute în vigoare până la reambularea, completarea și actualizarea acestora, restabilirea lucrărilor de triangulație în conformitate cu principiile stabilite de lege. Principiile generale ale legii se referă la scopul cadastrului funciar, părțile sale esențiale, aspecte tehnice, cu definirea teritoriului cadastral și a parcelei, ramurile de cultură și principiul publicității. Prin Decretul-lege nr. 478 din 1 octombrie 1938 se dispunea extinderea aplicării în Bucovina a legislației din Vechiul Regat fiind urmată de Decretul-lege nr. 511 din 13 octombrie 1938 pentru punerea în aplicare în Bucovina a legii pentru unificarea dispozițiilor privitoare la cărțile funciare. Unificarea legislației cadastrale a fost un deziderat al perioadei interbelice făcând parte dintr-un demers legislativ mai larg, cel mai important fiind Codul Civil și Codul de Procedură Civilă. Decretul-lege nr. 115 din 27 aprilie 1938 pentru unificarea dispozițiilor privitoare la cărțile funciare pentru Transilvania și Bucovina a fost un demers legislativ considerat necesar în unificarea sistemului de carte funciară din România interbelică. Potrivit legii, sarcina executării lucrărilor de cadastru revenea Ministerului Agriculturii și Domeniilor prin Direcțiunea Cadastrului, cu respectarea dispozițiilor Legii nr. 93 din 20 aprilie 1933, consfințind legal transferul de competențe în materie de cadastru de la Ministerul de Finanțe din Monarhia austro-ungară la Ministerul Agriculturii și Domeniilor în România interbelică realizată faptic după Marea Unire. Odată cu izbucnirea celui de al Doilea Război Mondial, legea nu putut produce efecte decât în Bucovina, în Transilvania rămasă neocupată după Dictatul de la Viena a putut produce efecte numai după promulgarea Legii nr. 389 din 21 iunie 1943 pentru extinderea legislației civile și comerciale a Vechiului Regat în România de peste Carpați. Procesul de unificare legislativă în materie de cadastru și carte funciară a continuat și după război. Legea nr. 260 din 4 aprilie 1945 privitoare la legislația aplicabilă în Transilvania de Nord, precum și la drepturile dobândite în acest teritoriu, în timpul operațiunii ungare precum și Legea nr. 241 din 12 iulie 1947 pentru punerea în aplicare în Transilvania a legii pentru unificarea dispozițiilor privitoare la cărțile funciare din 27 aprilie 1938, pentru întreaga Transilvanie.

Fără a avea efect direct asupra metodologiei și tehnicilor lucrărilor de cadastru legile privind reforma agrară din perioada interbelică au orientat masiv desfășurarea lucrărilor de cadastru în această direcție, acestea fiind considerate, din motive politice, o prioritate a momentului. Cadrul legislativ al reformei agrare interbelice a constat în Transilvania în principal în Decretul-lege din 10 septembrie 1919, redactat și propus de către Sfatul Național Român care a fost modificat și adoptat în forma finală în 30 iulie 1921 și Legea pentru reforma agrară pentru Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș⁴⁶ care a fost completată

⁴⁶ „Monitorul Oficial”, Partea I-a, Legi, Decrete, nr. 93, 30 iulie 1921.

cu Regulamente de aplicare⁴⁷. Pentru Bucovina, la propunerea Consiliului Național a fost adoptată Legea nr. 3608/1921 pentru reforma agrară din Bucovina⁴⁸, urmată un Regulament al Legii Agrare pentru Bucovina, promulgat prin decret regal, cu nr. 4.823, în 22 noiembrie 1921⁴⁹. Complementar, Direcția Cadastrului a publicat un Regulament special pentru aplicarea pe teren a lucrărilor de expropriere în Bucovina⁵⁰.

Cea de a doua reformă agrară a fost legiferată cu sprijin sovietic la propunerea Partidului Comunist prin Decretul-lege pentru înfăptuirea reformei agrare, nr. 187/1945, formulată succint în numai 26 articole⁵¹, urmată de un regulament de aplicare.

La momentul preluării de către administrația românească a instituțiilor de cadastru exista în Transilvania un Inspectorat General și Geodezic cu sediul la Cluj în coordonarea unui inspector general și șapte inspectorate cu sediile în Timișoara, Oradea, Satu Mare, Oradea, Cluj, Aiud, Bistrița și Sighișoara (mai târziu la Brașov). În Bucovina exista un Inspectorat General Cadastral cu 19 birouri de evidență cadastrală corespunzătoare la tot atâtea judecătoria de ocol, din care unele nu funcționau din lipsă de personal. Aceste instituții cu funcționare la început autonomă au fost subordonate începând din 1922 Direcției Cadastrului și Lucrărilor Tehnice, o structură înființată în 1919 în cadrul Casei Centrale a Cooperăției și Împroprietăririi Sătenilor⁵². Funcționarea acestei direcții s-a făcut în baza Decretului lege 3.922 din 1919 ce privea mai ales coordonarea lucrărilor de cadastru din Vechiul Regat, extinse ulterior la întregul teritoriu național. Din 1924 pentru accelerarea lucrărilor de reformă agrară a fost înființat un Inspectorat Cadastral la Arad subordonat Inspectoratului cadastral București care avea arondate teritorii din județul Arad și parțial în județele Bihor și Timiș. În 1929 are loc o altă reorganizare impusă prin Legea de organizare a ministerelor din 2 august din 1929, Direcția de Cadastru și Lucrări Tehnice din cadrul Ministerul Agriculturii și Domeniilor devenind Direcția Cadastrului, Comasărilor și Ameliorării Terenurilor Agricole⁵³ cu organizarea de regiuni tehnice arondate unor Birouri de cadastru, ca servicii externe cu rol în organizarea și coordonarea tuturor lucrărilor privind

⁴⁷ Regulamentul de aplicare al Legii pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș (aprobat cu Decretul regal nr. 3056 din 7 iulie 1922, publicat în „Monitorul Oficial” nr. 79 din 12 iulie 1922); Regulamentul de aplicare al art. 22 din Legea pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, publicat în „Monitorul Oficial” nr. 135 din 20 septembrie 1922 cu Înaltul decret regal nr. 3881, București, 1924.

⁴⁸ „Monitorul Oficial”, Partea I-a, Legi, Decrete, nr. 93, 30 iulie 1921.

⁴⁹ „Monitorul Oficial”, nr. 192 din 26 noiembrie 1921.

⁵⁰ ANIC, Fond MAD, Direcția cadastru, dos. nr. 138/1930, f. 33-38.

⁵¹ „Monitorul Oficial”, Partea I nr. 68 bis, 23 martie 1945, p. 342.

⁵² Cf. Decretul Lege nr. 3922/1919, publicat în „Monitorul Oficial” nr. 225, 31 decembrie 1918.

⁵³ *** *Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Istoric, organizare, realizări și perspective*, București, 1937, p.15

cadastrul. Numărul inspectoratelor este redus la nivel național, de la 18 câte existau, la 7. Această reorganizare s-a dovedit nefuncțională, astfel că, în 1931, Directoratele locale propuse de lege sunt desființate⁵⁴. În 1937 are loc o nouă reorganizare administrativ-instituțională a Direcției Cadastrului, când i se schimbă denumirea în Direcția Cadastrului Comasărilor și Ameliorării Terenurilor Agricole⁵⁵, menținută până în 1939 când, prin Decret regal⁵⁶, este înființată în cadrul Ministerului Justiției Direcțiunea cărților funciare prin transferul atribuțiilor Direcțiunii Cadastrului de la Ministerul Agriculturii. Direcțiunea nou înființată va avea două servicii: Serviciul cărților funciare și Serviciul cadastrului funciar. Pe lângă Direcțiune va funcționa și un Consiliu al cărților funciare, prevedere stabilită prin Legea cadastrului din 1933. Organigrama Serviciului cadastrului va cuprinde birourile geodezic, de măsurătoare cadastrală, cartografiere, ateliere, evidență cadastrală și serviciul de arhivă. Se mențin în cadrul Ministerului Justiției serviciile cadastrale exterioare organizate pe inspectorate cadastrale din Cernăuți, Cluj, Oradea, Arad, Brașov și Timișoara, în timp ce celelalte servicii cadastrale se desființează. Această organizare este menținută până în anul 1949, când Direcțiunea de Cadastu este transferată, din nou, la Ministerul Agriculturii și Domeniilor, sub denumirea Direcția evidenței, cadastrului și circulației bunurilor⁵⁷. O situație ingrată a avut serviciul de evaluare și evidență cadastrală, al cărui scop principal a fost de a urmări ținerea la zi a fișelor cadastrale la nivel de localitate, pe baza cărora s-a calculat impozitul funciar, inclusiv pentru loturile de împrumietăriți. Acest serviciu a fost înființat în 1885 în baza Articolului de lege XXII și a Regulamentului nr. 45.055 din 1855 al Ministerului de Finanțe. Din 1929 activitatea acestui serviciu a fost mult restrânsă, ceea ce a dus la disfuncții și abuzuri⁵⁸.

În contextul legislativ și instituțional rezumat anterior, personalul antrenat în executarea de lucrări de cadastu a întreprins mai multe tipuri de lucrări.

De departe cea mai importantă activitate tehnică de cadastu a fost cea care a privit aplicarea hotărârilor de reformă agrară, îndeosebi pentru cea din 1921 și mult mai puțin pentru cea din 1945, urmând apoi lucrările curente prevăzute de legislația cadastrală constituită din legi, regulamente, ordonanțe ministeriale în vigoare din provinciile istorice încorporate în statul național român după Marea Unire, respectiv cea maghiară în Transilvania și Banat, precum și cea austriacă în Bucovina. Potrivit unui proiect de lege din 1927 pentru organizarea și funcționarea corpului tehnic al inginerilor hotarnici,

⁵⁴ *Ibidem*, p. 15 și ANIC, Fond MAD, Direcția cadastu, dos. nr. 178, 109.

⁵⁵ Decretul-Lege nr. 1986 din 2 noiembrie 1936 publicat în „Monitorul Oficial” nr. 255 din 2 noiembrie 1936, ratificat prin Legea din 26 ianuarie 1937.

⁵⁶ „Monitorul Oficial”, Partea I-a, Legi, Decrete, nr. 83, 7 aprilie 1939.

⁵⁷ ANIC, Fond MAD, Centrală, dos. 178/1948, f. 2.

⁵⁸ *Ibidem*, dos. nr. 133/1930, f. 3-5v, dos. 98/1928, f. 6.

personalul autorizat putea executa lucrări geodezice și triangulație de orice ordin, nivelment, hotărnicii, partaje, lotizări, cadastru, comasări, întocmiri de planuri de situație, toate lucrările prevăzute de legea minelor, orice lucrări referitoare la cartea funciară, expertize de specialitate și orice alte tipuri de lucrări legate de această profesie. Verificarea lucrărilor se face de către inspectorul de cadastru⁵⁹. Deși această lege nu a fost promulgată, se va constitui totuși în 1928 o Asociație a topometrilor din România, care s-a afiliat Federației Internaționale a Geometrilor cu sediul la Zürich, care organiza congrese odată la patru ani⁶⁰.

Lucrările de reformă agrară au fost efectuate de către personal autorizat și auxiliar din cadrul direcțiunilor sau inspectoratelor de cadastru sau având calitatea de antreprenori în baza unor caiete de sarcini, elaborate începând din anul 1920, cu ediții anuale, de către Direcția Cadastrului avizate prin decizie ministerială, în care sunt prevăzute condițiile de ordin tehnic, financiar și administrativ⁶¹.

Lucrările de aplicare a reformei agrare în Transilvania au fost precedate de lucrări geodezice executate de Serviciul de Triangulație cu sediul la Cluj, înființat la 1 noiembrie 1919, constând în transcalculul tuturor punctelor de triangulație aflate pe teritoriul județelor din vestul țării: Timișoara, Caraș, Severin, Bihor și Satu Mare din sistemul de proiecție stereografică Budapesta în sistemul de proiecție Târgu Mureș, pentru a avea un singur sistem de proiecție. Totodată, au fost determinate și puncte geodezice noi de ordin superior, dar și inferior pe o suprafață de 3.200.000 jugăre cadastrale, observațiile în rețea s-au făcut cu utilizarea metodei Schreiber iar compensările rețelelor au fost făcute cu metoda Gauss⁶².

Astfel personalul specializat implicat în aplicarea legilor de reformă agrară a trebuit să desfășoare mai multe tipuri de lucrări de birou și în teren. Pentru încadrarea lucrărilor de cadastru din reforma agrară în canevasul general al țării acestea trebuiau precedate de lucrări de triangulație a căror complexitate varia în funcție de starea de conservare a rețelei existente, pornind de la puncte de triangulație de ordin superior, urmată de crearea unei rețele de îndesire. Aceste lucrări se efectuau în baza unui caiet de sarcini elaborat cu titlu provizoriu pentru executarea de lucrări geodezice⁶³.

În fluxul de lucrări de reformă agrară se înscriu într-o primă etapă lucrările de reambulare a planurilor cadastrale existente pentru întocmirea de planuri de defalcare a moșiilor expropriate (mai ales în Bucovina). Acestea erau urmate lucrări de perimetrare a moșiilor încadrate în masa supusă exproprierii, atât suprafețele expropriabile cât și cele ne-expropriabile decise pe baza

⁵⁹ *Ibidem*, dos. nr. 87/1928, f. 445-456.

⁶⁰ *Ibidem*, dos. nr. 178/1939, f. 99.

⁶¹ *Ibidem*, dos. nr. 99/1928-29, f. 75v.

⁶² *Ibidem*, dos. nr. 141/1928, f. 547.

⁶³ *Ibidem*, dos. nr. 98/1928, f. 435-447.

hotărârii de expropriere, stabilirea în teren a limitelor moșiei supuse exproprierii, confruntarea suprafeței din teren cu cea din hotărârea de expropriere, întocmirea planului definitiv al moșiei expropriate, în Transilvania și Bucovina mod obișnuit la scara 1:2880, cu suprafața exprimată în jugăre și stânjeni pătrați, precum și categoria de folosință, cu numerotarea reperelor din teren, după ce au fost epuizate căile de atac. În etapa a doua erau efectuate lucrări de parcelare, constând în dezmembrări propuse grafic, în plan, pe baza dispozitivului de parcelare, întocmirea proiectului de parcelare, calculul suprafețelor, cât și trasarea lor în teren în prezența judecătorului pentru delimitarea de loturi individuale și punerea în posesie a îndreptățiților. Urma apoi controlul și recepția lucrărilor de către un inspector cadastral constând în lucrări de teren prin verificarea limitelor moșiei supusă exproprierii, a lucrărilor de triangulație efectuate, verificarea prin sondaj a punctelor stabilite pe teren, precum și prelucrarea în teren a datelor culese de către delegatul desemnat al Direcției cadastrului și eventuale lucrări de rectificare. Lucrările de reformă agrară trebuiau să fie finalizate prin proceduri de intabulare realizate în două etape, intabularea în favoarea statului a terenului expropriat și intabularea loturilor în favoarea împroprietăriților⁶⁴.

În pofida faptului că aplicarea legilor de reformă agrară a fost declarată de toate guvernele interbelice drept o prioritate politică, acestea au înregistrat întârzieri, neajunsuri și nemulțumiri din partea celor expropriați, a celor împroprietăriți, dar și a autorităților. Lucrările cadastrale în cadrul reformei agrare s-au efectuat în mod discontinuu, iar cauzele invocate sunt multiple. Autoritățile cadastrale invocau adesea insuficiența personalului autorizat; în Transilvania, potrivit Legii de reformă agrară puteau executa lucrări topocadastrale numai inginerii care aveau susținut un așa-numit examen de comasare potrivit Articolului de lege XXXIX din 1908, neputând fi efectuate de inginerii hotarnici din Vechiul Regat. Pentru a suplini acest neajuns, la 6 mai 1929 este emisă decizie a Direcției cadastrului prin care se permitea inginerilor topografi din Vechiul Regat să efectueze lucrări de măsurători fără examenul de comasare⁶⁵. Acesta a generat o reacție a inginerilor ardeleni care-și simțeau amenințate privilegiile; pentru eliminarea acestei decizii s-au constituit în 1930 într-o Asociație a inginerilor comasatori⁶⁶.

O altă cauză a fost insuficiența fondurilor pentru plata lucrărilor, situațiile particulare fiind diverse, fie că statul nu a avut sau nu alocat sumele necesare pentru începerea lucrărilor sau nu le-a achitat la timp după finalizarea acestora. Au fost făcute propuneri contrare prevederilor Legii de reformă agrară pentru suportarea în parte de către împroprietăriți a sumelor litate plătite anticipat.

⁶⁴ *Ibidem*, dos. nr. 65/1926, f. 133, 135v; dos. nr. 98/1928, f. 60; dos. nr. 91/1928/1928, f. 325/326; dos. nr. 99/1928, f. 75v.

⁶⁵ *Ibidem*, dos. nr. 141/1930, f. 445-446; dos. nr. 117/1929, f. 384.

⁶⁶ *Ibidem*, dos. nr. 133/1930, f. 1.

Aceste situații s-au datorat faptului că debitarea valorii terenului împrăștiat se făcea simultan cu cea a măsurătorilor, dar în Transilvania nu s-a făcut și evaluarea pentru moșii, astfel încât Consilieratele Agricole n-au putut întocmi documentațiile necesare. Pe de altă parte, au existat numeroase disfuncții în comunicare și armonizare între instituțiile responsabile cu aplicarea legilor de reformă agrară, neexistând o entitate responsabilă cu coordonarea serviciilor de cadastru și carte funciară și cele agricole, în special cu transmiterea evidențelor și dările în debit. De altfel, și Consilieratele agricole se confruntau cu o lipsă cronică de personal și imprimate tipizate. Pe de altă parte, deși dispozitivele de parcelare erau definitivitate de comisiile județene, împotriva acestora au fost înaintate cereri de revizuire la Comitetul agrar iar judecarea acestora a trenat vreme îndelungată. La aceste cauze s-a adăugat și criza economică izbucnită în 1930 care a dus practic la împingerea într-un plan secundar a lucrărilor de reformă agrară. Deși s-a solicitat accelerarea lucrărilor reformă agrară carențele arătate, deși adeseori semnalate, s-au menținut în întreaga perioadă și s-au accentuat în timpul celui de al Doilea Război Mondial⁶⁷.

Implementarea reformei agrare din 1921 în Maramureș din perspectiva cadastrului s-a desfășurat în coordonatele legislative și instituționale anterior arătate și în general cu același tip de problematici. Edificator în acest sens este un raport al Serviciului Agricol Maramureș din anul 1932 înaintat ministrului prin Direcția Reformei Agrare din cadrul Ministerului Agriculturii și Domeniilor, în care se arătau cauzele nefinalizării reformei agrare, fiind expuse și propuneri pentru terminarea acesteia. Astfel, din cele 457 moșii expropriate în județ numai una a fost măsurată în întregime și împrăștierea realizată definitiv. Celelalte moșii erau încă măsurate în ciuda intervențiilor pe lângă Direcția de Cadastru Cluj ca delegații acestora să se prezinte în localitățile Maramureșului pentru efectuarea măsurătorilor cerute de procedură, motivând că nu au fonduri pentru deplasare și angajare de lucrări. O altă cauză invocată a fost că pentru o treime din suprafața expropriată au fost formulate cereri de revizuire în urmă cu 8-9 ani la Comitetul Agrar și încă nejustificate. De asemenea membrii Comisiei de ocol nu-și primiseră diurnele din anii precedenți⁶⁸.

În ceea ce privește reforma agrară din 1945, aceasta a fost promovată cu evident scop politic. Textul legii stipula intenția legiuitorului de a mări suprafața agricolă a țăranilor cu mai puțin de 5 ha, împrăștierea celor fără pământ, înființarea de grădini de zarzavaturi în zonele periurbane și asigurarea cu teren a școlilor agricole și a fermelor model. Măsurarea loturilor de împrăștiere create pentru completare era certificată de către organele

⁶⁷ *Ibidem*, dos. nr. 141/1930, f. 463-467; dos. nr. 178/1930, f. 213; dos. nr. 255/1932, f. 211, 234/1940, 15, 28, 33, 193.

⁶⁸ *Ibidem*, dos. nr. 199/1932, f. 855.

Ministerului Agriculturii și Domeniilor. Organele de aplicare erau comitetele locale constituite din comisiile de plasă, mai târziu comisiile județene cu atribuții specifice. Activitatea acestora era supravegheată de comisia de îndrumători. La nivel central a fost înființată Comisia Centrală de Reformă Agrară, desemnată ca instanță ultimă de soluționare a contestațiilor, precum și cu rol de a emite instrucțiuni suplimentare în aplicarea și interpretarea legii și a regulamentului de reformă agrară⁶⁹. Împroprietăriților li se eliberau titluri de proprietate. Regulamentul prevedea faptul că transcrierea în cartea funciară a suprafețelor în favoarea împroprietăriților se va putea face pe baza tabelelor de împroprietărire rămase definitive însoțite de schițele de plan întocmite de Ocolul agricol, nefiind atribuit nici un rol instituțiilor de cadastru. Astfel, lucrările de aplicarea reformei agrare din 1945, dată fiind procedura expeditivă, nu pot fi considerate lucrări topo-cadastrale, întrucât nu au respectat normele specifice cadastrului stabilite prin legile și regulamentele în vigoare.

De altfel, în Maramureș aplicarea reformei agrare, începută chiar înainte de promulgarea legii și presărată cu numeroase abuzuri, a vizat un număr relativ mic de proprietăți funciare, iar suprafața era foarte mică în raport cu numărul îndreptățiților. Un raport înaintat ministrului agriculturii de către un inspector delegat pentru aplicarea reformei agrare, inginerul agronom Constantin Rațiu, în septembrie 1946, preciza că au fost supuse exproprierii 177 proprietăți din care 63 au fost expropriate definitiv și însumau 1.683 iugăre (968,5 ha) din care 451 iugăre (259,5 ha) au fost constituite ca rezervă de stat, 34 erau în procedura de judecare a contestațiilor la Comisia Centrală, 5 erau ocupate de ruteni (ucraineni) iar 75 erau scoase sub procedura exproprierii de către comitetele comunale și de plasă, fiind considerate ilegal expropriate. S-au atribuit loturi de cultură pentru 1.103 îndreptățiți, loturi de casă pentru 212 îndreptățiți în suprafață de 1.231 iugăre (708,3 ha), 1.909 plugari rămânând nesatisfăcuți. Din restul neexpropriat până atunci ar mai fi putut beneficia încă vreo 500 țărani⁷⁰. Autoritățile locale maramureșene recunoșteau faptul că ambele reforme agrare, atât cea din 1921, cât și cea 1945, nu au rezolvat problemele micii proprietăți funciare. Prefectul Ioan Vancea adresa un memoriu lui Lucrețiu Pătrășcanu în care semnală fărâmițarea excesivă a proprietății funciare, arătând că unele gospodării nu au terenul necesar pentru a le asigura membrilor acestora traiul și nu găsesc alte posibilități de valorificare a muncii lor în alte părți. În opinia lui, Maramureșul avea un excedent de populație raportat la suprafața agricolă, o posibilă soluție propusă era colonizarea a 1.000 familii în alte părți ale țării în colonii omogene pentru a facilita adaptarea după strămutare⁷¹.

⁶⁹ ANIC, Fond MAD, Centrală, inv. 1462, dos. nr. 89/1946, f. 11 sqq.

⁷⁰ *Ibidem*, dos. nr. inv. 1464, dos. nr. 14/1946, f. 13r, v.

⁷¹ *Ibidem*, dos. nr. 14, f. 111.

În cei aproape o sută de ani de la decizia introducerii cadastrului în partea transleithană a Imperiului Habsburgic, cu cele două forme ale sale, concretual și stabil, a existat o evoluție inegală. Introdus cu evident rol fiscal, având ca scop consolidarea veniturilor Imperiului, cadastrul i-au fost adăugate și alte roluri. După modelul cadastrului napoleonian, cadastrul a dobândit și rol juridic, contribuind la securizarea și consolidarea proprietăților foștilor urbariașiți, înlesnind introducerea în circuitul civil a proprietăților imobiliare. Beneficiul economic al circulației imobilelor cadastrate, deși greu de urmărit din date statistice, a fost evident, contribuind la modernizarea societății din zonele studiate. La scurtă vreme după introducerea cadastrului, datorită deselor schimbări în structura proprietății și a proprietarilor, a fost legiferată necesitatea actualizării periodice și apoi permanente a cadastrului. În perioada interbelică, cadastrul a înregistrat un anume recul, fiind focalizat mai ales pe aplicarea reformelor agrare din provinciile istorice românești din structura fostului imperiu. Au fost acuzate chiar din partea structurilor instituționale dese neglijențe în actualizarea cadastrului existent, fie din carențe instituționale și necunoașterea adevăratelor beneficii, fie din lipsa de fonduri. În perioada postbelică ascensiunea comunismului sprijinit de sovietici a eludat utilizarea cadastrului în reforma agrară din 1945.

EVOLUȚIA INDUSTRIEI CARBONIFERE DIN EUROPA DUPĂ PRIMUL RĂZBOI MONDIAL (1919-1929)

Partea I

ASPECTE ALE ECONOMIEI CĂRBUNELUI ÎN EUROPA OCCIDENTALĂ (FRANȚA ȘI GERMANIA)

Ludovic Báthory *

Abstract. *After the Great War the European coal mining had to manage many new, sometimes unexpected challenges. Each country settled them in its own way.*

France was a leading industrial power in Europe, but the inadequate state of coal reserves represented the weak and sensible point of the French economy. During the Great War, the German Empire considered that the lack of combustible in France could facilitate the military victory, so that the troops occupying Northern France worked out and accomplished a detailed plan to destroy all available coal mines and in this way the coal output dropped in this region from 18.663.526 metric tons in 1913 to only 581.396 metric tons in 1919. There were great damages in the french coal mines so that France intended to pretend at the Versailles peace conference great war indemnities from Germany, including huge amounts of coal compulsory deliveries that raised to 20 million metric tons annually in the first five years after the war. Besides, the coal rich Alsace-Lorraine province was rejoined to France and the even wealthier Saar region was connected for 15 years to the French customs area.

But Germany was very reluctant to fulfill the compulsory deliveries and therefore the French and Belgian army occupied the coal-supplier Ruhr region in 1923 and distrained upon all coal-stocks and stopped the functioning of iron work. So Germany eventually was forced to restart the coal shipments and supplied as many as 100 million tons to France between 1920 and 1930. In this way, the coal provision of the French economy grew up sensibly after the war. In 1913 France produced 40.8 million tons of coal, exported 1.8 million tons and imported 23.7 million tons, so that domestic consumption represented 62.7 million tons. But the middle average of the 1925-1929 years raised the production to 55 million tons (with the great contribution of Alsace-Lorraine province), with 2.6 million tons exported coal, and average imports of 36.7 million tons (including war indemnities and supplies from Saar region), summarizing a total consumption of 89.1 million tons. In this way the personal coal consumption for a year went up in France from 1.63 tons to 2.31 tons between 1913-1929, coming as fourth in Europe.

The quick growth of domestic coal output was enhanced by the forceful action of the French government and the employers associations who succeeded to apply emergency measures for the fast recovery of the devastated mines in the Nord and Pas-de-Calais departments. One created special offices as the Ministry of the Liberated Regions. Other boards were set up by the Ministry of Commerce. The reconstructed exploitations were outfit with up-to-date equipment produced by the industrial engineering of the highest level in the world. Electric power was used at all levels of extraction, preparing of coal and the supplementary services. Besides, the coal enterprises built up an ever growing number of electric power stations and produced an increasing amount of coal-gas and coke. So one can say that the chemical processing of stone coal was very thoroughly promoted releasing all sorts of derivative by-products.

* Cercetător științific I. dr. (emerit), Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca al Academiei Române; e-mail: istorie@academia-cj.ro.

„Revista Română de Istorie Economică”, vol. I, 2022, p. 107-141.

Before 1914 Germany was in possession of the greatest coal reserves in Europe and the coal industry – together with the iron - and - steel industry – was the material foundation of the military power of the Empire. But Entente powers defeated Germany in the First World War and intended to impose a significant drop of German coal resources through the Versailles Treaty provisions. The end result was to deprive the Weimar Republic of such rich provinces as Alsace-Lorraine, Saar and the bulk of Upper-Silesia. In this way the German share in the total European coal reserves dropped from 40.2% to only 28.7%. Besides, Germany was obliged to supply high amounts of coal to France, Belgium, Italy and Luxembourg as war indemnity. But Germany needed tremendous amounts of coal for its own economic recovery and was threatened by a sharp shortage of fuel as that the only solution was to increase quickly the output in the remaining coalfields. The main way of productivity growth was the quick mechanization of coal extraction and as result the mechanical drawing out grew from only 2% of the total output in 1913, to 67.4% in 1926 and to 80% in 1929-1930. Mechanical extraction raised performance, so that the individual efficiency of German coal miners was the highest in the whole of Europe, especially in the remaining part of Upper Silesia and the Ruhr region. The technical improvement assured the quick advance of total stone coal and brown coal production in Germany and in 1929 it produced as many as 3387 million metric tons (22% tone of total world production), coming second after the U.S.A, but before Great Britain. The high level industrial and chemical processing of stone-and brown coal stepped forward equally quickly and the German coke-chemical industry produced great amounts of coke, coal-brick, coal tar, benzol, ammonia and coloring body. The plenty of cheap products of best quality assured the possibility of great exports of stone-and brown coal, coke, coal-bricks and synthetically dyestuff in Europe and in the whole world. The export trades was spurred by such big business unions as Ruhrkhole Syndikat or Vereinigte Stahlwerke. The multilevel development of German coal industry speeded up the recovery of national economy and assured the supply of European trade with fuel and derivate by products of high quality.

Keywords: coal industry, coal mining, France, Germany, industrial recovery, inter-war period

În pofida urmărilor dezastruoase ale războiului¹, în cel de al treilea deceniu al secolului al XX-lea pe plan internațional se manifestă semnele unui evident progres economic și tehnologic în toate domeniile producției de bunuri materiale, al comunicațiilor și al comerțului. Zonele distruse în timpul operațiunilor militare au fost refăcute, localitățile bombardate au fost reconstruite, câmpurile de bătlie au devenit din nou ogoare cultivabile, iar minele și uzinele au fost repuse în funcțiune în prima jumătate a deceniului, astfel încât, până în anul 1925, cele mai grave consecințe ale războiului au fost înlăturate². În cele mai multe ramuri de producție a fost atins nivelul antebelic, iar tinerele state naționale formate în urma

¹ J. Singleton, *Destruction ..., and misery: the First World War*, în vol. *Economic disasters of the twentieth century*, edited by Michael J. Oliver and Derek H. Aldcroft, Cheltenham (UK), M.A.USA, Edward Elgar, 2007.

² Derek H. Aldcroft (with the assistance of Steven Morewood), *The European economy 1914-2000*, ed. IV (*Recovery and instability problems in the 1920s*), London and New York, Routledge, 2001, p. 30-60.

prăbușirii imperiilor multinaționale au trecut la stimularea dezvoltării industriei naționale cu ajutorul barierelor vamale protecționiste, mărirea prețurilor de cumpărare la produsele destinate achizițiilor publice, acordarea de credite avantajoase întreprinderilor autohtone etc.

O expertiză a Societății Națiunilor constata că, pornind de la „profunda depresiune și dezorganizare din anul 1919, când întreaga populație era amenințată de foamete, s-a realizat un progres remarcabil în sensul unui nivel ridicat de prosperitate după anul 1925. Monedele au fost stabilizate, comerțul internațional a fost relansat, iar producția s-a redresat. Pentru câțiva ani, îndeosebi după 1925, se părea că problemele majore ale reconstrucției au fost soluționate în linii mari. Perioada dintre anii 1925 și până la 1929 au fost în totalitate ani ai unei prosperități largi răspândite și considerabile. Prețurile erau, practic vorbind, stabile, producția și comerțul se dezvoltau rapid și au început să apară o seamă de trăsături caracteristice ale unui avânt în domeniul investițiilor.”³.

În refacerea și dezvoltarea social-economică a Europei, industria carboniferă a jucat un rol foarte important, întrucât cărbunele încă avea rolul prioritar în asigurarea surselor de combustibil⁴. De fapt revoluția industrială continua să se desfășoare pe continentul european și după războiul mondial, utilizând în continuare cărbunele ca sursă de energie fundamentală⁵.

După anul 1925 au apărut însă dificultăți tot mai mari în desfacerea cărbunelui, atât pe piața națională cât și pe cea europeană, din cauza extinderii folosinței unor resurse energetice mai performante, cum ar fi produsele derivate din țiței, gazele naturale și electricitatea. Concurența a devenit tot mai acerbă între exploatarea de cărbune, oferind combustibil solid la prețuri cât mai scăzute, dar în acest scop au fost concediați numeroși muncitori din industria minieră, ceea ce amenința echilibrul social de pe întreg continentul. Întrucât problema cărbunelui a devenit de importanță mondială, forurile mondiale, cum ar fi Societatea Națiunilor au luat în dezbatere problema industriei carbonifere în anii 1926-1927, publicând concluziile cercetărilor întocmite pe plan mondial⁶.

³ Roger H. Soltau, *An Outline of European Economic Development*, London – New York – Toronto, Longman, Green & Co, 1935, p. 258.

⁴ Franz-Josef Brüggemeier, *Das Zeitalter der Kohle. Eine europäische Geschichte*, Essen, Ruhr Museum und Deutscher Bergbau-Museum, 2018, p. 17-25.

⁵ Alan Fernihough, Kevin Hjortshøj O'Rourke, *Coal and the European industrial revolution*, „Economic Journal”, 131 (April), 2021, p. 1135-1149. Advanced Access Publication data 4 November 2020. Vezi și N. Crafts, *Steam as a general purpose technology: a growth accounting perspective*, „Economic Journal”, vol. 114 (495), 2004, p. 335-351. Atlas Chatel et Dollfuss. *Les Houillères Européennes*. Paris, Société de Documentation Industrielle, 1931.

⁶ La Société des Nations, Section économique et financière. *Memorandum sur l'industrie du charbon*, Vol I-II, Genève, 1927.

Dezvoltarea industriei carbonifere în Franța, după Primul Război Mondial (1919-1929)⁷

În refacerea economică postbelică a Europei trebuie remarcată contribuția Franței care în timpul războiului a pierdut mii de întreprinderi, aproape toate minele de cărbune, 6.000 de poduri, 1.500 mile de căi ferate, 700 mile de canale, peste două milioane de oameni în floarea vârstei. Ea și-a mai pierdut toate investițiile străine în Rusia și, din țară creditoare, a devenit țară debitoare. Totuși, în numai câțiva ani, și-a refăcut uzinele și fabricile la nivelul ultimelor realizări tehnice mondiale⁸. A folosit judicios zăcămintele de minereu de fier și cărbune din Alsacia, Lorena și provincia Saar. Până în anul 1923 a realizat cifrele antebelice în domeniul comerțului exterior, în cel al producției de cărbune, fier și oțel și le-a depășit cu mult în domeniul producției de produse petroliere, cauciuc și automobile. Drept urmare, ponderea Franței în economia mondială a scăzut într-o măsură mai mică decât cea a Marii Britanii și a Germaniei, în comparație cu anul 1913. De fapt, în anul 1925, ponderea Franței în exporturile mondiale s-a menținut la 7,2%, la fel ca în 1913. O ușoară scădere se constată numai în ceea ce privește ponderea în producția industrială mondială, căci media anilor 1926-1929 înseamnă pentru Franța 6,6%, în comparație cu 7% în 1913⁹. A trecut la folosirea electricității pe scară extrem de largă, astfel încât a ajuns pe locul întâi din acest punct de vedere între toate statele Europei occidentale¹⁰. Exporturile ei au fost atât de bine organizate, încât țesăturile franceze le concureau pe cele engleze chiar la ele acasă, pe piața britanică. Dar înșiși istoricii francezi realizau cu luciditate faptul că „victoria pe plan militar nu i-a permis aproape deloc să-și remedieze punctul slab al armăturii ei industriale și anume insuficiența cărbunelui. În consecință, viitorul ei rămâne nesigur pe plan economic”¹¹.

După cum reiese, asigurarea necesităților de combustibil solid a devenit o problemă prioritară pentru viața economică națională. Tocmai de aceea, problema cărbunelui era și în atenția cercurilor de afaceri, a elitei politice, a întregii societăți franceze¹².

⁷ Prima variantă a acestui studiu a apărut în vol. *Din modernitate spre contemporaneitate. Studii istorice dedicate lui George Cipăianu la împlinirea vârstei de 75 ani*, editori: Valentin Orga, Ottmar Trașcă, Liviu Țirău, Virgil Țărău. Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2017, p. 374-385.

⁸ Jean-Pierre Dormois, *The French Economy in the Twentieth Century*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.

⁹ *Economic History of Europe*, eds.: Shepard Bancroft Clough, Charles Woolsey, 3rd Edition, Boston, Edit. D.C. Heath et Co. 1967, p. 734, 767.

¹⁰ Alfred Sauvy, *Histoire économique de la France entre les deux guerres*, Paris, Edit. Economica, 1984.

¹¹ A. Birnie, *Histoire économique de l'Europe (1760-1932)*, Paris, Edit. Payot, 1932, p. 31.

¹² Philippe de Ladoucette, *Charbonnages de France et la société française*, „Réalités Industrielles”, 2004, mai, p. 7-17.

Urmările războiului în industria carboniferă franceză și prevederile tratatelor de pace

În cursul războiului, trupele germane au căutat să agraveze penuria pe care o resimțea cronic economia franceză în materie de cărbune, prin atacarea și apoi ocuparea parțială a celor mai importante bazine carbonifere franceze, cele din departamentele Nord și Pas-de-Calais. Trupele de ocupație au provocat daune extrem de grave exploatărilor carbonifere franceze, nu numai prin stricăciunile întâmplătoare ivite în cursul operațiunilor militare; ele nu s-au mărginit doar la atât, ci au intenționat să anihileze potențialul carbonifer al Franței pe o perioadă îndelungată, distrugând în mod sistematic, pe baza unui plan minuțios conceput, toate minele mai importante. Astfel, dintre cele 212 puțuri situate în zona ocupată, 140 au fost dinamitate; din cei 3.534 km de galerii miniere, 2.313 au fost inundați în mod intenționat, restul galeriilor, neîntrebuțate timp de luni și ani de zile, s-au prăbușit și ele invadate de apă. Volumul total al apei ce trebuia extras după război din minele franceze se ridica la circa 100 milioane de metri cubi. Pe de altă parte, alte 23 de puncte de exploatare de care trupele germane s-au putut apropia în cursul operațiunilor militare au avut de suferit de pe urma bombardamentelor. Capacitatea totală anuală de producție a minelor de cărbune scoase din funcțiune de germani în cursul războiului se ridica la 18.660.000 tone, respectiv 45,7% din extracția totală a antebelică a Franței¹³. Inginerii militari disting patru faze în desfășurarea planificată a distrugerii exploatărilor carbonifere¹⁴. Prima perioadă a început odată cu invadarea Franței, la 24 august 1914, și a durat până la sfârșitul lunii octombrie. A doua s-a desfășurat între sfârșitul lunii octombrie 1914 și a durat până în luna aprilie 1917. A treia fază de distrugere a început în aprilie 1917, desfășurându-se pînă în luna septembrie 1918. A patra perioadă a cuprins scurtul răstimp al retragerii oștilor germane de pe teritoriul francez din lunile septembrie-octombrie 1918, când înfrângerea finală a Germaniei a devenit evidentă; cu toate acestea procesul de distrugere s-a desfășurat cu intensitate maximă, conform ordinului special emis de generalul Hindenburg, după data de 15 octombrie 1918. Comandantul trupei de pionieri militari însărcinată cu desfășurarea distrugerilor era conștient de inutilitatea operațiunii și de eventualele consecințe juridice personale pentru îndeplinirea lor, așa că a cerut un ordin scris pentru executarea operațiunii, iar generalul Ludendorff i l-a remis la sfârșitul lunii octombrie 1918.

Repartiția cronologic-teritorială a distrugerilor totalizează cantități imense. În bazinul carbonifer Lens, pierderile de producție însumau 6 milioane tone anual. La Courrières-Dourges producția a scăzut cu 4 milioane tone. În regiunea de Nord scăderea extracției a însemnat un regres de 8 milioane de tone. Totalul pierderilor

¹³ H. Bonin, *La réconstitution des houillères du Nord de la France*, Paris, 1926, p. 45.

¹⁴ George A.L. Dumond, *Devastation of the French Coal Mines*, „The Military Engineer”, tom XV, nr. 84, November-December 1923, p. 488-489.

anuale de producție se situau deci la peste 18 milioane tone. În acest fel, o zonă înfloritoare care putea concura cu bazinul carbonifer al Westfaliei a fost scoasă din circuitul economic pe timp de câțiva ani¹⁵.

Aproape toate instalațiile generatoare de energie, însumând 280.000 C.P. au fost scoase din funcțiune. Au devenit inutilizabile 300 mile de căi ferate miniere, la fel și 103 construcții industriale. Au fost distruse în total 16.000 clădiri de locuințe pentru muncitori, și un număr la fel de semnificativ au fost grav avariate¹⁶.

Din cauza acestor distrugerii, minele din bazinele de Nord și din Pas-de-Calais, care în anul 1913 produceau o medie lunară de 1.555.124 t de cărbune, în luna decembrie 1918 nu au mai produs nici măcar o tonă de combustibil¹⁷.

Dispariția minelor din Nord și Pas-de-Calais dintre sursele de aprovizionare ale Franței a avut urmări foarte grave, întrucât în anul 1913 au asigurat o producție de 27 milioane de tone (adică 67%) din producția națională de 40,8 milioane de tone. Datorită ocupării părții preponderente a celor două bazine carbonifere, producția lor disponibilă s-a redus cu 20 milioane de tone, deci golul de aprovizionare era foarte însemnat¹⁸. Producția națională s-a redus deci la circa 20 milioane de tone.

Pe lângă propria sursă de combustibil, Franța era nevoită să importe și în anul 1913 circa 22 milioane de tone, din care 11 milioane tone proveneau din Anglia, 6 milioane tone din Germania, iar 5 milioane de tone din Belgia. Din consumul total de cărbune al Franței, importurile germane și belgiene au dispărut, astfel că singura sursă de import a rămas Anglia, care și-a sporit furnizările către Franța la 20 milioane de tone pe an. Este drept că ritmul activităților economice interne ale Franței a scăzut în mare măsură din cauza consecințelor războiului, în special la început, astfel că și consumul național s-a redus cu 20 de milioane de tone, la circa 40 de milioane de tone anual. Ulterior însă necesitățile războiului au dus la creșterea rapidă a necesităților de combustibil, ceea ce a provocat o penurie permanentă a cărbunelui pe piața internă. Penuria cronică și creșterea rapidă a cheltuielilor de producție, precum și a prețurilor cerute de exportatorii englezi de cărbune au dus la creșterea constantă a prețurilor de vânzare pe piața internă.

Încă de la începutul războiului, statul francez s-a implicat în stimularea creșterii producției și a importurilor de cărbune. Astfel, a încurajat lărgirea instalațiilor de producție și de transport, a demobilizat minerii recrutați pentru operațiuni militare și le-a sporit salariile, oferindu-le și alte indemnizații.

Dar cea mai importantă funcție a statului a devenit restricționarea și reglementarea consumului de combustibil, precum și reglementarea prețurilor prin fixarea unui preț mediu între prețul cărbunelui englez importat și cel francez care era

¹⁵ *Ibidem*, p. 489.

¹⁶ *Ibidem*, p. 490.

¹⁷ *Ibidem*, p. 494.

¹⁸ Pierre Chancerel, *Charbon: l'approvisionnement de la France de 1914 à 1920*, „Revue de L'énergie”, 2016, nr. 634, novembre-décembre, p. 97-98.

mai ieftin. În luna decembrie 1914 a fost creat un cont special, administrat de Administrația Căilor Ferate de stat, cu scopul de a achiziționa cărbune englezesc repartizat între administrația publică, uzinele de armament și consumatorii casnici.

Dezechilibrele dintre prețuri, precum și dintre categoriile de consumatori persistau însă, astfel că, în toamna anului 1915, s-a hotărât calcularea unui preț mediu între cărbunele de import englezesc și cel francezesc (le système de péréquation) și repartizarea lui între diferitele categorii de consumatori printr-un oficiu de repartitie.

Însă o lege votată de senatul francez, la 22 aprilie 1916, a hotărât să ceară Angliei reducerea prețului de livrare și a taxei de transport pe mare pe durata războiului. În condițiile penuriei și a consumului reglementat de combustibil, legea economică a cererii și ofertei nu putea funcționa, fiind nevoie de un organ guvernamental central de coordonare. Drept urmare, în luna aprilie 1916, a fost creat Biroul Național al Cărbunelui (B.N.C.) care, în anii războiului, va dirija evoluția prețurilor și repartitia cărbunelui pe ramuri de activitate¹⁹.

Drept urmare, începând din luna iunie 1916, se impune controlul de stat asupra prețurilor de achiziție a cărbunilor la gura minei și din porturi și repartitia lui între consumatori. Din toamna anului 1916, însă, penuria de cărbune se agravează din nou, din cauza ofensivei de pe râul Somme și din cauza intensificării războiului submarin german. Navele comerciale, care în proporție de 50% proveneau din state neutre, preferă să se retragă din comerțul cu Anglia, pentru a se orienta spre zone mai sigure²⁰.

Comerțul cu cărbune trebuia deci nepărat reglementat. Abia în luna aprilie 1917, ministrul aprovizionării, Maurice Violette, trece la repartizarea consumului de cărbune. Cu mult mai eficient a acționat însă Louis Loucheur, ministrul armamentului, care, începând din luna iunie, preia sarcina elaborării politicii carbonifere, iar la 12 iulie 1917 emite o circulară asupra controlului repartitei cărbunelui de către stat. Consumatorii sunt divizați în șapte categorii: prefecturile, care asigură necesitățile micilor consumatori, uzinele de gaz și de electricitate, căile ferate, industria armamentului, serviciile de intendență, serviciile de navigație, camerele de comerț. Cel mai mult au câștigat prin noul sistem căile ferate, a căror pondere în consum crește de la 14% la 21%. În schimb, consumul industriei – exceptând întreprinderile de armament și minele de cărbune –, se reduce de la 32 milioane de tone, în anul 1913, la 15,2 milioane tone, între 1 septembrie 1917 și 31 august 1918²¹.

Ofensiva germană din luna martie 1918 dezorganizează însă sursele de aprovizionare cu cărbune în asemenea măsură încât cota atribuită căilor ferate crește în mare măsură. Ulterior, se trece la protejarea micilor consumatori domestici, egalizând prețurile de achiziție ale cărbunelui englezesc importat cu prețul cărbunelui autohton. În acest fel statul contribuie la unificarea pieței franceze a cărbunelui.

¹⁹ *Ibidem*, p. 99.

²⁰ *Ibidem*, p. 100.

²¹ *Ibidem*, p. 100.

Încetarea războiului schimbă în foarte mare măsură posibilitățile de aprovizionare cu combustibil, dar nu neapărat spre bine. Revenirea Alsaciei și Lorenei la teritoriul francez aduce noi surse de cărbune, în același timp crește necesitatea de cărbune al economiei naționale la 70 milioane de tone, întrucât industria metalurgică zonală este foarte dezvoltată și consumă mult combustibil, inclusiv pe cel adus din provincia germană Saar.

Introducerea zilei de muncă de 8 ore, precum și grevele minerilor din luna mai 1919 și luna mai 1920 contribuie la scăderea producției postbelice care se menține la circa 20 de milioane de tone anual. Astfel, Franța este nevoită să-și sporească importurile. Livrările de cărbune datorate de Germania încep să sosească doar din luna septembrie 1919, totalizând 3.329.000 tone în cursul anului. De abia în luna iulie 1920 s-a încheiat acordul de la Spa care reglementa cantitățile livrate, astfel că, în anul 1920, sosesc din Germania 10.680.536 tone. Pe de altă parte, reîncep importurile din Belgia, doar că, minele din această țară fiind grave afectate de război, cantitățile aduse de aici sunt foarte reduse. Principala sursă de import rămâne așadar Anglia, de unde se aduce, în 1919, un total de 15.647.000 tone (70,8% din total) iar în 1920 un total de 12.997.041 tone (40%). Însă, condițiile de livrare din Anglia se schimbă în mod radical, întrucât guvernul decide să ceară la export prețuri foarte înalte, rezervând pentru consumul intern combustibilul ieftin. Pe lângă aceasta, devalorizarea francului francez în raport cu lira sterlină și creșterea tarifelor de transport fac ca o tonă de cărbune plătită în lire să coste 400 franci în luna decembrie 1920, comparativ cu 25 de franci cât costa înainte de război și 150 de franci în timpul conflagrației. Tot astfel începe să se importe cărbune și din Statele Unite (2.693.952 t în 1920), plătit aproape la fel de scump.

Ministrul Louis Loucheur dorește să protejeze anumite categorii de consumatori de cărbune, cum ar fi morile, pentru a ieftini făina. Tot astfel, industria construcțiilor beneficiază de cărbune ieftin pentru a reduce costurile refacerii economiei naționale.

Restul întreprinderilor își manifestă nemulțumirea față de favorizarea anumitor ramuri de activitate și cer stabilirea unor prețuri medii uniforme la combustibil, la nivelul anumitor regiuni. Activitatea Biroului Național al Cărbunelui stârnește deci nemulțumiri tot mai mari.

Un factor al economiei naționale schimbă, însă, totalmente plata combustibilului. La sfârșitul anului 1920 izbucnește, pe neașteptate, o criză industrială de supraproducție care reduce sensibil cererea de combustibil, acesta devenind astfel tot mai greu de vândut. În acest fel, reglementarea de stat în domeniul consumului de combustibil devine inutilă, astfel că la 1 martie 1921, Biroul Național al Cărbunelui este desființat. Aprecierile asupra activității acestuia concluzionează că la baza activității lui au stat considerente tehnocratice, determinate de situațiile de

urgență create de consecințele războiului, iar nu principiile ideologice care aveau la bază cerințele liberei concurențe²².

Așa cum, în cursul războiului, Germania a căutat în mod conștient și sistematic să nimicească exploatarea miniere franceze, la sfârșitul ostilităților, Puterile Aliate și-au dat seama că victoria lor pe plan militar nu va putea fi durabilă, dacă nu vor trece la diminuarea substanțială a potențialului carbonifer german – unul din pilonii de bază ai potențialului militar-industrial al Reichului. Pe lângă acest considerent de ordin militar, Marea Britanie intenționa să dea o lovitură hotărâtoare principalului său concurent în domeniul comerțului internațional de cărbune. Concomitent, Franța dorea să-și lărgască pe cât posibil accesul la zăcămintele carbonifere aflate în zonele limitrofe cu granițele ei antebelice, îngrădind în schimb posibilitățile de folosință pentru industria germană.

În acest scop, prin tratatul de pace de la Versailles s-au luat mai multe măsuri, care toate vizau reducerea substanțială a potențialului carbonifer german. În primul rând, prin recâștigarea Alsaciei și Lorenei, Franța și-a redobândit un teritoriu destul de bogat în cărbune, care producea în 1913 o cantitate de 3,8 milioane tone de huilă, producție care după război a crescut rapid de la 3,2 milioane tone în 1920 la 6,1 milioane tone în 1929, reprezentând mai mult de 10% din producția totală a Franței interbelice. În al doilea rând, conform articolului 45 al Tratatului de la Versailles, pentru a compensa distrugerile provocate de trupele germane în minele de cărbune din Nordul Franței, minele de cărbune din bazinul carbonifer Saar au fost transferate la statul francez, întreaga zonă fiind desprinsă din punct de vedere economic de Germania și supusă regimului vamal francez. Timp de 15 ani guvernarea teritoriului Saar revenea în sarcina Societății Națiunilor, după care urma să se hotărască prin plebiscit reîncorporarea la statul german²³. Această măsură a îmbunătățit, de asemenea, simțitor balanța energetică a Franței, având în vedere că regiunea Saar producea anual 13 milioane tone de cărbune de bună calitate.

Dar cea mai puternică pierdere pe care a resimțit-o potențialul carbonifer al Germaniei a fost în anul 1922, când Silezia Superioară Estică a fost trecută la Polonia, conform rezultatului înregistrat la plebiscitul din anul 1921. Drept urmare, dintre cele 66 de mine de cărbune în curs de exploatare în bogatul bazin carbonifer al Sileziei Superioare, 53 au revenit Poloniei, reprezentând 75% din potențialul productiv al regiunii. În anul 1922, minele transferate Poloniei produceau 25,5 milioane tone, iar cele rămase în Germania doar 8,8 milioane tone²⁴. Este semnificativ faptul că în anul 1929 Silezia Superioară Estică a produs 34,1 milioane tone de cărbune, iar restul Poloniei, 12 milioane tone.

Din cauza schimbărilor teritoriale enumerate, repartitia teritorială a bogățiilor carbonifere europene a suferit deplasări esențiale după primul război mondial. În

²² *Ibidem*, p. 103-104.

²³ Maurice Baumont, *La grosse industrie allemande et le charbon*. Avec préface de M.E. Gruner, Paris, Edit. G. Douin, 1928, p. 91.

²⁴ *Ibidem* p. 67.

consecință, Germania, care în 1913 dispunea de 40,2% din rezervele de cărbune ale Europei, fiind cel mai bogat stat al continentului din acest punct de vedere, după război nu mai dispunea decât de 28,7% din zăcămintele carbonifere, și astfel se situa în urma Angliei care, cu 32% din bogățiile de cărbune, a devenit principala deținătoare a rezervelor de ulei european. Franța și-a ameliorat situația într-o oarecare măsură, sporindu-și ponderea de la 1,7% în 1913 la 3,6% din zăcămintele de cărbune europene în perioada interbelică²⁵.

Avantajele repartiționale ale sporirii rezervelor de ulei ale Marii Britanii în urma tratatelor de pace au fost însă doar aparente, căci o serie de alți factori au diminuat simțitor efectul lor. Printre cei care au studiat subiectul a fost și Gethin Matthews de la Universitatea Swansea din Marea Britanie, care, în 29 iunie 2019, la un secol de la semnarea Tratatului de pace de la Versailles, analiza această temă într-o emisiune difuzată la BBC. (*The Treaty of Versailles impact in the Welsh coal economy*, BBC. reporter Neil Porot).

Prevederile păcii au afectat în mod deosebit evoluția industriei cărbunelui din Țara Galilor, un bazin carbonifer de maximă importanță pentru Marea Britanie, furnizând 57 milioane de tone în anul 1914, adică 20% din producția întregii țări. În timpul războiului, toată producția galeză de cărbune a fost destinată susținerii eforturilor de război ale aliaților, astfel că celelalte piețe de desfacere au fost neglijate, deci ele au căutat surse alternative de import din Austria, S.U.A și China, surse pe care le-au păstrat și în perioada interbelică, astfel cărbunele galez pierzând însemnate plasamente externe.

Obligația impusă Germaniei de a furniza cărbune aproape gratuit sau la prețuri minimale în contul despăgubirilor de război a dus la pierderea piețelor franceze și italiene pentru cărbunele britanic (mai ales galez).

Efectele derivate ale tratatelor de la Sèvres și Lausanne încheiate cu Imperiul Otoman au adâncit pierderea piețelor externe de desfacere, din cauza instituirii protectoratului britanic asupra Irakului, statul nou-înființat ce deținea însemnate rezerve de țiței. Societatea *Irak Petroleum Company*, controlată de capitalul britanic, a permis ca Marea Britanie să aibă acces nelimitat la combustibilul petrolier, ceea ce a dus la înlocuirea cărbunelui galez, folosit ca sursă de energie pentru navigație, cu derivatele mult mai performante obținute din țiței. Tot astfel, a încurajat extinderea circulației de locomotive cu păcură. Huila extrasă din Rhondda Valley din Țara Galilor și-a pierdut în foarte mare măsură căutarea, drept urmare, și însemnate plasamente, ceea ce a dus la scăderea sensibilă a extracției până în anul 1929, efectele crizei economice având urmări și mai grave.

Transformările teritoriale care au urmat primului război mondial au fost însoțite de schimbări radicale în ceea ce privește disponibilitățile de cărbune, care au dus la reducerea substanțială a potențialului carbonifer german și la dispariția Austriei din rândul marilor producători de combustibil solid. Puterile Antantei,

²⁵ Vadász Elemér, *A szén és a petróleum múltja és jövője*, Budapest, 1925, p. 176.

însă, nu se puteau mulțumi cu atât. În primul rând, Franța dorea să fie compensată pentru pierderile suferite în cursul ocupației germane, când minele de cărbune din Nordul țării au fost distruse în mod preconcepțuit, din considerente pur economice și nu militare. La 22 mai 1919, Georges Clémenceau scria următoarele: „Să nu se uite că în șirul actelor devastatoare nejustificate comise de armatele germane în timpul războiului se numără și distrugerea aproape completă a resurselor de cărbune din Nordul Franței [...] de aici rezultă o lungă și serioasă penurie de cărbune în Europa occidentală. Este echitabil să nu existe nici un motiv ca urmările acestei penurii să fie suportate exclusiv de către Națiunile Aliate, care sunt victimele ei, sau pentru ca Germania, care în mod deliberat a devenit vinovată de acest deficit, să nu-l compenseze într-o măsură cât mai deplină din mijloacele proprii”²⁶.

În al doilea rând, Franța dorea să dispună de garanții că Germania nu va refuza să livreze cărbune pentru refacerea economiei sale secătuite de război²⁷ și, în special, că nu va înceta să aprovizioneze cu combustibil uzinele metalurgice din Lorena, care de-acum înainte deveneau concurente ale industriei metalurgice germane pe piața europeană a fierului.

În al treilea rând, nu numai Franța, dar și Belgia și Italia doreau să se aleagă cu despăgubiri concrete și utile în contul reparațiilor de război pe care urma să le plătească Germania, dar pe care slăbiciunea ei economică și financiară momentană o făceau incapabilă să le presteze. Această idee a fost exprimată cu franchețe de ministrul francez André Tardieu, care scria că toată lumea era de acord că „singurul mijloc de a găsi mărci-aur era acela de a impune prin tratatul în sine exporturi obligatorii. Exportul cărbunilor a fost în mod firesc pus pe primul plan și se estima că el ar putea ajunge la 60.000.000 tone anual”²⁸. În realitate, tratatul de pace de la Versailles a impus sarcini mai modeste Germaniei în materie de cărbuni, prevăzând obligația de a livra Franței 20.000.000 tone anual în primii cinci ani și 8.000.000 tone în anii următori, până în 1930. Cantități importante de cărbune urmau să primească și Belgia (8.000.000 tone/an), Italia (între 4,5-8,5 milioane tone/an) și Luxemburgul (peste 3 milioane tone)²⁹. Germania urma, deci, să furnizeze între 30-38 milioane tone de cărbune anual, cantitatea reală urmând a fi notificată de către Comisia de Reparațiuni (C.D.R.). Pe lângă aceasta, Germania urma să livreze Franței importante cantități de cocs la prețul pieței germane, de altfel foarte scăzut³⁰. În scopul executării programului de livrări carbonifere, Consiliul Suprem Economic al Antantei a înființat Comisia Europeană a Cărbunilor.

²⁶ M. Baumont, *op. cit.*, p. 392.

²⁷ Kathrin Baas, *Versailles 1919 und der Ruhrkampf*, „Heimat Dortmund”, 2021, fasc. 1 brennende Ruhr, p. 10-13.

²⁸ M. Baumont, *op. cit.*, p. 393-394.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Pierre Chancerel, *Le marché du coke métallurgique en France de 1914 à 1921. Une régulation des prix par l'État*, în vol. *Les mutations de la sidérurgie mondiale du XX-e siècle à nos jours*, eds.: Charles Bartel, Ivan Kharaba, Philippe Mioche, Bruxelles, P.I.E. Peter Lang, 2014. p. 22.

Întrucât Germania căuta să livreze cantități cât mai mici de cărbune, puterile Antantei au amenințat mai întâi cu represalii economice, apoi, în mai 1921, au avertizat prin ultimatum că vor ocupa bazinul Ruhr. Deoarece Germania continua să se eschiveze de la îndeplinirea obligațiilor sale, în ianuarie 1923, trupele franco-belgiene au ocupat localitatea Essen și o parte a zonei Ruhr. Drept răspuns, Germania a început o politică de așa numită „rezistență pasivă”, refuzând orice livrări de cărbune. Dar atitudinea autorităților de ocupație a fost foarte energică: ele au trecut la folosirea stocurilor existente, au pus sub control întreprinderile carbonifere și metalurgice din zonă prin intermediul Misiunii Interaliat de Control asupra Uzinelor și Minelor (M.I.C.U.M.), au oprit funcționarea uzinelor metalurgice și au instituit blocada asupra vânzărilor de cărbune din Ruhr³¹. În cele din urmă, s-a ajuns la un acord între M.I.C.U.M. și producătorii germani, prin care au reînceput livrările de cărbune. Acest acord a fost urmat de altele, la Londra, în 1924, în cadrul planului Dawes, apoi la Köln, în 1926 prin care de fapt s-a adoptat soluția comercială, acceptată și de Sindicatul Producătorilor de Cărbune din Ruhr (Kohlensyndicat).

Dar livrările de cărbune în contul reparațiilor n-au corespuns întru totul așteptărilor nici în anii următori. S-a calculat că furniturile de cărbune efectuate Aliatilor între anii 1920-1930 s-au ridicat la 48,95% din prevederile cantitative ale Tratatului de la Versailles și la 79,50% din deciziile Comisiei de Reparațiuni³². Ele au fost mai rigurose respectate în cazul Franței, care a beneficiat pe parcursul a 10 ani (1920-1930) de livrări totalizând circa 100 milioane tone de cărbuni, reprezentând 83,26% din cantitățile prevăzute în Tratatul de la Versailles și 82,71% din notificările Comisiei de Reparațiuni³³. Deși cea mai mare parte a livrărilor au fost plătite, totuși Trezoreria Franței a beneficiat de pe urma lor de suma globală de circa 8 miliarde de franci³⁴.

Având în vedere că pierderile cauzate întreprinderilor franceze prin activitatea trupelor de ocupație a fost evaluate la circa 4,8 miliarde franci postbelici³⁵, beneficiile rezultate de pe urma încasărilor provenind din livrările cărbunilor de reparațiuni de către Germania pot fi considerate mulțumitoare, deși unii experți francezi considerau că s-au plătit prețuri exagerate furnizorilor germani, având în vedere caracterul de „despăgubiri de război” al livrărilor efectuate.

³¹ Conan Fischer, *The Ruhr Crisis, 1923-1924*, Oxford, 2003, p. 23 passim și p. 80; Dieter Ziegler, *Kriegswirtschaft, Kriegsfolgenbewältigung, Kriegsvorbereitung*, în vol. *Rohstoffgewinnung in Strukturwandel*, Münster, 2003, p. 58.

³² Henri Margesche, *Le charbon, élément de réparations et de négociations dans le Traité de Versailles et les accords qui l'ont suivi*, Lorient, 1933, p. 176.

³³ *Ibidem*, p. 177.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ H. Bonin, *op. cit.*, p. 121.

Refacerea și evoluția industriei carbonifere în Franța după războiul mondial

Principalul beneficiu care a rezultat, însă, pentru economia franceză din livrările de reparațiuni și cele provenite din provincia Saar a avut mai puțină importanță pe plan financiar, în afara faptului că a îmbunătățit în mod sensibil aprovizionarea Franței cu cărbune. Într-adevăr, în anul 1913, Franța a produs 40,8 milioane tone de cărbune, a exportat 1,8 milioane tone și a importat 23,7 milioane tone, de unde rezultă un consum de 62,7 milioane tone în ultimul an antebelic. Pe lângă aceasta, a importat 3.070.000 t de cocs, a produs 4.027.000 t, dar a consumat 6.892.000 t de cocs³⁶. În schimb, media anilor 1925-1929 indică o producție anuală de 55 milioane tone (sensibil mărită prin aportul Alsaciei și Lorenei), un export de 2,6 milioane tone, un import de 36,7 milioane tone (înglobând livrările de reparațiuni și cele din Saar), adică un consum de 89,1 milioane tone³⁷. Drept urmare, consumul de cărbune pe cap de locuitor a crescut simțitor în Franța în comparație cu anul 1913, când era de 1,63 tone, la 2,31 tone în 1929, ajungând pe locul al patrulea în Europa din acest punct de vedere, în comparație cu locul al cincilea pe care-l ocupa înainte de război³⁸.

Cu toate acestea, în Franța s-au manifestat preocupări evidente pentru folosirea rațională a potențialului carbonifer. În acest scop, în anul 1927, a fost convocat al doilea Congres Internațional de Încălzire Industrială, cu scopul de a se studia metode noi pentru mărirea randamentului instalațiilor de ardere a cărbunilor. Cu acest prilej s-a constatat că s-au realizat progrese însemnate în domeniul arderii cărbunelui pulverizat³⁹. Pe această cale se putea valorifica întreaga cantitate extrasă de cărbune, cu pierderi neînsemnate.

Dar Franța nu s-a bazat numai pe livrările străine pentru a-și acoperi necesitățile de combustibil solid. Organizațiile statale și cele patronale au depus eforturi deosebite pentru refacerea minelor distruse în timpul războiului, eforturi care au fost continuate cu deosebită energie și insistență în primii ani interbelici. În scopul refacerii zonelor miniere care au avut de suferit de pe urma războiului, întreprinzătorii francezi au creat mai multe organizații patronale, cum ar fi: „Office des Houillères Sinistrées”, „Comission Technique du Groupement de Houillères Devastées”, „Groupement de Houillères du Nord et du Pas-de-Calais”, „Société Civil de Dénoyage”⁴⁰. Acestea au colaborat cu organele de stat înființate în același scop, ca de exemplu „Ministre des Régions Libérées” și „Office de Reconstitution Industrielle des Départements Victimes de l’Invasion”, creat de Ministerul de Comerț. Datorită

³⁶ P. Chancellor, *op. cit.*, p. 22.

³⁷ H. Margesche, *op. cit.*, p. 181.

³⁸ J. Tartour, *Le charbon et la collaboration franco-britannique*, Paris, 1940, p. 152.

³⁹ „Analele Minelor din România”, XII, 1929, nr. 5, p. 225.

⁴⁰ H. Bonin, *op. cit.*, p. 55, 58.

eforturilor depuse, majoritatea minelor din Nord și Pas-de-Calais și-au putut reîncepe activitatea încă în anul 1919, deși pe scară restrânsă⁴¹.

Acest „Office de Reconstruction Industrielle” dispunea de fonduri de 250 milioane de franci și a înființat o Agenție Centrală de Achiziții pentru dobândirea mijloacelor tehnice necesare pentru reconstrucția minelor. Comisia Tehnică sus-amintită a achiziționat pompe de apă și aparatură electrică în valoare de 44 milioane de franci destinate mai ales minelor din Pas De Callais. După ce în luna februarie 1921 guvernul nu a mai fost în stare să finanțeze programul de reconstrucție, Grupul minelor din Nord și Pas-de-Calais a reușit să dobândească credite în valoare de 1.700.000.000 franci pentru continuarea operațiunilor de refacere. De altfel, Trezoreria Națională a Franței a asigurat suma de 1.050.000.000 franci, pe lângă cheltuielile necesare pentru pomparea apei și curățarea minelor. Între anii 1919-1923 s-au cheltuit 2.199.494.665 franci, la care se adaugă sumele asigurate de întreprinderile miniere din fonduri proprii. Trebuie precizat că publicul francez a asigurat din economiile proprii o parte din sumă⁴².

O atenție deosebită s-a acordat reconstrucției clădirilor folosite drept locuințe de către personalul minelor. Dacă în anul 1913 în bazinele Nord și Pas-de-Calais se aflau în folosință 33.000 de clădiri de locuit, în anul 1923 numărul lor a crescut la 33.700. Concomitent cu acestea a început să se refacă și efectivul de lucrători. Dacă în anul 1913 totalul personalului care deservea minele din cele două zone se cifra la 90.602 de muncitori – în luna decembrie 1919 se mai aflau în serviciu doar 30.290 de persoane –, până în luna decembrie 1923 numărul lor a sporit la 73.257 de lucrători, deci se resimțea o acută lipsă de forță de muncă.

Drept urmare, nici producția de cărbune a celor două zone nu a atins nivelul antebelic până în anul 1923, deși s-au făcut progrese însemnate pe calea redresării. Media lunară a producției a însemnat 1.555.124 tone în anul 1913, dar a scăzut la 109.880 tone în luna decembrie 1919. Însă până în luna martie 1923 media lunară a crescut la 942.298 tone, adică 60% din nivelul antebelic, ceea ce însemna un ritm de revenire foarte rapid în comparație cu cele 7% extrase în luna decembrie 1919⁴³.

În mod cu totul ciudat, distrugerea completă a instalațiilor miniere de către ocupanți s-a transformat până la urmă într-un avantaj de ansamblu pentru posibilitățile de evoluție ulterioară a industriei carbonifere franceze, întrucât a permis refacerea lor integrală după planuri complet noi, elaborate pe baza ultimelor perfecționări intervenite în tehnica minieră, ținând cont de cele mai recente progrese. E drept că procesul de refacere a fost îndelungat și nu s-a terminat decât în linii mari în anul 1925. În bazinele carbonifere Nord și Pas-de-Calais reconstrucția

⁴¹ Pierre-Christian Guiollard, *1918 et 1946: les deux étapes de la réorganisation des mines du Nord et du Pas-de-Calais, facteurs d'innovations*, în vol. ***, *Des machines et des hommes. Émergence et mise en œuvre des innovations techniques dans les mines de charbon*, Lewarde, 2013, p. 32-42.

⁴² G. Al. Dumont, *op. cit.*, p. 491, 494.

⁴³ *Ibidem*, p. 494.

minelor nu a fost desăvârșită decât în anul 1927⁴⁴. Prin intermediul organismelor enumerate mai sus, întreprinderile carbonifere franceze și-au coordonat eforturile pentru promovarea progresului tehnic. Una din metodele cele mai eficiente pentru a asigura acest lucru s-a dovedit a fi standardizarea mașinilor de extracție, a ventilatoarelor și a mijloacelor de transport. Noile instalații au fost elaborate și puse în funcțiune pe baza unor planuri unice, având la bază experiența câștigată pe plan mondial în materie de organizare a producției. Astfel minele franceze au scăpat de instalațiile depășite și de formele de organizare demodate, chiar datorită activității destructive a cotropitorilor. S-a putut trece la concentrarea operațiunilor de extracție în galeriile cele mai rentabile, iar cele mai puțin productive au fost abandonate (circa 14 galerii în departamentele Nord și Pas-de-Calais).

Un accent deosebit s-a pus pe perfecționarea utilajelor de extracție⁴⁵. Acum începe un proces extrem de rapid de înlocuire a târnăcoapelor de mână cu perforatoarele cu aer comprimat, a căror folosință era deja generalizată în minele metalifere. În minele din Pas-de-Calais numărul perforatoarelor cu aer comprimat a crescut de la 713 în 1911 la 5.967 în 1923, care asigurau 23% din producție în acel an. Producția de cărbune obținută prin metodele de abataj mecanice a câștigat foarte rapid teren în Franța. În bazinul Pas-de-Calais ea a reprezentat doar 4,2% din producție în 1913, pentru a ajunge la 65% în 1927 și la 75% în 1930. Mecanizarea a avansat și mai rapid în departamentul Nord, unde a sporit de la numai 2,5% în 1913 la 70% în 1927 și la 88% în 1930⁴⁶. Cele mai spectaculoase rezultate în mecanizarea procesului de extracție s-au obținut în bazinul carbonifer din Lorena⁴⁷. În comparație cu introducerea masivă a perforatoarelor, utilizarea havezelor mecanice s-a izbit de unele greutăți din cauza modului de dispunere a straturilor de cărbune. Din acest motiv ele nu au putut fi folosite pe scară atât de largă ca în Marea Britanie sau S.U.A. Specialiștii considerau însă, că dacă „se compară zăcămintele de aceeași calitate, în Franța abatajul mecanic este în mai mare măsură aplicat, iar creșterea producției înregistrată după război se datorează mai degrabă acestui factor decât amenajării noilor șantiere”. Se poate afirma că tehnica minieră era cea mai evoluată în Franța⁴⁸. Folosirea havezelor s-a aplicat pe scară foarte redusă în bazinele Pas-de-Calais și Nord până în anul 1927, când ele asigurau doar 0,5% din producție, pe când ciocanele pneumatice asigurau 5%. În bazinul Nord lucrau circa 40 de instalații în anul 1929. Cele mai multe erau dotate cu motoare de 25-30 C.P., pe când cele mai mici foloseau motoare de 10-12 C.P. Trebuia să se aleagă între havezele cu lanț și cele cu bară. Experimentele din minele de la Courrières au arătat

⁴⁴ Ph. de Ladoucette, *op. cit.*, p. 8.

⁴⁵ Virginie Debrabant, *Die Bergwerke in Steinkohlenrevier Nord-Pas de Calais – Drei Jahrhunderte Bergbau*, „Der Anschnitt”, Bochum, 2009, LXI, nr. 1-2, p. 28-54.

⁴⁶ J. Tartour, *op. cit.*, p. 119.

⁴⁷ Ph. de Ladoucette, *op. cit.* p. 8.

⁴⁸ H. Bonin, *op. cit.*, p. 94.

însă că havezele cu lanț asigură creșterea randamentului cu 25% și o micșorare a cheltuielilor de întreținere cu 20%⁴⁹.

Rezultate similare s-au obținut în procedeele de ventilație, a căror eficiență aproape că s-a dublat, iar iluminatul cu vechea lampă Davy a fost înlocuit cu lampa electrică individuală cu acumulator. De asemenea, s-a realizat concentrarea operațiunilor de sortare și spălare a cărbunilor, electrificarea majorității operațiunilor și serviciilor auxiliare și s-au construit centrale electrice puternice în apropierea minelor. Puterea instalată a centralelor electrice a crescut de la 55.000 kw în 1913 la 636.000 kw în 1922, în timp ce puterea instalată a mașinilor cu aburi a scăzut de la 718.000 kw la 470.000 kw. Treptat, minele de cărbune din Franța s-au transformat în mari producătoare de energie electrică și gaz.

Tratamentul chimic al huilei a făcut, de asemenea, mari progrese în Franța în cursul refacerii minelor și se putea afirma că ele „prezentau în întreaga lume exemplele cele mai complete de integrare a tuturor operațiunilor auxiliare și de tratare a subproduselor”⁵⁰.

Având în vedere amploarea distrugerilor care trebuiau remediate, se poate considera că ritmul refacerii minelor din nordul Franței a fost destul de rapid, întrucât producția care s-a ridicat la cantitatea de 18.663.526 t din 1913 nu a mai reprezentat decât 581.396 t în 1919. Nivelul antebelic a fost atins doar în anul 1926 în Franța de nord, pe când la scara întregii țări acest lucru se realizase deja încă din anul 1925.

Creșterea producției în Franța a fost însoțită de sporirea productivității mijlocii a puțurilor de exploatare, care a crescut de la 113.800 t în 1913 la 142.400 t în 1929⁵¹. Productivitatea medie anuală era cu mult mai ridicată în puțurile din Nord și Pas-de-Calais (172.000 t/an) și mai ales în bazinul Moselei (320.700 t/an). Cu toate acestea, rămânea cu mult inferioară producției mijlocii a puțurilor din Ruhr, care în 1929 a ajuns la 650.000 t/an.

Dar explicația reală a rezultatelor inferioare obținute în comparație cu puțurile din Ruhr rezidă în inegalitatea condițiilor naturale,⁵² căci minele franceze erau la fel de adânci și de bine echipate din punct de vedere tehnologic ca și cele din Ruhr, care erau însă cu mult mai bogate și aveau straturi de cărbune cu mult mai groase. Din această cauză și prețul de revenire al cărbunelui francez era cu mult mai mare, la care se adăuga faptul că forța de muncă era mai bine plătită în Franța. În Franța recrutarea mâinii de lucru era destul de dificilă, drept urmare statul francez a intervenit în relațiile dintre salariați și patroni, insistând pentru ameliorarea condițiilor de muncă și salarizare⁵³. De asemenea, au fost angajați zeci

⁴⁹ „Analele Minelor din România”, XII, 1929, nr. 6, p. 269-271.

⁵⁰ H. Bonin, *op. cit.*, p. 106-107.

⁵¹ J. Tartour, *op. cit.*, p. 110.

⁵² Francis Melliez, *Das Steinkohlenrevier Nord-Pas de Calais: Geologische Aspekte*, „Der Anschnitt”, 2009, LXI, nr. 1-2, p. 20-27.

⁵³ Jean-Louis Escudier, *La résistible construction d'un statut social protecteur des mineurs en France, 1880-2000*, în vol. *Le statut social de mineurs de charbon dans le monde*.

de mii de muncitori străini, în special polonezi și cehi, dar și români din Valea Jiului. Întrucât lucrătorii străini nu erau angajați în condiții identice de salarizare cu cei francezi, pe lângă aceasta ei beneficiau de anumite avantaje de aprovizionare și cazare, în rândul minerilor au apărut nemulțumiri evidente, iar statul francez a intervenit adesea în contractele de muncă, uneori în favoarea muncitorilor străini, alteori, pentru cei francezi⁵⁴. Dacă la început imigrarea forței de muncă a fost încurajată, după izbucnirea crizei economice, guvernele franceze au trecut la reglementarea imigrării, mai mult decât atât, au facilitat întoarcerea minerilor străini în țările de baștină, plătindu-le uneori și cheltuielile de călătorie⁵⁵. Reducerea duratei zilei de muncă imediat după război a făcut necesară sporirea efectivului de muncitori, fără a se putea asigura creșterea randamentului. Efectivul total al personalului muncitor a crescut în Franța de la 220.700 în 1913 la 301.400 în 1929, pe când randamentul pe schimb a stagnat (695 kg, 181,69 t/an în 1913, 694 kg, 178,83 t/an în 1929)⁵⁶. E drept însă că, dacă se ia în considerare numai efectivul care lucra în subteran, randamentul individual a crescut de la 978 kg pe schimb la 986 kg între anii 1913-1929. Dar randamentul mediu anual al muncitorilor a scăzut de la 184,86 în 1913 t/an la 182,14 t/an în anul 1929.

Patronii francezi căutau să compenseze evoluția nesatisfăcătoare a randamentului, în pofida investițiilor masive materializate în utilaje perfecționate de extracție, prin concentrarea producției miniere. Procesul de acaparare a micilor exploatări miniere de către marile întreprinderi se accelerează după primul război mondial. În bazinul de Nord, 11 mine mai importante realizează aproape întreaga producție a regiunii. În Lorena producția era controlată de două societăți mai mari. În centrul și sudul Franței, exploatările erau de mai mică anvergură. Totuși, la nivelul întregii țări, circa 20 de companii totalizau aproape 9/10-imi din producția carboniferă a Franței⁵⁷.

Însă în cel mai extins bazin carbonifer al Franței randamentul extracției era extrem de scăzut, din cauză că exploatările erau fărâmițate la maximum, tehnologia aplicată era de-a dreptul primitivă, pe lângă aceasta și siguranța lucrătorilor era total neglijată. Este vorba de bazinul carbonifer din regiunea Munților Alpi. Acest mare bazin se subdivizează în două zone. Prima cuprinde zona externă, adică subalpină a bazinului de la Mure. A doua cuprinde zona intra-alpină care poartă denumirea de

Actes de colloque international organisé par le Centre historique minier du Nord-Pas-de-Calais à Lewarde, les 30 novembre, 1er décembre 2010, Lewarde, 2011, p. 40-51.

⁵⁴ Philip H. Slaby, *Dissimilarity breeds contempt: Ethnic paternalism, foreigners, and the state in Pas-de-Calais coal mining, France, 1920s*, „International Review of Social History”, 2015, December, suppl. S-160, p. 227-251.

⁵⁵ Idem, *The contradictions of controlled immigration: mines, foreign labor, and the state in interwar France*, „Business History Conference”. On-line papers presented at the BHC annual meeting Wilmington, 8, 2010, p. 1-10.

⁵⁶ J. Tartour, *op. cit.*, p. 122.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 161.

bazinul carbonifer Briançon și se extinde pe o suprafață de 110.000 de hectare, depășind ca extindere toate celelalte bazine carbonifere franceze luate laolaltă⁵⁸.

Potențialul energetic era din punct de vedere teoretic imens, întrucât bazinul conținea cantități imense de antracit de mare putere calorică. Totuși, acesta era extrem de sfărâmicios, astfel că, pentru a putea fi folosit drept combustibil industrial, trebuia brichetat printr-un procedeu tehnologic scump și anevoios. Acest lucru și-l putea permite doar marile societăți capitaliste, precum *La Société Minière du Briançonnais*. Însă, majoritatea exploatărilor erau extrem de fărâmițate și împărțite între așa-numiții „țărani mineri” care aplicau tehnici de extracție extrem de rudimentare, pentru că antracitul extras era folosit drept combustibil în gospodăriile țărănești din zonele învecinate, astfel încât calitatea cărbunelui nu conta, ci doar să fie vândut la un preț cât mai scăzut. Drept urmare și prețul de revenire trebuia menținut la un nivel foarte scăzut, așa încât urmare erau evitate investițiile în tehnica minieră. Pentru a desprinde straturile de cărbune se folosea un explozibil primitiv obținut din carbid, iar pentru iluminat se foloseau lămpi de mină cu flacără deschisă, extrem de periculoase când apăreau acumulări de gaz metan (grisou), care amestecat cu praful de cărbune provoca adesea explozii uriașe care ucideau zeci și sute de persoane. Inspectorii minieri au căutat să impună adaptarea lămpilor acoperite, dar țăranii-mineri evitau să le folosească pentru că asigurau doar o lumină slabă. Pentru desprinderea straturilor de cărbune se folosea târnăcopul și lopata, însă acestea provocau trepidații periculoase, iar pentru a evita prăbușirea tavanului galeriei se așezau scânduri de lemn aranjate transversal, sprijinite pe stâlpi de lemn. Pentru evacuarea cărbunelui extras se foloseau târgi de mână sau roabe de lemn. Numai după anul 1928 s-au folosit vagonete de lemn, care rula pe șine tot din lemn din esență tare. În acest scop erau tăiați copacii din pădurile înconjurătoare, ceea ce provoca deforestarea mediului înconjurător, astfel că riscau amenzi usturătoare pentru tăierile ilegale.

Concurența dintre țăranii mineri era extrem de dârză, astfel că raporturile comunitare erau mai degrabă violente, întrucât nu s-a format o mentalitate colectivă de sprijin reciproc. Adesea galeriile erau săpate la diferite niveluri ale aceluiași strat mai gros de cărbune, iar proprietarii galeriilor inferioare se temeau de surparea galeriilor aflate deasupra lor, ceea ce ducea la confruntări violente. Tot astfel, țăranii proprietari ai câmpurilor arabile care se aflau deasupra galeriilor de cărbune se temeau de prăbușirea terenurilor de cultură în galeriile aflate dedesubtul lor. Iar lucrătorii din galerii se temeau de infiltrarea apelor de irigație în zonele de exploatare. Astfel conflictele personale erau foarte numeroase, dar țăranii aveau nevoie de cărbunele foarte ieftin atât pentru gătitul pe sobe, cât și pentru încălzirea locuinței, în special în sezonul rece, în care scop țăranii mineri acumulau stocuri mari de cărbune încă de la începutul toamnei.

⁵⁸ Jean-Louis Tornatore, *Le charbon et ses hommes*. Teză de doctorat susținută la data de 15 ianuarie 2000, Universitatea din Metz, p. 91.

Numai societățile carbonifere cu statut juridic clar și care dispuneau de capitaluri mari își permiteau să facă investiții însemnate în tehnică minieră, folosind ciocane pneumatice și vagonete de metal pentru transportul cărbunelui extras pe șine de metal de tip Décauville. Dar acest cărbune avea o destinație industrială, fiind expedit la instalațiile de brichetare. Societățile de exploatare angajau muncitorii calificați înscriși în sindicatele muncitorești. Randamentul lor în muncă era destul de ridicat, cu toate acestea inferior celui din Zona Nord și Pas-de-Calais sau Lorena, de aceea după război randamentul mediu național al minerilor francezi nu a progresat.

Alte bazine carbonifere erau situate în Masivul muntos central: Loire, Bourgogne, Gard, Tarn și Aveyron.

Minele franceze dispuneau de propriul lor serviciu comercial, care a creat organisme de studiu asupra evoluției pieței în propria zonă de activitate. Cea mai importantă era *Comptoir d'expansion des mines du Nord et du Pas-de-Calais*, alături de Societatea pentru vânzarea cărbunilor din Lorena. În schimb, importatorii erau reuniți într-o federație națională. Ea a apărut într-o primă formă în cursul războiului sub denumirea de *Syndicat central des importateurs de charbon*. Apoi s-a subdivizat în mai multe organizații, dintre care cea mai importantă a devenit *Le comptoir de l'importation charbonnière*. O altă organizație implicată în importul cărbunilor, îndeosebi a combustibilului cu destinație casnică, era *Comptoir des charbons classés et agglomérés (C.C.C.A.)*, creată în 1927, cu scopul de a reglementa comerțul cu combustibil de import care sosea îndeosebi prin zona porturilor din St. Malo și Charente. În comparație cu cele engleze sau germane, organizațiile profesionale franceze erau simple, dar își îndeplineau cu eficiență funcțiile pe planul reglementării producției și vânzării.

Evoluția industriei carbonifere franceze după primul război mondial evidențiază progrese remarcabile din punct de vedere cantitativ și calitativ, menținând Franța în rândul marilor producători de cărbune din Europa, chiar dacă era nevoită în continuare să importe combustibil.

Tabel nr. 1

Evoluția consumului de cărbune în Franța* (în milioane tone)

Anul	Producția	Importul	Exportul	Consumația
1913	40.8	23.9	1.7	63.3
1919	22.4	22.6	0.6	44.7
1924	44.9	33.2	3.1	74.6
1925	48.1	30.6	2.8	75.8
1926	52.4	29.1	3.0	79.3
1927	52.8	30.4	2.5	78.1
1928	52.4	30.2	2.8	79.5
1929	54.9	37.1	3.6	89.4

* Eventualele neconcordanțe provin din variația stocurilor naționale de cărbune.

Dezvoltarea industriei carbonifere din Germania după Primul Război Mondial (1919-1929)⁵⁹

Din cauza urmărilor războiului, țările capitaliste europene dezvoltate din punct de vedere industrial au fost nevoite să cedeze în lupta de concurență pe plan internațional, reducându-și totodată ponderea în producția industrială mondială. Astfel, în comparație cu anul 1913, chiar și puterile învingătoare europene pierd teren în acest domeniu. Scăderea este și mai semnificativă în cazul Germaniei, iarăși învinsă, a cărei parte în industria mondială scade de la 15,7%, în frontierele antebelice, respectiv 14,3% recalculat la teritoriul interbelic, la numai 11,6% între 1926-1929, depășind cu toate acestea Anglia⁶⁰. Slăbirea pozițiilor în domeniul producției industriale s-a reflectat și în ponderea țărilor respective în comerțul internațional. Exporturile Germaniei nu mai reprezentau decât 7% în 1925, în comparație cu 10,1% în perioada antebelică⁶¹.

Atenția economiștilor interbelici era îndreptată cu deosebit interes în direcția descifrării proceselor de profunzime, ce se petreceau înlăuntrul economiei germane profund afectată de război și de urmările lui. Ei considerau că „Germania a trebuit să consimtă la sacrificii teritoriale care au privat-o de importante rezerve de huilă și fier, dar, în pofida pierderilor grele pe care le-a suportat, ea dispune încă de rezerve considerabile, precum și de o populație numeroasă, inteligentă și disciplinată. Ar fi riscant să se pretindă că ea nu-și va recuceri niciodată locul pe care l-a deținut anterior printre națiunile industriale ale lumii.”⁶². Analiztii subliniau rapida refacere a potențialului economic german, faptul că, în mod paradoxal, chiar unele consecințe negative ale războiului, ca de exemplu inflația monetară, au contribuit la stimularea dezvoltării economiei germane prin faptul că ușura vânzarea produselor de export și constituia un zid de apărare extrem de eficient în fața penetrației produselor străine pe piața germană și a ușurat plata datoriilor publice interne. Efectuarea stabilizării monetare a devenit totuși necesară și, alături de marile împrumuturi contractate din Statele Unite ale Americii și achiziționarea de noi echipamente și instalații moderne, a reprezentat la momentul oportun un factor de progres economic⁶³. Anii de prosperitate care au urmat între 1924-1929 au adus cu sine creșterea producției industriale germane cu 48%⁶⁴, reducerea șomajului și recuperarea urmărilor

⁵⁹ Prima variantă a acestui studiu a apărut în vol. *Economie și Istorie, Dialog și interdisciplinaritate. In honorem prof. Univ dr. Ioan Lumperdean la împlinirea vârstei de 60 de ani*, coordonatori: Dana Bako, Iosif Marin Balog, Rudolf Gräf, Răzvan V. Mustață. Cluj-Napoca, Academia Română/Centrul de Studii Transilvane, 2015, p. 467-484.

⁶⁰ *Economic History of Europe*, eds.: Shepard Bancroft Clough, Charles Woolsey, 3rd Edition, Boston, D.C. Heath et Co, 1967, p. 767.

⁶¹ *Ibidem* p. 734.

⁶² H. Birnie, *Histoire économique de l'Europe (1760-1932)*, Paris, Edit. Payot, 1932, p. 31.

⁶³ Heike Knortz, *Wirtschaftsgeschichte der Weimarer Republik*, Göttingen, Wandenhoek & Ruprecht, 2010.

⁶⁴ R. H. Soltan, *op. cit.*, p. 285.

războiului într-o măsură însemnată. Până în anul 1929 Germania se situează din nou printre marii producători ai Europei în domeniul industriei metalurgice, chimice și carbonifere⁶⁵.

În analizele pe care diferiți istorici și economiști le întreprindeau în privința șanselor de dezvoltare ale diferitelor țări europene, ei țineau cont în mod constant de resursele de cărbune și de gradul de dezvoltare al industriei carbonifere. „Cărbunele joacă în viața economică a marilor națiuni un rol extrem de important. Nu numai că este cel mai răspândit combustibil, dar, pe lângă aceasta, el reprezintă o veritabilă materie primă pentru industriile metalurgice și chimice. Căile ferate, uzinele de gaz, centralele termice, industriile în general, dar mai ales metalurgia și chimia, depind toate în cursul desfășurării activității lor de aprovizionarea cu cărbune, iar consumul domestic nu reprezintă nicidecum un dezechilibru neînsemnat pentru cărbuni... Problema cărbunelui prezintă astfel în toate țările, dar mai ales în cazul națiunilor industrializate, un caracter de interes național.”⁶⁶.

Industria cărbunelui și lignitului în Germania după primul război mondial

Chiar și în perioada ostilităților, ocrotirea și încurajarea industriei carbonifere a reprezentat un obiectiv prioritar al politicii economice pentru toate guvernele germane⁶⁷. Producătorii germani de huilă, care aveau o poziție extrem de influentă în viața social-politică a Reichului, au reușit să obțină măsuri pentru protejarea efectivelor de mineri chiar și în condițiile războiului, când în întreaga Europă producția de cărbune a scăzut din cauza mobilizării minerilor în forțele armate⁶⁸.

Drept urmare, producția de huilă a Germaniei a scăzut numai în primii doi ani de război (de la 190 milioane tone în 1913 la 146 milioane tone în 1915), după care au fost lăsați la vatră mai întâi 15.000 de mineri în aprilie 1917, iar apoi încă 100.000 de muncitori demobilizați au fost trimiși în Ruhr. Producția a crescut la 167 milioane tone huilă în 1917 și a continuat să crească la începutul anului 1918, dar evenimentele revoluționare și tulburările politice ulterioare⁶⁹ au redus în mare măsură

⁶⁵ Uwe Burghardt, *Der Steinkohlenbergbau in Deutschland*, „Technik und Wirtschaft”, (Hrsg.) Wengenroth, Ulrich, Düsseldorf, VDI Verlag, 1993, p. 41-96.

⁶⁶ Jules Tartour, *Le charbon et la collaboration franco-britannique*, Paris, 1940, p. 5-6.

⁶⁷ Stefan Przigoda, *Energiewenden im Zeitalter der Kohle. Zur Rolle von Kohleproduzenten, Verbrauchern und Staat im Energiesektor des 19. und 20. Jahrhunderts*, în vol. *Energiewenden – Wendezeiten. Katalog zur Ausstellung im LVR-Industriemuseum Zinkfabrik Altenberg*, Hrsg.: Walter Hauser, Münster, 2017, p. 44-49.

⁶⁸ Dieter Ziegler, *Der deutsche Bergbau im dauernden Ausnahmezustand (1914-1945)*, în vol. *Der deutsche Bergbau im 20. Jahrhundert*, Münster, 2013, p. 15-182.

⁶⁹ Stefan Goch, *Resultat enttäuschter Erwartungen an die Novemberrevolution: linksradikale Bergarbeiter-Organisationen im Ruhrgebiet*, în vol. *Aufbruch in die Demokratie*, Hrsg.: Frank Bischoff, Guido Hitze und Wilfried Reininghaus, Münster, 2020, p. 413-471.

atât producția, cât și randamentul exploatărilor de cărbune⁷⁰. Pe lângă mineri și soldați demobilizați, în exploătările carbonifere germane au fost folosiți și prizonieri de război (60.000 în 1918, mai ales belgieni, olandezi și ruși), prizonieri civili (25.000 în 1918, în special ruși), 20.000 de femei și 20.000 de tineri care nu au atins vârsta majoratului. În principalul bazin carbonifer, în Ruhr, numărul minerilor a sporit de la 372.000 în 1913, la 403.000 în 1918. Pe lângă huilă, Germania producea cantități foarte însemnate de lignit⁷¹. Producția de lignit a crescut în cursul războiului de la 87 milioane tone în 1913, la 100 milioane tone în 1918, angajând circa 50.000 de muncitori⁷².

Sfârșitul războiului a provocat tulburări grave în evoluția industriei carbonifere germane. Prin prevederile tratatului de pace au fost desprinse din fostul Reich teritorii prețioase din punctul de vedere al potențialului carbonifer: Silezia Superioară poloneză (deținând 35,6% din rezervele de huilă ale Germaniei antebelice), regiunea Saar (3,83% din rezerve) și Alsacia-Lorena (0,2% din rezerve). Din punctul de vedere al producției efective, Silezia Superioară poloneză a contribuit în 1913 cu 17,25% din producție, bazinul Saar cu 6,94%, iar Alsacia-Lorena cu 2%. În total, circa un sfert din producția antebelică era situată în teritoriile desprinse din corpul Reichului. Acest factor, laolaltă cu reducerea timpului de lucru și agitația social-politică, au redus în realitate producția de huilă a Germaniei în 1919 la cantitatea de 107 milioane tone, adică la nivelul anului 1902, reprezentând cu 83 milioane tone mai puțin în comparație cu anul 1913.

Deși situația părea pentru moment dezastruoasă, mai ales că din producția de huilă serios diminuată urmau a se efectua livrări în contul despăgubirilor de război, în realitate poziția Germaniei ca mare producătoare de combustibil solid pe plan european și mondial a fost cu mult mai puțin afectată decât părea la prima vedere. Ea și-a păstrat locul al treilea pe plan mondial la producția de huilă și locul al doilea la cea de cocs. Însă, dacă avem în vedere și producția de lignit, care în primul deceniu interbelic a crescut foarte rapid, Germania era cea mai mare producătoare de combustibil solid din punct de vedere cantitativ din Europa și a doua din lume, după S.U.A. Astfel, până în anul 1929, producția totală de huilă și lignit a Germaniei a crescut la 338 milioane tone, reprezentând 22% din producția mondială de combustibil solid, urmând imediat după S.U.A. care a produs 552 milioane tone de huilă și lignit, adică 36% din producția mondială. Anglia, care nu avea exploatări de lignit, a produs în același an 262 milioane tone cărbune, adică 17% din producția mondială⁷³.

Dar, în primii ani interbelici, situația industriei carbonifere germane a rămas critică, îndeosebi din cauza lipsei forței de muncă și a exploatării iraționale din timpul

⁷⁰ Maurice Baumont, *op. cit.*, p. 20.

⁷¹ Klaus Wisotzky, *Der essener Arbeiter- und soldatenrat und die Sozialisierungsbewegung im Bergbau*, în vol. *Aufbruch in die Demokratie ...*, p. 359-382.

⁷² Maurice Baumont, *op. cit.*, p. 37, 96-97.

⁷³ Jean Romeuf, *Le charbon*, Paris, Presses Universitaires de France, 1949, p. 90.

războiului („Raubbau”), care a diminuat în mare măsură randamentul utilajelor. Totuși, în foarte scurt timp, au fost dirijați circa 200.000 de muncitori către exploatarea de huilă și lignit, pentru a asigura mâna de lucru, mai ales după ce scurtarea timpului de lucru la 8 ore a redus în mod temporar randamentul forței de muncă⁷⁴. Redresarea industriei carbonifere s-a realizat în ritm rapid până în 1921 (ajungându-se la 136 milioane tone huilă), după care pierderea Sileziei Superioare poloneze (1922) și, îndeosebi, ocuparea Ruhrului și greva muncitorilor din acest ținut, în 1923⁷⁵, au redus nivelul producției de huilă la 62 milioane tone, adică la nivelul anului 1888 ! Efectele economico-financiare legate de ocuparea zonei Ruhr au declanșat o inflație galopantă de nestăpânit în întreaga Germanie, ceea ce a destabilizat situația politică. Forțele militariste de dreapta au profitat de situație pentru a prelua puterea, organizând încercarea de lovitură de stat din anii 1924-1925 (Kapp-Putsch). Aceste evenimente au destabilizat în și mai mare măsură starea economică din ținutul Ruhr⁷⁶.

Procesul de redresare a continuat cu repeziciune între anii 1924-1926, când a fost atinsă producția antebelică de cărbune mineral raportată la teritoriul Republicii de la Weimar (140 milioane tone huilă în 1913, 146 milioane tone huilă în 1926). Producătorii germani doreau să realizeze o producție care să acopere necesitățile proprii chiar și în partea care a revenit Germaniei după partajarea Sileziei Superioare, astfel că au mărit producția de huilă în acest ținut cu 65% între anii 1923-1925, de la 8.745.000 t în 1923, la 14.273.000 t în 1925, oprind importurile provenind din Silezia poloneză începând cu acel an⁷⁷. Până în 1929 producția de huilă a Sileziei Superioare germane a crescut la 21.996.000 t huilă, devenind al doilea bazin carbonifer ca importanță cantitativă și cel mai bine înzestrat din punct de vedere tehnic. Desigur, bazinul Ruhr și-a păstrat primul loc în industria extractivă germană, atingând nivelul producției antebelice în anul 1927, realizând o producție de 123 milioane tone cărbune de piatră în 1929, 75% din totalul pe țară, în comparație cu 114 milioane tone în 1913⁷⁸. Zona carboniferă din regiune s-a conturat încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea ca o entitate social-economică distinctă, sub denumirea de „Rheinisch-Westfälische Kohlen Bezirk”. Locuitorii regiunii au dobândit o conștiință identitară proprie, deși mulți angajați

⁷⁴ Hans Bornitz, *Der Einfluss von Arbeitsdauer, Arbeitsstundenvertrag und Schichtzahl auf die Wirtschaftlichkeit der untertägigen Betriebe in Steinkohlen-, Braunkohlen- und Kalibergban*, Halle (Saale), Verlag von Wilhelm Knapp, 1923, 108 p.

⁷⁵ Stefan Goch, *Die Ruhrbesetzung 1923-1925. Realitäten, unterschiedliche Wahrnehmungen und der Kampf um die Erinnerungen*, în vol. *Die Besetzung des Rheinlandes 1918 bis 1930, Alliierte Herrschaft und Alltagsbeziehungen nach dem Ersten Weltkrieg*, eds.: Benedikt Neuwöhner, Georg Mölich, Maike Schmidt, Bielefeld, 2020, p. 119-142.

⁷⁶ Klaus Wisotzky, *Die Ereignisse nach dem Kapp-Putsch im Essen*, „Essen Beiträge”, 2020, nr. 133, p. 447-525.

⁷⁷ M. Baumont, *op. cit.*, p. 68.

⁷⁸ Isaiu Is. Niculescu, *Chestiunea cărbunelui în Germania*, București, 1933, p. 6.

proveneau din teritoriile locuite de polonezi ale Imperiului⁷⁹. Regiunea furniza cea mai mare cantitate de cărbune pentru industrie, transporturi și consum casnic, încă din acea perioadă asigurând 60% din producția națională în anul 1913. După primul război mondial aportul ei energetic a sporit și mai mult, după ce alte zone carbonifere au fost desprinse din statul german prin tratatele de pace⁸⁰. Aceasta, în condițiile în care, după ce numărul muncitorilor de la exploatarea carbonifere din Ruhr a crescut de la 372.389 în 1913 la 544.000 în 1922, a scăzut apoi la 374.792 în 1929. În întreaga industrie extractivă germană a huilei numărul muncitorilor a evoluat de la 491.000 în anul 1913, raportat la teritoriul Germaniei interbelice (689.000 în întregul Reich), la 694.000 în 1922, când a atins efectivul maxim, scăzând apoi vertiginos la 559.000 în 1924 și apoi în mod treptat la 518.675 în 1929, în condițiile creșterii producției⁸¹.

Cauzele concedierilor masive care au început îndeosebi în anii 1924-1925 rezidă în izbucnirea bruscă a crizei de supraproducție în industria huilei din Germania, după ce timp de ani de zile întreprinderile au mărit prin toate mijloacele disponibile producția, datorită „foamei de cărbune” care a cuprins întreaga economie germană și europeană în primii ani interbelici. Drept urmare, începând din anul 1924, exploatarea de huilă germane sunt confruntate cu o intensă concurență pe plan intern și extern, căreia îi cad victime mai întâi micii producători siliți să-și închidă minele. Numai în bazinul Ruhr în anii 1924-1925 se suspendă extracția în 77 de mine, ocupând în mod normal 60.000 de lucrători⁸².

Pe lângă abandonarea exploatarea mai puțin rentabile, lupta de concurență în industria huilei provoacă un amplu proces de raționalizare și rentabilizare a extracției, însoțită de concentrarea și centralizarea producției și a capitalurilor, de o masivă integrare orizontală și verticală a întreprinderilor carbonifere, de crearea unor trusturi, concerne și syndicate monopoliste.

Greva minerilor englezi din anul 1926, care reduce drastic exporturile engleze de huilă, îmbunătățește într-un mod cu totul neașteptat evoluția exporturilor germane. Într-un singur an (de la 1925 la 1926), exportul de huilă germană a crescut de la 22 milioane tone la 38 milioane tone, cel de cocs de la 7,5 milioane t la 10,4 milioane t, iar exportul lignitului se dublează de la 33 milioane la 79 milioane tone.⁸³ Exportatorii germani se instalează definitiv în unele debușee europene dominate în mod tradițional de englezi și lupta de concurență germano-

⁷⁹ Anumite amănunte și caracteristici au fost dezvăluite în vol. *Das Ruhrgebiet im Industriezeitalter*, vol. I-II, editat de Wolfgang Kollmann et al, Düsseldorf, 1990.

⁸⁰ Stefan Berger, *Was ist das Ruhrgebiet ? Eine historische Standortbestimmung*, „Aus Politik und Zeitgeschichte”, LXIX, 2019, p. 4-11.; Stefan Berge, *Erinnerungsraum Ruhrgebiet. Herausbildung kollektiver Formen von Identität in der Region*, „Forum Geschichtskultur Ruhr”, 2021, nr. 1, p. 29-33.

⁸¹ M. Baumont, *op. cit.*, p. 528; I. Niculescu, *op. cit.*, p. 37.

⁸² M. Baumont, *op. cit.*, p. 25.

⁸³ I. Niculescu, *op. cit.*, p. 27.

britanică pentru dominarea pieței combustibilului în Europa reîncepe cu aceeași înverșunare ca și înainte de război.

Pe lângă huilă, Germania deținea imense rezerve de lignit, de fapt cele mai mari din Europa⁸⁴. Deși de o valoare calorică redusă, prețuirea lignitului crește foarte mult după primul război mondial, datorită facilității metodelor de exploatare și valorificare la fața locului în termocentrale uriașe și uzine chimice care obțineau din prelucrarea lignitului substanțe tot mai prețioase. Spre deosebire de huilă, lignitul german nu întâmpină nici o concurență serioasă pe piața internă și externă și datorită noilor tehnici de extracție de la suprafață cu ajutorul punților de extracție care cuprindeau mai multe excavatoare cuplate, lucrând pe 3-4 etaje deodată, cu o capacitate de dezvelire de până la 2000 m³ pe oră, productivitatea muncii crește foarte rapid, compensând slaba putere calorică și prețul mai scăzut al ligniților. Randamentul sporește extrem de intens: în timp ce în anul 1919 se obține o producție de 94 milioane tone de lignit cu un efectiv de 104.000 muncitori, în 1924 producția crește la 124 milioane tone cu ajutorul a 94.000 de muncitori, iar în 1929 se obține cantitatea uriașă de 175 milioane tone de lignit cu un efectiv de numai 84.000 de muncitori. Aceasta înseamnă că în decurs de 10 ani randamentul anual se dublează în producția de lignit, în timp ce la huilă el crește cu numai o treime.

Puterea calorică a ligniților a fost mărită semnificativ cu ajutorul brichetării și cocsificării. Pentru o tonă de brichete cu o putere calorică de 5000 calorii pe kg se întrebuințează 3 tone de lignit cu o umiditate de 50%-60% cu o putere calorică de numai 2100 calorii pe kg. Prețul de cost al procedurii nu este mare, în schimb prețul de vânzare al brichetelor îl depășește de 3 ori pe cel al lignitului brut, astfel încât devine foarte avantajos din punct de vedere financiar⁸⁵. Producția de brichete din lignit a crescut de la 57 milioane tone în 1924 la 76 milioane tone în 1929, din care circa 2 milioane tone erau exportate. Pe lângă aceasta, s-a dezvoltat o adevărată industrie chimică pe baza prelucrării ligniților, din care se extrăgeau uleiuri, parafină și chiar benzină. De asemenea, zăcămintele de lignit din ținutul Saxonia au asigurat baza de combustibil pentru prelucrarea sfeclei de zahăr și valorificarea zăcămintelor de potasiu, facilitând dezvoltarea industriei chimice și alimentare⁸⁶. După primul război mondial, creșterea rapidă a producției de lignit a stimulat refacerea vieții industriale în Saxonia și întreaga Germanie⁸⁷.

⁸⁴ Dino Kulenovic, *Das Rheinische Braunkohlenrevier: Licht aus !*, în vol. *Rhein-Maas. Studien zur Geschichte, Sprache und Kultur*, Bd. 10 (2020), p. 137-150.

⁸⁵ *Metode moderne de producție a aglomeratelor de huilă și lignit*, „Analele minelor din România”, 1929, XIII, nr. 6, p. 269.

⁸⁶ Mathias Tullner, *Die Landwirtschaft und die Herausbildung eines industriellen Wirtschaftsraums an Mittel- und unterer Saale in 19. Jahrhundert*, în vol. *Sachsen-Anhalt. Geschichte und Geschichten*, ed.: Mathias Tullner, Anderbeck, Anderbeck Verlag, 2005, nr. 2, p. 8-11.

⁸⁷ Romana Sălăgeanu, *Regional Participation within European Multi-Level Governance. Saxony-Anhalt: Regional Parliament, Regional Government, Stakeholders-Influences for Central and Eastern Europe*, Doctoral thesis, Cluj-Napoca, 2015, p. 49.

Dar domeniul în care industria carboniferă și chimică germană a obținut o superioritate netă pe plan continental, depășind cu mult Anglia încă înainte de război, a fost cel al cocsificării și prelucrării huilei. În anul 1913, Germania dispunea de 22.818 cuptoare pentru cocs și a supus procesului de cocsificare o cantitate de 45 milioane tone de huilă (un sfert din producție), obținând 34,6 milioane tone de cocs, pe când Anglia obținea în același an doar 19 milioane tone de cocs. În ciuda dificultăților războiului, între anii 1916-1918 a fost menținut nivelul antebelic la producția de cocs, dar în anul 1919 el a scăzut la 22,7 milioane tone. Ulterior pierderea Sileziei Superioare Poloneze și a provinciei Saar a diminuat mult capacitatea de producție a Germaniei în materie de cocs, dar în 1925 se atinge cantitatea de 28,3 milioane tone⁸⁸, iar în 1929 este depășit nivelul antebelic prin cele 39,4 milioane tone de cocs produse. Cu toate că astfel în 1929 ponderea Germaniei în producția mondială de cocs crește la 27,4%, nu mai reușește să atingă procentajul de 29,8% realizat în anul 1913.

Destinat inițial exclusiv fabricării cocsului, cuptorul pentru cocs a devenit ulterior în Germania un instrument industrial de importanță capitală, datorită utilizării subproduselor care rezultau din fabricarea lui. Industriașii germani și-au dat seama că huila nu prezintă o valoare numai ca sursă de căldură și lumină. Renunțând la concepția economică vetustă conform căreia cărbunele era ars în stare brută, lăsând să se piardă toate derivatele ce se puteau obține, întreprinzătorii germani n-au vrut să sacrifice combustibilul, decât după ce au extras tot ceea ce putea deveni utilizabil în alte scopuri rentabile, după ce au recuperat elementele prețioase care intrau în compoziția lui. Datorită perfecționărilor neîncetate, subprodusele furnizate de către distilarea huilei au dat naștere unei industrii care a luat o dezvoltare prodigioasă. Interesul industriașilor a fost îndreptat spre acele derivate, care procurau beneficii mari și permiteau ca numeroase întreprinderi să-și compenseze deficitul survenit din exploatare. Deja în 1913 recuperarea subproduselor era practică în întreaga industrie a cocsului, spre deosebire de Anglia care vreme îndelungată a întârziat și a neglijat aplicarea acestor progrese ale industriei cocso-chimice.

Germania producea cantități importante de gudroane, benzol, amoniac, gaz de iluminat. Gudronul de huilă reprezenta unul din cele mai importante produse de bază pentru industria chimică, a explozivilor și coloranților. Trebuie remarcat că până în 1929 Germania a depășit cu mult cantitățile de subproduse chimice obținute din industria huilei și a gudronului de huilă în perioada antebelică. Drept urmare, Germania a devenit una din marile exportatoare de coloranți sintetici pe piața mondială, trimițându-și produsele până în Statele Unite ale Americii, Japonia, China și Indiile Olandeze⁸⁹ (astăzi Republica Indonezia). În afară de aceasta, a trecut la valorificarea gazelor reziduale, care se ardeau în centrale electrice, iar energia

⁸⁸ M. Baumont, *op. cit.*, p. 28-29; I. Niculescu, *op. cit.*, p. 9.

⁸⁹ „The Economic Review”, London, XVI, 1928, nr. 1, p. 23-24.

electrică obținută pe această cale a crescut de la 1 miliard kwh în 1913 la 1,65 miliarde în 1925⁹⁰.

Pe lângă faptul că astfel au intrat în rândul furnizorilor de energie electrică, minele de huiă din Germania au putut trece la electrificarea intensă a operațiunilor miniere, căci aplicarea energiei electrice în toate organele și serviciile de exploatare diferențiază minele vechi de exploatarea moderne. De asemenea, s-a trecut la introducerea pe scară foarte largă a utilajelor de extracție pe bază de aer comprimat. Astfel mecanizarea lucrărilor de extracție se extindea neîncetat și extrem de rapid, deși condițiile geologice pentru acest proces erau mai puțin favorabile ca în S.U.A. sau în Anglia⁹¹.

Drept urmare, deja în anul 1925 cea mai mare parte a extracției de huiă era mecanizată în Ruhr, datorită introducerii masive a aparatului modern⁹². Între anii 1913-1925 numărul perforatoarelor simple a crescut în Ruhr de la 10.141 la 31.516, iar a celor rotative de la 32 la 2.260; numărul ciocanelor de abataj de la 189 la 35.666; numărul mașinilor de havat de diferite tipuri de la 244 la 1.270.⁹³ Același proces se petrece cu și mai mare intensitate în Silezia Superioară Germană, unde între anii 1913-1925 numărul perforatoarelor cu aer comprimat crește de la 1.101 la 3.079, iar a celor electrice de la 76 la 471; numărul ciocanelor de abataj crește de la 6 la 697, iar cel al mașinilor de havat de la 14 la 299; numărul mașinilor de extracție crește de la 42 (cu un randament de 4.833 tone pe oră) la 54 (cu un randament de 6.813 t/oră). În Silezia Inferioară perforatoarele care funcționau cu forță manuală, folosite în mod obișnuit în perioada antebelică la extracția huilei, au dispărut cu totul până în 1925, fiind înlocuite cu circa 2.700 perforatoare mecanice și ciocane de abataj cu aer comprimat.⁹⁴ Până în anul 1926 procesul de reutilare a întreprinderilor carbonifere din întreaga Germanie a ajuns atât de departe, încât 67,4% din producția de huiă și de lignit se obținea prin mijloace mecanice, în comparație cu numai 2% în perioada antebelică⁹⁵. În ținutul Ruhr se obținea pe cale mecanică 66% din producție în a doua jumătate a deceniului al treilea⁹⁶. Începând cu anul 1925 productivitatea muncii în industria

⁹⁰ M. Baumont, *op. cit.*, p. 32-33.

⁹¹ Dietmar Bleidick, *Bergtechnik im 20. Jahrhundert: Mechanisierung in Abbau und Förderung*, în vol. *Geschichte des deutschen Bergbaus*, Hg.: Dieter Ziegler, Vol. 4: *Rohstoffgewinnung im Strukturwandel. Der deutsche Bergbau im 20. Jahrhundert*, Hgs.: Klaus Tenfelde, Stefan Berger, Hans-Christoph Seidel, Münster, Aschendorff, 2013, p. 355-411.

⁹² Uwe Burghardt, *Die Mechanisierung des Ruhrbergbaus 1890-1930*, München, C.H. Beck, 1995.

⁹³ M. Baumont, *op. cit.*, p. 573.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 574-575.

⁹⁵ I. Niculescu, *op. cit.*, p. 44.

⁹⁶ Juliane Czierpka, *Der Ruhrbergbau von der Industrialisierung bis zur Rohlenkrise*, „Aus Politik und Zeitgeschichte”, Ruhrgebiet, 2019, nr.1-3, p. 16.

carboniferă germană a crescut repede, ajungând astfel o temelie pentru industriile receptoare de cărbune pentru o sporire și mai rapidă a productivității muncii:

Tabel nr. 2

Situația productivității muncii în principalele ramuri industriale ale Germaniei (1925-1929)⁹⁷

Anul	Industria carboniferă	Industria siderurgică	Industria metalurgică prelucrătoare	Industria chimică
1913	94,1	100,3	92,3	87,2
1925	100	100	100	100
1926	108,9	124,2	103,8	92,1
1927	115,4	153	115	121
1928	121,7	147	125,8	120,8
1929	130,8	164,9	134,4	133,9

Contribuția cea mai semnificativă la creșterea productivității muncii a avut-o zona carboniferă din ținutul Ruhr, unde procesul de raționalizare a extracției s-a desfășurat în ritm intens începând cu anul 1924⁹⁸.

Cercetătorii în istoria economică disting mai multe laturi ale raționalizării, printre care aplicarea organizării producției după sistemele Ford și Taylor, implementarea noii tehnologii prin investiții susținute (raționalizarea tehnologică), experimentarea noilor proceduri de gestiune prin standardizare și tipizare (raționalizarea organizatorică) sau prin schimbarea metodelor de desfacere pe piața de vânzare prin concentrare corporatistă și închiderea unităților de producție ineficiente (raționalizare structurală)⁹⁹.

Legat de acest din urmă aspect se face distincția între „raționalizare pozitivă” care aplică în mod direct proceduri de ameliorare a tehnicii productive – pe de o parte – și „raționalizare negativă” care înseamnă lichidarea sectoarelor neviabile ale unei unități productive pentru a le salva pe cele performante. Aceasta include reducerea numărului de șantieri de producție subterane, contopirea mai multor puncte de lucru subterane (Betriebspunkte), într-o unitate de producție mai mare sau închiderea minelor considerate ineficiente.

Procesul de mecanizare a procesului de extracție a cărbunelui în bazinul Ruhr a progresat rapid după război. Față de circa 3% din producția obținută prin mijloace mecanice înainte de război, în perioada inflaționistă a anilor 1920-1922 se ajunge la circa 20%, egalând nivelul de mecanizare din Marea Britanie. Procesul de mecanizare a extracției în Ruhr se accelerează între 1925-1929, când se atinge mai

⁹⁷ Theo Balderoton, *The origins and course of the German economic crisis*, Berlin, Haude & Spener, 1993, p. 438.

⁹⁸ Uwe Burghardt, *Die Rationalisierung im Ruhrbergbau (1924–1929). Ursachen, Voraussetzungen und Ergebnisse*, „Technikgeschichte”, LVII, 1990, p. 15–42.

⁹⁹ Tobias A. Jopp, *How Technologically Progressive Was Germany in the Interwar Period ? Evidence on Total Factor Productivity in Coal Mining*, „The Journal of Economic History”, vol. LXXVI, nr. 4, p. 1114.

întâi un nivel de 66%, iar în 1929 chiar de 98%. Tot atunci în Marea Britanie se obține pe cale mecanică doar 60% din extracție în 1929¹⁰⁰. În bazinul Ruhr metodele manuale de extracție și cele cu explozibil au fost total abandonate, introducându-se în număr foarte mare ciocanele pneumatice și chiar dispozitive pentru tăierea cărbunelui. În pofida mecanizării intense, un schimb de muncă dura 10 ore înainte de 1918 și după anul 1924, iar între acești ani 9,5 ore¹⁰¹.

Corespunzător gradului de mecanizare și de capital investit, randamentul anual al unui miner din Ruhr a crescut de la 75 tone pe an între 1923-1924 la 283 tone pe an în anul 1929, în valoare de 11.700 mărci stabile antebelice (Reichsmark). Acest nivel depășea de două ori randamentul mediu al anilor 1881-1912, iar din punct de vedere valoric, era de 4 ori mai mare. Autorul citat își concentrează atenția asupra celor 56 de întreprinderi carbonifere care acoperă 55-67 procente din producție, furnizând fiecare 2.200.000 tone anual în 1922, iar apoi 250.000 tone în anii următori. Ele angajau un număr mediu de 8.161 de muncitori și dețineau un capital mediu de 89 milioane de mărci antebelice stabile, lucrând la o adâncime medie de 565 metri¹⁰².

Pentru o estimare globală a proceselor calitative din zona carboniferă Ruhr autorul folosește un indice compozit care îmbină dotarea tehnică la adâncimea medie de exploatare, resursele financiare și rentabilitatea exploatărilor, laolaltă cu randamentul individual al lucrătorilor. Astfel apare noțiunea de „factor de productivitate totală” (*total factor productivity*). Acest factor este calculat de autor pe parcursul întregii perioade interbelice, de unde reiese că între anii 1919-1923 în bazinul Ruhr el scade cu 33,33%, pentru ca între 1924-1929 să sporească cu 46,86% (în ritm anual de 4,69%). În anii crizei economice el scade din nou cu 0,58% între 1930-1932, iar o ușoară revenire se constată între 1933-1938, adică de 5,29%. Cea mai importantă contribuție la această evoluție a avut-o progresul tehnologic, care înregistrează un regres de 34,80% între 1919-1923, dar apoi se constată un spor de 44,20% între 1924-1929. În anii 1930-1932 el scade din nou cu 3,22%, dar nu își revine nici în anii următori, căci scade în continuare cu 0,62% între 1933-1938¹⁰³.

Din aceste calcule reiese limpede că singura perioadă înfloritoare în industria carboniferă din Ruhr se rezumă la anii 1924-1929. Nu în Ruhr se obținea randamentul maxim, ci în Silezia Superioară Germană, căci în anul 1929 randamentul mediu anual pe țară se cifra la 314,9 tonă pe muncitor, cel mai înalt nivel din Europa Occidentală, exceptând Olanda.

Datorită promovării intense a progresului tehnic, randamentul muncitorilor mineri crește și el, după ce a suferit o scădere temporară accentuată în anii de după război. Într-adevăr, dacă în anul 1913 randamentul mediu anual al personalului din minele de huiă germane era de 269 t, în 1919 a scăzut la 218 tone și a continuat să

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 1119.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 1123.

¹⁰² *Ibidem*, p. 1125.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 1137.

scadă până în anul 1923, până la 104,5 tone (datorită grevei din bazinul Ruhr). În minele de lignit randamentul anual a scăzut de la 1.474,5 t pe muncitor la 880,5 t. Cea mai vădită scădere se înregistrează în cel mai important bazin carbonifer, în Ruhr, de la 289 t randament anual individual în 1913 la 186 t în 1920 și la 78 t în 1923. Această evoluție a stârnit îngrijorarea cercurilor guvernamentale, care în anul 1923 au hotărât să întreprindă o cercetare asupra cauzelor scăderii randamentului prin Consiliul de Stat pentru Cărbuni (Reichskohlenrat). Comitetul de experți delegat de Consiliul pentru Cărbuni a efectuat analize în cele mai importante bazine carbonifere, stabilind că randamentul a scăzut între anii 1913-1923 în minele de huilă din Saxonia cu 55,6%, în cele din Silezia Superioară Germană cu 40,2%, iar în Ruhr cu 33,7% (până în 1922)¹⁰⁴. În cazul exploatărilor de lignit din Germania centrală s-a înregistrat un recul de 38,8% la randamentul extracției de cărbune brun și de 39,8% la producția de brichete, până în anul 1923.

Datorită măsurilor energice luate în anii următori, în special în privința mecanizării intensive a lucrărilor de extracție, dar și a închiderii minelor mai puțin productive, nivelul antebelic al randamentului a fost din nou atins în numai 2-3 ani de zile. Minele de lignit își măresc producția exclusiv pe baza mecanizării de la 118 milioane tone în 1923, la 140 milioane tone în 1925, reducând concomitent numărul de lucrători de la 134.000 la 82.000, ceea ce a dus la un salt brusc al randamentului individual anual de la 880,5 t la 1.707,3 t, depășind astfel nivelul anului 1913. Randamentul anului 1913 a fost redobândit și în bazinul Ruhr până în 1925, dacă se au în vedere numai muncitorii ocupați nemijlocit în exploatarea cărbunelui (deci excluzându-i pe cei de la cocserii și exploatările anexe), ajungându-se la 946 tone, în comparație cu 943 tone în 1913¹⁰⁵.

Introducerea havezelor mecanice a contribuit în mare măsură la creșterea randamentului exploatărilor din zona Ruhr, unde în anul 1929 se obținea 11% din producție cu acest procedeu tehnologic avansat¹⁰⁶.

În anul 1926 randamentul mediu pe lucrător a depășit în întreaga Germanie cu cele 279 t nivelul antebelic (1.046,88 kg pe schimb), iar până în anul 1929 a crescut la 315 tone, când cei 519.000 de lucrători au extras 163 milioane tone de huilă. În cazul minelor de lignit, randamentul a crescut vertiginos până la 2.095 t în 1929, când producția de 176 milioane tone de lignit a fost obținută cu numai 84.000 de muncitori. În bazinul Ruhr randamentul antebelic a fost atins în 1927 (291,7 t producție pe lucrător), ajungându-se la 329,5 t pe muncitor până în anul 1929¹⁰⁷. Procesul intens de mecanizare a schimbat în mare măsură și condițiile de muncă ale minerilor angajați în subteran. Pe de o parte, efortul fizic a scăzut, dar pe de altă

¹⁰⁴ M. Baumont, *op. cit.*, p. 569.

¹⁰⁵ Ernst Jüngst, *Wirtschaftszahlen aus dem Ruhrbergbau*. Essen, Verein für die bergbaulichen Interessen, 1928.

¹⁰⁶ „Analele minelor din România”, 1929, nr. 6, p. 269.

¹⁰⁷ Erich Wedekind, *Die Rationalisierung im Ruhrbergbau und ihre ökonomischen und sozialen Auswirkungen*, Düren, Edit. Danieleci, 1930.

parte, efortul de concentrare intelectuală a sporit foarte mult, iar suprasolicitarea atenției putea duce la creșterea numărului de accidente în muncă. Condițiile igienice ale mediului de lucru s-au îmbunătățit, temperatura din galerii a scăzut și o dată cu aceasta și pericolul de deshidratare. Introducerea iluminării electrice a îmbunătățit condițiile de vizibilitate. Cooperarea între membrii echipelor de lucru a atins un nivel superior, ceea ce a ameliorat și relațiile interumane¹⁰⁸.

O altă cale de creștere a randamentului a constituit-o închiderea minelor mai puțin productive. Între anii 1924-1931 un număr de 83 mine cu o producție de 16 milioane tone anual au fost obligate să suspende lucrul, partea lor din producție revenind exploatărilor mai bine dotate sub raport tehnologic¹⁰⁹. Acest proces însă nu s-a petrecut în mod absolut spontan, ci a fost însoțit de trei fenomene care au dominat evoluția industriei carbonifere germane în mai mare măsură decât dezvoltarea altor industrii extractive europene și anume: concentrarea orizontală, integrarea verticală și împărțirea pieței de desfacere pe calea cartelării și sindicalizării vânzărilor de cărbune. Aceste fenomene cu caracter monopolist au fost determinante pentru modul de evoluție a industriei carbonifere germane începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea și până la izbucnirea crizei economice din anii 1929-1933. Ele au fost însoțite pe plan organizatoric de întrepătrunderea dintre capitalul bancar și cel minier, ducând la formarea capitalului financiar în industria extractivă germană. Într-adevăr, procesele de fuzionare, concentrare, cartelare erau finanțate de marile bănci care avansau credite uriașe pentru crearea unor grupări financiare gigantice.

Aceste procese care se petreceau paralel, se îmbinau totodată, deși predomina temporar una sau alta din ele, în funcție de imperativele momentane ale conjuncturii economice. Procesul de concentrare a producției a fost cel mai avansat în Ruhr.

Procesul sindicalizării și cartelării primește un nou impuls odată cu sfârșitul războiului, întrucât Legea economică a cărbunelui din toamna anului 1919 stabilește în mod oficial principiul sindicalizării întreprinderilor și împuternicește guvernul ca la nevoie să decreteze sindicalizarea forțată a întreprinderilor de cărbune de piatră, cărbune brun și cocs¹¹⁰.

În acest scop se instituie un nou Consiliu Ministerial al Cărbunilor care dirijează syndicatele de cărbune și cocs, având ca însărcinare principală stabilirea prețurilor interne la combustibilul solid. Întrucât, în condițiile dezastrului economic care a urmat după război, prețurile au fost fixate la un nivel cât mai scăzut, acest procedeu a accelerat procesul de concentrare a producției.

Cu toate acestea, în anul 1924 mai existau în Ruhr 70 de unități economice carbonifere, din care 25 aveau o producție mai mică de 10.000 t anual și au fost oprite din exploatare în cea mai mare parte în anul 1925. Șapte produceau între 10.000 t și 100.000 t anual; nouă între 100.000 t și 500.000 t; opt între 500.000 t și

¹⁰⁸ Evelyn Kroker, *Der Arbeitsplatz des Bergmanns*. Vol II. *Der Weg zur Vollmechanisierung*, Bochum, Deutsches Bergbau Museum, 1986.

¹⁰⁹ I. Niculescu, *op. cit.*, p. 45.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 43.

1.000.000 t. În sfârșit, 21 de societăți care produceau peste 1 milion de tone asigurau 91% din extracția totală a bazinului¹¹¹. Cele mai mari firme producătoare de huiă din Ruhr erau *Siemens-Rheinellbe-Schuckert Union*, *Minele Statului Prusian*, *Haniel*, *Harpen*, *Krupp*, *Thyssen*, *Phoenix*, *Hoesch*, *Rheinstahl*, *Kloekner*, *Mannesmann*, *Stinnes* etc.

Din această înșirare se vede că numai o parte din întreprinderile care exploatau huiă se mărgineau la extracția cărbunelui. În 1923 acest procent era de 40% în rândul firmelor din Ruhr. În anii următori, procesul de întrepătrundere, îndeosebi cu firmele metalurgice, chimice și electrotehnice, adică procesul de integrare verticală, se adâncește tot mai mult, mai ales datorită a trei factori. În primul rând, din cauza crizei de combustibil, ramurile prelucrătoare sus enumerate doreau să-și asigure propriile surse de cărbune; în al doilea rând, în condițiile dezbaterilor privitoare la socializarea minelor de cărbune, proprietarii întreprinderilor extractive căutau să atragă în firmele lor și puternicii magnați ai metalurgiei și chimiei pentru a întări împotrivirea față de procedeele de etatizare a cărbunelui; în al treilea rând, procesul de inflație monetară galopantă a făcut ca deținătorii de mari capitaluri să achiziționeze de-a valma orice fel de întreprinderi înrudite prin funcționalitate economică, cu scopul de a-și investi banii în bunuri materiale cu valoare reală. Dar, datorită lipsei de eficiență a unor asemenea operațiuni executate nerațional, odată cu stabilizarea monetară, multe asemenea organisme tentaculare artificiale și-au dovedit ineficiența și astfel firma *Stinnes*, una din cele mai vajnice acaparatoare de întreprinderi diverse, intră în decădere. În schimb, firma *Kloekner*, care și-a vândut statului, în timpul discuțiilor privitoare la socializarea minelor – exploatările aflate în teritoriile care în mod previzibil urmau a fi pierdute după semnarea Tratatului de pace, și-a plasat judicios sumele astfel obținute, câștigând mult în importanță. În acest fel, întreaga producție de huiă, fontă și oțel ajunge să fie controlată de marile concerne metalurgice¹¹².

Procesul de integrare verticală se accelerează odată cu stabilizarea mărcii. Zece mari concerne din Ruhr, posedând 18% din contingentul de vânzare al cărbunelui în cadrul Sindicatului Renania-Westfalia și 88,5% din contingentul de consumație privată, 46% din contingentul de cocs, 65% din contingentul producției de fier brut și 58,7% din contingentul de oțel își coordonează eforturile pentru raționalizarea producției în vederea dominării pieței interne și cuceririi de noi debușeuri externe.

În anul 1926 se operează în Ruhr o fuziune extrem de largă odată cu nașterea trustului *Vereinigte Stahlwerke A.G. Düsseldorf* cu un capital de 800 milioane de mărci. Compania holding astfel înființată cuprindea marile corporații *Rhein Elbe Union* (*Stinnes*) (39,5% din acțiuni), *Grupul Thyssen* (26%), *Phoenix* și firmele dependente (26%) și *Rheinische Stahlwerke* (8,5%). În momentul înființării, *Vereinigte Stahlwerke* dispunea de 23% din contingentul de participare la sindicatul cărbunelui și de 38% din participarea la sindicatul oțelului. Curând după înființare,

¹¹¹ M. Baumont, *op. cit.*, p. 172.

¹¹² Alfred Marcus, *Die grossen Eisen- und Metallkonzerne*. Leipzig, 1929, 198 p.

trustul a început să acționeze pentru a asigura fuziunea altor firme importante: *Rombach, Stumm, Charlotten Hütte, Kloeckner, Krupp, Gutehoffnungshütte*. Datorită acestor procese de restructurare și concentrare ținutul Ruhr a ajuns să dețină o pondere majoră în viața social-economică a Germaniei interbelice. Impresionanta putere financiară a marilor firme metalurgice și carbonifere din zonă a făcut ca ele să joace un rol prevalent și în viața publică a țării. Locuitorii din bazinul Ruhr și-au dezvoltat și o conștiință identitară bine determinată¹¹³. Pe lângă această concentrație verticală, care a fost efectuată de către firmele carbonifere în colaborare cu cele metalurgice, ia naștere una similară la inițiativa trustului coloranților, înființată în 1925, *Interessengemeinschaft Farbenindustrie A.G.*, care își asigură folosința asupra producției de cărbune a firmelor *Auguste Viktoria, Rheinische Stahlwerke* și *Riebeck Montanwerke*, pe care o achiziționează de la consorțiul Stinnes. O altă firmă chimică importantă, *Kokswerke und Chemische Fabriken A.G.*, își creează și ea o rețea considerabilă de participațiuni carbonifere îndeosebi în zona Sileziei Superioare¹¹⁴. Firmele electroenergetice contribuie și ele în măsură tot mai mare la procesele de integrare verticală din industria carboniferă germană. Societatea *Rheinisch Westfälische Elektrizitätswerke* din Essen a realizat acest proces la toate nivelele posibile, întrucât deținea mine de ulei și lignit (faza industriei extractive), centrale electrice (faza de prelucrare și valorificare productivă a combustibilului), era una din marile distribuitoare de curent (faza de repartiție și desfacere a produselor obținute), având ea însăși o însemnată rețea de linii de tramvai (faza de consum a producției). Un alt mare concern electrotehnic și electroenergetic, *Allgemeine Elektrische Gesellschaft (A.E.G.)* s-a implicat de asemenea în valorificarea cărbunilor, deținând exploatare proprii. Pentru a lărgi piața de desfacere a cărbunilor a încercat să adapteze arderea cărbunelui pulverizat la locomotivele de cale ferată. A inițiat experimente în acest scop, modificând grătarele cazanelor de aburi, ceea ce a dus la o îmbunătățire notabilă a combustiei și în același timp al randamentului. Astfel și-a extins volumul vânzărilor la căile ferate germane¹¹⁵.

În industria lignitului, vânzarea combustibilului produs în Saxonia era asigurată de organizația comercială a întreprinzătorilor din Germania Centrală care purta denumirea de *Wirtschaftsverband Mitteldeutschland*¹¹⁶. Trusturile verticale care au luat naștere îndeosebi începând cu anii 1924-1926 nu au dus la dispariția formelor de concentrare orizontală, apărute mai înainte și care se preocupau îndeosebi de cartelarea producției și desfacerii cărbunelui. Ele sunt însă reorganizate conform noilor cerințe. Ocuparea Ruhrului în 1923 a dus la reorganizarea vechiului *Kohlen Syndikat* care a refuzat să vândă cărbune autorităților ocupante și și-a mutat sediul de la Essen la Hamburg. În locul său a luat naștere organizația *Vereinigung für*

¹¹³ Hans Spethmann, *Das Ruhrgebiet im Wechselspiel von Land und Leuten*, în vol. ***, *Wirtschaft, Technik und Politik*, 3. Band, Berlin, Verlag Reiner Hobbing, 1933.

¹¹⁴ M. Baumont, *op cit.*, p. 187.

¹¹⁵ Barbu Solacolu, *Considerații asupra concentrației bancare*, „Buletinul Institutului Economic Românesc”, IX, 1930, nr 11-12, p. 907.

¹¹⁶ Romana Sălăgeanu, *op. cit.*, p. 49.

die Verteilung und Verkauf von Ruhrkohle A.G. („Asociația pentru Distribuirea și Vânzarea Cărbunilor din Ruhr”) care și-a reînălătat sediul la Essen¹¹⁷.

În anul 1925 majoritatea firmelor din Ruhr au iscălit noul contract sindical (Syndikatsvertrag), care pe lângă producători a înglobat și firmele comerciale mari și mijlocii, înființând în acest scop 12 societăți comerciale în comandă, cu participarea financiară a firmelor fondatoare. Prin contractul sindical din 1926 prevederile au devenit și mai severe, astfel încât comercianții de cărbune au devenit întru totul dependenți de Sindicatul Ruhrului: ei nu mai aveau dreptul să fixeze în mod de sine stătător prețurile de vânzare și cumpărare, nici să aprovizioneze marii consumatori. Fiecare întreprindere comercială avea o zonă de desfacere precis delimitată și avea dreptul să vândă doar produsele sindicatului¹¹⁸.

Pentru a putea controla realmente comerțul și livrarea cărbunilor, Sindicatul Ruhrkohle colabura cu o serie de firme comerciale de transport, având chiar participații la unele dintre ele. Întreținea o strânsă colaborare cu o serie de firme de navigație germane, olandeze, belgiene cu ajutorul cărora asigura transportul naval în Franța, Belgia și peste ocean. De asemenea, prin intermediul firmei *Deutsche Kohlen-Depot G.m.b.h. Hamburg*, în care deținea jumătate din participațiune, și-a asigurat servicii de reclamă și propagandă, precum și antrepozite comerciale proprii în Italia, Spania, Portugalia, Africa de Nord, Egipt, America de Sud etc.

Astfel, au luat naștere în Germania cele mai formidabile organizații monopoliste pentru producția și desfacerea cărbunilor, care și-au propus în mod conștient dominarea pieței mondiale a cărbunelui prin toate mijloacele posibile. Pe lângă aceasta, marii producători de cărbune din Germania căutau să-și asigure piața de desfacere pe plan european prin marile trusturi metalurgice la care participau și care au trecut la înființarea unui cartel european al oțelului în anul 1926, la care participa și *Vereinigte Stahlwerke*¹¹⁹. Dar marile firme participante nu au respectat înțelegerile încheiate, astfel încât cartelul s-a destrămat¹²⁰. Dar odată cu apariția primelor semne ale crizei economice, marile corporații metalurgice și carbonifere germane au fost cele care au impulsionat reînființarea cartelului siderurgic european¹²¹. Prin activitatea lor eficientă, marile societăți carbonifere germane au contribuit la aprovizionarea economiei europene cu cărbune de bună calitate și la refacerea și dezvoltarea economică a Germaniei în primul deceniu interbelic.

¹¹⁷ Heinz Vogelsang, *Die deutsche Kohlenverkaufsorganisation in ihrer historischen Entwicklung*, München, 1957, p. 110.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 118.

¹¹⁹ Ștefan Chicoș, *Cartelul internațional al oțelului*, „Buletinul Industriei”, I, 1926, nr. 10-11, p. 940-955.

¹²⁰ Al. Topliceanu, *Cartelul european al oțelului. Eșuarea unei încercări*, „Buletinul Industriei”, II, 1927, nr. 2-4, p. 153-156.

¹²¹ Paul Feltes, *Les Comptoirs internationaux provisoires de 1930. Une nouvelle tentative de régulation privée à l'aube de la crise mondiale*, în vol. *Les mutations de la sidérurgie mondiale de XX siècle à nos jours*, éditeurs: Charles Bartel, Ivan Kharaba, Philippe Mioche, Bruxelles, P.I.E., Peter Long S.A., 2014, p. 242.

Tabel nr. 3
Evoluția producției de huiă în Germania

Anul	Producție tone anual	Număr muncitori	Randament (tone)	Randament pe schimb (tone)
1913	190.000.000	706.000	269	0,890
1918	169.908.000	426.000	398,8	1,903
1919	107.710.000	494.000	218,0	0,712
1920	131.347.000	586.000	224,1	0,732
1921	136.227.000	678.000	200,9	0,656
1922	130.000.000	694.000	187,3	0,612
1923	62.225.000	595.000	104,5	0,341
1924	118.829.000	559.000	212,5	0,694
1925	132.622.000	565.000	234,7	0,767
1926	145.296.000	520.000	279,4	0,913
1927	153.599.000	543.000	282,8	0,924
1928	150.861.000	522.000	289,0	0,944
1929	163.465.000	519.000	314,9	1,029

Tabel nr. 4
Evoluția producției de lignit în Germania

Anul	Producție tone anual	Număr muncitori	Randament (tone)	Randament pe schimb (tone)
1913	87.000.000	59.000	1.474,5	4,81
1918	100.000.000	54.000	1.851,8	6,05
1919	94.000.000	104.000	903,8	2,95
1920	112.000.000	136.000	823,5	2,69
1921	123.000.000	145.000	848,2	2,77
1922	137.000.000	143.000	958,0	3,13
1923	118.000.000	134.000	880,5	2,87
1924	124.000.000	94.000	1.319,1	4,31
1925	140.000.000	82.000	1.707,3	5,57
1926	139.000.000	84.000	1.654,7	5,40
1927	150.500.000	80.000	1.881,2	6,14
1928	165.500.000	82.000	2.018,2	6,59
1929	176.000.000	84.000	2.095,2	6,84

ROMÂNIA ÎNTRE CELE DOUĂ RĂZBOAIE MONDIALE. ÎNCEPUTUL PROCESULUI DE MODERNIZARE ȘI EUROPENIZARE A ECONOMIEI

Nicolae Păun*

Abstract. *Immediately after the Great Union, Romania was not prepared for a development based primarily on the potential offered by its natural heritage. The approach materialized in the change of the character of the economy from eminently agrarian to agrarian-industrial and fully demonstrated the opportunity for industrialization, highlighting all the possibilities that the country had regarding the recovery of energy resources and raw materials. It is an époque when Romanian economic situation registered a raise in production and productivity, when the financial and bank activity intensified, and the money were directed towards the basic branches.*

We will refer in the current study at the dialogue liberalism-interventionism taken from the European and Romanian space, as an answer to the economy, the greatness and the evolution, development and modernization of our economic factor after 1918. An inflection point in the evolutions from the new historic era was the Constitution from 1923. Western-style economic principles have rejected statism, while the state and its institutions rejected totalitarianism, even if not always in a convincing manner. But it can be said in the same that the Romanian experience was not just a simple copy of the western model, but an appreciable connection to the European spirit, in different socio-economic and geopolitical conditions.

Keywords: Interwar Romania, economics, industrialization, industrialism, agrarian.

Introducere

Viața economică din epoca modernă are atributul inovației, al transformării și dezvoltării.

Începând cu secolul al XVII-lea, creuzetul în care s-a plămădit lumea modernă, dinamica economică nu a mai putut fi explicată prin ea însăși, ci în corelație cu a celorlalte segmente din societate – politice, sociale, culturale. Gândirea economică și social-politică a trasat tot atunci suprafețe de contact, nu totdeauna continue, între sferele implicate în „jocul” societății moderne. *Una dintre aceste suprafețe conferă identitate relației dintre economic și politic.*

Relația *stat-economie-societate* s-a structurat, s-a dezvoltat și s-a poziționat continuu în interiorul paradigmei *liberalism-intervenționism*, care a marcat de altfel modernitatea.

Analizele românești din secolul al XX-lea privind aceste relaționări nu au diferit deloc față de cele europene. S-au avansat în societate soluții pentru modernizarea și dezvoltarea comunității; intelectualii umaniști, experimentalisti, economiști, juriști etc. au asumat idei, soluții, teorii nu doar ca beneficiari, ci, nu de

* Prof univ. dr., Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Director al Institutului de Cercetări Europene, Prof. Jean Monnet *Ad Personam*; email: npaun@euro.ubbcluj.ro
„Revista Română de Istorie Economică”, vol. I, 2022, p. 143-159.

puține ori, în calitate de contributori apreciați la nivel european. Eugen Lovinescu, Mihail Manoilescu, Dimitrie Drăghicescu, Virgil Madgearu, Victor Slăvescu, Mitiță Constantinescu etc. au generat înăuntrul societății românești emulația și susținerea necesară pentru încadrarea țării în modelul de dezvoltare occidental. La fel, politicienii s-au implicat în dezbaterile ideilor moderne, integratoare și le-au transpus în programe sau în acțiune politică.

Liniile de evoluție de după 1918 din cadrul gândirii și practicii economico-politice din țara noastră au ținut cont atât de realitățile cu care se confrunta modelul occidental, cât și de complexitatea dosarului economic la a cărui rezolvare erau chemate să răspundă.

La baza articulațiilor complexului economic românesc s-au poziționat legislația și instrumentele de intervenție statală. Răspunsul economiei s-a materializat în fapte și procese, înscrise la momente diferite în bilanțurile societății. Acestea surprind prin amploarea lor, evoluția, dezvoltarea, și europenizarea factorilor noștri economici. De altfel, prin *Constituția din 1923*, opțiunea spre înnoire și modernizare a constituit un element de fermitate și consecvență asumat de principalele partide politice în actul de guvernare. Așa se face că România a reușit să mențină democrația parlamentară, în pofida puternicelor ingerințe venite din zonele autoritarismului din țară sau de influențele acestuia din afară. Economia de tip occidental a respins etatismul, așa cum și statul și instituțiile sale au refuzat totalitarismul, chiar dacă nu întotdeauna într-un mod convingător.

Rezultatele dezvoltării și modernizării vieții economice de după 1918, bazate pe o strategie de dezvoltare coerentă și asumată de forțele progresiste din societate au fost per ansamblu pozitive, chiar dacă, din punct de vedere cantitativ și calitativ, au rămas modeste. Să nu uităm că în anul 1939 România se situa încă prin parametrii principali pe locuri modeste în clasamente europene. La producția și consumul de produse de bază era devansată de multe state ale continentului.

Datele pun în evidență, ca trăsătură fundamentală a economiei românești, gradul redus de valorificare a potențialului uman și a resurselor materiale, nivelul tehnic scăzut al aparatului de producție național. În sistemul de complementaritate din cadrul relațiilor economice externe, România ocupa poziția de sursă de materii prime și, parțial, de piață de desfacere a fabricatelor industriale, de plasament al capitalurilor externe. În agricultură o reformă agrară profundă (1921), un sistem de ferme-model, descătușarea țăranimii, prin desființarea marii proprietăți, au transformat satul românesc. Printr-o creștere demografică excepțională, circa patru milioane în 20 de ani, accesul la viața politică, datorită votului universal, prin Partidul Național Țărănesc, prin educație (consecință a reformelor lui Spiru Haret de la sfârșitul secolului al XIX-lea), acesta s-a recreat și transformat în locul social cel mai dinamic din societate.

Nivelul economic atins, cu limitele menționate, a permis României să se compare cu statele central-europene și să se poziționeze în raport cu cele mai avansate la o parte dintre indicatori – industrie de utilaj minier și petrolier, energetic, tractoare, autocamioane, aeronautică, instrumente de control și de bord,

industria de armament, iar în agricultură printr-un export semnificativ de produse cerealiere, grâu, porumb, plante oleaginoase și material din zona forestieră.

Între liberalism și intervenționism. Modernitatea românească

Gândirea din țara noastră în legătură cu viața economică s-a cristalizat lent. Influențe sporadice ale doctrinei liberale pot fi găsite în scrierile lui Nicolae Șuțu¹. O primă concepție clară a oferit-o contemporanilor Ion Ghica – considerat primul economist român².

Prin lecția despre importanța economiei politice ținută în 1843 la Academia Mihăileană, Ghica a conturat din doctrina clasică partea care era nu numai cea mai susceptibilă de popularizare, dar și aptă de a pleda pentru interesele exportului liber și adecvată scopului de a lega interese și idei între o Românie nouă și Occidentul exportator de produse manufacturiere.

În anii organizării statului modern, același Ion Ghica și-a pus amprenta asupra capitolului economic din mesajul domnitorului Alexandru Ioan Cuza (1859), cu referire directă la libertatea economică consacrată oficial și receptată cu satisfacție de către membrii Societății de Economie Politică din Franța și Belgia³. Ion Ghica scria despre rolul economic al statului că, „în materie de schimb, ca și în modul de a conduce toate celelalte interese sociale, ar fi de dorit ca guvernul să-și concentreze acțiunea numai întru a menține ordinea publică, a opri pe cei interesați de a oprimă pe cei slabi și a îngriji de sănătatea generală”.

Concepția *neintervenționismului* se regăsește și la ceilalți economiști români de influență liberală, precum Ion Ionescu de la Brad și Ion Strat, raportor ai viitoarei *Convenții comerciale cu Austro-Ungaria*⁴.

¹ I. Veverca, Nicolae Șuțu: *Viața, activitatea și opera întâiului economist ideolog din România, 1798–1871*, București, 1936.

² I. Ghica, *Scrieri economice*, Ediție îngrijită și comentată de I. Veverca, vol. 1–3, București, 1937.

³ C-tin Murgescu, *Mersul ideilor economice la români*, vol. I, București, p. 52; E. Regnault, *L'histoire politique et sociale des Principautés danubiennes*, Paris, 1855 p. 13–18.

⁴ Indiferent de momentul pe care l-au considerat punct de plecare al modernizării României (*Mișcarea Cărvunărilor* pentru E. Lovinescu sau *Tratatul de la Adrianopole* pentru V. Madgearu sau Șt. Zeletin), un lucru se poate afirma cu certitudine: principalele curente interbelice își au sorgintea la începutul secolului al XIX-lea, când România intra pe rutele comerciale ale modernității și ale capitalismului.

Odată intrate pe aceste rute ale comerțului internațional, se observă o preluare și asimilare a teoriilor dominante din Occident de către generațiile de studenți români din perioadă. Aceasta, deoarece, pe baza relațiilor de afaceri, țările respective exportau în România cultura și civilizația lor, mai ales prin intermediul studențimii române. Se creează astfel, după 1829, prima generație de intelectuali români cu studii în străinătate: Brătianu, Rosseti, Quinet, Kogălniceanu – toți foști studenți la Paris, susținători de frunte, în România, ai ideologiei revoluționare de la 1789. Revoluția de la 1848 va fi momentul lor de exprimare, punând pe tapetul politic al României concepțiile rousseauiste și raționaliste franceze, care ofereau ca soluție la evoluția unui stat, revoluția socială. În acel moment s-a născut în România mișcarea revoluționară favorabilă înnoirilor de substanță ale țării. Toate aceste date îl fac pe E. Lovinescu să afirme în capitolul dedicat *forțelor revoluționare* din

*Având în vedere puținele argumente ale unei Româнии care și-a subordonat strategia dezvoltării economice obiectivului major din epocă, independența, liberalismul economic a însemnat, în fapt, aderarea la condiția istorică a realizării individualității și independenței politice și economice a națiunii noastre*⁵.

Se contura o școală de economie națională menită să consolideze prefacerile radicale petrecute în structura statului român modern. Dacă Nicolae Suțu, P. Mavrogheni, I. Ghica se gândiseră la folosul unui comerț în variantă liber-schimbistă, dacă D.P. Marțian nu insista, la rândul lui, asupra posibilităților de a ne prelucra singuri materia primă, P.S. Aurelian a făcut „din predicarea acestei doctrine scopul de căpetenie al vieții sale”⁶. El a constatat că factorii de decizie politică din stat nu aveau la acea dată un program de perspectivă susținut de un „plan al ameliorațiunilor economice de care țara are nevoie”⁷.

Istoria civilizației române moderne că: „Mișcarea pașoptistă reprezintă tocmai gestul istoric prin care s-a imprimat procesului nostru de formație o direcție revoluționară, singura sociologic cu putință popoarelor împiedicate de la mersul lor evolutiv” (p. 113).

Pe filiera ideologică franceză pornită de la filosoful René Descartes, întemeietorul raționalismului, se conturează în România jumătății de secol al XIX-lea *curentul revoluționar* accelerator al înnoirii. Transpus mai ales în teoriile noului Partid Liberal, acest curent își va găsi puternice reverberații și în perioada interbelică, în diferitele soluții de înnoire a țării.

Cel de-al doilea mare curent al secolului al XIX-lea în România este cel *reacționar*. Respectându-și întru-totul explicația, el se pliază perfect pe cel de-al doilea moment economic al României, cel de după 1875, când țara iese de sub hegemonia economică anglo-franceză și intră sub cea germano-austriacă, după cum afirma Șt. Zeletin. În deceniul al nouălea al veacului al XIX-lea, burghezia română se depărtează de capitalismul englez și se apropie de cel german: „și cu aceasta, Berlin-Viena va moșteni și pe teren politic rolul pe care-l avusese mai înainte Paris-Londra”. Din acest moment, moda studiilor se mută de la Paris la Berlin, apărând astfel generația criticii „formelor fără fond” ale României.

Prezent mai ales în Moldova, reprezentat de mișcarea „Junimea” prezidată de Titu Maiorescu, curentul reacționar s-a structurat pe filiația filosofiei germane a evoluționismului. Având ca reprezentanți de seamă pe Spengler și Burckle, teoria evoluționistă prevedea că progresul normal al unei societăți este evoluția sa firească de la o etapă la alta, bazată pe datul strămoșesc și tradiția națională. O întreagă pleiadă de artiști, poeți, scriitori, politicieni, boieri se pliază pe acest curent, dând naștere la câteva ipostaze: *poporanism*, prin G. Ibrăileanu și H. Sanielevici, susținuți de revista literar-culturală „Viața românească”; *sămănătorism*, cu Nicolae Iorga în fruntea mișcării așezate în jurul revistei „Sămănătorul”; *junimismul*, apărut în 1864, reprezentat de Titu Maiorescu și P.P. Carp și de M. Eminescu, Ion Creangă și I.L. Caragiale mai apoi. Toți acești promotori de ideologii sau de cultură au apărut evoluționismul și s-au împotrivit, criticând toate formele moderne de cultură și civilizație aduse din Apus. În acest sens, nu fără spirit de revoltă, afirma Lovinescu că: „Toate curentele organizate, ce ne-au configurat viața sufletească în a doua jumătate a veacului trecut, și aproape toate conștiințele critice, individuale și fără distincțiuni regionale s-au arătat potrivnice formației revoluționare a societății și culturii noastre” (p. 186).

⁵ E. Demetrescu, *Influența școlii economice liberale în România în veacul al XIX-lea*, București, 1936, p. 180–181; *Enciclopedia României*, vol. III, București, 1939, p. 236–240; G. Zane, *Studii*, București, 1980, p. 155.

⁶ P.S. Aurelian, *Opere economice*, București, 1970, p. 78.

⁷ C. Murgescu, *Un economist reprezentativ al secolului său, P.S. Aurelian*, studiu introductiv la Aurelian P.S., *Opere economice*, București, Edit. Academiei Române, 1967, p. LV.

Istoriografia română, atât cea veche, cât și cea recentă, analizând segmentul de gândire economică din a doua jumătate a secolului trecut, a apreciat corect că *disputa dintre liberul schimb și protecționism s-a accentuat după 1875*, momentul *Convenției comerciale cu Austro-Ungaria*. Relațiile comerciale dintre Transilvania și Vechiul Regat au fost întrerupte practic prin războiul vamal desfășurat în anii 1887–1894. Conflictul a izbucnit tocmai într-o perioadă în care în Europa se trecea de la mica industrie meșteșugărească la marea industrie, ceea ce a împiedicat Transilvania să recupereze decalajul semnificativ care o separa de industria din vestul Europei, mai ales că aceasta, aflându-se în mâinile etnicilor germani (sau/și șvabi), intrase pe rutele revoluției industriale și beneficia de debușee germane în Vechiul Regat.

România întregită de după 1918 a devenit pentru etnicii germani „un nou teritoriu economic”, constituit *de jure* acum, pentru că, *de facto*, el produsese efecte pozitive. Economistul sas Fred Sigerus acorda Transilvaniei rolul de centru al industriei, argumentele sale fiind existența întreprinderilor săsești, resursele energetice, bogățiile naturale, dar și „cultura înaltă a locuitorilor ei”⁸. Un alt autor sas, Ewald Sindel, afirma în anul 1925 că, prin unirea cu România, Transilvania își asigura un *hinterland* pentru produsele sale, iar provincia forma partea cea mai importantă a României, cu o contribuție esențială la economia națională⁹.

Problema dacă *statul* trebuia imperios necesar să-și asume sarcini în domeniul economic a devenit o *prioritate* în dezbaterea asupra *evoluției, dezvoltării, modernizării și europenizării* României după Marea Unire.

Analizele românești au încorporat momentul istoric de la 1 Decembrie 1918, accentuându-i continuitatea cu structurile anterioare și integrându-l în strategia de modernizare a țării, concepută și aplicată de principalele partide politice în actul de guvernare.

Cerințele obiective ale momentului și impactul european au solicitat gândirea economică și politică să se pronunțe pentru rezolvarea proceselor de integrare și refacere economică, să contureze strategia dezvoltării viitoare. Această strategie a ținut cont de nevoia acută de progres tehnic, de schimbarea economiei dintr-una predominant agrară într-una agrar-industrială, prin accelerarea și diversificarea industrializării, prin sporirea investițiilor de capital, creșterea produsului social și a venitului național, acordându-se importanța necesară capitalului, conducerii și forței de muncă.

Obiectivele de modernizare și integrare a României în modelul de dezvoltare occidental nu puteau fi promovate fără intervenția activă a statului în câmpul vieții economice. În condițiile unei țări ca România, aflată în faza de maturizare a fizionomiei capitaliste, cu un proces dinamic de acumulare, cu o burghezie care

⁸ F. Sigerus, *Grossrumänien ein neues Wirtschaftsgebiet*, Berlin, Reimar Höbling Verlag, 1920, p. 21.

⁹ E. Sindel, *Volkswirtschaftliche und handelspolitische Bedeutung Siebenbürgens für das Reich*, în P. Rohrbach, Rudolph H., *Das Auslanddeutschum im Unterricht. Deutsche Kolonialsiedlungen*, (f.l.), Verlag O.O. Co., 1930, p. 39-40.

făcea eforturi pentru a-și depăși statutul economic de clasă mijlocie, pentru a se înscrie pe traseele finanței europene, apelul la ajutorul statului a fost o constantă a dezvoltării, singura alternativă pe care o considerau nu puțini specialiști români, din grupul cărora se detașa Mihail Manoilescu. Această opțiune nu a exclus vocile care și-au manifestat simpatia pentru *liberalismul clasic* – G. Tașcă, N. Dașcovici.

În noua perioadă istorică au devenit vizibile în politicile economice mai ales elementele *intervenționismului statal*. Strategia dezvoltării industriale era corelată cu principiile de bază ale reformei agrare.

Atitudinea europeană avansată, conformă cu cele mai noi abordări ale timpului privind promovarea competenței economice și tehnice, a „forțelor morale” necesare economiei, așază studiile lui Mihail Manoilescu printre cele mai cunoscute din Europa de atunci, cu o actualitate care s-a prelungit până în zilele noastre. În centrul națiunii, el plasează dezvoltarea economică – condiție esențială a consolidării statului național unitar, a independenței sale economice și politice, a valorificării bogățiilor solului și subsolului. Atrage atenția că nu numai puterea statului, ci însuși viitorul țării depinde de capacitatea punerii în mișcare a energiei națiunii.

Neoliberalismul

Conceptele promovate de Mihail Manoilescu, alături de altele din epocă la fel de valoroase, datorate unor personalități ca Vintilă Brătianu, I.G. Duca, Dr. Angelescu, Dimitrie Drăghicescu, Al. Topliceanu, Ștefan Zeletin și alții, au consacrat *neoliberalismul* din spațiul românesc interbelic.

Neoliberalismul în concepția Partidului Național Liberal, în accepțiunea doctrinei propriu-zise promovate de acesta, a însemnat calea spre „progresul social sub toate formele”, în cadrul „proprietății individuale”, printr-o „mișcare organizată”, prin „ordine”, „democrație”, „naționalism” și „armonie socială”. Aceste elemente erau considerate de I.G. Duca „coloane de sprijin ale templului liberal”¹⁰. Statul avea dreptul și obligația să acționeze asupra economiei doar pentru: 1. apărarea intereselor consumatorilor; 2. asigurarea unor izvoare de venit pentru autoritatea publică; 3. apărarea intereselor economiei naționale supuse unei presiuni concertate din partea marilor puteri; 4. consolidarea financiară și a valutei naționale.

Noul liberalism, adică *neoliberalismul*, păstra din secolul al XIX-lea fondul de idei liberale: viața socială bazată pe libertatea individului și a interesului personal; sfera publică receptivă la progres; statul situat deasupra claselor sociale; concurența, cererea și oferta; evitarea luptei de clasă.

Ștefan Zeletin, personalitate centrală a neoliberalismului românesc, prezenta doctrina „ca un moment de măreție unică, cum e și substratul său – capitalismul

¹⁰ I.G. Duca, *Doctrina liberală*, în *Doctrinile partidelor politice, 19 prelegeri organizate de Institutul Social Român*, București, Edit. Garamond, 1996, p. 104.

europăean – în istoria economică a lumii”¹¹. Este adevărat, și el accepta perioada de criză a liberalismului, dar o justifica drept o trecere de la un stadiu inferior la altul superior. „Astăzi – scria el în 1927 – burghezia se află în procesul de trecere de la liberalism la vârsta matură a imperialismului, a cărei temelie este supremația Marii Finanțe. Zbuciumul acestei tranziții este tocmai ceea ce alcătuiește așa-zisa «criză a liberalismului»; ea va zămisi un nou liberalism – un neoliberalism”¹².

Doctrina se caracterizează – după Zeletin – prin intervenția statului în economie, apariția marii finanțe care îi silește pe industriași să se înțeleagă între ei, să formeze carteli, trusturi și sindicate pe verticală și orizontală, să aducă armonie între oamenii de afaceri¹³. Oligarhia financiară a antrenat, în accepțiunea lui Ștefan Zeletin, procese economice și politice caracterizate prin: 1. naționalizarea capitalului; 2. dezvoltarea producției naționale și 3. organizarea acesteia după un plan unitar.

Nu ne-am propus să dezbatem opera lui Zeletin – interesantă și plină de idei. Ne asociem tezei enunțate de acesta, după care Constituția din 1923 – actul de naștere al neoliberalismului românesc¹⁴, consacră intervenția puterii de stat și înțelegerea libertăților individuale ca „funcții sociale”¹⁵. Spre deosebire de cea din 1866, noua Constituție a luat în calcul nevoile sociale și a dat o nouă formulare dreptului de proprietate. Liberalismul clasic aprecia proprietatea ca sacră și inviolabilă, în timp ce neoliberalismul o admite ca funcție socială și precizează exproprierea pentru cauză de utilitate publică. Pe acest temei, Constituția din 1923 proclamă principiul naționalizării subsolului.

Ștefan Zeletin înțelege neoliberalismul ca reevaluare, modernizare și adaptare a liberalismului din secolul al XIX-lea la noile condiții concret-istorice, cu ajutorul statului.

Neoliberalismul a fost în primul rând un ansamblu de idei aplicate în zona economică, prin contribuția teoreticienilor din jurul Partidului Național Liberal, dar nu numai, Mihail Manoilescu fiind excepția – el venind dinspre Partidul Poporului. Chiar și liberalii Vintilă Brătianu, C.I. Băicoianu, N. Basilescu, I.N. Angelescu, I.G. Duca, D. Drăghicescu, Ștefan Zeletin ș.a. au prefigurat în mod diferit unele probleme economice, ca, de pildă: industrializarea, reforma agrară, proprietatea, locul statului.

Doctrina țărănistă și „statul țărănesc”

În perioada imediat următoare Marii Uniri, doctrina economică a curentului țărănist¹⁶ era constituită. De la început, *țărănismul* s-a caracterizat prin eclectismul

¹¹ Șt. Zeletin, *Neoliberalismul*, București, 1927, p. 71.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Vezi și I. Agrigoroaiei, *Despre neoliberalismul românesc. Teze și idei*, „Xenopoliana”, nr. 1–4, 2005 p. 103–112.

¹⁵ Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 71.

¹⁶ Vezi pe larg M. Oroian, *Doctrina economică a țărănismului în România*, Cluj-Napoca, Edit. Risoprint, 2004, p. 328.

său. Corespunzător unei baze sociale eterogene și diversității surselor de inspirație, alături de unele idei reluate din moștenirea poporanistă, se găsesc și idei socialiste asociate cu lupta de clasă¹⁷.

Constantin Stere, Virgil Madgearu, I. Mihalache, I. Răducanu, M. Ralea, E. Ene, Gh. Zane și alții au considerat ca idee fundamentală a țăranismului capacitatea țăranimii constituite într-un partid politic de a edifica un „stat țăranesc”¹⁸. Baza economică a acestuia era considerată „gospodăria țăărănească bazată pe muncă”, iar pârghia pentru realizarea lui – *cooperația*.

Statul monarhic constituțional trebuia să se bazeze pe o organizare politică, economică și socială larg descentralizată și o organizare centralizată pentru serviciile necesare exercitării funcțiilor fundamentale – baza ordinii publice, apărarea națională, afacerile străine, justiția, învățământul public, igiena națiunii și dirijarea economiei naționale. Regimul social-economic cooperatist era considerat a fi cel mai indicat să încurajeze agricultura, să facă din industrie o ramură complementară celei dintâi.

Noțiunea de „stat țăranesc” era asociată de G. Zane cu cea de „economie țăărănească”, deosebită radical de cea capitalistă. Noul stat nu se putea realiza de la sine, ci printr-o anumită politică economică dirijată – în opinia economistului V.H. Serdici. El mai susținea că „statul țăranesc” avea dreptul, în numele colectivității, să intervină în procesul de producție, de circulație și de retribuire. Acest organism de tip nou ar fi fost capabil să adapteze producția consumului, să realizeze corelația atât de necesară între ramurile economiei naționale, în primul rând între industrie și agricultură¹⁹.

Ca mijloc de dirijare a economiei naționale, „statul țăranesc” avea menirea – în viziunea lui I. Mihalache – să aplice în practică programul economic al Partidului Național Țărănesc, care punea în centrul său „valorificarea întregului potențial de muncă națională, prin utilizarea bogăției solului, inteligenței și muncii românești”. Sectoarele economiei agricole se bazau pe cooperative, considerate ca o reacție la capitalism²⁰.

Economia dirijată, dezvoltă conceptul Ion Mihalache, nu exclude capitalismul individual, îl acceptă, dar îl încadrează într-un program de stat, controlat, îndrumat.

Economia dirijată și „statul țăranesc” erau fundamentale în programul economic al PNȚ. Prin toate dezvoltările sale, acesta se încadrează în limitele economiei capitaliste, susține proprietatea privat-capitalistă în industrie și

¹⁷ D. Drăghicescu, *Evoluția ideilor liberale și un Apel către locuitorii din România Mare*, București, 1921, p. 54.

¹⁸ Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, Edit. Eminescu, 1980, p. 313–315.

¹⁹ Serdici Vasile, *Două conferințe: În jurul statului țăărănesc și Regimul nostru de azi, cauza ruinei comerțului exterior*, București, 1935, p. 3.

²⁰ Discursul d-lui Ion Mihalache ținut la Congresul PNȚ din 4 martie 1937, București, 1937, p. 20.

agricultură, dar o completează cu forme de proprietate mixtă – de stat și particulară – și mai ales cooperatistă.

Strategia dezvoltării și modernizării economice, politice, social-culturale era menită să consolideze și să integreze țara în modelul occidental. Ea a fost elaborată după 1918 și a beneficiat de aportul partidelor parlamentare. Această masivă susținere pentru europeanizarea țării a generat efecte pozitive în societate. Nu trebuie să ne surprindă, în acest context, alternativa „statului țărănesc” la cel neoliberal; PNȚ l-a conturat doar doctrinar în programul partidului din 1935, după Marea Criză: „în ordinea economică, în fața anarhiei, etatismul se găsește în plină ascensiune, în toate părțile; intervenția metodică și conștientă a statului pentru îndrumarea, regularea și normalizarea vieții economice constituie astăzi bazele economiei dirijate”²¹. Programul a pus semnul egalității între *intervenționismul statal* în general, care putea însemna și *neoliberalism*, și *economia dirijată*. Confuzia era de altfel frecventă în gândirea epocii. PNȚ, în programul din 1935, preciza explicit că „*economia dirijată* nu însemna o economie de tip nou, ci una bazată pe coexistența sectoarelor: *individualist, etatist și cooperatist*, ultimul fiind cel mai important în statul țărănesc”²².

Tezele programului PNȚ sunt valoroase, chiar dacă ideea „statului țărănesc” bazat pe cooperatie nu s-a dovedit viabilă din perspectiva dezvoltării și a integrării României într-o societate occidentală bazată pe industrialism și individualism. Dezbateră generată de oportunitatea mai multor structuri economico-statale bazate pe forme de proprietate diferite, aflate în raporturi de colaborare, a stimulat soluțiile la criza sistemului bazat pe modelul neoliberal. „Noi, domnii deputați – proclama I. Răducanu de la înalta tribună a Parlamentului în 1938 – pentru ordinea economică socială de mâine vedem o pluralitate de sisteme care coexistă și nu putem spune că vom avea numai o cooperatie, numai cooperatism sau numai individualism economic, ci va fi o îmbinare armonică, sperăm cel puțin să fie, și pe această cale trebuie să mergem”²³.

Alături de aceste curente majore, de gândire economică, dar și politică, dezbătute și, unele, aplicate în politicile economice, în societatea românească s-au manifestat și alte idei, de tipul corporatismului (mai ales fascist italian) planism, dirijism, etc. Însă ele au rămas periferice, minore și nu au angajat o dezbateră substanțială în societate.

Un început de politici publice

Organizarea administrativ-teritorială, dincolo de dezbaterile aprinse privind un anume model de structurare a puterilor în stat, a contribuit la integrarea

²¹ Programul PNȚ votat de Comitetul Central Executiv, în Ședința de la 2–6 februarie 1935, București, f.a., p. 6–7.

²² *Ibidem*.

²³ I. Răducanu, *În apărarea cooperatiei*, București, 1935, p. 23.

provinciilor istorice, la crearea pieței naționale, la recrearea satului, la consolidarea regimului democratic și al monarhiei parlamentare.

Gândirea economică s-a ridicat, la rândul ei, la nivelul dezbaterii europene și am analizat-o din perspectiva dialogului *liberalism-autoritarism*.

Între preocupările imediate de după 1918, specialiștii s-au confruntat cu definirea caracterului economiei naționale. Teza care a întrunit majoritatea sufragiilor era că *România nu era menită să devină un stat industrial, dar nici să rămână așa cum evoluase economic până la Primul Război Mondial, adică exclusiv agricol*. Esența tezei pleda pentru o economie complexă, agrar-industrială²⁴.

În conformitate cu acest caracter, industrializării i s-a rezervat un loc bine definit. Tipul de industrializare propus și susținut de politica economică a statului era axat pe specificitatea realităților social-economice din țară, care permiteau valorificarea surselor de materii prime și energie, prelucrarea superioară, industrială, a produselor agricole. Această strategie și programele aplicate și-au dovedit valabilitatea, căci, la sfârșitul deceniului al patrulea, economia României a devenit una agrar-industrială și a demonstrat că industria constituie condiția esențială și punctul de plecare al înaintării societății.

Forțele politice și științifice progresiste au susținut dezvoltarea și modernizarea economiei bazate pe industrializare și au elaborat politici economice adecvate.

S-au formulat și evidențiat concepte care vizau evitarea pierderilor de pe urma schimburilor comerciale neechivalente, prin modernizarea economiei, creșterea și consolidarea industriei proprii spre a putea face față concurenței, elaborarea unei legislații protecționiste, sporirea rolului intervenționist al statului și creșterea contribuției științei în procesul de producție, conducerea eficientă a acțiunilor în folosul capitalului național, colaborarea cu finanța internațională în interesul economiei românești²⁵.

La baza articulațiilor complexului economic românesc în perioada 1918–1939 au stat legislația, instrumentele de intervenție și instituțiile.

Vom prezenta mai jos câteva dintre elementele definitorii a două politici economice esențiale pentru caracterul economiei – cea agricolă și respectiv industrială. Evident, rămân în afara scurtei noastre exegeze politici importante pentru care spațiul nu ne-a permis să emitem judecați de valoare în cadrul acestui studiu, ca de exemplu fiscală, monetară, comercială, de transport, etc.

²⁴ *Doctrinile partidelor politice ...*, p. 303; I.G. Duca, *Partidul Național Liberal, partid industrial*, „Democrația”, nr. 4, 1924; M. Plătăreanu, *Politica economică și socială a României în trecut și în cadrul legislației actuale*, București, 1936 p. 205; Gr. C-tin Zota, N. Tulceanu, *Partidele politice din România, istoricul și programele lor*, București, 1934, p. 112.

²⁵ I. Saizu, *Politica economică a României între 1922 și 1928*, București, 1981, p. 23 și urm.

Legislația, politicile agricole și evoluția agriculturii au fost tratate cu predilecție în literatura de specialitate²⁶. Nu este o noutate faptul că sistemul cerealier s-a menținut predominant de-a lungul întregii perioade – 82% din suprafața arabilă față de 6% pășuni, 3,2% culturi alimentare și circa 2% industriale.

Partidul Național Țărănesc a continuat procesul legislativ în scopul modernizării agriculturii, dar și al salvării ei de la dezastrul crizei: s-a realizat cadrul juridic pentru organizarea obștilor de arendare și de cumpărare, s-a încurajat cooperarea agricolă. În 1930, ministrul de la agricultură și domenii, Gh. Cipăianu, consemna într-un raport că în agricultură își desfășurau activitatea 1.374 de obști de cumpărare, 128 de obști de arendare și 832 de cooperative pentru exploatarea proprietăților mici²⁷. S-au promulgat *legile de conversiune a datoriilor agricole rurale și urbane din 1932–1934* etc.

Privind *economia forestieră*, statisticile publicate de Ministerul Agriculturii și Domeniilor, de Casa Pădurilor, de oficiile societăților anonime de exploatare ne oferă date diferite de la an la an și chiar pentru același an, privind suprafața împădurită a României²⁸. Pentru anul 1922 este avansată cifra de 7.094.056 ha împădurite. Pentru anul 1929, statisticile indică 6.486.471 ha, confirmându-se o scădere a fondului forestier al țării. Aceasta se datora ritmului tăierilor, reclamat de cererea din ce în ce mai mare de material lemnos necesar reconstrucției postbelice și exportului, din cauza legilor de reformă agrară care au permis creșterea suprafețelor agricole pe seama defrișărilor încurajate de lipsa sancțiunilor la delictele silvice²⁹. Cifrele indicate pentru anii 1922 și 1929 corespund procentual la

²⁶ Menționăm câteva contribuții dintr-o listă impresionantă: V. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, 1995 (ediția I, București, 1940); Idem, *Agrarianism, capitalism, imperialism*, București, 1936; C. Garoflid, *Structura proprietății mijlocii și mari*, București 1938; M. Georgescu, *Reforme agrare. Principii și metode în legiurile române și străine*, București, 1943; Gh. Ionescu-Șișești, N. Cornățianu, *La réforme agraire en Roumanie et ses conséquences*, București; N. Iorga, *Evolution de la question rurale en Roumanie*, București, 1929.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ În România nu s-a întocmit în perioada dintre cele două războaie mondiale o statistică generală a pădurilor sau o hartă a acestora, nici studii documentare asupra posibilităților reale de creștere a fondului forestier și a rezervelor de material lemnos, a consumurilor interne și a disponibilităților la export. De asemenea, nu s-au inventariat pădurile după natura proprietății, nu s-au conturat programe de activitate ale Casei Pădurilor care să denote o politică forestieră urmărită consecvent de stat.

²⁹ Vezi *Decretul-lege nr. 3.097; Legea pentru reforma agrară din Oltenia, Muntenia și Moldova; Legea de reformă agrară din Basarabia; Legea de înființare de pășuni comunale din Vechiul Regat* din 24 septembrie 1920; *Legea pentru reforma din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș* din 30 aprilie 1921; *Legea pentru reforma agrară din Bucovina* din 30 iulie 1921. Vezi și M. Constantinescu (1925), *L'évolution de la propriété rurale et la réforme agraire en Roumanie*, București, p. 403–424. În această lucrare se apreciază că până în anul 1925 s-au expropriat 965.050 ha de pădure pentru crearea de islazuri comunale și pășuni. Și alte surse, ca, de exemplu, „*Revista pădurilor*” din 1926, p. 174–178, indică aceleași cifre. *Expunerea de motive la Proiectul de lege pentru Organizarea Ministerului Agriculturii și Domeniilor*,

24,5–26% și, respectiv, 22% suprafață împădurită în raport cu suprafața agricolă a țării³⁰, plasând România pe poziția a 12-a în Europa (raportat la 1.000 de locuitori)³¹. La nivelul zonei centrale și sud-estice a continentului, România ocupa locul al treilea, după Polonia (9.062.000 ha suprafață împădurită) și Iugoslavia (7.586.300 ha)³².

Dezvoltarea industriei a obligat statul să intervină în reglementarea raporturilor dintre muncă și capital, prin măsuri de protecție socială și de ocrotire a consumatorului (calitate, prețuri). Prin politicile industriale și financiare s-au urmărit consecvent circuitele monetare, schimbul de mărfuri și valută cu străinătatea.

Planul de perspectivă legat de industrializarea țării a vizat schimbarea caracterului predominant agricol al economiei. În acest scop s-a promovat un adevărat angrenaj legislativ, menit – gradual – să consacre integrarea economică a provinciilor istorice și să rezolve multiplele aspecte legate de refacere, să clarifice statutul relației creditor-debitor.

Legea economică a fost folosită pentru a crea instituțiile necesare aprovizionării cu mașini și utilaje și așezării creditului industrial pe baze cât mai largi. Norma judiciară a conturat politica statului în materie de combustibili și materii prime.

Elementele de strategie, alături de cele legate de stadiul dezvoltării jurisprudenței economice din statele europene, se găsesc încorporate unitar în legislația industrială promovată de executivul românesc.

În anii 1918–1921 s-au adoptat 63 de legi, regulamente, decrete-lege, jurnale ale Consiliului de Miniștri de interes industrial. *Legea de încurajare a industriei naționale din 1912* a fost extinsă la scara întregului organism național ca lege de bază.

Legislația a răspuns în mare parte necesităților obiective legate de refacerea, integrarea, dezvoltarea și modernizarea industriei.

Venind la putere în ianuarie 1922, prin măsurile economice pregătite minuțios, liberalii au atestat alăturarea intereselor de partid „pe direcția căreia ataca opoziția”³³ la interesele superioare, naționale.

Programul economic „prin noi înșine” prevedea încurajarea industriei prin munca, inițiativa și capitalurile românești, prin unificarea legislației, prin întărirea

Consiliul Superior al Agriculturii, publicată în „Monitorul Oficial”, Partea a III-a, *Dezbateri parlamentare*, nr. 88 din 2 iunie 1927, p. 2338–2362, indică 1,3 mil. ha de pădure destinate defrișării în vederea creării de pășuni comunale și izlazuri.

³⁰ *Sylviculture dans la République Tchecoslovaque*, Prague, 1926, p. 13. Vezi și „Monitorul Oficial”, nr. 42 din 12 iunie 1930, p. 1458, și lucrarea lui G.G. Miletici și L. Colescu, *Statistică economică internațională*, București, 1928, p. 64.

³¹ „Monitorul Oficial”, 1930, nr. 42, p. 1459.

³² G.G. Miletici, L. Colescu *op. cit.* p. 64.

³³ I. Saizu, *op. cit.*, p. 97–98.

*creditului, activizarea energiilor naționale, creșterea producției și apărarea avuțiilor țării*³⁴. Erau o seamă de principii și enunțuri de politică economică care vor fi încorporate în *Constituția din 1923*³⁵.

Legea fundamentală a țării a reflectat schimbările de structură din societate, inclusiv rolul sporit al statului în dezvoltarea economică. Constituția a fost adoptată într-un moment în care reprezentanții forțelor economice depășiseră faza critică din anii refacerii, iar acum, în 1923, grupuri compacte din rândurile lor se lansau în direcția consolidării pozițiilor economice și politice.

*Constituția a exprimat, din punctul de vedere al articolelor economice, expresia trecerii în practică, pentru o lungă durată de timp, la etapa neoliberală de dezvoltare a țării. În baza acesteia, legislația industrială adoptată în perioada imediat următoare a consacrat integrarea provinciilor istorice, depășirea refacerii și a venit în întâmpinarea „necesității de progres a națiunii”*³⁶.

Executivul a propus Parlamentului legile de bază ale industrializării României. Prima dintre ele a consacrat înființarea Societății Naționale de Credit Industrial în 1923³⁷, în timp ce alte patru din 1924 au transpus din domeniul juridic în cel practic art. 19 din Constituție, prin *Legea energiei, Legea minelor, Legea regimului apei și Legea comercializării*.

Legislația elaborată în timpul Guvernului I.I.C. Brătianu (1922–1926) a reușit să contureze un program de stat în domeniul combustibilului³⁸ lichid, cu mai multe obiective: acela al preîntâmpinării controlului în proporții majoritare al resurselor petroliere de către capitalul străin; al satisfacerii (chiar dacă nu în măsura dorită, din lipsa capitalurilor) implicării factorilor naționali în valorificarea resurselor; stabilirea unei corelații optime între exploatarea izvoarelor de energie, în primul rând a petrolului, și dezvoltarea tuturor compartimentelor economiei naționale; încurajarea tendințelor de valorificare superioară a zăcămintelor; întărirea capacității de apărare a statului; apărarea intereselor românești pe piața mondială³⁹.

³⁴ Arhiva Istorică Centrală, fond. cit. dos. nr. 12/1922, f. 1–2; „Viitorul” din 22 aprilie 1922, p. 1.

³⁵ *Constituția României din 1923*, adnotată de A. Lascarov-Moldovanu, S.D. Ionescu, București, 1925.

³⁶ Vezi și lucrarea lui I. Adămoiu, *Puterea economică a României*, Cluj, Institutul de Arte Grafice Ardealul, 1930, p. 96.

³⁷ *Codul general al industriei cuprinzând legi industriale, miniere, muncitorești. Ghid practic al meseriașului*, cu o prefață de ing. Cezar Petrescu, București, 1938.

³⁸ „Monitorul Oficial”, nr. 163 din 4 iulie 1924; nr. 106 din 11 iulie 1924; nr. 137 din 27 iulie 1924; C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. XI–XII, 1922–1926, București, 1927.

³⁹ N. Păun, *Aspecte ale problemei capitalului străin în industria petrolului din România înainte și după legea minelor din 1924*, „Studia UBB, Historia”, 1980, p. 38–54; Gh. Buzatu, *România și trustrile petroliere internaționale până la 1929*, Iași, 1981, p. 272; Idem, *Petrolul – o dimensiune a relațiilor externe ale României în perioada 1918–1924. Lupta împotriva penetrației monopolurilor străine*, „Revista de istorie”, vol. 35, nr. 1, 1982, p. 5–33; V. Axenciuc, *Unificarea organismului economiei naționale și refacerea economică postbelică a României*, „Revista de istorie”, vol. 30, nr. 5, 1987, p. 931–947.

Sub impulsul acestor obiective, economia s-a înscris pe traiectoria dezvoltării și modernizării. Noua echipă guvernamentală a Partidului Poporului (Averescu, 1926–1927) și apoi cea liberală (Vintilă Brătianu, 1927–1928) au continuat direcțiile de politică economică prefigurate în ianuarie 1922.

Au urmat în evoluția capitalistă a țării anii 1929–1932, care coincid cu începutul și, respectiv, punctul cel mai ridicat al Marii Crize. Perioada este marcată din punct de vedere ideologic de concepțiile economico-politice ale PNȚ, devenit partid de guvernământ.

După 10 noiembrie 1928, o întreagă legislație și-a propus să introducă în economie postulatele de reazem ale programului de politică economică elaborat de acest partid. Se viza, în ansamblu, constituirea complexului economic național, axat pe dezvoltarea agriculturii și a industriilor aflate în strânsă legătură cu ea și cu apărarea națională. Organizarea producției izvoarelor de energie era prevăzută să se realizeze cu maximum de randament și în raport cu utilitatea pentru economia națională, încurajându-se inițiativa capitalurilor private. În ceea ce privește colaborarea economică cu capitalul străin, prin „politica porților deschise”, PNȚ prevedea o cât mai largă participare a acestuia, alături de capitalul autohton, la dezvoltarea forțelor productive ale țării.

Pe aceste direcții s-a promovat o legislație bine reprezentată numeric, dar nu și unitară. Cauzele hiperactivității legislative se explică prin divergențele de opinii în rândul numeroaselor facțiuni și echipe guvernamentale ale PNȚ.

În cursul anului 1932, legislația industrială s-a îmbogățit cu alte 20 de legi, un decret-lege și șase regulamente. Ele au fost emise de Cabinetul Iorga, de cele două Guverne Al. Vaida-Voievod și de Guvernul Iuliu Maniu. Semnalăm ca ministru la industrie și comerț în Guvernul Iorga pe I. Lugojanu, urmat de Virgil Madgearu în timpul lui Vaida și din nou Lugojanu în Guvernul Maniu. Dintre măsurile legislative, s-a impus *Jurnalul Consiliului de Miniștri*, prin care Regia Mixtă Uzinele Metalurgice Copșa-Mică-Cugir a trecut la Ministerul Apărării Naționale⁴⁰.

Legislația economică promovată din inițiativa guvernelor PNȚ și de Guvernul Iorga-Argetoianu și-a găsit în practica economică un important câmp de acțiune, contribuind la depășirea crizei. Totodată, s-au fixat direcțiile intervenționiste în economie, care se vor accentua în perioada imediat următoare.

Sarcinile susținerii economiei în efortul de a depăși criza au revenit, prin rezultatul alegerilor din noiembrie 1933, Partidului Național Liberal.

Nu s-au înregistrat prin legislație discontinuități sau rupturi, afirmație aparent paradoxală, dacă avem în vedere că, programatic, elementele de politică economică promovate de liberali aveau doctrinar alte puncte de sprijin. Desigur, putem vorbi de nuanțe, de corecturi aduse de noua formulă politică de guvernământ față de ceea ce s-a înregistrat în anii 1929–1933. De pildă, regiile autonome – punctul forte al PNȚ – au fost trecute la ministerele de profil, ca simple administrații comerciale,

⁴⁰ „Monitorul Oficial” nr. 156 din 6 iulie 1932.

servicii și direcții ce urmau să se conducă după norme comerciale, prin derogare de la *Legea contabilității publice*⁴¹. Prin *Legea pentru utilizarea personalului românesc în întreprinderi*⁴² s-a încercat să se revină la politica de rezistență față de capitalul străin. Era, în fapt, reactualizarea unui principiu, deoarece legii din 1934 i-a lipsit până în preajma celui de-al Doilea Război Mondial un regulament de aplicare. *Legea minelor* promulgată de PNT în 1929 a suferit și ea modificări, prin introducerea unor articole noi referitoare la dreptul de preemțiune acordat statului la cumpărarea metalelor prețioase⁴³.

Guvernul liberal Gheorghe Tătărăscu a dezvoltat legislația intervenționistă și a întărit dispozițiile în vigoare de protejare a industriei naționale, a continuat politica investițiilor de stat alocate cu precădere în ramurile macrometalurgice. Au fost stimulate legislativ întreprinderile care aveau în lucru comenzi pentru stat, prin avansuri, credite preferențiale la BNR, degrevări fiscale etc. Noile măsuri de încurajare a industriilor, în plus față de cele ale legii din 1912 în vigoare, au condus la crearea de ramuri cu înaltă tehnicitate – electrotehnică, aviatică. Amintim pentru importanța lor: *Legea pentru autorizarea Regiei Autonome CFR de a încheia tranzacții cu fabricile de material rulant Reșița, Unio, Malaxa, Romlac, Lemaître, Franco-Română*⁴⁴, *Legea pentru mutarea fabricilor Astra, prima fabrică română de vagoane și motoare SA, și Unio, fabrică de vagoane SA, la Brașov*⁴⁵. S-a fixat prin lege aportul statului la Uzinele Copșa-Mică-Cugir⁴⁶, s-au legiferat avantaje pentru înființarea de fabrici cu produse nefabricate până acum în țară⁴⁷. Un act normativ cu un caracter predominant intervenționist a fost *Decretul-lege pentru reglementarea și controlul cartelurilor din 10 mai 1937*.

În țările occidentale se putea vorbi la acea dată de o politică a industriilor prin legile din Franța, Anglia, Belgia, Olanda, Elveția, Austria și Statele Unite.

O legislație specială a trusturilor și cartelurilor s-a promulgat în Europa Centrală începând cu Germania în 1923. (În Polonia, Cehoslovacia, Ungaria și Bulgaria, legislația în domeniu s-a inspirat din cea germană.) Regimul cartelurilor a prezentat unele particularități în Italia. Aici sindicalizarea industriilor a fost văzută ca mijloc de control al statului și premisă menită să accelereze raționalizarea și coordonarea activității lor de către acesta (legile din 1926 și 1932).

Consiliul Superior al Cartelurilor de pe lângă MIC avea rol consultativ. Cu ajutorul Direcției Industriei, MIC și-a creat posibilități concrete de supraveghere a prețurilor, sancțiuni care puteau merge până la desființarea cartelurilor. Deosebit de important este art. 24 pentru noua politică intervenționistă, de dirijare de către stat a

⁴¹ Idem, nr. 102 din 4 mai 1934.

⁴² Idem, nr. 161 din 16 martie 1934.

⁴³ Idem, nr. 94 din 20 aprilie 1935.

⁴⁴ Idem, nr. 101 din 4 mai 1936.

⁴⁵ Idem, nr. 132 din 10 iunie 1936.

⁴⁶ Idem, nr. 177 din 1 august 1936.

⁴⁷ Idem, nr. 163 din 11 mai 1937.

investițiilor industriale în funcție de interesele superioare ale țării. „În scopul controlului funcționării industriilor, al raționalizării producției, precum și pentru interesele apărării naționale, nicio fabrică nu se poate instala, mări sau muta decât cu autorizația prealabilă a Ministerului Industriei și Comerțului [...]. Respingerea cererii de înființare a unei fabrici se face prin decizie ministerială. Același regim se aplică și fabricilor existente, în caz de mărire a instalațiilor sau de mutare totală, parțială”⁴⁸.

Cu toată intensificarea procesului de concentrare a capitalului și producției, de formare a monopolurilor, consacrate juridic prin decretul-lege de mai sus, în special în industria grea, extractivă și prelucrătoare, România nu a devenit o țară cu o structură monopolistă.

În consens cu principiul centralist dominant în *Constituția din februarie 1938*, în iunie 1938 a fost organizat Consiliul Superior Economic⁴⁹. Acesta avea atribuții de organizare a economiei, de raționalizare și valorificare a producției, de coordonare a politicii schimburilor și a celei fiscale, de avizare prealabilă a proiectelor de legi economice, a tratatelor și convențiilor cu țările străine etc. În octombrie 1939, prin *Decretul-lege pentru modificarea și completarea decretului referitor la reglementarea și controlul cartelurilor*, a fost introdusă sindicalizarea obligatorie a industriilor⁵⁰.

Au sporit măsurile de intervenție și control din partea statului în politica generală a combustibilului și a materiilor prime, prin înființarea (*Decretul-lege din ianuarie 1940*) Comisariatului General al Petrolului de pe lângă Ministerul Economiei Naționale⁵¹.

Legislația industrială adoptată la sfârșitul perioadei interbelice, instituțiile nou create cu atribuții de control și reglementare erau indici fermi ai hotărârii statului român de a-și consolida poziția de „actor” economic cu precădere în cadrul industriei strategice, al continuării procesului inițiat după 1918 de schimbare a caracterului economiei în favoarea industriei și serviciilor și de folosire a resurselor economice disponibile pentru modernizarea și dezvoltarea unei economii aflate în situația iminentă de a-și proba capabilitățile în cadrul unui nou război mondial.

Teza care a întrunit majoritatea sufragiilor era că *România nu era menită să devină un stat industrial, dar nici să rămână așa cum evoluase economic până la Primul Război Mondial, adică exclusiv agricol*. Esența tezei pleda pentru o economie complexă, agrar-industrială⁵².

În conformitate cu acest caracter, industrializării i s-a rezervat un loc bine definit. Tipul de industrializare propus și susținut de politica economică a statului

⁴⁸ *Codul general al industriei* ..., p. 40–45.

⁴⁹ „Monitorul Oficial” nr. 81 din 7 aprilie 1938; nr. 235 din 10 octombrie 1939.

⁵⁰ Idem, nr. 248 din 16 octombrie 1939.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Doctrinile partidelor politice* ..., p. 303; I.G. Duca, *Partidul Național Liberal, partid industrial*; M. Plătăreanu, *op. cit.*, p. 205; Gr. C-tin. Zotta, N. Tulceanu, *op. cit.*, p. 112.

era axat pe specificitatea realităților social-economice din țară, care permiteau valorificarea surselor de materii prime și energie, prelucrarea superioară, industrială, a produselor agricole. Această strategie și programele aplicate și-au dovedit valabilitatea, căci, la sfârșitul deceniului al patrulea, economia României a devenit una agrar-industrială și a demonstrat că industria constituie condiția esențială și punctul de plecare al înaintării societății.

Forțele politice și științifice progresiste au susținut dezvoltarea și modernizarea economiei bazate pe industrializare și au elaborat politici economice adecvate.

Strategia dezvoltării de ansamblu a României a fost, fără îndoială, un succes. Rezultatele din economie nu s-au situat însă la nivelul abordărilor doctrinare, din cauza timpului scurt de aplicare a politicilor economice – de doar trei decenii; apoi a intervenit Marea Criză, războiul mondial și tranziția înspre economia de comandă, planificată.

Cu limitele amintite, România a evoluat în cadrul modelului occidental cu o determinare vizibilă pentru modernizare și reducerea decalajelor în dezvoltare.

Experiența românească din perioada interbelică nu a fost o simplă copie a modelului apusean, ci o apreciabilă racordare la spiritul european, în condiții socio-economice și geo-politice specifice, relativ diferite de cele ale Occidentului.

STRATEGII ȘI OBIECTIVE ALE BĂNCILOR ITALIENE ÎN TRANSILVANIA ȘI BANAT DUPĂ MAREA UNIRE

Anca Stângaciu*

Abstract: *In the Romanian economy after 1918, the largest share of Italian capital investments was held by 3 large Italian banks, Banca Commerciale Italiana, Credito Italiano and Banca Italiana di Sconto, banks that developed industrial bank holdings and trade, loans and other types of financing. The industrial participations of the Italian capital of Comit type in Transylvania and Banat materialized in the forestry industry through the presence at Foresta Română (Valea Mureșului, Valea Someșului), a structure integrated in the concern of Foresta S.A. Milan, in the metallurgical industry at Astra Arad, at Phoebus Oradea, at the Resita Plants and Domains and in the mining sector, at the Mining Industries in Banat. Credito Italiano, the second most important Italian bank with a foreign presence, had an important presence in the forestry field at Forestiera Feltrinelli Sibiu (Tâlmăciu).*

Keywords: Romanian economy, foreign investments, Italy, Comit banks, Credito Italiano.

1. Premise ale cadrului investiționar italian

Contextul reîntregirii țării a atras în procesul de construcție identitară, politică, instituțională și desigur economică toate forțele interne din provinciile românești unificate. Pe de altă parte, noua configurație de stat unitar în curs de consolidare, redimensionarea în plan internațional, posibila reconsiderare a României Mari ca relevant actor regional sau chiar transformarea într-o putere mijlocie, au stârnit interesul forțelor investiționare externe, dornice oricum de noi expansiuni în conjunctura dată de dezintegrarea Imperiului Austro-Ungar și crearea statelor naționale din Europa Central-Orientală.

Pentru Italia, această preferință s-a conturat clar și cu evidente tente programatice venite atât dinspre statul italian, cât și dinspre capitalul bancar-financiar, adică dinspre două forțe ale căror strategii și obiective s-au intersectat, de altfel și în România și, în genere, în zona Balcanilor; opinie reflectată în scrierile de istorie economică italiană, precum cele ale lui Gian Carlo Falco, Roberto Di Quirico, Franco Cotula, Marcello De Cecco, Gianni Toniolo, Renato De Mattia¹.

* Conf. univ. dr., Facultatea de Studii Europene, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca; email: astangaciu@yahoo.com

¹ Gian Carlo Falco, *La bilancia dei pagamenti italiana, 1914-1931*, in *Ricerche per la storia della Banca d'Italia*, Roma, Bari, Laterza ed., 1993, volume VI, p. 1264; Roberto Di Quirico, *Le banche italiane all'Esterio 1900-1950. Espansione bancaria all'estero e integrazione finanziaria internazionale nell'Italia degli anni tra le due guerre*, Fucecchio, European Press Academic Publishing, 2000; *La Banca d'Italia. Sintesi della ricerca storica 1893-1960*, a cura di: Franco Cotula, Marcello De Cecco, Gianni Toniolo, Bari, Laterza ed., 2003; *L'Italia e il sistema finanziario internazionale 1919-1936*, a cura di Marcello De Cecco, Roma, Bari, Laterza ed., 1993; *Storia del capitale della Banca d'Italia e degli istituti predecessori*, a cura di Renato De Mattia, Roma, 1977, tomo I-II.

În ceea ce privea România, istoricul Alberto Basciani consideră că Italia nu a prezentat o atenție particulară sau un interes privilegiat pentru acest spațiu, înafara unor gesturi politice sau culturale mai mult sau mai puțin simbolice (împrumuturi de stat, oferirea copiei Lupa Capitolina etc). Dimpotrivă, de pildă, în împrejurările semnării de către România a tratatului cu marile puteri privind anexarea Basarabiei (28 octombrie 1920), guvernul italian (la fel ca cel francez) și-a exprimat îndoieli până în ultima clipă². Toate acestea nu au diminuat, în schimb, raportarea aparte a României la cultura, spiritualitatea și cadrul instituțional italian sau, în general, la cel neolatin.

Ca fostă putere colonială și învingătoare după Primul Război Mondial, Italia a revendicat la Conferința de Pace de la Paris (1919-1920) teritorii din zona mediteraneană și dalmată (Venezia Giulia, Istria, Gorizia, o parte a Dalmației)³ și a avansat apoi, ideea creării unei arii de primat politic și economic în Europa Central-Orientală și Mediteraneană, spațiul complex și în același timp instabil al Balcanilor constituind un obiectiv al diplomației italiene de la Cavour încolo.

Expansionismul italian a reprezentat într-adevăr, o componentă definitorie a politicii externe italiene din perioada mussoliniană, susținerea de către statul fascist a regimurilor autoritare ale lui Seipel și Horthy, precum și implicarea în Albania, fapt ce denota încercarea de cucerire a unei relevante poziții geostrategice în regiune. Structurile statale au dublat aceste demersuri prin acordarea de împrumuturi statelor nou constituite pe ruinele fostului Imperiu Austro-Ungar. Totuși, cu câteva excepții, expansiunea capitalului italian în exterior, o expansiune prin excelență a marilor bănci italiene, nu a dat greutate manevrelor de natură politică. Prin urmare, înafara achiziționării de către Banca Commerciale Italiana Milano în anul 1928, a institutului Hrvatska Banka din Croația, acțiune care avea semnificația susținerii mișcării separatiste a lui Ante Pavelić, sau a ralierii capitalului italian la împrumuturi statale sau internaționale, așa cum a fost cazul împrumutului din anul 1926 acordat de Italiași Azienda Generale Italiana di Petroli în favoarea României, țară condusă la acea vreme de către un guvern pro-italian; pătrunderea capitalului bancar în Europa Central-Orientală a fost dominată de dorința obținerii de profit. Rămâne însă, la fel de important de precizat faptul că în primul deceniu de după Primul Război Mondial și chiar și în cel următor, investițiile capitalului bancar italian s-au dovedit a fi moderate și prudente, cu atât mai mult cu cât statele europene vizate se confruntau cu depreciere valutară, inflație galopantă și infrastructura deficitară.

Prin urmare, începând cu anii '20, zona Europei Balcanice și îndeosebi cea a Europei Centro-Orientale, cu obiectivele industrial-bancare din Austria, Germania, Ungaria și mai târziu Elveția, a constituit un punct de interes prioritar pentru investitorii italieni, dar și o bază pentru o parte a experienței bancare italiene în

² Francesco Guida, *România în secolul XX*, Chișinău, Edit. Cartier, 2019, p. 87.

³ Prin tratatele de pace de la Saint-Germain-en-Laye (1919) și Sèvres (1920), Italia a obținut Tirolul de Sud, Trentino, Istria, fără Fiume, Triest și insula Dodecanez.

exterior. S-au adăugat apoi strategiile de expansiune bancară spre bazinul mediteranean, Turcia și chiar Egipt, procesul întârziat de multinaționalizare al marilor bănci italiene atrăgând după sine crearea de filiale și reprezentanțe în Statele Unite ale Americii și țări din America Latină⁴. De fiecare dată, Italia a încercat să urmeze exemplul investiționar al țărilor mai puternic industrializate Marea Britanie, Franța, Germania și desigur, Statele Unite ale Americii.

Cele mai însemnate patru bănci private italiene care au avut programe de expansiune spre exterior, atât prin participarea la sistemul de împrumuturi europene, cât mai cu seamă prin politica de investiții și creditări au fost Banca Italiana di Sconto, Credito Italiano, Banca Commerciale Italiana din Milano și Banco di Roma. În spațiul românesc, forțele investiționare italiene au fost interesate de afaceri încă dinainte de Primul Război Mondial. Banca Commerciale Italiana de pildă, s-a aflat în colaborare cu Economul, o bancă din Transilvania creată la Cluj în anul 1886, iar Credito Italiano a vizat investiții în industria forestieră transilvăneană prin Forestiera Feltrinelli.

2. Împrumuturile internaționale și băncile italiene

Nevoile financiare ale statului român erau după unificarea statală în continuă creștere și, de aceea, se dorea contractarea unor împrumuturi externe. Italia nu a făcut excepție ca țară ofertantă (chiar nici înainte de 1918)⁵. Dimpotrivă, rațiunile participării Italiei la împrumuturile internaționale, dar și independent de acestea, la alte tipuri de creditări, au fost multiple, guvernele italiene considerând în primul rând că o astfel de implicare putea contribui la afirmarea rolului său de mare putere, dar și la demonstrarea fiabilității pieței financiare italiene sau, chiar mai mult, la un anumit tip de solidaritate monetară europeană și mondială⁶. Foarte relevant este, însă și faptul că împrumuturile au avut, indirect, semnificația susținerii și promovării complexului de participațiuni și investiții dezvoltate în anii '20 de către grupurile financiare și industriale italiene în diverse țări europene.

Între 1923-1930 Italia a reușit astfel să participe la 9 din cele 13 împrumuturi internaționale pe care Societatea Națiunilor și băncile centrale le-au promovat cu scopul reorganizării financiare a Europei Centrale și Balcanice⁷. Cel mai mare împrumut a fost acordat însă Poloniei, în 1924, respectiv Austriei, în 1923 și Albaniei, în 1925, Italia contribuind și la acordarea a două împrumuturi internaționale Ungariei, două Bulgariei, două României și restul altor state europene.

La un an și jumătate de la realizarea Marii Uniri, în iunie 1920, guvernul italian a pus la dispoziția României primul împrumut, cu scopul consolidării bonurilor de tezaur românești, autorizând pentru subscrieri patru mari bănci

⁴ Roberto Di Quirico, *Le banche italiane al l'Estero 1900-1950* ..., p. 271.

⁵ Banca Națională a României, Ioan G. Bibicescu. *Viața și opera*, București, 2005, p. 51.

⁶ Gian Carlo Falco, *op. cit.*, p. 165.

⁷ *Ibidem*, p. 165.

italiene: Banca Commerciale Triestina din Trieste, Banca dell'Italia Meridionale din Napoli, Banca Zaccaria Pisa din Milano și Credito Commerciale din Cremona⁸. Împrumutul, în valoare de un miliard de lire italiene, rambursabil în 10 ani, cu o dobândă de 5%, obliga România la furnizarea către Italia a unor importante cantități de produse petroliere⁹.

În iunie 1926, Italia a acordat României un alt împrumut, de data aceasta de doar 200 milioane lire italiene, cu o dobândă de 7%, menit să ajute, din nou, la consolidarea bonurilor de tezaur¹⁰. Împrumutul fusese acordat cu autorizația Ministerului de Finanțe al Italiei de către AGIP – Azienda Generale Italiana di Petroli, o societate petrolieră italiană interesată de exploatarea și concesionarea terenurilor petroliere românești. Împrumutul urma să fie rambursabil în zece rate anuale până în anul 1935. Acordarea acestui împrumut a avut conotații politice, fiind inițiat de către statul italian cu scopul apropierii de România, țară care avea din martie 1926 un guvern pro-italian condus de generalul Alexandru Averescu. De altfel, în același climat al apropierii politice România-Italia va fi semnat în septembrie 1926, Pactul de amicitie și colaborare cordială.

Pentru realizarea stabilizării monetare¹¹ asumată atât de către guvernarea liberală cât și de către cea țărănistă, România a avut nevoie de sprijinul moral și material al băncilor de emisiune din Occident¹². Esența reformei era convertibilitatea leului, iar aceasta nu se putea realiza decât prin solidarizarea marilor centre financiare apusene, respectiv prin cointeresarea unor mari bănci centrale și private. Participarea finanței italiene la susținerea efectivă a procesului de stabilizare monetară a României s-a făcut atât prin Banca d'Italia, cât și prin marile bănci private italiene.

Împrumutul de prestabilizare din august 1928, în valoare de 12 milioane dolari, a fost obținut cu permisiunea bancherilor francezi, englezi și americani de la Banca Commerciale Italiana, Milano. Ziarul „Evening Standard” consemna pe 10 iunie 1927, faptul că împrumutul de stat inițiat de către guvernul român în vederea stabilizării leului a „stârnit concurența băncilor din New York și Londra, printre care

⁸ Archivio Storico della Banca Commerciale Italiana, Milano [infra: ASBI], *Rapporti con l'Estero*, Pratiche 8, fasc. 23, fila (f.) 1538.

⁹ *Ibidem*, f. 1526.

¹⁰ Convenția împrumutului acordat de Italia României s-a semnat la 15 iunie 1926 la Roma, reprezentantul din partea României fiind Mihail Manoilescu, subsecretar de stat în Ministerul român de Finanțe; Gh.M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate 1823-1933*, București, 1934, p. 562.

¹¹ Ideea stabilizării monetare a leului a luat naștere la scurt timp după terminarea Primului Război Mondial, datorită inflației fiduciare care devenise îngrijorătoare. Aceasta cu atât mai mult cu cât fenomenul inflației a atras după sine scăderea cursului leului și desigur, ridicarea prețurilor; *Ibidem*, p. 682.

¹² Pier Francesco Asso, *L'Italia e i prestiti internazionali, 1919-1931. L'azione della Banca d'Italia fra la battaglia della lira e la politica di potenza*, in *Ricerche per la storia della Banca d'Italia*, vol. III, p. 296-305.

firmele Dillon Read and G și J. Henry Schroeder & Co”, aceasta din urmă fiind de fapt banca prin care „s-a mijlocit contractarea împrumutului către România”¹³. Al doilea împrumut a fost obținut în noiembrie 1928, când Banca Națională a României a încheiat convenții cu 14 bănci de emisiune, printre care Banca Angliei, Banca de Rezerve Federale a SUA, Banca Franței și Reichsbank, pentru un credit de reescont de 25 milioane dolari, cu o dobândă de 6% și un comision de 0,5%. Contribuția Băncii d’Italia a fost în acest caz de două milioane dolari¹⁴.

Al treilea împrumut, cel destinat efectiv operațiunii de stabilizare a leului a fost contactat în 7 februarie 1929. Suma totală acordată a fost de 101 milioane dolari și a avut ca titular noua instituție înființată în acest scop: Casa Autonomă a Monopolurilor Statului. Împrumutul de stabilizare și dezvoltare acordat cu o dobândă de 7% pe an a fost garantat cu un privilegiu de prim rang asupra tuturor veniturilor Casei Autonome a Monopolurilor Statului¹⁵ și a fost derulat în patru tranșe subscrise de bănci franceze, americane, italiene, germane, elvețiene, olandeze, belgiene, austriece și cehoslovace. În cadrul acestui împrumut efectiv de stabilizare, finanței italiene i-a fost rezervată o cotă mică de doar opt milioane dolari (echivalentul a 159 milioane lire italiene), quantum din care 4.245.000 dolari au fost asumați de către Banca Commerciale Italiana, 1.945.000 dolari asumați de către Credito Italiano și 2.300.000 dolari de către Banco di Roma¹⁶.

Împrumuturile internaționale și implicit cele italiene, au susținut reforma monetară și financiară a statului român, au permis realizarea de investiții în rețeaua rutieră și în căile ferate, au refăcut fondul de rulment al Tezaurului, au permis Băncii Naționale a României să influențeze conștient volumul circulației bănești, volumul creditelor, nivelul prețurilor, activitatea economică generală a țării.

3. Plasamentele și participațiunile capitalului bancar italian în Transilvania și Banat

În mod cert, marile bănci private italiene au avut după 1918 strategii proprii de expansiune economică în Europa Central-Orientală, Levant sau chiar America de Sud. În sens foarte concret, crearea unor noi piețe de investiție trebuia să permită obținerea unor câștiguri substanțiale prin procurarea de către întreprinderile aflate în zona lor de interes a lemnului, cerealelor, fierului sau petrolului. Mai mult, asigurarea unor noi surse de materii prime prin constituirea piețelor de desfacere,

¹³ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe [infra: AMAE], Fond *Dosare speciale*, vol. 131, f. 12, 13, 19.

¹⁴ ASBI, *Rapporti con l’Estero*, pratiche 17, fasc. 19, f. 2246-2447.

¹⁵ Casa Autonomă a Monopolurilor Statului a fost o instituție financiară independentă, cu personalitate civilă, scopul ei fiind acela de a exploata monopoluri, de a face toate operațiunile comerciale și financiare, respectiv de a emite și de a acorda împrumuturi în vederea stabilizării monetare. Cf. Gh.M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 698.

¹⁶ Gian Carlo Falco, *op. cit.*, p. 180.

răspundea nevoilor stringente ale industriei italiene, mai cu seamă acelor sectoare aflate în plină expansiune: sectorul metalurgic, siderurgic, chimic. Prin urmare, marile bănci au ținut cont în expansiunea lor externă de cererile și propunerile imediate sau viitoare ale agenților economici. De pildă, comercianții italieni, colaboratori ai băncilor italiene, au avut multiple interese economice în Europa Central-Orientală, precum importul petrolului sau al lemnului românesc, fapt care a făcut necesară oferirea de servicii bancare (inclusiv finanțare) pe piețele unde aceștia operau. Direcțiile de extindere teritorială ale băncilor italiene au fost stabilite astfel și în raport cu exigențele oamenilor de afaceri italieni.

În orice caz, argumentul esențial al plasamentelor realizate de către marile bănci italiene l-a constituit de fiecare dată principiul capitalist al realizării de investiții și al obținerii de profit.

3.1. Domeniul bancar

Pe linia plasamentelor bancare, capitalul italian de tip Comit, reprezentat de către Banca Commerciale Italiana de la Milano¹⁷ și de reprezentanța românească a acesteia, Banca Commerciale Italiana e Romena, de la București, pe scurt, Romcomit¹⁸, s-a dovedit interesat de câteva bănci din Transilvania și Banat: Casa de Economie „Agrar”, Târgu-Mureș, Banca Generală de Comerț, Sibiu, Banca Agrară Timișana, Timișoara – institute bancare aflate la rîndul lor în strînsă corelație cu bănci din Ungaria, precum Ungarische Agrar und Rentenbank sau Bankunit, ambele din Budapesta.

În esență, existența unui foarte compact cerc al intereselor financiare italiene în Banat și Transilvania a decurs pe parcursul anilor '20 din relația Banca Agrară Timișana – Ungarische Agrar und Rentenbank – Banca Commerciale Italiana e Romena, iar punctul de interferență s-a realizat în cadrul rețelei Comit.

La Timișoara, obiectivele Băncii Commerciale Italiana, prin Romcomit au vizat obținerea controlului la Banca Agrară Timișana și crearea unei afiliate a Băncii Commerciale Italiana e Romena. Bazele afiliatei din Timișoara s-au pus în 1921 prin unirea cu institutul bancar, însă Banca Agrară Timișana a continuat să aibă o gestiune separată până la fuziunea sa deplină cu Romcomit în anul 1928¹⁹.

¹⁷ Banca Commerciale Italiana a fost fondată pe 10 octombrie 1894, la Milano, ca societate pe acțiuni, cu un capital social de 20 milioane lire, banca având acționari în totalitate străini, ceea ce a confirmat caracterul internațional al acesteia. Ponderea cea mai mare a acțiunilor, adică trei sferturi din capital, a fost deținută în proporții egale de 6 mari bănci germane, iar restul de către institute bancare austriece și elvețiene.

¹⁸ Banca Commerciale Italiana e Romena s-a constituit conform prevederilor actului constitutiv și statutelor elaborate la 28 iulie 1920 ca societate anonimă pe acțiuni cu un capital social de 50 milioane lei. Potrivit acordului preliminar dintre Alfred Rubinstein și Comit, din cei 50 milioane lei cât reprezenta capitalul social, 30 milioane lei urmau să fie vărsați de către partea italiană și 20 milioane lei de către partea română; Arhivele Naționale, Filiala Municipiului București [infra: ANFMB], Fond *Banca Commerciale Italiana e Romena (BCIR)*, dosar (d.) 61/1920, f. 1.

¹⁹ *Ibidem*, d. 2131/1919-1932, f. 126.

Intenția declarată a băncii milaneze prin Romcomit a fost până în 1921 aceea de a se substitui capitalului ungar al Băncii Agrare Timișana și de a da indirect „o mână de ajutor Băncii Agrar und Rentenbank din Budapesta”²⁰. Aceasta, deoarece Banca Agrar und Rentenbank deținea acțiuni la Banca Agrară Timișana, fiind legată în același timp de Bankunit, „bancă soră care putea conta pe cele mai bune dispoziții ale Casei Madre”, adică pe susținerea și ajutorul băncii milaneze²¹. Mai mult, Banca Agrar und Rentenbank va fuziona în anul 1925 cu Bankunit, afiliată a Băncii Commerciale Italiana, Milano.

Din punct de vedere guvernamental, Consiliul Dirigent, organul provizoriu de guvernământ al Transilvaniei a încercat, în conformitate cu dispozițiile ordonanței din aprilie 1919, să slăbească legăturile financiare ale întreprinderilor comerciale cu capital ungar din Transilvania, însă statul român nu a procedat la naționalizarea acestui tip de capital²².

Se poate spune, astfel că prin transferul acțiunilor dinspre capitalul ungar spre cel italian, respectiv prin preluarea controlului la Banca Agrară Timișana, Romcomit a reușit să promoveze în primul rând propriile interese de afaceri. De asemenea, dat fiind faptul că Banca Agrară Timișana s-a aflat în strânsă colaborare cu bănci din Ungaria se poate afirma că finanța italiană a reușit să reprezinte inclusiv interesele finanței ungare și, în prelungire, interesele unui grup financiar mai larg, adică pe cele ale băncilor austriece sau germane aflate în legătură cu cele ungare și italiene.

În plus, faptul că Romcomit a inițiat în anul 1920 acțiunea de preluare a două bănci cu capital ungar din Ardeal: Casa de Economie „Agrar” din Târgu-Mureș (Agrarsparkasse), institut afiliat la Agrar und Rentenbank, respectiv Banca Generală de Comerț din Sibiu (Verkehrsbank), ex-filială a Casei de Economie „Agrar”, la care s-a adăugat proiectul privind crearea unei posibile „Bănci Italiene și Române pentru Transilvania” au constituit alte argumente ale suprapunerii intereselor financiare italiene celor ungare, respectiv ale încercării capitalului italian de a se substitui capitalului ungar în perimetrul geografic avut în discuție²³.

Înafara Băncii Agrare Timișana, un alt institut bancar cu care Romcomit a venit în contact a fost Banca Marmorosch Blank & Co²⁴. Punctele de interferență

²⁰ *Ibidem*, f. 120.

²¹ *Ibidem*.

²² Vezi pe larg, Ludovic Báthory, *Principalele societăți carbonifere. Relațiile lor cu capitalul autohton și străin între anii 1918-1921*, „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca”, XXVIII, 1987, p. 253-259 [infra: „AII”, Cluj-Napoca]; Idem, *Societățile carbonifere și sistemul economic și politic al României (1919-1929)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 62-80.

²³ ANFMB, Fond BCIR, d. 2131/1919-1932, f. 5.

²⁴ Banca Marmorosch Blank & Co. a fost creată în 1848, de către negustorul și cămătarul Iacob Marmorosch, cu un capital social de 30.000 lei, fiind susținut de către bancherul Iacob Löbel, directorul sucursalei din București a Băncii Imperiale Otomane din Constantinopol. După asocierea lui Marmorosch cu Mauriciu Blank (1869), firma individuală s-a transformat într-o societate

s-au realizat pe linie acționară. Romcomit a deținut alături de banca amintită acțiuni la Fabrica de Hârtie Petrifalău S.A. București între anii 1923-1924, la Fabrica de vagoane Astra Arad între anii 1920-1921, de asemenea a participat prin subscrieri alături de aceasta la Uzinele Reșița (1923). Pe linie de colaborare creditorială, Romcomit a deschis în 1920, pe lângă Banca Marmorosch, credite în favoarea Băncii Rubinstein²⁵. În plus, câțiva dintre membrii elitei economice românești au cochetat cu ambele structuri bancare: directorul general al Băncii Marmorosch Blank, Aristide Blank a fost consilier la Göetz, iar Mauriciu Blank președinte la Göetz și Foresta Română, Ioan Boambă s-a remarcat ca și manager și întreprinzător al Băncii Marmorosch Blank și al băncii italo-române, Mihail Săulescu a fost manager la Göetz, consilier la Marmorosch Blank și președinte la banca italo-română, iar Constantin Coandă a fost cunoscut pentru afinitățile sale față de Banca Marmorosch Blank.

Capitalul italian a reușit să obțină în anul 1921 controlul la Banca Agrară Timișana, bancă care va constitui baza afiliatei Băncii Commerciale Italiana e Romena din Timișoara.

2.2. Domeniul industrial

Pe linie de investiții sub forma plasamentelor și a participațiunilor, Direzione Centrale, Milano și, implicit, Romcomit au manifestat un interes economic considerabil pentru Transilvania și Banat, la fel ca și Credito Italiano.

Romcomit a promovat în mod special linia investițiilor în Transilvani aplicând de la particularitățile acestei regiuni caracterizate prin bogăția surselor de materii prime²⁶ și existența unui important potențial industrial²⁷. Într-adevăr, abundența resurselor de materii prime lemnoase a făcut ca exploatarea forestieră din Transilvania să reprezinte încă de la începutul secolului puncte de atracție pentru întreprinzătorii italieni, așa cum a fost cazul grupului industrial italian

colectivă, cu un capital social de 172.000 lei, fapt care i-a permis acesteia să devină în timp o puternică instituție de credit și afaceri.

²⁵ *Ibidem*, dos. 61/1920, f. 3.

²⁶ N.P. Arcadian, *Industrializarea României*, București, 1936, p. 147, 149; *Studii de istorie a economiei și gândirii economice*, coord. Ștefan Pascu, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1979, p. 14.

²⁷ Aportul Transilvaniei la susținerea economiei naționale începând cu anul 1919 a fost considerabil. Din perspectivă industrială, la această dată Transilvania deținea de pildă 1.027 întreprinderi față de 1.114 întreprinderi ale Vechiului Regat, ceea ce însemna ca forță motrice o contribuție superioară a Transilvaniei în structura industrială a noii Românie de 194.433 HP comparativ cu 189.776 HP partea Vechiului Regat. Capitalul investit însă de Transilvania era de doar 811.416 mii lei față de 1.406.257 mii lei capital deținut de Vechiul Regat. Pe ramuri industriale, contribuția Transilvaniei era superioară la 1919 din punct de vedere a forței motrice pentru: industria metalurgică (14.776 HP față de 9.319 HP în Vechiul Regat), industria chimică (40.610 HP față de 15.443 HP în Vechiul Regat) și sensibil egală cu Vechiul Regat pentru industria lemnului (29.113 HP față de 29.376 HP în Vechiul Regat). Vezi George Strat, *Industria românească în cadrul economiei europene*, București, 1945, p. 46-47.

Feltrinelli. Adăugând rațiunile importante capacități industriale a Transilvaniei, capitalul italian a integrat această regiune în sfera sa de interes atât prin finanțarea unor întreprinderi forestiere, componente ale grupului Foresta Română (Valea Mureșului, Valea Someșului), cât și prin participarea la dezvoltarea fabricii Phoebus – Turnătoria de oțel și Fabrica de mașini Oradea Mare.

Participațiunile industriale ale băncii italo-române, la fel ca și în cazul participațiunilor bancare sau comerciale-au materializat prin cumpărarea de acțiuni sau participarea la creșterea capitalului social al societăților aflate în sfera sa de interes investiționar.

Finanțările industriale de tipul creditărilor au fost acordate în folosul societăților industriale românești, efectiv de către Romcomit și doar cu câteva excepții de către Comit. Trebuie relevat însă faptul că Băncii Commerciale Italiana e Romena i-a fost facilitată dezvoltarea unor ample acțiuni participative și creditoriale în spațiul industrial românesc, prin obținerea unor substanțiale finanțări externe (sistemul Comit).

Preocuparea cea mai pregnantă a acestui capital italian în ansamblul industriei românești a fost manifestată pentru industria lemnului. Totuși, situația a fost diferită în Transilvania și Banat, unde numeric, cele mai multe participațiuni s-au realizat, într-adevăr în industria de profil (mai exact în cadrul societăților Reghinul Săsesc s.a. pentru comerțul de lemne, Union S.A. forestieră din Târgu Mureș, Deda Bistra S.A. pentru exploatarea de lemne, S.A. pentru industria forestieră din Reghinul Săsesc, Întreprinderile pentru Exploatarea de Păduri din Cluj SAR, Bistrița Năsăud S.A. pentru industria și comerțul de lemne, S.A. pentru Industria forestieră Năsăud, Bistricioara S.A. pentru exploatarea de păduri și Bistra, societate anonimă forestieră; Timișoara, aparținând Grupului Foresta Română), în timp ce din punct de vedere al capitalului social, participările au fost mai consistente la Phoebus Oradea Mare sau Astra Arad.

Foresta Română a fost creată de către Foresta S.A. Milano pentru a controla exploatarea forestiere deținute în România, inițial, în 1921, ea având un capital social de doar 3 milioane lei și două sucursale în Transilvania și Banat, la Cluj și Timișoara și ulterior la Târgu-Mureș, Oradea-Mare și Brașov. În fapt, Banca Commerciale Italiana a reușit să-și extindă foarte mult zona de influență în perimetrul forestier al Europei Central-Orientale prin intermediul celebrului investitor Camillo Castiglioni. Astfel, Allgemeine Depositen Bank, condusă de faimosul investitor italian al epocii, a fost deținătoarea încă din perioada antebelică a unor consistente exploatarea forestiere în Transilvania, zona Ciuc și Bistrița-Năsăud. Într-adevăr, la structura de grup a Forestei Române s-a ajuns atât prin preluarea unor societăți care aparținuseră capitalului german sau ungar, precum Reghinul Săsesc (funcțională între 1923-1940), cât și prin crearea altora noi. Cert este faptul că achiziționarea majorității acțiunilor unor bănci din Austria sau Ungaria care controlau întreprinderi forestiere în Transilvania, respectiv

cumpărarea acțiunilor unor întreprinderi forestiere ungare sau austriece a confirmat din nou strânsele legături dintre finanța internațională și capitalul italian.

Cointeresarea Comit-Romcomit la întreprinderile Forestei Romena din Transilvania și Banats-a transpus în anul următor Marii Uniri și a avut ca filosofie investiționară strategia capitalurilor sociale mici, dar a profiturilor consistente. A fost vorba despre faptul că societățile forestiere în discuție au deținut capitaluri sociale modeste, dar au beneficiat de credite substanțiale care le-au permis desfășurarea unor ample activități de exploatare, prelucrare (semifabricație, fabricație) și comercializare. Exemplul societății Foresta Română S.A. București este foarte relevant din acest punct de vedere. Acest tip de finanțări, absolut spectaculoase, au permis societăților grupului Foresta Română să obțină cifre de afaceri foarte mari și de aici profituri considerabile, profituri nedeclarate însă în întregime. Existența unor beneficii oficiale²⁸ adesea modeste, în paralel cu primirea unor consistente credite din afară, s-a constituit din perspectiva bilanțului într-un considerabil câștig, deoarece această situație însemna în mod firesc o impozitare redusă, proporțională cu câștigurile declarate obținute; în timp ce prin intermediul creditelor, neimpozabile desigur, era asigurată platforma de investiții.

Interesul capitalului italian (Comit, Romcomit) pentru industria metalurgică românească, respectiv pentru Fabrica de vagoane Astra Arads-a transpus între 1921-1924, așa cum se arată în Raportul Consiliului de Administrație al Băncii Commerciale Italiana e Romena pe anul 1921, în contribuția băncii „la îmbunătățirea transporturilor din România, domeniu indispensabil redeșteptării activităților naționale”²⁹. Astra Arad s-a aflat încă de la început sub egida unui grup de bănci românești, alături de participarea însemnată a capitalului străin, printre care și cel italian, intersectat din nou, cu cel german, austriac și ungar³⁰. De altfel, privită în profunzime, trebuie spus că apropierea Băncii Commerciale Italiana, prin intermediul acțiunilor cumpărate de Romcomit și Camillo Castiglioni, de puternica structura industrială Astra, importantă componentă a metalurgiei și a construcțiilor de mașini românești, nu era deloc surprinzătoare având în vedere faptul că proiectele investiționare comune ale celor două forțe financiare au vizat obținerea controlului în industria mecanică și metalurgică central-oriental europeană prin Daimler, Austro Fiat, Bayerische Motoren Werke, Puchwerke din industria automobilistică, Alpine Montan Gesellschaft, Schoellerthalwerke, Astra Arad din ramura metalurgică sau la Slick-Nicholson, din industria mecanică³¹.

²⁸ ANFMB, Fond *BCIR*, d. 3426/1922-1929, f. 349.

²⁹ *Ibidem*, d. 11/1920, f. 4.

³⁰ Societatea a luat naștere în anul 1920 prin contopirea Fabricii de vagoane Johann Weitzer, constituită în 1891 cu capital majoritar austriac și a Fabricii de automobile Marta, constituită în 1909 cu capital majoritar ungar și german.

³¹ Roberto Di Quirico, *Il sistema Comit. Strategie e strutture dell'attività estera della Banca Commerciale Italiana negli anni venti*. Tesi di laurea, Università di Pisa, anno acc. 1992-1993, p. 86;

Astfel, în anul 1921, Camillo Castiglioni a subscris la capitalul social al Astrei de 75 milioane lei, 50 milioane lei, echivalentul a 75.000 acțiuni, iar Romcomit a subscris 13 milioane lei, echivalentul a 26.000 acțiuni, ceea ce însemna deținerea de către capitalul italian a unui procent de 84% din totalul capitalului social al societății metalurgice³². Confruntat cu grave probleme financiare, Castiglioni a cedat la începutul anului 1924 un număr de 73.748 acțiuni Astra Arad, acțiuni depuse în dosarul SICMI de pe lângă Romcomit³³, cedarea acțiunilor deținute la Astra Arad, în favoarea societății elvețiene Società Internazionale di Credito Mobiliare e Immobiliare – SICMI, confirmând afinitățile omului de afaceri italian față de Banca Commerciale Italiana.

A urmat apoi interesul băncii italo-române pentru subscrieri la capitalul social al Uzinelor și Domeniilor Reșița (1923)³⁴, precum și pentru deținerea de acțiuni la Turnătoria de Fier și Fabrica de mașini Phoebus Oradea-Mare (1926-1929).

Preocuparea Băncii Commerciale Italiana e Romena pentru Phoebus s-a manifestat începând cu anul 1926, prin cumpărarea de acțiuni, respectiv prin participarea la creșterea capitalului social al fabricii, de la 6 milioane lei la 20 milioane lei³⁵. Un an mai târziu, banca a reușit să intre în posesia a 50% din acțiunile societății, procent asigurat prin cele 10 milioane lei, „valori de proprietate” intrate în patrimoniul Romcomit³⁶. A fost atins astfel obiectivul major al prezenței sale la Phoebus și anume, obținerea controlului societății, fapt care a atras după sine implicarea Romcomit în managementul firmei, începând cu 1927.

În ceea ce privea procedura acordării creditelor, Banca Commerciale Italiana e Romena a asigurat la fel ca și în cazul altor întreprinderi aflate în sfera sa de interes, în primul rând credite clasice de tipul celor în cont curent creditor, cu o dobândă de până la 5%³⁷. Creditele în cont curent au prezentat avantajul unor finanțări care nu trebuiau să fie în mod obligatoriu garantate. În aceeași ordine de idei, cuantumul comisioanelor la creditele curente s-a dovedit preferabil comisioanelor altor tipuri de credite. Creditele în cont curent de garanție s-au constituit într-o altă formă frecventă de creditare a societății Phoebus și au

Idem, *Le banche italiane all'Estero 1900-1950. Espansione bancaria all'estero e integrazione finanziaria internazionale nell'Italia degli anni tra le due guerre*, Fucecchio, European Press Academic Publishing, 2000, p. 115.

³² Ludovic Báthory, Gheorghe Iancu, Marcel Știrban, *Activitatea societății „Astra” – Prima fabrică română de vagoane și motoare S.A. Arad între anii 1916-1929*, „Ziridava”, Arad, 1987, nr. XV-XVI, p. 229; *Analele băncilor*, București, 1921, an III, nr. 5-7, p. 210-211.

³³ ASBCI, Fondo *Ufficio Finanziario (UF)*, cartella (cart.) 32, fascicola (fasc.) 1, f. 1, Lettera per C. Castiglioni, 17 gennaio 1924.

³⁴ Ludovic Báthory, *Evoluția industriei miniere din Banat între anii 1919-1929*, Reșița, Edit. Banatica, 1973, nr. 2, p. 271-272.

³⁵ ANFMB, Fond *BCIR*, d. 2266/1925-1945, f. 18.

³⁶ ASBCI, Fond *Carte Miscellanee di Raffaele Mattioli*, cart. 3, fasc. II, f. 45.

³⁷ ANFMB, Fond *BCIR*, d. 2266/1925-1945, f. 2, 12.

prezentat avantajul că au deținut un procent total al dobânzilor relativ apropiat de cel al creditelor în cont curent creditor (până la 8-9%).

În anul 1926, finanța italiană (Banca Commerciale Italiana reprezentată prin Romcomit) a participat alături de cea belgiană la creșterea capitalului Societății Industriile Miniere din Banat³⁸. Urmare a substanțialului sprijin acordat în scopul sporirii capitalului societății la 150 milioane lei, cele două capitaluri străine au preluat fiecare câte 20% din acțiuni, restul de 60% fiind deținut de către capitalul român³⁹. E.T. Allievi, administratorul delegat al Băncii Commerciale Italiana e Romena și important reprezentant al capitalului bancar italian s-a numărat printre consilierii societății miniere bănățene.

În ansamblu, se poate afirma că plasamentele industriale realizate de către Banca Commerciale Italiana și mai cu seamă de către afiliata sa română în întreprinderi importante din Transilvania și Banat, fie în formula cumpărării de acțiuni, fie în cea a finanțărilor, au conturat cea mai reprezentativă imagine investițională a capitalului italian în economia românească. Pe de altă parte, investițiile realizate de către Banca Commerciale Italiana în colaborare cu alte forțe bancare italiene precum Camillo Castiglioni au reflectat o dată în plus, interesele financiare reunite ale capitalului italian în Europa Central-Orientală, respectiv în România.

Raportat la volumul participational al altor afiliate ale Băncii Commerciale Italiana din Europa Central-Orientală, Romcomit a desfășurat cele mai multe investiții. De altfel, capitalul bancar italian reprezentat fie prin Banca Commerciale Italiana, fie prin Romcomit a deținut cele mai multe plasamente din totalul capitalului bancar italian existent în structurile bancar-industriale românești (81,68%). Totuși, din punct de vedere al realizărilor calitative, pentru Banca Commerciale Italiana Milano, „experiența anilor '20 s-a dovedit ulterior, în state balcanice precum România, mai degrabă falimentară”⁴⁰.

Într-o măsură mult mai mică capitalul bancar italian în România a fost reprezentat de către Credito Italiano, a doua bancă italiană cu participare în exterior ca importanță, interesată de domeniul forestier din Transilvania prin Forestiera Feltrinelli, societate constituită în 1919 de către milanezii Giuseppe și Carlo Feltrinelli. În România, Forestiera Feltrinelli Tâlmăciu a fost creată cu scopul „cumpărării de păduri, instalării de fierăstraie, producției și comerțului lemnului”⁴¹. Reprezentanța, a cărei activitate s-a desfășurat pe baza autorizației de

³⁸ Societatea Industriile Miniere din Banat a fost creată în anul 1921 de către un grup financiar din București, grup care a achiziționat minele de la Rusca Montană, de la Bigăr și Lupac. Cf. Ludovic Báthory, *Principalele societăți carbonifere. Relațiile lor cu capitalul autohton și străin între anii 1918-1921*, „AII”, Cluj-Napoca, 1987, p. 265-266.

³⁹ Idem, *Societățile carbonifere și sistemul economic și politic al României (1919-1929)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 139.

⁴⁰ Roberto Di Quirico, *Il sistema Comit ...*, p. 128-129.

⁴¹ Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, Fond *Camera de Comerț și Industrie Sibiu*, f. 63-65.

funcționare din 14 septembrie 1926, și-a avut sediul la București (între anii 1926-1936) și Sibiu (după anul 1936) și de asemenea, s-a organizat în două sucursale, la Brăila și Tâlmăciu, lângă Sibiu; capitalul investit de către capitaliștii italieni în societatea din România fiind de 5 milioane lei⁴².

În domeniul semifabricației și al fabricației, cel mai important punct al Forestierei Feltrinelli a fost centrul de la Tâlmăciu, unde a funcționat o fabrică de cherestea și una de mobilă. Fabrica de cherestea, cea mai mare fabrică de acest tip din țară, s-a remarcat printr-o amplă activitate, reușind să producă anual, la o capacitate tehnologică de 27 gater, peste 90.000 metri cubi scânduri de diferite dimensiuni, 10.000 metri cubi cioplitori și lemn de foc⁴³.

Totuși, în ansamblul capitalului forestier italian din România, volumul investițiilor Forestierei Feltrinelli a fost în mod clar inferior volumului investițiilor realizate de către societățile grupului Foresta Română.

Concluzii

Capitalul bancar italian a contribuit în mod indubitabil la dezvoltarea structurilor moderne ale Transilvaniei și Banatului și într-un context mai larg, ale României Mari, atât prin aport de capital, credite oferite, utilaje și tehnică industrială, cât și prin personal calificat sau bancheri cu înaltă experiență managerială.

Pentru o evaluare corectă, se impun a fi aduse în discuție inclusiv limitele participării financiar-industriale ale capitalului bancar italian în Transilvania și Banat, în deceniul al treilea. Astfel, din punct de vedere al economiei locale, prezența acestui tip de capital s-a înregistrat în câteva sectoare tradiționale ale industriei românești: industria lemnului, industria metalurgică, siderurgică și într-o mică măsură minieră, nu însă și în noile industrii. Chiar și așa, reprezentanții finanței italiene au fost mai puțin participativi în industrii care au necesitat un nivel mai ridicat al investițiilor tehnologice, precum industria metalurgică, în schimb au fost interesați în ramuri industriale care nu au presupus investiții tehnologice consistente precum domeniul forestier, dominat de operațiuni de primă transformare industrială.

Prin urmare, cea mai mare parte dintre investițiile capitalului bancar italian s-a făcut spre întreprinderi transilvănene sau bănățene care au permis obținerea de profituri mari, rezultantă a abundenței de materii prime și a forței de muncă ieftine, dar cu investiții minime: întreprinderile din cadrul grupului Foresta Română, Forestiera Feltrinelli. Totuși, câteva dintre societățile vizate de către

⁴² *Ibidem*, f. 1.

⁴³ Arhivele Naționale Istorice Centrale ale României București, Fond *Uniunea Generală a Industriașilor din România (UGIR)*, d. 62/1920-1926; *Ibidem*, f. 84-85; *Indicatorul industriei românești*, București, 1927, p. 239.

capitalul bancar italian s-au constituit la nivelul economiei românești, în întreprinderi cu o considerabilă forță financiar-investiționară și un înalt proces de industrializare: Astra Arad și Uzinele Reșița.

În orice caz, cele două provincii românești, reunite cu Vechiul Regat, au atras atenția capitalului bancar italian în deceniul de după Unire, prin participațiuni și plasamente în câteva dintre cele mai importante obiective investiționare avute în vedere în spațiul românesc. Societățile comerciale sau băncile vizate au avut și ele relevanța lor investiționară, atât din punct de vedere al profitului, cât și al preluării de acțiuni în foste structuri cu capital german, austriac sau ungar: Foresta Română, Astra Arad, Phoebus Oradea, Uzinele Reșița, Banca Agrară Timișana din Timișoara, Banca Agrară din Cluj, Banca de Economie Fuzionată Oradea Mare, Casa de Economie Agrar din Târgu-Mureș; Industriile Miniere din Banat.

PRODUCȚIA AGRICOLĂ ÎN SATELE SOCIALISTE DIN CÂMPIA BUZĂULUI (1962-1989)*

Gheorghe Miu**

Abstract. *This article analyses the rural economy of a group of villages in the Buzău Plain during late communism by taking into account the levels and main components of the agricultural production, yields, costs and commodification of agricultural products, as well as related economic activities and services for the agricultural economy. The historical research on the agricultural production relates to three rural localities from Câmpia Buzăului, Padina, Smeeni and Pogoanele, at present these settlements being administratively framed in Buzău county.*

In the period 1962-1989, the socialist agricultural enterprises from the villages of the Buzău Plain, the agricultural production cooperatives (CAP), the state agricultural enterprises (IAS), the intercooperative economic associations (AEI), but also the agricultural households of the population have former generator of agricultural production. Agricultural, vegetable or animal production, according to the pattern of socialist agriculture, was a planned production, carried out on the basis of annual and quarterly production plans.

Keywords: agricultural production, the socialist agricultural enterprises, the agricultural production cooperatives (CAP), the state agricultural enterprises (IAS), the intercooperative economic associations (AEI), planned production.

Aspecte introductive

Problematica acestui articol are în vedere o analiză a economiei agrare din satele socialiste ale Câmpiei Buzăului după structura, nivelurile și organizarea producției agricole, luând în calcul costurile de producție, problema desfacerii și valorificării producției agricole, a activităților economice conexe și serviciilor pentru economia agrară.

Cercetarea istorică asupra producției agricole se raportează la trei localități rurale din Câmpia Buzăului, Padina, Smeeni și Pogoanele¹, în prezent aceste așezări fiind încadrate din punct de vedere administrativ în județul Buzău. Zona istorică și geografică la care voi face referire va fi denumită generic Câmpia Buzăului, înglobând o mare parte a zonei de câmpie a județului Buzău, mai precis sudul și sud-estul județului. Zona s-a remarcat atât în perioada socialistă, cât și în prezent, prin economia agrară, respectiv producția agricolă de cereale și cea animalieră. Mai mulți indicatori ai nivelului de dezvoltare economică rurală plasează Câmpia Buzăului, prin cele trei localități supuse cercetării – Smeeni, Padina și Pogoanele –, deasupra mediei naționale, însă sub media europeană,

* Acest articol are la bază subcapitolul III.8. *Producția agricolă* din teza de doctorat *Satul românesc din Câmpia Buzăului de la colectivizare până la sfârșitul regimului comunist (1962-1989)*, susținută de către Gheorghe Miu pe data de 30 septembrie 2021 în cadrul Școlii Doctorale de Istorie, Facultatea de Istorie, Universitatea din București.

** Prof. dr., Școala gimnazială nr. 1 Padina, județul Buzău; e-mail: gheorghe.miu@drd.unibuc.ro

¹ De menționat că localitatea Pogoanele a căpătat statutul de oraș în anul 1989.

„Revista Română de Istorie Economică”, vol. I, 2022, p. 175-191

decalajul de dezvoltare menținându-se până în prezent. Astfel, randamentul la cereale al satelor socialiste din Câmpia Buzăului s-a aflat peste media națională, iar unele localități, precum comuna Smeeni, au înregistrat recorduri la producția animală, cu puțin peste media națională.

Economia satelor socialiste din Câmpia Buzăului a avut un caracter rural și o tipologie specifică modelului stalinist. Începând cu anii 1948-1949, economia românească, inclusiv cea rurală, a fost organizată după modelul sovietic, în conformitate cu principiile planificării și centralismului etatist, ca urmare planificarea, implementarea tiparului sovietic socialist și controlul nu au ocolit nici viața economică a satelor din Câmpia Buzăului.

În perioada 1962-1989, întreprinderile agricole socialiste din satele Câmpiei Buzăului, cooperativele agricole de producție (CAP-urile), întreprinderile agricole de stat (IAS-urile), asociațiile economice intercooperatiste (AEI-urile), dar și gospodăriile agricole ale populației au fost generatoare de producție agricolă. Producția agricolă, vegetală sau animală, după tiparul agriculturii socialiste, a fost o producție planificată, realizată în baza unor planuri de producție anuale și trimestriale.

Regimul comunist din România a pus accentul pe producție, fapt ce nu a ocolit nici agricultura socialistă. La nivel național, în anii 1980, Ceaușescu a lansat conceptul „noii revoluții agrare”, bazat pe o creștere a producției agricole prin folosirea de tehnologii intensive de cultivare a plantelor și creștere a animalelor, dar și printr-o „organizare superioară a procesului de producție”².

În anul 1980, la nivelul județului Buzău, producția agricolă a reprezentat 180,1% din cea a anului 1965, creșterea fiind progresivă, de la 123,1%, în anul 1975, la 153,9%, în anul 1978³. În general, în județul Buzău, producția vegetală a fost predominantă, reprezentând două treimi din producția agricolă, iar din aceasta se remarcă cultura cerealelor, grâu și porumb, plantele tehnice, legumicultura, viticultura și pomicultura⁴. În zona Câmpiei Buzăului, producția agricolă era structurată la nivel de comune, GAC-uri/CAP-uri, GOSTAT-uri/IAS-uri și AEI-uri, fiind planificată și organizată riguros după planuri de producție.

Referitor la stadiul cunoașterii problematicei producției agricole din satele României socialiste, pentru a realiza această cercetare m-am raportat la literatura de specialitate asupra lumii rurale din comunism, la o prezentare sintetică, dar și critică, a lucrărilor propagandistice, anterioare anului 1989, dar și a studiilor unor autori străini și români despre agricultura socialistă românească, producția agricolă și nivelul acesteia.

Până în 1989, lucrările propagandistice ale regimului comunist au prezentat producția agricolă ca pe un scop în sine al unităților agricole socialiste. Funcția

² *Agricultura socialistă a României pe coordonatele înfăptuirii noii revoluții agrare*, editori: Tiberiu Mureșan, Ion Ceaușescu, Aurel Dorneanu, București, Edit. Politică, 1989, p. 50.

³ *Buzău. Monografie*, coord.: Lazăr Băciucu, eds.: Victor Andreica, Nicolae Nicolae, București, Edit. Sport Turism, 1980, p. 7.

⁴ *Ibidem*, p. 101.

principală a unei întreprinderi agricole socialiste a fost percepută de propaganda comunistă ca fiind asigurarea de produse agroalimentare, printr-o creștere permanentă a producției agricole pe unitatea de suprafață și pe animal⁵.

Părerea autorilor străini despre fenomenul românesc al agriculturii socialiste a fost total diferită față de cea a regimului comunist din România. Aceștia au scos în evidență faptul că experimentul a fost costisitor, însă rezultatele nu au fost pe măsură. Studiul *The Castly Experiment: Collectivization of Romanian Agriculture* aduce argumente statistice în sprijinul afirmației că producția agricolă a înregistrat rezultate mediocre, iar agricultura a fost retrogradată de regimul comunist pe o poziție inferioară în ansamblul efortului economic total⁶.

După 1989, studii ale unor autori români, referitoare la agricultura socialistă, au analizat în mod inevitabil producția agricolă și randamentul acesteia, într-o dinamică temporală națională și europeană. C. Grigorescu, a realizat o radiografie a nivelului agriculturii românești în anul 1989, ajungând la concluzia că producția agricolă de cereale a fost sub posibilitățile oferite de clima și solul specifice României. Randamentul la lapte a fost unul dintre cele mai scăzute din Europa⁷. Într-o analiză a producției agricole din perioada comunistă, Bogdan Murgescu scoate în evidență, prin date statistice, evoluția acesteia între anii 1950-1989, surprinzând creșterile semnificative la nivelul producției animaliere, modificările modului de folosire a pământului și a suprafețelor alocate pentru diverse culturi⁸. Concluziile lui Bogdan Murgescu asupra agriculturii socialiste decurg din comparația cu agricultura din restul Europei, criteriile de comparație fiind clasice și diversificate: productivitatea muncii, randamentul culturii grâului, randamentul la lapte de vacă. După aceste criterii, România s-a aflat sub media europeană, cu o productivitate mai mică a muncii, agricultura nereușind să reducă clivajul economic existent între România și Europa de Apus, mult mai dezvoltată din punct de vedere economic⁹.

Întrebările cercetării cu privire la producția agricolă în satele din Câmpia Buzăului, în perioada 1962-1989, se raportează la structură, niveluri, organizare și costuri ale producției, fiind formulate astfel: a) În ce a constat structura, nivelurile, organizarea producției vegetale și animale din structurile economice ale satelor Câmpiei Buzăului ? Care a fost producția agricolă realizată și ce randament s-a

⁵ Dumitru Cățu, Ermil Jura, Neculai Davideanu, *Organizarea și planificarea întreprinderilor socialiste*, București, Edit. Didactică și Pedagogică, 1978, p. 21.

⁶ *The Political Economy of Collectivized Agriculture/A comparative Study of Communism and Non-Communist Systems*, eds.: Ronald Francisco, Betty Laird, Roy Laird, Pergamon Press, 1979, p. 54.

⁷ Constantin Grigorescu, *Nivelul dezvoltării economico-sociale a României în context european*, București, Edit. Expert, 1993, p. 20.

⁸ Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Iași, Edit. Polirom, 2010, p. 305.

⁹ *Ibidem*, p. 366-367.

înregistrat ? b) Care au fost costurile producției agricole ? c) Cum s-a realizat desfacerea și valorificarea producției agricole ? d) Ce activități economice conexe producției agricole s-au desfășurat în satele din Câmpia Buzăului ?

Ipotezele de lucru au în vedere modul de organizare al producției agricole din comunele Câmpiei Buzăului și din unitățile agricole cooperatiste și de stat din această zonă, costurile producției agricole, desfacerea, valorificarea și activitățile economice conexe. Structura și nivelurile producției agricole din satele Câmpiei Buzăului se raportează la organizarea producției agricole din comunele Padina, Smeeni și Pogoanele, GAC-urile/CAP-urile și IAS-urile din zonă, planificarea producției agricole și producțiile înregistrate. Problema desfacerii și valorificării producției agricole prin livrările la fondul de stat a constituit o caracteristică a economiei agrare din satele Câmpiei Buzăului, principala formă de proprietate a sistemului comunist fiind proprietatea de stat, iar scopul producției agricole fiind asigurarea necesarului de produse agroalimentare la fondul centralizat al statului. Activitățile economice conexe producției agricole din satele Câmpiei Buzăului în perioada comunistă includ activități de producție industrială, construcții și prestări de servicii în sectorul de stat și cooperatist, servicii pentru economia agrară (îmbunătățiri funciare, irigații, circumscripții veterinare etc.), dar și industria de prelucrare a produselor agricole.

Izvoarele inedite folosite în cadrul acestei cercetări sunt în bună parte documente inedite. Arhivele consultate și cercetate sunt naționale, județene și locale, dar și arhive ale unor firme private, specializate în gestionarea de fonduri arhivistice: Arhiva Ministerului Agriculturii/MADR, Direcția Agricolă a Județului Buzău/DAJ Buzău, Direcția Județeană de Statistică Buzău/DJS Buzău, ANIF Buzău – fostul trust IEELIF Buzău din perioada 1968-1989, SC AGROGLOBAL SA din Buzău, Primăria comunei Padina, Primăria comunei Smeeni. Printre cele mai importante fonduri arhivistice cercetate pentru realizarea acestei cercetări se numără: caietele statistice ale satelor și comunelor din perioada 1959-1990, păstrate la Direcția Județeană de Statistică Buzău, fondurile Administrativ/Secretariat/Primăriei/Consilii populare, inventariate în arhivele primăriilor din localitățile Smeeni, Pogoanele și Padina, fondul CAP Smeeni și CAP Udați din inventarul Primăriei Smeeni, fondul DAIA Buzău (1968-1989) din inventarul Direcției agricole a județului Buzău, fondul Ministerului Agriculturii – București.

1. Structura și nivelurile producției agricole

1.1. *Producția agricolă din comunele Pogoanele, Smeeni și Padina*

Structura și nivelurile producției agricole din satele Câmpiei Buzăului au ca punct de pornire organizarea producției agricole din comunele mai importante ale acestei zone istorico-geografice: Padina, Smeeni și Pogoanele. Mă voi raporta în

această analiză statistică la suprafața cultivată și producția vegetală pe unități, având în prim plan producția de cereale pentru boabe, totalul, dar și grâu și secară, în special. La capitolul producție animală, am luat ca reper producția de lapte, al cărei randament este definitoriu pentru performanța economică.

Tabel nr. 1.

Organizarea și evoluția producției agricole din comunele Padina, Pogoanele și Smeeni (1976-1984)

Indicatori ai producției vegetale și animale		Comuna Padina		Comuna Pogoanele		Comuna Smeeni	
		1976	1984	1976	1984	1976	1984
Cereale pentru boabe (total)	Suprafața cultivată (ha)	3.632	3.730	6.241	5.812	4.803	4.029
	Producția totală (tone)	13.254	22.878	24.933	31.237	19.982	20.318
Grâu și secară	Suprafața cultivată (ha)	1.201	1.150	2.125	2.480	1.610	1.720
	Producția medie (kg/ha)	3.350	4.278	3.343	4.326	3.525	4.324
	Producția totală (tone)	4.023	5.265	7.105	10.728	5.675	7.438
Lapte	Lapte (total/hl)	20.980	19.344	18.764	28.539	36.643	39.880
	Lapte de vacă (total/hl)	17.199	-	16.683	-	34.468	-
Carne	Carne total (tone/unitate vie)	905,2	963	1435,3	1839	1135,8	1143,6
	Carne de bovine (tone/greutate vie)	272,4	421,7	859,3	1343,9	295,8	514,7

Sursa: DJS Buzău, Caietul statistic al comunelor Padina, Pogoanele și Smeeni (1975-1985), p. 40 și 79.

De remarcat producțiile agricole vegetale și animale din comuna Pogoanele, pe fondul creșterii economice și a investițiilor în sectorul de stat și zootehnic, prin construcția unei îngrășătorii de taurine și funcționarea pe teritoriul comunei a celor două ferme de stat ale IAS Cilibia. Astfel, în anul 1984, producția de carne- unitate vie a ajuns în localitatea Pogoanele la 1839 tone, iar producția medie de grâu la 4326 Kg/ ha¹⁰. Dealtfel, într-un clasament al producției agricole, ordinea celor trei comune din Câmpia Buzăului era: Pogoanele, Smeeni și Padina, însă, la producția animală, sectorul zootehnic din comuna Smeeni a înregistrat în anul 1984 o producție totală de lapte de 39.880 hl¹¹, clasând această comună pe primul loc.

¹⁰ DJS Buzău, Caietul statistic al comunei Pogoanele (1975-1985), p. 40 -79.

¹¹ DJS Buzău, Caietul statistic al comunei Smeeni (1975-1985), p.79.

1.2. Producția agricolă planificată. Indicatorii de plan

Economia agrară a satelor din Câmpia Buzăului a fost marcată în perioada comunistă de principiul planificării, ca urmare producția agricolă era schițată de planuri de producție la orice nivel: județean, comunal, unitate agricolă socialistă (GAC/CAP, GOSTAT/IAS, CUASC, AEI).

Fiecare întreprindere agricolă socialistă, fiecare GAC/CAP, a avut întocmit, anual sau trimestrial, la nivel de unitate sau pe brigăzi și ferme, câte un plan de producție și financiar. Acesta includea aspecte legate de modul de folosință al terenului, producția vegetală și animală, repartiția acesteia. Planurile de producție, balanța de venituri și cheltuieli și sarcinile de producție pe brigăzi și ferme erau aprobate în adunările generale ale membrilor cooperatori la început de an calendaristic, în lunile ianuarie-martie, purtând viza președintelui de GAC/CAP, inginerului-șef, contabilului-șef și membrilor Consiliului de conducere¹².

Tabel nr. 2.

Planul de producție și bugetul de venituri și cheltuieli pe anul 1979 al CAP 23 August din satul Udați, comuna Smeeni

Modul de folosință al terenului	Suprafața (ha)				
- Teren arabil	2.743				
- Pășuni/ Fânețe - Vii/	614				
TOTAL teren	65				
	3.422				
Producția vegetală și destinația ei	Suprafața (ha)	Cantitatea	Valoarea	Consum intern	Obligații către stat (contracte)
- Cereale pentru boabe (total)	600	3.650 kg/ha	1.300 lei/t	760 t	1.430 t

Sursa: DAJ Buzău – DAIA (1968-1989), 16/1979, p. 88-95.

1.3. Organizarea producției vegetale și animale în GAC-uri/ CAP-uri

Producția agricolă obținută în GAC-uri/CAP-uri, din punct de vedere teoretic, a aparținut membrilor gospodăriei agricole colective/cooperativei agricole de producție, însă distribuirea se făcea către fondul de acumulare și fondul de consum, pentru îndeplinirea obligațiilor contractuale și a nevoilor membrilor cooperatori¹³.

¹² Dir. Agr. Buzău – DAIA (1968-1989), 8/1971, p. 122.

¹³ Dumitru Cățu, Ermil Jura, Neculai Davideanu, *op.cit.*, p. 22.

Tabel nr. 3.

Organizarea producției agricole în GAC *Drumul Păcii* din comuna Padina, județul Buzău (1963)

Categorii de producție agricolă	Suprafața	Cantitatea	Valoarea	Consum intern/ Total repartizat	Vândut
Producția vegetală și repartizarea acesteia					
- Cereale boabe	2.002 ha	4.421,4 t	5.493.481 lei	4.421.496	1.675.000
Producția animală și repartizarea acesteia					
- Carne (total)	-	4.482 Kg	35.514 lei	-	4.482 Kg
- Lapte de vacă	-	336.062 litri	-	104.340	213.595

Sursa: ANIC - CC PCR (1921-1989), Secția agrară, 527/1963, p. 12-13, 21.

1.4. Organizarea producției agricole din GOSTAT-uri/IAS-uri/AEI

Producția agricolă obținută în GOSTAT-uri/IAS-uri a aparținut în exclusivitate statului și era folosită în funcție de necesitățile economiei naționale¹⁴. Despre producția agricolă de la unitățile agricole de stat din Pogoanele voi vorbi în continuare. Inițial, fermele de stat din localitățile Pogoanele, Luciu și Arcanu au făcut parte din IAS Cilibia, după care a fost înființat GAS Pogoanele, o gospodărie agricolă de stat cu o existență sporadică, între anii 1961-1967, după care sectorul de stat din această zonă revine la IAS Cilibia, în cadrul căruia rămâne până în 1989.

GAS Pogoanele a avut o producție agricolă de cereale și plante industriale, grâu, porumb, floarea soarelui, fasole boabe, soia. În 1967, în sectorul vegetal GAS Pogoanele avea în exploatare o suprafață de 3612 ha. Producția animală din sectorul zootehnic al GAS/ IAS Pogoanele a inclus îngrășarea taurinelor, producția de lapte și creșterea porcilor¹⁵. Complexul de îngrășare bovinelor a avut un spațiu de cazare pentru 800 de capete, iar o cantitate de circa 395 tone carne anual era livrată la fondul centralizat al statului. Producția de lapte era de 6300 hl/anul 1967 de la 262 capete de vacă, din care cantitatea de 5642 hl era livrată la fondul centralizat al statului¹⁶.

După desființarea GAS/IAS Pogoanele, fostele secții ale acestuia au trecut la Întreprinderea agricolă de stat Cilibia (IAS Cilibia), care a deținut în comuna Pogoanele două ferme, una de producție vegetală, Ferma nr.7, și o alta de

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ MADR-Trustul GOSTAT Ploiești, 3/1966, memoriu explicativ/ trim. I/1967.

¹⁶ MADR-Trustul GOSTAT Ploiești, 35/1967, p. 1.

producție animală, Ferma nr. 6. Producția agricolă vegetală a Fermei nr.7 Pogoanele era mult mai bună decât cea de la CAP Pogoanele, după opinia fostului șef la fermei, inginerul Porumboiu Constantin. Acesta argumentează afirmațiile sale prin faptul că mecanizarea oferită de IAS a fost mult mai bună, ferma având propriul parc de tractoare și mașini¹⁷. Acest lucru este dovedit, așa cum am arătat mai înainte și prin raportul numărului de tractoare și al inginerilor mecanici, care era favorabil IAS-urilor față de SMA-uri.

1.5. Producția agricolă realizată. Randamentul producției agricole

Structura și nivelurile producției agricole din satele Câmpiei Buzăului sunt cel mai bine definite de producția agricolă realizată și randamentul producției agricole la câțiva indicatori reprezentativi. Producțiile agricole realizate în satele Câmpiei Buzăului stabilesc nivelul agriculturii socialiste de aici, fiind analizate pe comune, CAP-uri, IAS-uri, AEI-uri și gospodării agricole ale populației.

Tabel nr. 4.

Producția agricolă la cereale și lapte, realizată la nivelul comunelor Padina, Pogoanele și Smeeni (1965-1989)

Indicatori ai producției vegetale și animale		Comuna Padina		Comuna Pogoanele		Comuna Smeeni	
		1965	1989	1965	1989	1965	1989
Cereale pentru boabe- producția totală (tone)	GAC-uri/CAP-uri	17.392	15.911	14.211	18.375	12.759	13.606
	Gospodării personale membri GAC/CAP	450	776	796	1.458	749	1.503
	Gospodării agricole individuale	6	16	18	27	-	-
Lapte de vacă (total/hl)		-	15.058	-	22.207	-	39.813

Sursa: DJS Buzău, Caietul statistic al comunelor Padina, Pogoanele și Smeeni (1985-1990), p. 45; Caietul statistic al comunelor Padina, Pogoanele și Smeeni (1960-1975), p. 32

Din analiza statistică a producțiilor agricole înregistrate în satele din Câmpia Buzăului în anul 1989, rezultă că producția de cereale-boabe cea mai mare, de 18.375 tone, a avut-o localitatea Pogoanele, iar la producția de lapte de vacă, pe poziția fruntașă s-a situat comuna Smeeni cu 3.913 hl¹⁸.

¹⁷ Po.Ct., interviuri Gheorghe Miu (Pogoanele).

¹⁸ DJS Buzău, Caietul statistic al comunelor Pogoanele și Smeeni (1975-1985), p. 94 și 95.

Randamentul producției agricole din satele Câmpiei Buzăului este cuantificat prin raportarea la doi indicatori de rezultate: producția la hectarul de teren cultivat cu cereale și producția de lapte pe cap de vacă.

Tabel nr. 5.

Randamentul producției la cereale-boabe și la lapte, în satele din Câmpia Buzăului (1965-1989)

Indicatori de rezultate		Comuna Padina		Comuna Pogoanele		Comuna Smeeni	
		1965	1989	1965	1989	1965	1989
Randamentul la cereale/Producția medie la hectar-Kg	Total cereale	3.628	4.575	2.629	4.590	2.651	3.918
	Grâu	2.280	4.983	2.489	4.359	2.793	4.452
	Orz	-	5.426	-	5.854	-	4.427
	Porumb	2.849	3.316	2.618	3.559	2.600	2.875
Randamentul la lapte de vacă	Producția de lapte pe cap de vacă-HI	-	11,28	-	12,51	-	19,45
	Producția de lapte pe cap de vacă-Kg ¹⁹	-	1.162	-	1.289	-	2.003
	Efectivul de vaci de lapte	1.299	1.334	1.764	1.775	1.160	2.046
	Producția de lapte de vacă-HI	-	15.058	-	22.207	-	39.813

Sursa: DJS Buzău, Caietul statistic al comunelor Padina, Pogoanele și Smeeni (1985-1990), p. 45, Caietul statistic al comunelor Padina, Pogoanele și Smeeni (1960-1975), p. 32.

Producțiile agricole au fost fluctuante, în funcție de secetă, de înzestrarea tehnică, de gradul de folosire al îngrășămintelor chimice, fiind condiționate de oferta de climă și sol a Câmpiei Buzăului. Astfel, comuna Padina înregistra o producție medie de porumb de 5.839 Kg/ha în 1985, de 2.274 Kg/ha în anul 1987 și apoi de 3.316 Kg/ha în anul 1989²⁰. Analiza statistică întărește ideea că localitatea Smeeni a excelat prin producția agricolă zootehnică/animală, randamentul la lapte fiind aici cel mai bun din toată Câmpia Buzăului, iar localitatea Pogoanele a înregistrat cele mai bune producții agricole vegetale, de cereale, în special.

¹⁹ Densitatea medie a laptelui este de 1,03 Kg/litru.

²⁰ DJS Buzău, Caietul statistic al comunei Padina (1985-1990), p. 34.

1.6. Costurile de producție

Costurile de producție au scos în evidență cât de eficiente au fost structurile economice ale agriculturii socialiste – GAC-uri/CAP-uri, IAS-uri sau AEI-uri. În continuare o să analizez, la nivelul GAC-urilor/CAP-urilor din Câmpia Buzăului, raportul dintre producția globală agricolă și cheltuielile materiale pentru producția vegetală și animală. Am ales GAC-urile/CAP-urile, pentru că au reprezentat în perioada 1962-1989 principalele întreprinderi agricole socialiste generatoare de producție agricolă.

Tabel nr. 6.

Cheltuielile materiale, raportate la producția globală industrială, înregistrate de CAP-urile din Câmpia Buzăului (1975-1985)

Indicatori ai producției vegetale și animale		CAP Padina		CAP Pogoanele		CAP Timpuri Noi Smeeni	
		1975	1985	1975	1985	1975	1985
Producția globală agricolă (mii lei)	Total	47.781	65.680	30.517	38.279	32.203	54.692
	Vegetală	36.415	47.330	27.536	32.633	22.068	35.456
	Animală	11.366	18.350	2.881	5.646	10.135	19.242
Cheltuieli materiale (mii lei)	Total	25.116	37.352	14.645	24.071	11.927	23.655
	Pentru producția vegetală	14.252	20.731	10.393	17.283	5.062	13.189
	Pentru producția animală	10.864	16.043	3.832	5.417	6.439	9.564

Sursa: DJS Buzău, Caietul statistic al comunelor Padina, Pogoanele și Smeeni (1975-1985), p. 87.

Cheltuielile materiale pentru producția agricolă au fost foarte mari în toată perioada 1962-1989. Cele mai mari costuri de producție erau înregistrate la producția animală. Astfel la CAP Padina, în anul 1975, la o producție animală de 11.366 mii lei, cheltuielile de producție erau de 10.864 mii lei. Nici la sfârșitul perioadei comuniste situația nu era mai bună, în anul 1985, CAP Padina, la o producție animală de 18.350 mii lei, înregistrând cheltuieli materiale cifrate la 16.043 mii lei²¹.

²¹ DJS Buzău, Caietul statistic al comunei Padina (1975-1985), p. 87.

1.7. Problema desfacerii/valorificării producției agricole

Producția agricolă din unitățile cooperatiste, GAC-urile/CAP-urile din Câmpia Buzăului, era în bună parte livrată statului, în baza unor obligații contractuale la fondul de stat sau era vândută pe piață, care era tot etatistă. Achizițiile de producție agricolă s-a făcut de către organizațiile comerciale de stat și cooperatiste.

Tabel nr. 7.

Intrările de producție agricolă vegetală și animală la fondul de stat în perioada 1976-1984

Categorii de producție vegetală și animală		Comuna Padina		Comuna Pogoanele		Comuna Smeeni	
		1976	1984	1976	1984	1976	1984
Grâu/ Secară (Tone)		2.708	4.182	3.895	5.930	2.078	5.703
Porumb boabe (Tone)		2.055	4.973	3.884	4.974	2.949	2.497
Lapte de vacă (total/hl)		5.659	7.062	5.186	12.439	25.467	25.721
Carne	Carne total						
	(tone- greutate vie)	724	808,4	1.864	281,4	1.486	390,5
	Carne de bovine (tone greutate vie)	388	-	1.699	-	251	-

Sursa: DJS Buzău, Caietul statistic al comunelor Padina, Pogoanele și Smeeni (1975-1985), p. 94 și 95.

Intrările de producție agricolă vegetală și animală la fondul de stat s-au mărit consistent în anii 1980, comparativ cu anii 1960-1970. Comuna Smeeni excela prin cantitățile de lapte de vacă livrate la fondul de stat, circa 25.721 hl în anul 1984, iar comuna Pogoanele prin producțiile vegetale, de grâu-secară, circa 5.930 tone în anul 1984²². Producția agricolă din sectorul gospodăriilor populației nu a constituit doar o sursă de consum și de subzistență, fiind controlată și valorificată de regimul comunist prin livrări contractate la fondul de stat. Consiliile populare comunale prezentau periodic informări și coordonau livrările la fondul de stat din sectorul gospodăriilor populației. Birourile executive ale Consiliilor populare mobilizau în stil propagandistic factorii de răspundere și cetățenii comunelor din Câmpia Buzăului pentru realizarea procentuală a indicatorilor de plan pentru livrările de produse agricole la fondul de stat. Astfel, în anul 1975, în comuna

²² DJS Buzău, Caietul statistic al comunelor Padina, Pogoanele și Smeeni (1975-1985), p. 94-95.

Padina, pe lângă achizitorii de produse agricole ai CPADM-ului, erau implicați de către Consiliul Popular al comunei și factori de răspundere ai partidului-stat, precum președintele CAP Padina, Negru Oprea, șeful circumscripției veterinare, medicul veterinar Ștefan Mazilu, directorul școlii, Micu Titus și alții²³.

Tabel nr. 8.

Indicatorii de plan ai livrărilor de producție agricolă la fondul de stat, comuna Padina, județul Buzău (1975)

Indicatori	Tone/Hl		
	Planificat	Realizat	Procent
Producție animală			
Bovine - carne viu	88	70,5	-
Porcine - carne viu	40	6,9	-
Pasăre - carne viu	7	0,037	-
Ouă	250.000 buc	80.000 buc	32%
Lapte de vacă	170 hl	72 hl	42,3%

Sursa:Primăria Padina – Administrativ (1968-1989), 11/1975, p. 39-40.

Pentru valorificarea producției agricole din gospodăriile populației, consiliile populare comunale din satele Câmpiei Buzăului au colaborat cu CAP-urile, cu achizitorii IIC Buzău și cei din cooperatie, aparținând de CPADM. De multe ori măsurile erau drastice, până la restricționarea emiterii autorizației pentru lotul de teren aflat în folosința membrilor CAP, dacă nu era realizat integral planul de producție la micii, lapte de oaie și lână²⁴.

2. Activități economice conexe producției agricole

2.1. Activități de producție industrială, construcții și prestări de servicii în sectorul de stat și cooperatist

Unitățile agricole socialiste, CAP-uri și IAS-uri, pe lângă agricultură, au dezvoltat și alte activități economice conexe producției agricole, activități de producție industrială, construcții și prestări de servicii. Fiecare unitate agricolă socialistă avea în structura organizatorică ateliere, secții și echipe de construcții, ateliere mecanice, mici meseriași.

GAC-urile/CAP-urile din comuna Padina, sub coordonarea UJCAP Buzău, au avut în subordine secții de producție industrială, construcții și prestări de

²³ Primăria Padina – Administrativ (1968-1989), 11/1975, p. 39-40.

²⁴ *Ibidem*, p. 40.

servicii precum: cazanele de țiucă, pentru prelucrarea băuturilor alcoolice, gatere, pentru cherestea²⁵.

GAC-urile/CAP-urile din Pogoanele, împreună cu URCAP/ UJCAP Buzău, au avut în subordine mai multe unități de producție industrială și prestări servicii: o moară la Pogoanele, o brutărie la Căldărăști, cazane de țiucă la Pogoanele și Căldărăști, gatere etc²⁶.

GAC-urile/CAP-urile din Smeeni, au avut în structura organizatorică unități de producție conexe cu agricultura precum: cazane de țiucă, brutării, echipe de materiale de construcție/zidari²⁷.

Tabel nr. 9.

Producția industrială, prestările de servicii și producția de construcții montaj/Producția fizică la CAP 23 August din satul Udați, comuna Smeeni (1989)

Indicatori valorici		Total producție	Consum manoperă (mii lei)
Producția industrială (mii lei)		3.000	52
Producția din industria mică (mii lei)		3.150	84
Producția fizică/Produse	Smântână (Hl)	50	-
	Brânză (Kg)	100	-
	Pâine (tone)	50	-
	Covrigi (tone)	3	-
	Furaje-tone	5.000	-
Prestări servicii	Prestări servicii industriale (mii lei)	520	-
	Prestări servicii neindustriale (mii lei)	150	-

Sursa: Primăria Smeeni - CAP 23 August Udați, 22/1989, p. 32-33.

GAC-urile/CAP-urile din Padina, Pogoanele și Smeeni au desfășurat activități industriale și de prestări servicii industriale și neindustriale, prestări servicii către populație, prestări în activități de transport și gospodărie comunală, prestări în activități de construcții-montaj²⁸. Echipele de construcții ale CAP-urilor din Câmpia Buzăului au fost antrenate în lucrări la blocurile de locuințe sau obiective social-culturale din județ.

²⁵ DJS Buzău, Caietul statistic al comunei Padina (1965-1975), p. 21.

²⁶ DJS Buzău, Caietul statistic al comunei Pogoanele (1965-1975), p.18-21.

²⁷ DJS Buzău, Caietul statistic al comunei Smeeni (1965-1975), p. 18.

²⁸ Primăria Smeeni – CAP 23 August, Udați, 22/1989, p. 32-33.

2.2. Servicii pentru economia agrară (îmbunătățiri funciare, irigații, circumscriptii veterinare etc.)

Economia agrară socialistă din satele Câmpiei Buzăului a beneficiat de o serie de servicii în scopul măririi producțiilor agricole și a menținerii într-o anumită limită a acestora. Printre aceste servicii se numără: îmbunătățirile funciare, irigațiile, asistența veterinară, întreținerea pajiștilor și pășunilor naturale.

În perioada 1962-1989, în zona Câmpiei Buzăului, Întreprinderea de Exploatare și de Efectuare a Lucrărilor de Îmbunătățiri Funciare IEELIF²⁹ Buzău a oferit servicii în materie de îmbunătățiri funciare, prin lucrări desecări și combatere a eroziunii solului. La nivelul întregului județ, în 1980, în urma unor astfel de lucrări au fost redat agriculturii circa 30.000 ha. Lucrări de îndiguiuri și desecări au fost efectuate pe teritoriul comunelor Pogoanele, Padina, Glodeanu-Sărat și Movila Banului³⁰.

În 1983, IEELIF Buzău a elaborat un program județean de îmbunătățiri funciare, împărțind Câmpia Buzăului în mai multe zone de desecări, printre care: zona Pogoanele, zona Padina sau zona Brădeanu. Desecarea zonei Brădeanu a inclus parțial teritoriul următoarelor comune și unități agricole: Brădeanu, Gherăseni, Smeeni, Udați, IAS Stâlpu-ferma Curca, IAS Cilibia-ferma Pogoanele, CPA Gura Teghii și CAP Cornetu din județul Prahova. Desecarea se datora faptului că, începând din toamna anului 1969 și apoi în primăvara anului 1970, au căzut ploi intense pe un areal întins din Câmpia Buzăului, cuprins între cursurile de apă Sărata și Călmățui, provocând un exces de umiditate pe suprafețe întinse de teren³¹.

Un alt proiect a vizat în anii 1970 zona de desecare Padina, cu o amenajare interioară pe teritoriul CAP Căldărăști. Sistemul de desecare Padina, în suprafață de 22.230 ha, din care suprafața cu umiditate de 12.827 ha, a fost încadrată în schema hidrotehnică pentru evacuarea apelor din interfluviul Sărata-Ialomița-Călmățui, în suprafață de 170.000 ha. Sistemul de desecare Padina a fost construit dintr-o rețea complexă de canale, care se descărcau gravitațional în două canale colectoare, care la rândul lor se decărcău în Ialomița prin lacul Strachina³².

Un alt obiectiv important de îmbunătățiri funciare, care a vizat Câmpia Buzăului, a fost amenajarea hidroameliorativă a bazinului hidrografic al râului Călmățui, de pe teritoriul județelor Buzău și Brăila. Sistemul de desecare BH Călmățui era situat în județele Buzău și Brăila, în partea de nord a sistemului de irigații Ialomița-Călmățui, executantul fiind IEELIF Buzău, iar beneficiarul CAP *Timpuri Noi Smeeni*³³.

²⁹ După 1989, IEELIF Buzău a devenit Filiala teritorială de îmbunătățiri funciare Buzău, în cadrul ANIF - Agenția Națională de Îmbunătățiri Funciare din cadrul MADR.

³⁰ Buzău. *Monografie*, p. 109.

³¹ ANIF Buzău-IEELIF Buzău (1968-1989), proiect 2103, p. 1.

³² *Ibidem*, p. 1-2.

³³ ANIF Buzău-IEELIF Buzău (1968-1989), contract 3848/1985, p. 1-2.

Inundațiile din anii 1970 au luat prin surprindere regimul comunist, care nu avea un plan de irigații pentru Câmpia Buzăului. În anul 1975, utilajele de irigat au fost folosite atât de către CAP-uri cât și de SMA-uri. Din totalul de 311 motopompe, câte existau în județul Buzău, 245 au fost preluate pentru exploatare de către SMA-uri³⁴. În același an, sisteme locale de irigații au fost amenajate în localitățile Pogoanele (246 ha), Smeeni (396 ha), Rușețu (759 ha), Mihăilești (637 ha) și Glodeanu (953 ha)³⁵.

Datorită amenajării hidroameliorative a bazinului hidrografic al râului Călmățui, de pe teritoriul județului Buzău, cea mai mare suprafață agricolă amenajată pentru irigat se afla în zona CAP *Timpuri Noi* din Smeeni, cu o suprafață totală de 259 ha, din 1976 până în 1989³⁶.

Tabel nr. 10.

Evoluția suprafețelor amenajate pentru irigat în satele din Câmpia Buzăului (1976-1989)

Suprafața amenajată pentru irigat	Comuna Padina			Comuna Pogoanele			Comuna Smeeni		
	1976	1983	1985	1976	1983	1985	1976	1983	1985
Total suprafață irigată	-	80	165	72	172	47	259	329	259
Unități agricole de stat/ IAS	-	-	-	-	-	-			
CAP	-	80	165	72	172	47	259	329	259

Sursa : DJS Buzău, Caietul statistic al comunelor Padina, Pogoanele și Smeeni (1975-1985), p. 39.

2.3. Industria de prelucrare a produselor agricole

În perioada 1962-1989, regimul comunist a demarat în județul Buzău un proiect de sistematizare a teritoriului. Coroborat cu politica de valorificare a producției agricole, acest proiect a schițat câteva viitoare centre agroindustriale în Câmpia Buzăului, la Pogoanele, Smeeni și Rușețu, care urmau să includă și obiective economice de industrie alimentară, de prelucrare a produselor agricole.

În zona centrală a localității Pogoanele, în zona blocurilor de locuințe, a fost dezvoltată într-o formă incipientă o zonă industrială alimentară care urma în final să cuprindă pe lângă o fabrică de brânzeturi și una de pâine și un abator³⁷. Fabrica

³⁴ SC AGROGLOBAL SRL-Trustul SMA Buzău, 2/33/2002/1975, p. 1.

³⁵ *Ibidem*, p. 7.

³⁶ DJS Buzău, Caietul statistic al comunelor Padina, Pogoanele și Smeeni (1975-1985), p. 39.

³⁷ Buzău. Monografie, p. 73.

de brânzeturi din Pogoanele a fost înființată în anul 1982, colectând și prelucrând laptele din proximitate, cu o capacitate de 17,5 mii hectolitri pe an³⁸.

Tot în comuna Pogoanele, în zona industrială din apropierea gării de pe ruta București-Galați, în anul 1979 s-a construit o întreprindere de industrie alimentară care prelucra 100 tone de porumb/zi, fiind denumită în documentele de arhivă *Moara de porumb cu degerminare*³⁹. În cadrul *Morii de porumb cu degerminare* a fost inaugurată o linie de calciu griș, un rol important în procesul de producție avându-l inginerul Alecu Calcan, recunoscut prin profesionalismul său. Datorită calității produselor alimentare, vagoanele cu calciu griș porneau din gara Pogoanele către mai multe puncte din țară: Botoșani, Bacău, Suceava, Râmnicu-Vâlcea⁴⁰.

De asemenea, silozul de cereale Pogoanele, construit în aceeași zonă a gării din localitate, cu o capacitate de depozitare de 80000 de tone, era unul dintre cele mai mari din țară, jucând un rol important în industria de prelucrare a produselor agricole din zona Câmpiei Buzăului⁴¹.

Concluzii

Datorită specificului agrar al zonei, economia agrară a fost primordială pentru viața economică a satelor socialiste din Câmpia Buzăului. Statisticile atestă ponderea semnificativă a suprafeței agricole și arabile din totalul suprafețelor unor localități din această zonă, precum comunele Smeeni, Pogoanele și Padina. După colectivizare, centrul de greutate al economiei agrare s-a mutat din zona gospodăriei țărănești individuale în zona noilor structuri economice socialiste: GAC-uri/CAP-uri, GOSTAT-uri/IAS-uri, IMA-uri/SMT-uri/SMA-uri, satele din Câmpia Buzăului suferind o metamorfoză economică și o translație de la proprietatea privată asupra pământului la cea colectivistă.

Statul socialist nu a reușit să găsească soluții pentru creșterea producției agricole, ca urmare a recurs la limitarea consumului și la un control riguros asupra gospodăriilor agricole ale populației. Dacă în anii 1950, sistemul cotelor obligatorii era motivat prin datoria patriotică de a preda statului cât mai multe produse agricole, în anii 1980, regimul comunist a motivat limitarea consumului prin alimentația rațională.

Analiza statistică a producțiilor agricole din cele mai importante comune din Câmpia Buzăului, Smeeni, Pogoanele și Padina, luând ca reper suprafața cultivată, producția vegetală pe unități, producția de cereale pentru boabe și producția de

³⁸ Valeriu Nicolescu, Constantin Simache, *Pogoanele – orașul din Câmpia Buzăului*, Buzău, Edit. Raluca, 2009, p. 201.

³⁹ *Ibidem*, p. 201.

⁴⁰ Dumitru Ion Dincă, *Piramidele Bărganului*, București, Edit. Eminescu, 1983, p. 92-93.

⁴¹ Valeriu Nicolescu, Constantin Simache, *op.cit.*, p. 201.

lapte, reflectă specializarea unora dintre aceste localități în producția vegetală și animală, respectiv diferențele cantitative de producție.

Producția agricolă obținută în GOSTAT-urile/IAS-urile din Câmpia Buzăului, în special de la fermele agricole de stat din Pogoanele a fost mult mai bine organizată și cu rezultate mai bune decât producția agricolă de la GAC-urile/CAP-urile din Smeeni, Pogoanele și Padina. Din punct de vedere al randamentului producției agricole, comuna Smeeni a fost renumită prin producția agricolă zootehnică/animală, randamentul la lapte fiind aici cel mai bun din toată Câmpia Buzăului, iar localitatea Pogoanele a înregistrat cele mai bune producții de cereale.

În perioada 1962-1989, economia satelor din Câmpia Buzăului a cunoscut o creștere economică importantă, vizibilă în special prin intermediul producției globale agricole. Indicatori economici precum randamentul la cereale și randamentul la producția de lapte sunt deasupra mediei naționale, însă sub media europeană. Producția globală agricolă a crescut constant în toate cele trei localități supuse cercetării – Padina, Pogoanele și Smeeni, în timp ce localitatea Pogoanele, transformată în oraș în anul 1989, și-a dublat producția globală industrială între anii 1970-1989. Cooperativele agricole de producție din satele Câmpiei Buzăului, care reprezentau principalele unități economice ale agriculturii socialiste, și-au dovedit ineficiența economică, cu unele excepții, datorită randamentului scăzut la producția de cereale și producția de lapte.

Dintre așezările mai importante ale Câmpiei Buzăului, localitatea Pogoanele era cunoscută prin producția de cereale, iar comuna Smeeni prin producția zootehnică. Comuna Padina, cu rezultate notabile atât la producția vegetală cât și animală, deținea cea mai mare suprafață arabilă din județ, cifrată la circa 18.000 ha. Toate cele trei localități supuse cercetării, Padina, Smeeni și Pogoanele, situate pe DN 2C, au format în perioada socialistă o veritabilă axă economică a Câmpiei Buzăului.

OPINII

PENTRU UN MUZEU AL BĂNCILOR DIN TRANSILVANIA EPOCII MODERNE LA SIBIU

Mihai D. Drecin*

Abstract: *The author argues for the need to establish a Museum of Banks in Transylvania in the Modern Era. It should set out documents on the establishment of banks, their activity and those of their personalities, the links with banking centers in Vienna, Prague, Budapest and Bucharest, the process of organizational modernization through the reform launched around 1900 at European level, exemplified by documents archive, the economic and political press of the time. The Museum should illustrate the life of bank officials, their involvement in professional organization, culture and politics. Sibiu should host this Museum for several reasons. First of all, because in this city appeared the most important banks with Saxon capital (1841 - Hermannstädter Allgemeine Sparkassa) and Romanian (1871 - „Albina” Bank in Sibiu).*

Keywords: *Banking History, Banking Museum, Transylvania, Sibiu, economic history.*

Ideea am lansat-o în cadrul ediției a XIV-a a Simpozionului Internațional de Istorie Bancară¹, Oradea, octombrie 2016, cu ocazia discuțiilor concluzive finale. Ea a fost îmbrățișată de cei 28 de participanți, atât din țară, cât și din străinătate. Demersurile făcute începând cu anii următori s-au izbit de o serie de greutăți birocratice care au implicat oficialitățile locale din Sibiu și Banca Națională a României, concentrarea atenției naționale asupra aniversărilor Centenare 1917, 1918, 1919, apoi pandemia mondială declanșată în 2020. Simpozionul nostru a fost primul pe această temă² organizat în România, comunicările valorificând documente de arhivă, presa vremii, statistică din anuarele vremii și alte surse.

Un pas înainte în impulsivitatea cercetărilor de istorie financiar-bancară l-a constituit înființarea, la Oradea, a „Asociației Române de Istorie Bancară”, persoană juridică de drept privat cu scop nepatrimonial (2010). Fondatorii sunt șase universitari din Oradea (Mihai D. Drecin, Ion Zainea), București (Maria Mureșan), Târgu Mureș (Vasile Dobrescu), Cluj-Napoca (Ioan Lumperdean), Sibiu (Vasile

* Prof. univ. dr., Departamentul de Istorie, Universitatea din Oradea; e-mail: mihai-drecin@yahoo.com

¹ Intitulat *Muncă, bani, bănci, cultură și politică (secolele XVII-XX)*, a debutat în 1991 sub egida Universității Oradea, Departamentul de Istorie și a Facultății de Științe Economice. Organizat tot la doi ani, ultima ediție în octombrie 2018. Începând cu ediția a IV-a (1997), capătă caracter internațional. Participanți din: Republica Moldova, Slovenia, Bulgaria, Ungaria, Slovacia, Bosnia-Herțegovina, Germania, Italia, Ucraina, Croația, Federația Rusă, SUA, Spania (cel puțin trei comunicări ale unor participanți străini în cadrul fiecărei sesiuni).

² Banca Națională a României organizează din 1992, de astă dată anual, Sesiunea Științifică dedicată lui Cristian Popișteanu, primul și longevivul redactor-șef al revistei „Magazin Istoric” (aprilie 1967).

Ciobanu). Sub egida acesteia și a Universității Oradea, în 2011 a apărut, din păcate un singur număr din „Revista Română de Istorie Bancară” (Romanian Review of Financial and Banking History) 168 p., revistă ce-și dorea să aibă o apariție semestrială. Cuvântul înainte a fost semnat de cunoscutul economist acad. Iulian Văcărel. Garanția științifică a studiilor era asigurată, pe lângă membrii fondatori, de către un Consiliu Științific național și un Consiliu Științific internațional. Grupul editorial al numărului a fost asigurat de tineri universitari și cercetători științifici, economiști și istorici, din Oradea, Cluj-Napoca, București³. Cuprinsul înscrie rubricile: Studii, Precursori-personalități, bănci, publicații, consemnarea unor evenimente științifice de profil desfășurate în ultimul an, recenzii dedicate unor cărți din sfera istoriei bancare. Textul este tipărit numai în limbi de circulație internațională (engleză, cu predilecție, și franceză). Demersul inițiatorilor viza popularizarea istoriei bancare românești din secolul XVIII până la zi, cu intenția de a cuprinde în viitor fenomenul bancar central-european, apoi european. Din păcate, o serie de greutăți pecuniare, alături de un răspuns mai puțin prompt al specialiștilor, relativ puțin numeroși, în înaintarea studiilor, a făcut ca revista să-și înceteze apariția încă după primul număr. Totuși, ea a deschis discuția pentru editarea unei reviste de Istorie Economică, cu o sferă mai largă de cercetare, care putea cuprinde și istoria financiar-bancară.

În paralel cu desfășurarea Simpozionul Internațional de Istorie Bancară s-a reușit editarea a două volume de studii. Primul a fost ancorat în istoria băncilor românești din Transilvania anilor 1867-1918⁴, următorul extinzându-și interesul și asupra băncilor săsești și maghiare din Transilvania, ca și asupra celor slovace, în aceeași perioadă a dualismului austro-ungar⁵.

Noi contribuții pe această linie aduc comunicările susținute în cadrul unui panel special acceptat de Congresul Național al Istoricilor Români, ediția I, organizat în 2016 sub egida Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca⁶, iar în ediția a II-a, organizat de Universitatea „Al.I. Cuza” din Iași, în 2018⁷, ambele sub patronajul Comitetului Național al Istoricilor din România. Pentru ediția a III-a a Congresului, ce urma să se organizeze în august 2020, de către Universitatea din București, amânat între timp, s-a aprobat un panel în care urma să se susțină opt comunicări.

³ Vezi: *Romanian Review of Financial and Banking History*, Year I, Issue 1, July-December 2011, coperta 2. Redactor-șef: Mihai D. Drecin, Secretar-șef: Gabriel Moisa.

⁴ *Istorie financiar-bancară. Studii asupra băncilor românești din Transilvania (1867-1918)*, coord.: Mihai D. Drecin, vol. I, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1996, 201 p.

⁵ *Ibidem*, vol. II, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 2001, 143 p.

⁶ Cele opt comunicări, alături de alte studii cu o deschidere mai largă spre Istoria economică a României, au fost publicate în volumul *Fenomene economice și financiare în spațiul românesc în secolele XIX-XX. Studii de economie regională*, coord.: Iosif Marin Balog, Rudolf Gräf, Ioan Lumperdean, Cluj-Napoca, Edit. Presa Universitară Clujeană, 2016, 493 p.

⁷ *Programul Congresului Național al Istoricilor – Iași, 28 august-1 septembrie 2018*, p. 25, 37 – 7+1 comunicări.

Din această relativ lungă perioadă de focusare a interesului pe istoria bancară românească și central-europeană, s-a cristalizat, în perioada postdecembristă, studiarea locului și rolului sistemului de credit în istoria modernă și contemporană a românilor și etniilor conlocuitoare în spațiul nostru geografic. Ele completează puncte de vedere scoase în evidență de istoricii și economiștii perioadei interbelice, apoi a anilor 1960-1989.

Ca urmare, se reafirmă cu mai mare insistență că „Viața economică constituie un domeniu distinct în istoria națională a fiecărui popor sau națiuni [...]. O «felie» din viața economică a epocilor modernă și contemporană o reprezintă domeniul financiar-bancar. Băncile sunt un adevărat barometru al evoluției economicului în societatea capitalistă [și nu numai am adăuga astăzi – n.n.], înregistrând cu promptitudine atât momentele de ascensiune, cât și cele de criză ale acesteia”⁸. Cercetarea acestui domeniu, ca de altfel a Istoriei economice în general, nu este ușoară. Ea cere o răbdare de benedictin, aş spune, trebuind să culegi din arhive, presa specializată a vremii, statistici – cifre și procente seci, aride, puțin spectaculoase, uneori greu de înțeles, care, integrate în contextul politic mai larg al momentului istoric, trebuie să le faci să vorbească pentru cititorul de Istorie, poate chiar să-l faci interesat în a pătrunde viața acestor instituții”⁹.

Băncile comerciale-societăți anonime pe acțiuni și cooperativele de credit – componente ale oricărui sistem bancar modern, au slujit comunitatea fiecare în felul lor. Băncile creditându-și clientela, dar vizând și obținerea de profituri pentru acționari, cooperativele, bazate pe principiul asociaționismului și solidarității membrilor, aproape că au refuzat obținerea de profituri pentru membri. Și unele și altele au jucat rolul *medicului* din societatea civilă. Au făcut transfuzii de bani pentru întreprinzători, fie ei țărani, industriași, comercianți, fără de care orice afacere lucrativă stagnează, nu se poate moderniza și dezvolta. Este adevărat, o instituție de credit prost condusă, din indolență sau rea credință, falimentând risipește economiile deponenților adunate, poate, de o viață întreagă de muncă și restricții autoimpuse, pot atenta la siguranța națională. Preîntâmpinarea unor astfel de situații este necesară, ea poate învăța bordul băncilor și clientela din exemplele mai vechi de falimente bancare spectaculoase. Băncile de credit trebuie să fie *veritabile locomotive ale vieții economice* dacă își acomodează dobânzile la creditele pe care le acordă inclusiv în funcție de veniturile cinstite pe care le obține din muncă cetățeanul de rând. Apoi, factorii politici trebuie, printr-o legislație adecvată, să determine ca o parte a profiturilor băncilor cu capital străin să fie reinvestită în economia națională, transferul acestora în străinătate fiind controlat.

După decesul acad. Iulian Văcărel (2019), Președintele Comisiei de Istorie economică și Istoria gândirii economice a Academiei Române¹⁰, care edita

⁸ *Istorie financiar-bancară...*, vol. I, p. 9.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Editată sub egida Secției de Științe economice, juridice și sociologie a Academiei Române.

cunoscuta revistă de Studii cu același nume, cercetarea Istoriei economice a intrat în impas. În fine, numărul sesiunilor cu profil economic, dedicate unor fenomene economice sau unor personalități care au acționat în domeniu ca teoreticieni sau practicieni, s-a redus substanțial.

Generația tânără, matură, din sfera universitară și a cercetării academice a momentului, specializată în domeniul Istoriei economice, pune în discuție editarea unei „Reviste Române de Istorie Economică”.

În cadrul ediției a IV-a a Sesiunii „Școala Academică «Dr. Teodor Mihali – bancherul»”, desfășurată online la Dej, sub egida Secțiunii economice a Asociațiunii Astra din Sibiu, prin Filiala din Dej, sub coordonarea economistului Dr. Radu Gavrilă¹¹, s-a pus în discuție editarea unei astfel de reviste. La discuții, coordonate de Dr. Iosif Marin Balog, Secretarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca al Academiei Române, au participat, pe lângă economiști și istorici locali, universitari din Cluj-Napoca, Oradea, Târgu Mureș, Sibiu.

După numai o lună de zile, s-au făcut primii pași pentru materializarea în practică a inițiativei de la Dej. Colegul Dr. Iosif Marin Balog, având colaboratoare pe dna Angela Lumezean – cercetătoare în cadrul Institutului de Istorie „George Barițiu”, au întocmit pagina de web a „Revistei Române de Istorie Economică/Romanian Journal of Economic History”¹². Din scurta prezentare a revistei rezultă că aceasta va avea o apariție anuală (decembrie a fiecărui an), „se adresează specialiștilor din domeniul științelor istorice, cu precădere celor preocupați de istorie economică și socială, precum și de cercetări interdisciplinare și conexe”. Ea este cerută de lipsa unei astfel de publicații de specialitate în România. Va apărea în parteneriat sub egida Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca și a Institutului de Cercetări Socio-Umane din Sibiu. Publicația online în sistem Open Access nu va percepe taxe de publicare sau de acces la arhiva electronică. În paginile ei vor fi găzduite studii, recenzii și note de lectură asupra unor lucrări relevante în domeniu apărute în țară și în străinătate. Textele vor fi publicate în limba română, dar și în limbi de circulație internațională (engleză, franceză, germană)¹³. Revista va încerca să militeze pentru introducerea Istoriei economiei naționale în programele Facultăților de Științe Economice și Istorie, chiar în cele de liceu, mai ales a liceelor economice, scoase înconștient din programa universitară în ultimii ani de factori de decizie din Ministerul Educației.

Cu această ocazie repunem pe tapet intenția noastră mai veche de a se înființa un *Muzeu al băncilor din Transilvania epocii moderne*. Avem în vedere atât instituțiile de credit cu capital săsesc, șvăbesc, maghiar, cât și românesc, apărute și cu o activitate continuă între 1835-1918. Acesta ar trebui să expună

¹¹ Absolvent al ASE București, unde și-a susținut un doctorat sub conducerea prof. univ. Vasile Bozga.

¹² Cf: <https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro/iosif.balog@yahoo.de>, accesat în 12 ianuarie 2022.

¹³ Cf. Powerd by WordPress and Dynamic Neues.

documente privind înființarea băncilor, activitatea acestora și a personalităților din fruntea lor, legăturile cu centrele bancare din Viena, Praga, Budapesta și București, procesul de modernizare organizatorică prin reforma declanșată în jurul anului 1900 la nivel european, exemplificate prin documente de arhivă, presa economică și politică a vremii. Viața funcționarilor de bancă, implicarea lor în organizarea profesională, cultură și politică nu va trebui ocolită.

M-am gândit ca Sibiu să găzduiască acest Muzeu din câteva motive. În primul rând pentru că în acest oraș au apărut cele mai importante bănci cu capital săsesc (1841 – Hermannstädter Allgemeine Sparkassa) și românesc (1871 – Banca „Albina” din Sibiu). După părerea noastră Sibiu a fost principalul centru bancar al Transilvaniei până la 1918.

Muzeul ar putea fi organizat în vila fostului director-executiv Partenie Cosma, cel mai longeviv conducător al Băncii „Albina” (1885-1915). Situată central, pe bulevardul Victoria, beneficiază de un spațiu de expunere foarte generos. Ea ar putea fi achiziționată de către Primăria Sibiu de la ultima descendentă, prin alianță, a familiei Cosma, scoasă din starea de incertitudine juridică datorată unor persoane interesate de a o partaja pentru birouri avocațiale. În plus casa este monument istoric, o placă comemorativă anunțând că acolo a trăit bancherul și omul politic Partenie Cosma.

În același timp, Sibiu adăpostește un Institut de Cercetări Socio-Umane al Academiei Române, încadrat cu tineri cercetători, condus de istoricul prof. univ. dr. Rudolf Gräf. Facultatea de Istorie și Patrimoniu a Universității „Lucian Blaga” și Biblioteca *Astra* sunt alte instituții de cultură care pot oferi cercetători și documente necesare întocmirii Muzeului în discuție. În plus, Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale poate oferi documente relevante pentru înființarea și activitatea băncilor din oraș și din întreaga Transilvanie. Muzeul ar putea fi pus sub controlul administrativ și științific al Muzeului Brukenthal – Complex cultural.

În ultimele două decenii am avut ocazia să constat disponibilitatea conducerii Agenției BNR din Sibiu, aflată în Sediul Central al fostei Bănci „Albina” – în organizarea unor sesiuni științifice dedicate primei bănci cu capital românesc din Transilvania. Pe această linie ar putea fi sensibilizată, pentru a oferi sprijin material și documentar, Centrala BNR din București, în frunte cu Guvernatorul acad. Mugur Isărescu.

Demersurile Universității din Oradea s-ar putea împleti cu cele ale viitoarei „Reviste Române de Istorie Economică”, a Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca, a instituțiilor științifice și administrative din Sibiu, respectiv Primăria și Consiliul Județean Sibiu.

RECENZII

Vlad PAȘCA-OPRIȘIU, „*Cincinalu-n patru ani și jumătate*” (1971-1975): *Nicolae Ceaușescu și economia României socialiste, de la tentații tehnocratice la primatul politicului*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2020, 261 p.

Este bine știut că mobilizarea tuturor resurselor pentru atingerea înainte de termen a obiectivelor economice asumate în planurile anuale și cincinale a reprezentat una din constantele campaniilor propagandistice ale regimurilor comuniste de inspirație stalinistă. Aplicate atât în Uniunea Sovietică încă din anii 1930, cât și în statele blocului socialist în deceniile ce au urmat celui de-al doilea război mondial, astfel de strategii aveau rolul de a comunica populației faptul că economiile naționale urmau cursul așteptat și că mai devreme sau mai târziu aceste progrese aveau să asigure îmbunătățirea nivelului de trai. Istoriografia recentă a acordat ample spații de analiză felurilor în care astfel de expresii ale voluntarismului ideologizant de factură stalinistă au fost mobilizate de autoritățile statelor central și est-europene în diverse conjuncturi istorice. Totuși, chestiuni legate de implicarea elitelor politice și tehnocrate în planificarea economică au beneficiat de mult mai puțină atenție din parte cercetătorilor. Un pas important în remedierea acestei carențe informaționale îl face istoricul brașovean Vlad Pașca-Oprișiu în cartea „*Cincinalu-n patru ani și jumătate*” (1971-1975): *Nicolae Ceaușescu și economia României socialiste, de la tentații tehnocratice la primatul politicului* (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2020).

Documentată minuțios în Arhivele Naționale ale României, și scrisă de o manieră concisă și accesibilă, cartea are la bază o teză de doctorat susținută la Universitatea din București în toamna lui 2015. Lucrarea analizează evoluția României în răstimpul cincinalului 1971-1975 din perspectiva felului în care planificarea economică a fost influențată de tendințele de personalizare ale puterii de la finele deceniului al șaptelea al secolului trecut. Mai concret, cartea se uită la implicațiile reorganizărilor de la vârful conducerii Partidului Comunist Român în anii imediat următori preluării puterii de către Nicolae Ceaușescu (1965) asupra relației deosebit de fluide dintre tehnocrația economică și cadrele politice, și caută să explice procesul de planificare din perspectiva practicilor și motivațiilor actorilor implicați. În acest sens, Vlad Pașca-Oprișiu se îndepărtează de linia dominantă a istoriografiei recente ce s-a focalizat preponderent pe analiza implicațiilor socio-economice ale perioadei, precum economia secundară, penuria, relațiile informale sau rezistența, propunând în schimb o narațiune despre „aspectele sistemice” ale regimului (p. 11).

Demersul său pornește de la premisa că cincinalul 1971-1975 a fost primul ciclu economic în a cărui planificare și implementare noul secretar general a avut posibilitatea să se implice în mod direct. Însă, după cum convingător notează autorul, prima jumătate a anilor 1970 a coincis deopotrivă cu o perioadă de relativă prosperitate economică și socială a țării, în mare parte o consecință directă a deschiderii României către țările occidentale, dar și cu cristalizarea primelor semne ale unui nou îngheț ideologic care avea să ducă în scurt timp la dezvoltarea cultului personalității și a comunismului național. Ca atare, „*Cincinalu-n patru ani și jumătate*”... își propune să cartografieze mecanismele complicate prin care (re)gândirea planului cincinal a fost extrasă din responsabilitatea unor cercuri tehnocrate ce s-au bucurat de o oarecare autonomie sub Gheorghe Gheorghiu-Dej și transformată într-un apanaj al unui grup restrâns de cadre politice loiale lui Nicolae Ceaușescu. Autorul detaliază pașii care au dus la politizarea actului de planificare, explicând mobilizarea voluntaristă de factură stalinistă, cu precădere după 1972 când forța de muncă a fost chemată să asigure devansarea îndeplinirii planului, prin prisma aspirațiilor anacronice ale regimului de extindere a industriei grele în detrimentul serviciilor și consumului. În felul acesta, Pașca-Oprișiu reușește, pentru prima dată în istoriografia națională, să contureze un amplu spațiu analitic unde concepte economice cheie precum „rata de acumulare”, „beneficii”, „investiții”, „progres tehnologic” sau „productivitate” pot fi problematizate ca expresii ale unei viziuni dezvoltationiste împărtășită de nou-instaurata elită politică a statului socialist (p. 252).

Pentru a-și susține argumentele, Pașca-Oprișiu își structurează materialul în trei capitole principale, inegale ca lungime. Primul capitol al lucrării, de altfel cel mai întins dintre cele trei, documentează etapele succesive prin care controlul economiei de comandă a fost transferat către vârful conducerii politice a statului. Analizând în tandem dinamica politică și instituțională a României, autorul arată cum în anii ce au urmat Congresului IX al PCR (1965), Ceaușescu și-a izolat potențialii rivali politici (deopotrivă vechii specialiști și baronii din guvernarea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej), și s-a folosit de o serie de inițiative legislative, precum interzicerea cumulului de funcții, dizolvarea secțiilor economice ale CC al PCR, scindarea Comitetului de Stat al Planificării în două structuri cu atribuții complementare, sau condiționarea ocupării funcțiilor decizionale de calitatea de membru al CC, pentru a crește implicarea Secretariatului CC al PCR în administrarea economiei în dauna Consiliului de Miniștri și a Comitetului Politic Executiv. Aceste transformări au pregătit terenul pentru crearea noilor instituții responsabile cu trasarea și implementarea planului, precum a fost cazul Comisiei Centrale a Planului Cincinal sau Consiliul Suprem al Dezvoltării Economice și Sociale a României, dar și pentru articularea unui cadru birocratic unde tehnocrația ar fi devenit tot mai puțin reprezentată la vârful procesului decizional. Tipul acesta de acțiuni de politizare a planificării, susține Pașca-Oprișiu în cel de-al doilea capitol, a reprezentat principalul motiv pentru care încercările de reformare ale sistemului economic socialist de la finele anilor 1960 și începutul anilor 1970 nu au dat rezultatele scontate, în ciuda unei conjuncturi internaționale mai mult decât favorabile României. Urmând această linie de investigație, capitolul al treilea al cărții detaliază etapele succesive de trasare a planului doar pentru a concluziona că toată această mobilizare a factorilor de decizie a determinat, în mod paradoxal, ceea ce autorul numește „subperformanța economică în raport cu planul” (p. 240). Printre cauzele enunțate se numără și o evidentă „tendință de accelerare a creșterii economice de la o versiune la alta a planului” (p. 159), care s-a tradus într-o sporire susținută a ponderii programelor de industrializare și a investițiilor în ansamblul economiei naționale. Realizate prin intermediul planurilor anuale, aceste reevaluări ale obiectivelor inițiale ale cincinalului aveau să se transpună în mărirea constantă a ratei de acumulare de la aproximativ 28% în schița de plan din 1969 până la 34% în raportările finale din 1975 (p. 165) și în neglijarea tot mai evidentă a consumului.

Desigur, Vlad Pașca-Oprișiu are perfectă dreptate când spune că popularitatea crescândă a secretarului general, cumulată cu sentimentul anti-sovietic al majorității populației, a jucat un rol esențial în consolidarea influenței personale a liderului român în discuțiile privind dezvoltarea economiei naționale, și implicit în impunerea unei viziuni economice autarhice pe parcursul anilor 1970. Însă, aprofundarea unor aspecte precum comerțul exterior, formarea și practicile tehnocrației din eșaloanele inferioare ale procesului decizional, sau negocierea prevederilor de plan la nivel local de către managementul de întreprindere ar fi putut introduce în narațiune câteva nuanțe necesare pentru o mai bună înțelegere a ceea ce autorul numește provocator încă din titlu drept „tentația tehnocrată”, și să contureze, astfel, proiectul economic al noului regim nu doar ca un dat al „primatului politicului” ci și în comparație cu transformări produse la nivel global. Acest lucru este important pentru că, așa cum mulți specialiști în istorie economică au arătat, nicio economie națională nu poate funcționa izolată de un sistem economic internațional. În cazul României anilor 1970, de exemplu, într-o măsură mai mare decât în deceniile anterioare, comerțul exterior a jucat un rol esențial în afirmarea unor programe cât se poate de pragmatice de dezvoltare ale statului prin consolidarea unor punți de cooperare cu precădere cu țările din Orientul Mijlociu și Lumea a treia. Ca atare, deși autorul notează că „principalele argumente în favoarea creșterii [ratei de acumulare] ... era conjunctura favorabilă în comerțul internațional” (p. 174) cartea oferă mult prea puține informații despre posibile corelații între aspirațiile României de a obține statutul de țară în curs de dezvoltare și regândirea succesivă a schițelor planului cincinal, sau despre felul în care cooperarea cu diverse organizații

internaționale, precum Națiunile Unite, BIRD sau Banca Mondială, a fost percepută și însușită la nivelul cercului restrâns de putere din jurul lui Nicolae Ceaușescu. Mai mult, interconectarea cu piețele globale problematizează în legătură cu gradul de (in)flexibilitate a procesului decizional. Vlad Pașca-Oprișiu menționează, de exemplu, că ideologizarea funcțiilor de conducere vizibilă la vârful sistemului economic a fost mult mai puțin pregnantă în cazul eșaloanelor inferioare, în condițiile în care nici măcar cei mai înverșunați supuși ai lui Ceaușescu nu puteau controla întregul aparat birocratic al statului (p. 15). Capitolul al treilea conține, de asemenea, informații valoroase despre încercările autorităților de profesionalizare a forței de muncă prin programe de formare internațională, precum a fost cazul CEPECA. Totuși, cartea aduce prea puține date despre impactul acestor programe în rândul specialiștilor sau despre felurile în care diferite modele manageriale însușite prin cooperările trans-naționale ar fi putut fi utilizate în contextul tot mai fluid al cincinalului 1971-1975, ca și cum cunoașterea tehnocratică s-ar fi topit pur și simplu sub imperiul cuvântului ideologizat emanat de cercurile strâmte ale politicului ceaușist.

O bună cunoaștere a contextului politic și social al anilor 1970 este necesară pentru o înțelegere deplină a acestei cărți extrem de complexe pe care o recomand cu cea mai mare bucurie deopotrivă specialiștilor în științe sociale și publicului larg. Felicitări se cuvin adresate și Editurii Mega, cea care în urma unui concurs național de publicare a tezelor de doctorat a declarat câștigător manuscrisul lui Vlad Pașca-Oprișiu, și a adus astfel în atenția câmpului istoriografic național o contribuție de pionierat pentru istoria economică recentă a României.

Mara Marginean

Angela LUMEZEANU, *Infrasstructuri digitale pentru istoria socială. Construirea bazelor de date istorice*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2021, 196 p.

Lucrarea de față reprezintă, fără îndoială, un instrument inovator și util pentru cercetarea istorică, din mai multe considerente: în primul rând, pentru că este o lucrare în premieră la noi în țară pe acest subiect, iar în al doilea rând, oferă un set de explicații coerente și ușor de înțeles privind tipurile de baze de date – prezentate atât din punct de vedere al arhitecturii, cât și al modului de construire al acestora –, precum și utilitatea informației astfel prelucrate în cercetarea istorică. Cartea este rodul unui efort și a unei experiențe practice dobândite în domeniu de către autoarea ei, dr. Angela Lumezeanu, o specialistă deja consacrată ce îmbină în mod strălucit competențele informatice cu cele de cercetător în domeniul istoriei, câștigate în ultimii ani prin implicarea în vaste proiecte de profil, validate și printr-un doctorat în istorie și un masterat în informatică aplicată și programare – principalul ei domeniu de interes fiind istoria digitală și construirea bazelor de date. Cu o asemenea specializare putem remarca faptul că proiectele pe care le-a realizat deja și-au confirmat utilitatea și valoarea de produs științific iar pentru istorici a dovedit încă o dată faptul că soluțiile digitale și tehnologia IT în organizarea și gestionarea informației istorice, mai cu seamă a celei seriale, oferă rezultate absolut spectaculoase.

Așadar, acest volum vine să împărtășească o experiență științifică, propunând o prezentare a diverselor modele de baze de date care reunesc informații de natură demografică și socială despre populațiile istorice. Plecând de la introducerea care redă o privire de ansamblu asupra bazelor de date utilizate în demografia istorică și o prezentare a modului de agregare tehnică a informațiilor, cartea este structurată în patru mari capitole. Primul prezintă cele mai importante baze de date demografice din Europa, începând cu cele din Suedia și Norvegia, unde s-a născut această preocupare cu mai multe decenii în urmă, continuând cu cele din Olanda, Belgia și până la cea la care autoarea a contribuit în mod nemijlocit – Historical Population

Database of Transylvania (HPDT). Analiza de ansamblu pe care o realizează asupra unora dintre cele mai relevante baze de date privind populațiile istorice existente în prezent, evidențiază faptul că întocmirea efectivă a acestora a presupus numeroase provocări și eforturi de adaptare și compatibilizare a informației, în funcție de specificul surselor. Toate aceste baze de date prezentate fac parte din categoria celor orientate înspre surse care sunt deja în măsură să ofere comunității de cercetare seturi de date extrem de utile, validate deja de către istorici în lucrări de mare interes științific.

Capitolul al doilea explică principiile de bază ale funcționării bazelor de date, tipurile și/dar, mai ales, arhitecturile și modul de creare al acestora, precum și utilitatea informației pentru cercetarea istorică din perspectiva gestionării și agregării seriale și calitative; din/în acest context reiese clar faptul că rolul istoricului, coroborat cu cel al informaticianului sunt esențiale pentru asigurarea utilității bazei de date, în funcție de nevoile cercetării.

Cel de-al treilea capitol expune pe larg modelul construit în cadrul proiectului HPDT. Autoarea explică provocările pe care le-a presupus crearea unei asemenea baze de date, datorate specificului surselor, în cazul de față registrele parohiale, ale căror diversitate din punct de vedere confesional și lingvistic i-a pus pe creatorii HPDT în fața unor serioase provocări; aceste aspecte sunt pe larg prezentate în volum, împreună cu soluțiile și rezolvările tehnice oferite. Ne este relevat astfel un proiect de succes în spatele căruia a stat un efort considerabil și care va avea nevoie încă de ani buni pentru a fi dus la bun sfârșit.

Capitolul patru prezintă modelul de baze de date orientate către metodă, un tip de instrumente care necesită un set de întrebări de cercetare foarte clare la care să se răspundă cu ajutorul unor selecții de date din sursele istorice, care sunt introduse apoi într-un model standardizat de date: entitate-atribut-valoare (EAV), care devine un atribut extrem de clar al bazelor de date orientate către metodă. Modelul este prezentat sub principalele sale aspecte legate de modul de creare, conținutul, funcționarea și utilitatea sa, autoarea argumentând faptul că modelul de bază de date bazat pe EAV este foarte potrivit pentru nevoile istoricilor care utilizează surse diverse pe care trebuie să le integreze într-o analiză complexă.

Cartea reprezintă, fără îndoială, un element de noutate la noi în țară, prin natura informației pe care o pune la dispoziția celor interesați, într-o manieră foarte coerentă și sistematică, alături de alte contribuții similare realizate în ultimii ani de către specialiștii implicați în proiectul HPDT, și mă refer aici la articolele și studiile publicate de Luminița Dumănescu, Elena-Crinela Holom, Vlad Popovici, Daniela Mârza, Mihaela Hărăguș, materiale care se regăsesc în bibliografia volumului.

În privința bazelor de date, istoriografia românească este încă la început de drum, mai sunt necesare îndelungi eforturi pentru a ne alina trendului extrem de dinamic în această direcție, nu doar în privința demografiei istorice, ci și al istoriei economice, unde seriile de date și digitalizarea surselor cantitative sunt abia la început. Recomandăm cu încredere volumul de față care poate oferi modele și soluții promițătoare și în alte direcții de cercetare din istoria economică și socială.

Iosif-Marin Balog

ISSN: 2821-7578
ISSN-L: 2821-7578